

A large satellite dish antenna is the central focus, shown from a low angle looking up. The dish is illuminated from within, creating a warm, golden glow. The background is a sunset sky with soft clouds and a dark sea in the distance. The overall mood is contemplative and futuristic.

LJUSNANDE FRAMTID

SOM INSTITUTET

sambälle opinion massmedia

Göteborgs universitet

Sören Holmberg & Lennart Weibull (red)

INNEHÅLL

Förord	5
<i>Sören Holmberg & Lennart Weibull</i> Ljusnande framtid	7
SAMHÄLLSTRENDER	
<i>Sören Holmberg & Lennart Weibull</i> Förnyat förtroende?	33
<i>Martin Bennulf</i> Medborgarna och den hållbara utvecklingen	53
<i>Gunilla Jarlbro</i> Var det värre förr? Allmänhetens bedömningar av hälsorisker i ett sexårsperspektiv	75
<i>José Ferraz-Nunes</i> Hälsa som kapital och politik	85
<i>Anders Lithner</i> Skilda vanor	99
<i>Lars Höglund</i> Bibliotekens värde	115
MEDIETRENDER	
<i>Anders Lithner</i> Återvändande tidningsläsare - i ny, brokig kostym	131
<i>Ingela Wadbring</i> Metro på spåren	145
<i>Karin Hellingwerf</i> Viktiga egenskaper hos morgonpressen	161
<i>Lennart Weibull</i> Vad menas med negativa nyheter?	175
<i>Jan Strid</i> Radiovanor - en fråga om ålder	191
<i>Annika Bergström & Lennart Weibull</i> Internet som massmedium	201

<i>Lowe Hedman</i> Förutsättningar för dagstidningar på Internet	223
---	-----

POLITIKTRENDER

<i>Martin Brothén</i> Stigande förtroende för Riksdagen under valår	249
--	-----

<i>Håkan Hvitfelt & Lars Nord</i> Segrarna i uppstickarnas val	273
---	-----

<i>Lennart Nilsson</i> Spara och slösa	289
---	-----

<i>Sören Holmberg, Maria Oskarson & Bo Rothstein</i> Svagt stöd för arbetslöshetspolitiken	309
---	-----

<i>Maria Oskarson</i> Arbetslösheten som politisk sakfråga	315
---	-----

<i>Sören Holmberg</i> Kärnkraftsopinionen på tröskeln till 2000-talet	323
--	-----

<i>Per Hedberg</i> Meningar om kärnavfall	337
--	-----

<i>Marie Demker</i> Flyktningmotståndet minskar - polariseringen ökar?	351
---	-----

<i>Ulf Bjereld</i> Trendbrott i svensk NATO-opinion	363
--	-----

<i>Rutger Lindahl</i> Mångtydig EU-opinion	371
---	-----

<i>Bo Rothstein</i> Förtroende för andra och förtroende för politiska institutioner	387
--	-----

DOKUMENTATION

<i>Anders Lithner</i> SOM-undersökningen 1998 – genomförande och utfall	401
--	-----

Deltagande projekt	411
--------------------------	-----

Författarna	413
-------------------	-----

Bilagor: informationsbroschyr, frågeformulär, publikationsförteckning	415
--	-----

FÖRORD

Ljusnande framtid är publikation nr 22 från SOM-Institutet vid Göteborgs universitet. Den redovisar ett antal huvudresultat från Riks-SOM'98, den nationella frågeundersökningen från senhösten 1998. Undersökningen har från starten 1986 årligen genomförts i form av en postenkät till ett riksrepresentativt urval som sedan 1992 omfattar 2 800 personer mellan 15 och 80 år bosatta i Sverige.

SOM-undersökningarna genomförs av SOM-institutet, en forsknings- och utbildningsorganisation som drivs gemensamt av företrädare för Förvaltningshögskolan, Institutionen för journalistik och masskommunikation och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Riks-SOM'98 skiljer sig från de tidigare studierna genom att den omfattar två riksrepresentativa undersökningar på vardera 2 800 personer. Motivet för utvidgningen har varit det stora intresset från olika forskningsprojekt att delta i den nationella SOM-undersökningen. Ett annat motiv har varit behovet att inom vissa frågeområden öka urvalsstorleken, t ex när det gäller Internetanvändning.

I de två enkätformulär som gått ut har en tredjedel av de ställda frågorna varit gemensamma. Exempel på sådana gemensamma frågor är medievanor, politiska attityder, fritidsaktiviteter och social bakgrund. I det ena formuläret ligger tyngdpunkten i övrigt på frågor om politik, ekonomi och arbetsliv, i det andra på medier, kultur och hälsa.

De två undersökningarna har genomförts parallellt. Fältarbetet startade i början av oktober 1998 och slutfördes i januari 1999. Ansvarig för datainsamlingen har varit undersökningsinstitutet Sifo med Ingemar Boklund som fältledare. Svarsfrekvenserna var i stort sett desamma för båda formulärens. Närmare uppgifter om likheter och skillnader mellan de två enkäterna finns i metoddokumentationen.

En förteckning över alla i 1998 års nationella SOM-undersökning deltagande forskningsprojekt finns som bilaga. I framställningen har inte gjorts någon skillnad på om dataunderlaget kommer från den ena eller den andra av årets två postenkäter. Innehållet har disponerats i tre delar som svarar mot SOM-Institutets tre huvudområden: samhällstrender, medietrender och politiktrender.

förord

De artiklar som samlats i *Ljusnande framtid* representerar flertalet av de forskare som deltog med frågor i SOM-undersökningen 1998.

Varje författare svarar själv för sitt bidrag. Undertecknade redaktörer har svarat för den allmänna uppläggningsen och en viss samordning samt en inledande översiktsartikel på volymens huvudtema.

Samordnare för Riks-SOM'98 har varit fil mag Anders Lithner, som även svarar för metoddokumentationen i föreliggande volym. Undertecknade har varit projektansvariga för SOM-undersökningarna sedan starten 1986.

Dataunderlaget från de tidigare SOM-undersökningarna finns tillgängligt via Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst (SSD) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade i slutet av boken. De kan beställas från SOM-institutet på angiven adress.

Den som vill veta mera om SOM-undersökningarna är välkomna att kontakta oss, Jonas Persson eller Kerstin Gidsäter, ansvarig för SOM-institutets kansli.

Göteborg i maj 1999

Sören Holmberg
Statsvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet

Lennart Weibull
Institutionen för journalistik
och masskommunikation
Göteborgs universitet

LJUSNANDE FRAMTID

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Sekelskiftet skapar lätt undergångsstämningar. Ett millennieskifte leder till domedagsprofetior. Det finns en känsla av historiens slut. Samhällsdebattörer fokuserar på kurvor som pekar nedåt och det finns en stark resonans för dystra prognoser. Sverige beskrivs som ett land i utförsbacke: politiken har tappat i betydelse, de traditionella medierna förlorar terräng och framtidstron saknas. Det moderna perspektivet har ersatts av det postmoderna.

Det som målas upp i debatten är i första hand bilder. Och bilderna har ett bestämt syfte. De lyfter fram sådant som konstruktören vill betona och se som utmärkande för samtiden. Ofta utmålas bilden som en logisk följd av ett bestämt historiskt förlopp. Det gör att samtidsbilden inte sällan får en ideologisk karaktär.

I det moderna opinionssamhället är image ett centralt fenomen. Det finns en mångfald av budskap som konkurrerar. Fokuseringen på samtidsbilderna bidrar till att verkligheten kommer i skymundan. Spekulationerna hamnar i centrum och få ställer frågor om hur det egentligen förhåller sig. De politiska partiernas image tenderar att bli viktigare än den politik som förs, precis som industrins varumärken håller på att bli viktigare än produkterna.

Utveckling kännetecknas av att medierna spelar en nyckelroll. För medier är förmedlingen av kontroversiella utspel och spekulativa påståenden mera intressanta än politikens verklighet. DN-debatt får en uppmärksamhet som vida överglänser den politiska vardagen.

För personer som arbetar med opinions- och medieanalyser finns det alltid en stor risk att ryckas med av ett rådande samhällsklimat. Det gör det särskilt viktigt att i poppersk anda reflektera tänkbara motbilder. Vad säger egentligen de långsiktiga trenderna? Hur mörk är framtiden? Vilka är de viktiga utvecklingslinjerna – och vad är de ett uttryck för? Finns det kanske t o m en ljusnande framtid?

Också frågeundersökningar förmedlar bilder. De förmedlar medborgarnas föreställningar om sin och samhällets situation. Liksom samhällsdebattörernas bilder är medborgarnas föreställningar beroende av samhällsklimatet, men de reflekterar även materiella förutsättningar. Vi har, på samma sätt som i tidigare års volymer, valt att ta fram ett antal exempel på trender som på ett översiktligt sätt speglar opinionsutvecklingen i det svenska samhället under de gångna tretton åren.

Synen på de materiella villkoren

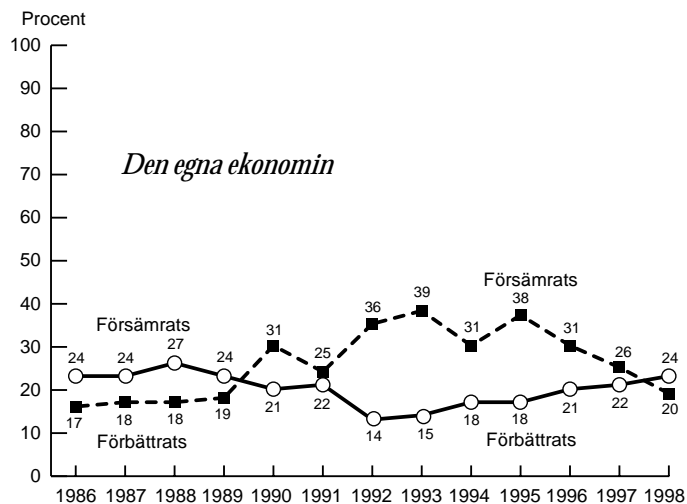
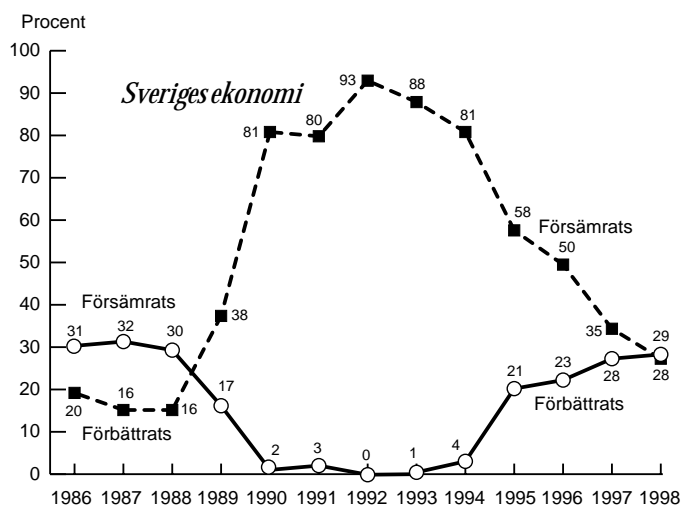
1990-talets politik har fokuserat på ekonomin. Bland medborgarna handlar de ekonomiska frågorna både om att ha en uppfattning om hur den svenska ekonomin utvecklas och att göra bedömningar av ramarna för den egna hushållsekonomin.

När det gäller människors tillbakablickande bedömningar av samhällsekonomin utveckling fortsätter de senaste årens trend, om än i minskande takt 1998. Efter den starka upplevelsen av en försämrad svensk ekonomi under 1990-talets första del har fr o m 1994 andelen personer som anser att det skett en försämring minskat (figur 1).

Samtidigt ökar andelen personer som menar att det skett en förbättring av samhällsekonomin endast mycket blygsamt. Det finns visserligen en svag uppgång mellan 1997 och 1998, men den är inte statistiskt säkerställd. År 1998 är det dock en knapp övervikt för dem som tycker att den svenska ekonomin förbättrats. Störst andel utgör dock den grupp som inte anser att det skett någon förändring.

Medan synen på samhällsekonomin uppvisar stora variationer under den gångna trettonårsperioden gäller det inte bedömningen av den egna hushållsekonomin, även om tendenserna går i samma riktning. Även bland hushållen upplevde en majoritet en försämring under första hälften av 1990-talet. Under de senaste åren minskar andelen personer som anser att den egna ekonomin försämrats, medan andelen som anser att det skett en förbättring ökar något. Också i bedömningarna av hushållsekonomin finns det 1998 en övervikt för dem som anser att det har skett en förbättring. Alla undersökta år har emellertid det vanligaste svaret varit att det inte skett några större förändringar.

Figur 1 Allmänhetens bedömning av hur den svenska ekonomin respektive den egna ekonomiska situationen har utvecklats under det senast året: andel som anser att ekonomin förbättrats respektive försämrats 1986-1998 (procent)

Kommentar: Procentbasen har definierats som samtliga svarepersoner i respektive SOM-undersökning.

De samhällsekonomiska bedömningarna har alltid en politisk resonansbotten. Hösten 1994 strax efter Bildregeringens avgång var det framför allt bland borgerliga sympatisörer som det gjordes en positiv bedömning av hur svensk ekonomi hade utvecklats. Fr o m 1995 är det främst socialdemokrater som pekar på att det skett en förbättring. År 1998 var andelen bland socialdemokratiska sympatisörer som menar att den svenska ekonomin har förbättrats 37 procent, bland moderata 24 procent. Det som skapar övervikten för dem som tycker sig se en förbättring är framför allt att miljöpartisympatisörerna blivit betydligt mera positiva till hur samhällsekonomin utvecklats.

De partipolitiska skillnaderna i bedömningen av samhällsekonomin har ökat något 1998. När det gäller bedömningar av hushållsekonomin finns däremot inte heller 1998 något partipolitiskt mönster. Här är det inte oväntat sociala faktorer som har betydelse för att förklara skillnaderna i bedömningarna. Det är inte oväntat en relativt hög andel bland yngre personer som tycker att hushållsekonomin har förbättrats (38 procent), medan andelen bland pensionärer är relativt låg (7 procent).

De ekonomiska framtidsbedömningarna pekar helt i samma riktning. Andelen personer som tror att den svenska ekonomin kommer att förbättras under det kommande året är i stort sett lika stor som andelen personer som tror att den kommer att försämrats (19 respektive 22 procent). Detta ger en svagt negativ 'framtidbalans' (-3).

Tabell 1 Andel personer som menar att den svenska ekonomin kommer att bli bättre under det kommande året 1993 – 1998 (balansmått)

År	Alla	Ålder				Partisympati						
		15-29	30-49	50-64	65-80	v	s	c	fp	m	kd	mp
1993	-34	-14	-32	-51	-46	-51	-47	-34	-17	-1	-41	-23
1994	-9	+12	-6	-18	-26	-4	+4	-26	-10	-19	-28	-16
1995	+11	+8	+11	+14	+4	-8	+24	+5	+13	+12	±0	+3
1996	-7	-6	-3	-13	-11	-25	+7	-18	+4	±0	-20	-16
1997	+11	+1	-1	-6	-10	+2	+29	-3	+7	+14	+2	-6
1998	-3	+1	-1	-6	-10	+2	+11	-6	-10	-19	-14	-3

Kommentar: Balansmättet visar andelen personer som angivit att ekonomin blir bättre minus andelen som angivit att ekonomin blir sämre.

I jämförelse med 1997 då framtidsbalansen låg på +11 innebär det en försvagning i framtidstron. Förklaringen ligger bl a i att borgerliga sympatisörer gör betydligt mer pessimistiska bedömningar 1998 än 1997. Framtidsbedömningarna av den svenska ekonomin uppvisar emellertid överlag ett blandat mönster, där ingen klar tendens kan utläsas (tabell 1).

När det gäller hushållsekonomin för nästa år finns det en betydande optimism bland yngre personer, medan majoriteten av pensionärerna inte tror på någon förändring. Överlag uppvisar dock nästan alla grupper en större optimism i fråga om hushållsekonomin inför 1999 än de gjorde inför 1998.

Engagemang i politik och samhälle

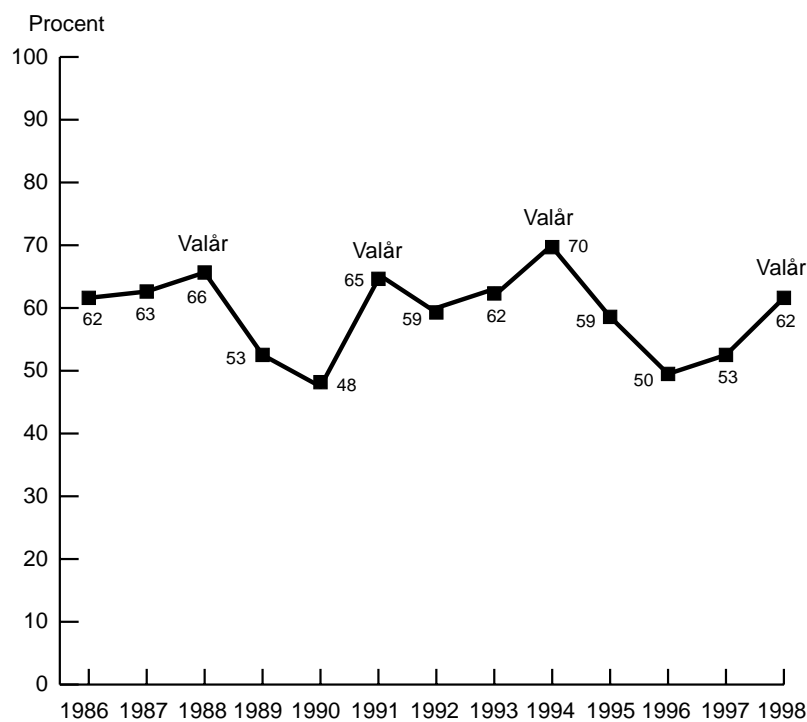
Enligt de senaste decenniernas elektorala periodicitet skulle det ha varit val hösten 1997. Det var tre år efter den politiskt intensiva hösten 1994 med riksdags- och kommunval och en folkomröstning om EU-medlemskap. Hösten 1994 uppmättes den högsta andelen partiövertygade i Sverige under de tretton undersökta åren. De därpå följande två åren föll andelen partiövertygade kraftigt, med stabiliserades ånyo hösten 1997.

Andelen partiövertygade gick upp 1998 – från 53 procent 1997 till 62 procent - men nådde inte tidigare valårsnivåer. Andelen för 1998 är den lägsta andelen partiövertygade som registrerats i SOM-undersökningen under ett valår. Intressant är emellertid att uppgången mellan 1997 och 1998 i procentenheter räknat var i stort sett densamma som den mellan 1993 och valåret 1994. Men skillnaden är att andelen – möjligen som en följd av den längre valperioden - hade hunnit att sjunka lägre.

Den ökade partiövertygelsen mellan 1996 och 1997 förklarades främst av att andelen partiövertygade socialdemokrater ökade. Partiet ökade sin andel engagerade sympatisörer från 58 procent 1996 till 64 procent 1997. Valåret 1998 var andelen 70 procent. Det är dock fortfarande ett visst avstånd till den höga andel som partiet hade 1994 (79 procent). Andelen partiövertygade moderater, som låg på i stort sett samma nivå - omkring 65 procent 1996 och 1997, hade valåret 1998 ökat till 72 procent.

Figur 2 Medborgarnas grad av partiövertygelse 1986-1998 (procent)

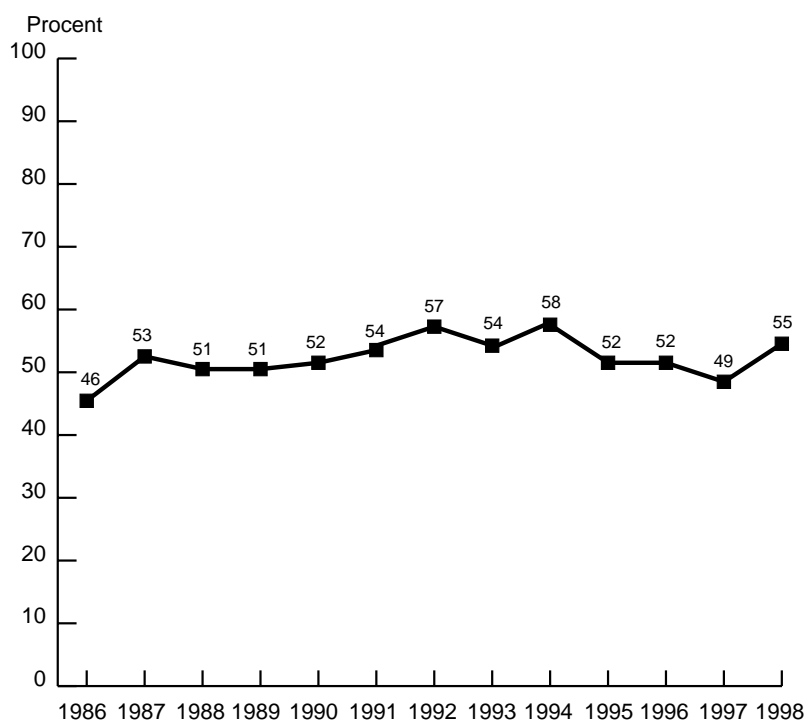
Fråga: (till personer som uppgivit sig sympatisera med något politiskt parti): "Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?" Svartalernativ: "ja, mycket övertygad; ja, något övertygad; nej".

Kommentar: Resultaten visar andelen personer som svarat mycket eller något övertygad. Samtliga svars personer ingår i procentbasen.

Medborgarnas uppgivna politiska intresse uppvisar till viss del samma mönster som partiövertygelsen. Det politiska intresset uppvisar dock inte ett lika tydligt mönster när det gäller uppgångarna under valår. Exempelvis är 1998 års andel politiskt intresserade högre än andelarna för valåren 1988 och 1991. Resultatet är knappast överraskande. Det politiska intresset förändras med hänsyn till utvecklingen av politiken, medan partiövertygelsen är knuten till föreställningar om de politiska partiernas förmåga att lösa de politiska frågorna.

Figur 3 Andel personer som uppger sig vara mycket eller ganska intresserade av politik (procent)

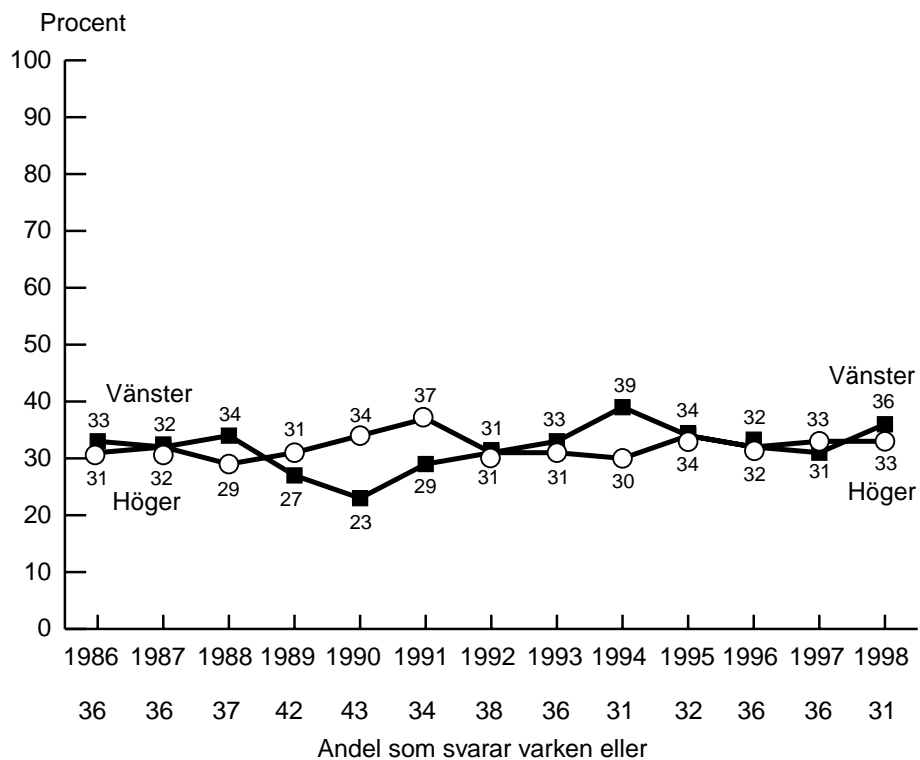
Kommentar: Samtliga svarspersoner utgör procentbasen.

En annan sida av medborgarnas engagemang i politik och samhälle är aktiviteten i olika organisationer och föreningar, särskilt politiska partier och fackliga organisationer. Andelen personer som var medlemmar i ett politiskt parti utgjorde hösten 1998 8 procent av befolkningen medan andelen mötesaktiva fackföreningsmedlemmar var 16 procent. I frågan om partimedlemskap finns det under den trettonårsperiod som SOM genomfört mätningar en klar försvagning. År 1986 var andelen partimedlemmar 12 procent och i mitten av 1990-talet 10 procent. Fackföreningsaktiviteten har däremot varit stabil under senare år.

Ideologisk orientering

Den ideologiska vänster-högerorienteringen kännetecknades av stiltje under mandatperioden 1994-98. Det blåste varken vänster- eller högervind i opinionen, utan medborgarnas fördelade sig nästan exakt jämnt mellan dem som ansåg sig stå till vänster, till höger eller i mitten. Stiltjen stod i kontrast till den högergång som hade en topp 1991 och den vänstervåg som var som högst 1994.

Figur 4 Medborgarna placerar sig själva på en vänster-högerskala 1986-1998 (procent)

Kommentar: Procentbasen omfattar samtliga personer som besvarat enkätfrågan. Andelen icke-svar har hållit sig kring 3-4 procent genom åren.

Även för 1998 är det typiska draget en jämn ideologisk fördelning (figur 4). Det som hänt i förhållande till 1997 är att andelen som anser sig stå till vänster gått upp med fem procentenheter, medan de som placerar sig till höger ligger kvar på samma nivå. Det är också tydligt att den ökade vänsterandelen kommer ifrån mitten. Studerar vi effekten av tidigare valår är mönstret exakt detsamma: valår innebär en relativ mobilisering åt vänster, medan andelen till höger oftast ligger still; endast under det valår som hölls då högervinden blåste 1991 innebär en ideologisk högeruppgång.

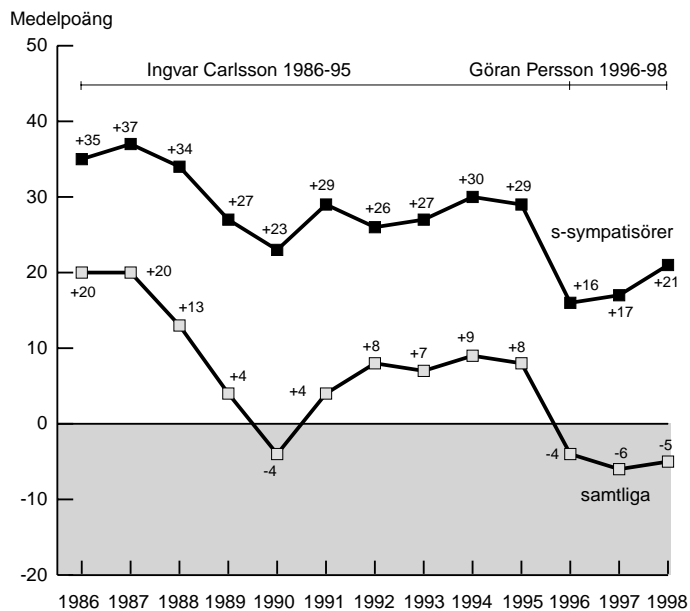
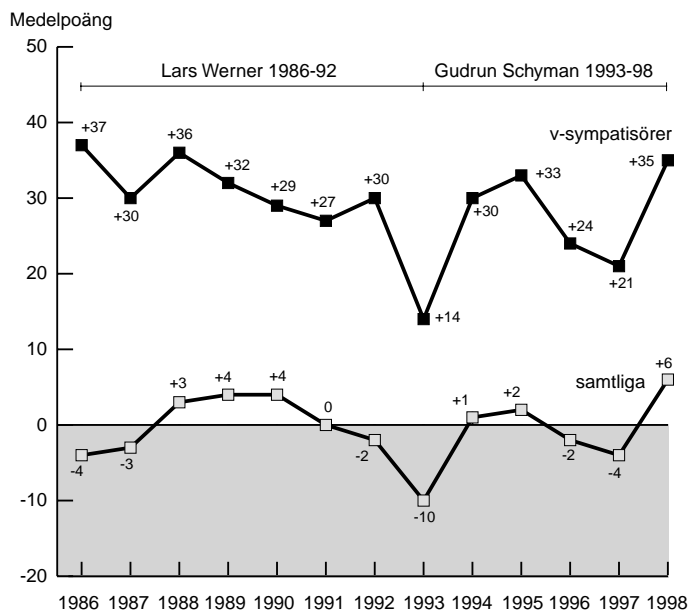
Synen på det politiska ledarskapet

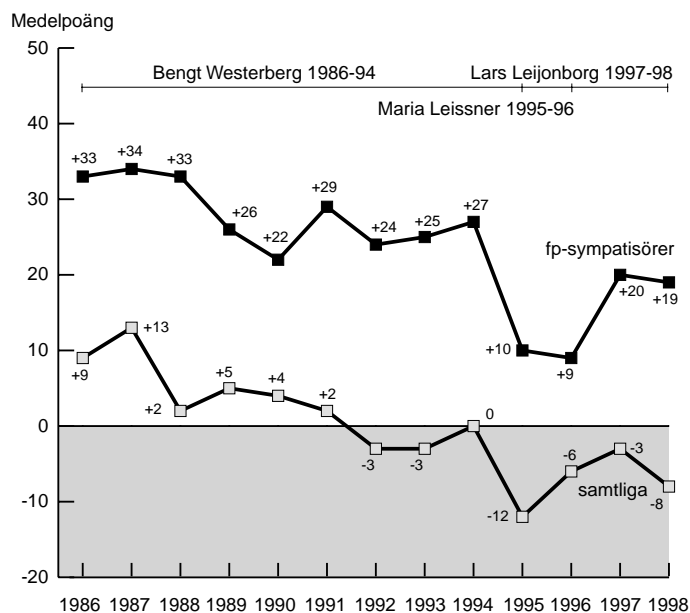
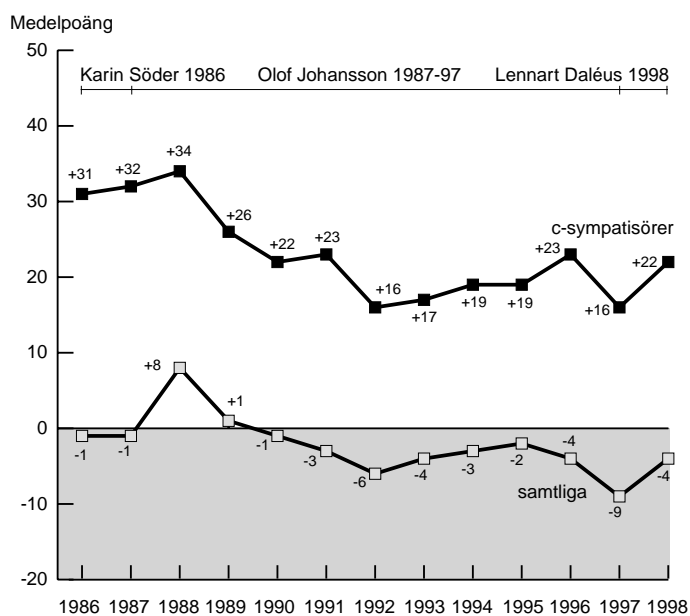
I det moderna opinionssamhället handlar det i hög grad om att synas. Det är viktigt både att vara känd – och att vara positivt värderad. För de politiska partiernas ledare är detta avgörande för framgång i opinionen.

Alf Svensson och Carl Bildt, de två veteranerna, och Gudrun Schyman, som också varit med några år, är de enda någorlunda populära partiledarna i Sverige. I SOM-undersökningens mätning efter valet 1998 var de ensamma om att hamna på plus-siffror när väljarna talade om hur mycket de gillade eller ogillade partiledarna. På en skala mellan -50 och +50 vann Svensson på +8, följd av Schyman på +6 och Bildt på +5. Samma trio var också klart mest populär bland sina egna partisympatisörer. De uppvisade alla popularitetssiffror mellan +35 och +40 på hemmaplan. Bildt var mest uppskattad med +39 bland moderata sympatisörer (figur 5).

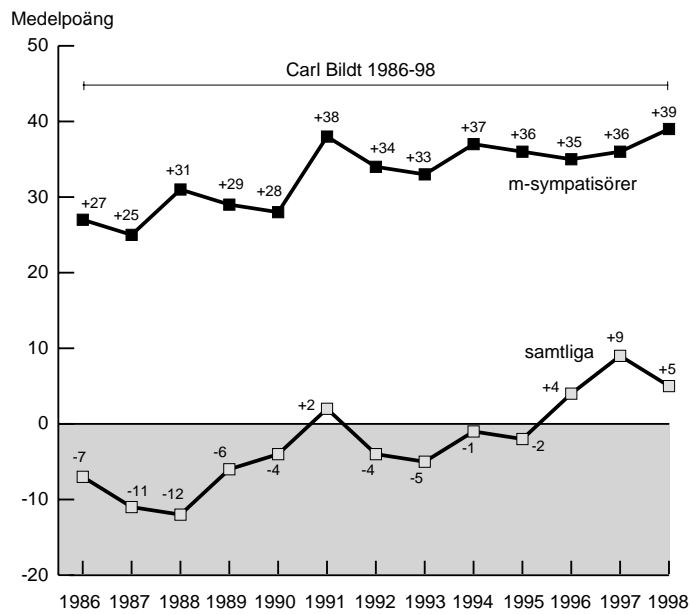
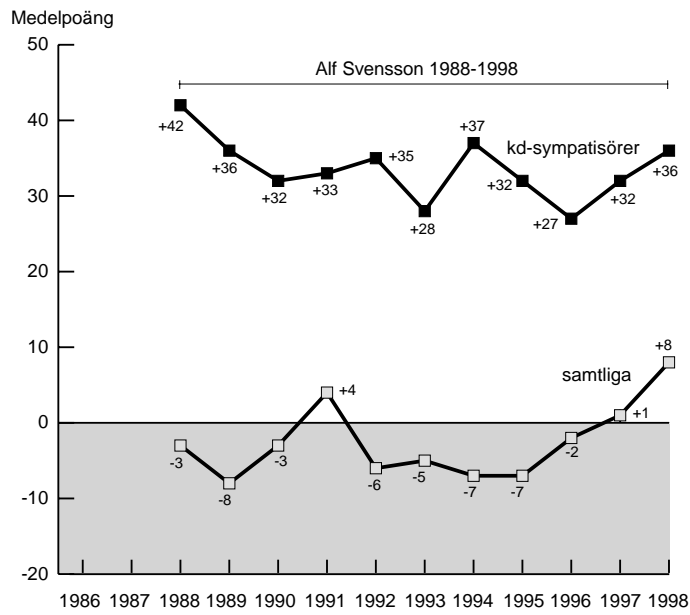
Göran Persson, Lars Leijonborg och Lennart Daléus, de tre nykomlingarna som partiledare, och Birger Schlaug med några fler år i ämbetet, var klart mindre populära. De hade alla minussiffror i genomsnittsuppskattningen bland samtliga svarspersoner. Leijonborg hamnade i botten med -8. Han försämrade sin nivå i förhållande till 1997 samtidigt som de flesta andra partiledare stärkte sin popularitet under valåret; även Carl Bildt tappade något i popularitet jämfört med 1997. Leijonborg hade lägst popularitetspoäng bland det egna partiets sympatisörer (+19 1998), lägre än för någon annan partiledare på hemmaplan valåret 1998. Persson, Daléus och Schlaug fick dock inte mycket bättre resultat. De hade samtliga låga popularitetspoäng mellan +21 och +23 bland de egna partisympatisörerna.

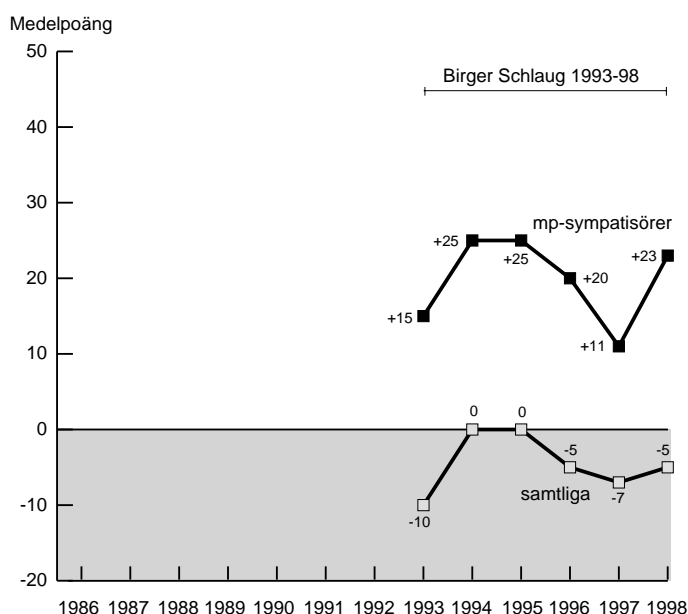
Figur 5 Partiedarpopularitet 1986-1998 (medeltal)

ljusnande framtid

Kommentar: Partiledarnas popularitet har mätts på en elvgradig gillar-ogillarskala med värden mellan +5 (gillar) och -5 (ogillar). Medeltalen för samtliga svarspersoner respektive för det egna partiets sympatisörer har multiplicerats med 10 för att få en skala mellan -50 och +50.

Allra sämst resultat bland de egna hade dock Marianne Samuelsson. Hennes genomsnittspoäng bland mp-sympatisörer var senhösten 1998 endast +4. En jämförande analys av Schlaugs och Samuelssons popularitetssiffror visar att Schlaug var mer uppskattad än Samuelsson bland sympatisörer till vänsterpartiet, socialdemokraterna och miljöpartiet medan Samuelsson var mer populär än Schlaug bland sympatisörer till c, fp, kd och m. Schlaug var m a o mer populär till vänster medan Samuelsson var mer populär till höger – en kanske inte helt felaktig profilering om man vill försöka appellera till väljare på alla kanter - problemet är emellertid att varken Schlaug eller Samuelsson är särskilt populära. Det finns inga undersökningar som tyder på att de har fungerat som några större dragplåster för sitt parti (Hernborn m fl 1998, Gilljam 1995, Esaiasson 1996, jfr även Hvitfeldts och Nords artikel i denna volym). Samma slutsats kan man dra från vår analys av SOM-data.

Tabell 2 Partiledarna som dragplåster eller som sänken i kampen om opinionen (medeltalsskillnader)

Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland samtliga svarspersoner

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98
v (LW/GS)	+13	+14	+15	+15	+15	+13	+11	+4	+10	+9	+5	+3	+10
s (IC/GP)	+10	+9	+4	+2	±0	+1	±0	-2	-2	+3	-4	-8	-10
mp (BS)	-	-	-	-	-	-	-	-7	-2	-5	-5	-5	-5
c (KS/OJ/LD)	±0	-2	+3	+1	-1	-5	-4	-3	-4	-1	-1	-4	-2
fp (BW/ML/LL)	+6	+5	+1	+3	+2	+2	±0	±0	+1	-6	-1	±0	-5
kd (AS)	-	-	+5	+3	+4	+4	+3	+4	+5	+5	+5	+8	+8
m (CB)	±0	-4	-11	±0	-2	+4	+3	+3	+6	+3	+8	+11	+9
Snitt fem partiledare	+6	+4	+2	+4	+3	+3	+2	±0	+2	+2	+1	±0	±0

Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland egna sympatisörer

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98
v (LW/GS)	-1	±0	±0	+4	+3	-3	-2	-12	-4	±0	-3	-9	±0
s (IC/GP)	±0	+1	-1	-1	-4	-4	-5	-5	-4	-2	-8	-9	-10
mp (BS)	-	-	-	-	-	-	-	-14	-7	-7	-8	-14	-12
c (KS/OJ/LD)	-3	-6	+3	-4	-5	-13	-14	-12	-12	-12	-7	-10	-10
fp (BW/ML/LL)	+3	+4	-2	+1	-2	±0	-1	+1	-2	-19	-15	-6	-14
kd (AS)	-	-	+1	+1	+2	-3	±0	-4	+1	+2	±0	+3	+3
m (CB)	-6	-11	-6	-3	-3	+1	+2	±0	+3	+2	+3	+5	+2
Snitt fem partiledare	-1	-3	-2	-1	-2	-4	-4	-6	-4	-6	-6	-6	-6

Kommentar: Resultaten visar hur populära partiledarna är i jämförelse med sina egna partier. Differensmättet kan variera mellan +100 (partiledaren mer populär än partiet) och -100 (partiet mer populärt än partiledaren). Plusvärden indikerar m a o att partiledaren är mer populär än partiet, medan minusvärden visar att partiledaren är mindre populär än sitt parti. Partiernas och partiledarnas popularitet har mätts på en gillar-ogillar skala med värden mellan +5 (gillar) och -5 (ogillar). Genomsnittssiffrorna gäller för partiledarna för v (LW/GS), s (IC/GP), c (KS/OJ/LD), fp (BW/ML/LL) och m (CB).

En indikation på hur framgångsrika partiledarna är som röstvårdare för sina partier kan vi få om partiledarnas popularitet jämförs med motsvarande popularitets-siffror för partierna. En partiledare som är mer populär än sitt parti har klart bättre möjligheter att tjänstgöra som dragplåster än en partiledare som är mindre populär

än det egna partiet. I det senare fallet riskerar partiledaren att fungera mer som ett sänke.

I SOM-studierna har vi mätt partiledarnas och partiernas popularitet på samma skala, vilket möjliggör en analys av vilka partiledare som är mer eller mindre populära än sina partier. Resultaten i tabell 2 ger ett mycket tydligt utslag. I valet 1998 kan rimligen endast tre partiledare ha fungerat som positiva dragplåster. De partiledarna är Svensson, Bildt och Schyman. De var de enda som var klart mer populära än sina partier i hela valmanskåren. Övriga partiledare med Persson i spetsen var mindre uppskattade än sina partier. Den partiledare som uppskattades minst jämfört med det egna partiet bland de egna sympatisörerna var Lars Leijonborg.

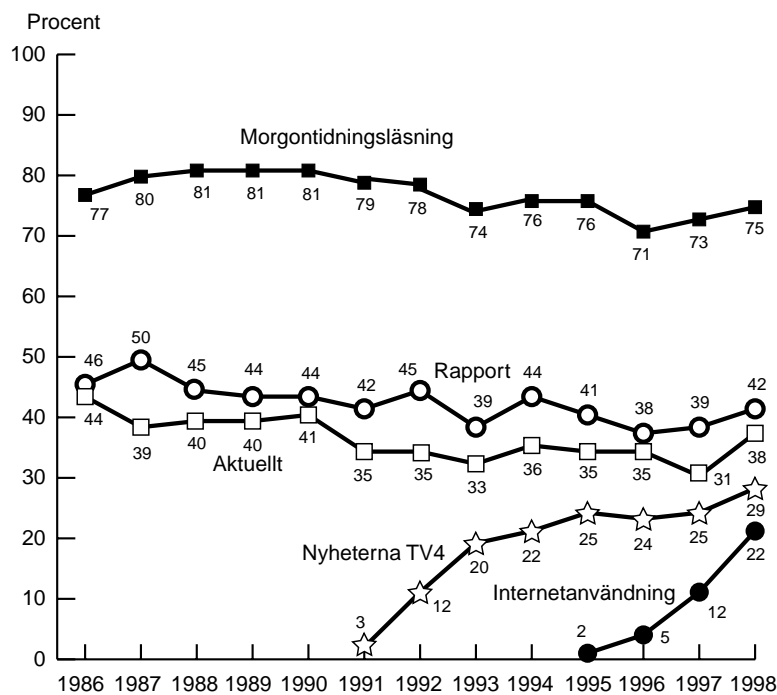
Det allmänna mönstret sett över de senaste tolv åren är att dagens partiledare som ett kollektiv är mindre av dragplåster än tidigare. Partiledarna har i genomsnitt tappat i popularitet jämfört med sina partier, såväl i hela valmanskåren som bland de egna sympatisörerna. Undantagen från den nedåtgående trenden är Alf Svensson och Carl Bildt. Speciellt Bildt har gått från mycket negativa siffror under sent 1980-tal till positiva siffror idag. Bildts förvandling från potentiellt sänke under åttiotalet till potentiellt dragplåster under nittiotalet kan inge dagens nya partiledare ett visst hopp. Kunde Bildt kan väl jag. De kan hoppas på en ljusnande framtid 2002 eller 2006 - förutsatt att de sitter kvar då.

Mediernas betydelse

I opinionssamhället spelar medierna en central roll. Dagspress, radio och TV är plattformen för det politiska samtalet. Det gäller både för partiledarnas såväl som andra opinionsbildares politiska utspel och för medborgarnas orientering i det politiska skeendet. På ledarsidor och i nyhetsanalyser är journalister själva med och tolkar politik och samhällsutveckling. 'Journalismen' har beskrivits som det moderna samhällets ideologi (Petersson, 1998).

Mediernas centrala ställning innebär att det sker en anpassning till medierna från samhällets aktörer. Denna medialisering innebär att organisationer anpassar sin verksamhet för att få uppmärksamhet i medierna (Hernes, 1978, Asp, 1991). Ett politiskt möte får sin opinionsmässiga betydelse i och med att de bevakas av dagspress, radio och TV.

Figur 6 Morgontidningsläsning och nyhetstittande i TV minst 5 dagar/vecka samt Internetanvändning (procent)

Kommentar: "Morgontidningsläsning" anger andelen undersökningspersoner som uppgivit att de läser morgontidning minst 5 dagar i veckan eller oftare. För "Rapport", "Aktuellt" och "Nyheterna TV4" anges andelen undersökningspersoner som uppgivit att de tittar på respektive nyhetssändning minst fem dagar i veckan eller oftare. Internetanvändning avser andelen som uppger att de använder Internet flera gånger i veckan. Procentbasen utgörs av samtliga svarspersoner i respektive SOM-undersökning.

Att medierna står starkt bland den svenska allmänheten är ett ovedersägligt faktum (figur 6). Dagstidningsspridningen i Sverige är mycket omfattande, även om dagspressen försvagats något; år 1998 tycks dock en viss återhämtning ha skett, vilken framkommer även i andra undersökningar (Mediebarometern 1998; Jmf även Anders Lithners artikel om dagspress i denna volym). Televisionens tre stora nyhetsredaktioner har också en mycket hög andel regelbundna tittare. Samtliga har

ökat sin publik mellan 1997 och 1998. Denna ökning är emellertid inte en följd av att det blivit fler tittare på respektive huvudsändning, utan att varje redaktion numera sänder fler program spridda över dagen.

Ett allmänt mönster i studier av medievanor över de senaste tio åren är en ökad fragmentering (Hadenius och Weibull, 1999). Publiken sprids över fler olika medier och medieanvändningen individualiseras. Utvecklingen är särskilt tydlig i Internetanvändningen. Internet är också det medium som ökar snabbast - från 5 till 22 procent regelbundna användare på två år. Som framgår av ett senare kapitel är dock långt ifrån huvuddelen av användningen nyhets- eller informationssökning.

Fragmenteringen av medieanvändningen följer också vissa klara sociala mönster. Det som framför allt framträder är ålderskillnader. Rapport är de äldres stora nyhetsprogram, Nyheterna är de yngres. Den regelbundna morgontidningsläsningen är vanligast bland äldre, Internetanvändning domineras av yngre. En följd är att yngre och äldre i ökande utsträckning orienterar sig på helt olika sätt. Generationsklyftan ökar.

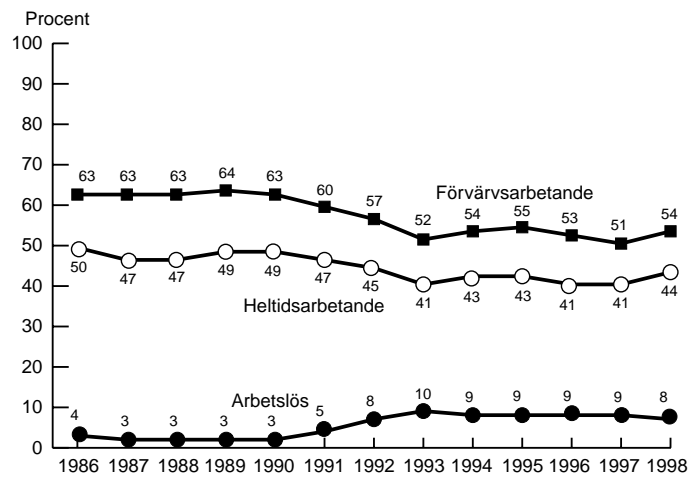
Arbete och fritid

Men mediernas starka ställning hindrar inte att även andra kanaler för möten har en viktig betydelse i opinionssamhället. Samhällsfrågor artikuleras på arbetsplatser och i idrottsföreningar. Kyrkan eller kulturlivet är andra platser för möten mellan människor. Detta område har ofta beskrivits som det civila samhället (Rothstein, 1998, Petterson m fl, 1998).

SOM-institutets årliga mätningar omfattar även trender inom dessa områden. I figur 7 och 8 redovisas exempel: andelen förvärsarbetande, andelen arbetslösa, andelen aktiva inom motion och idrott, andelen regelbundna kyrkobesökare och andelen medlemmar i miljöorganisationer.

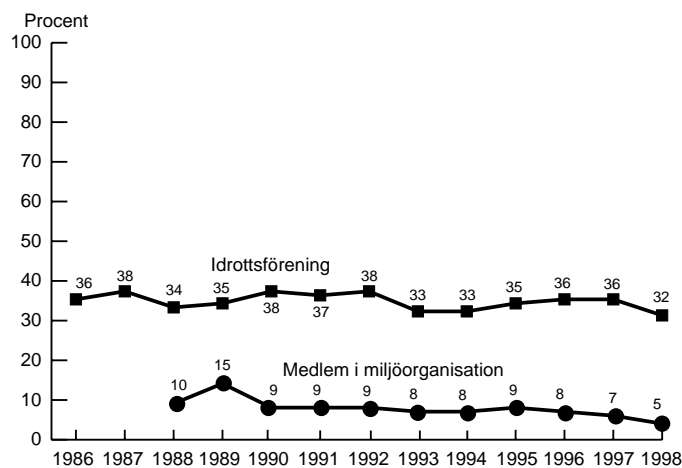
När det gäller förvärsarbete noteras en minskning fram till 1993, medan det därefter varit mer stabilt. I jämförelse med de två senaste åren indikerar 1998 t o m en svag ökning. På motsvarande sätt noteras en trend i fråga om minskning av andelen arbetslösa sedan mitten av 1990-talet.

Figur 7 Andel som uppgett sig vara förvärvsarbetande, heltidsarbetande eller arbetslös 1986-1998 (procent)

Kommentar: Procentbasen är samtliga svarspersoner. Andelen arbetslösa inkluderar personer i åtgärder och kunskapslyftet.

Figur 8 Andel som uppgett medlemskap i idrottsförening eller miljöorganisation 1986-1998 (procent)

Kommentar: Procentbasen är samtliga svarspersoner.

När det gäller fritiden visar sig att ca hälften av svenskarna ägnar sig åt sport och motion åtminstone någon gång per vecka. Andelen är i det närmaste konstant under den gångna trettonårsperioden.

Även andelen regelbundna kyrkobesökare är relativt konstant över åren, om än på en låg nivå (ca 7-10 procent). Däremot minskar andelen medlemmar i miljöorganisationer (jfr Bennulf, 1997). En tolkning av det skulle vara att medborgarna uppfattar att miljöfrågorna håller på att lösas, en annan att det skett en institutionalisering av området, där myndigheter tagit över ansvaret.

Centrala värden: hedonism på frammarsch

Ett av de absolut största namnen inom forskningen kring mänskliga värden är Milton Rokeach. Som de flesta skiljer han mellan terminala och instrumentella värden. Antalet terminala värden fastslog han till aderton, inte fler och inte färre (Rokeach 1973). I SOM-undersökningarna har vi mätt i vilken utsträckning som svenska folket omfattar Rokeachs grundläggande värden alltsedan 1986. Vi har i detta sammanhang inte betraktat Rokeachs värdeteori som absolut och därför tagit oss friheten att i SOM-studierna lägga till några värden.¹

Som sig bör när vi har att göra med grundläggande värden är alla attitydförändringar mycket små över tid. I de flesta fall har andelen människor som anger att de olika värdena är mycket viktiga för dem inte förändrats alls genom åren. Värden som 'frihet', 'familjetrygghet' och 'rättvisa' har hela tiden legat högt med 80-90 procent av svarspersonerna som utpekar dem som mycket viktiga. På ett motsvarande sätt har värden som 'frälsning' och 'makt' alltid legat i botten med endast 5-10 procent som är villiga att ange dem som mycket viktiga. Någon trend mot ett ökande eller minskande stöd kan inte iaktas. Resultaten i tabell 3 visar dock att det för några värden finns en viss förändringstrend.

Mest dramatiskt har stödet för värdet 'en ren värld' minskat, från 81 procent som angav det som mycket viktigt 1988 ned till endast 62 procent 1998. Om 'en ren värld' tolkas som en grön värld sammanfaller minskningen med miljöfrågornas nedgång på svenskarnas dagordning över viktiga samhällsproblem (Bennulf, 1997). Andra värden som också fått vidkännas ett något minskande stöd är 'en

värld i fred', 'en vacker värld' och 'landets säkerhet'. Alla utmärks de av att värdena är något esoteriska och berör egenskaper hos ett större kollektiv. Tre mer individuorienterade värden som också uppvisar ett något minskande stöd är 'hälsa' - från höga 92 procent som angav det som mycket viktigt 1988 till fortfarande höga 88 procent 1998 - och 'sann vänskap' respektive 'ärlighet'.

Tabell 3 Rokeachs grundläggande värden. Andel personer som anger att respektive värde är mycket viktigt (procent)

Fråga: "Hur viktigt tycker Du att följande saker är för Dig?"

Värde	Undersökningsår									Förändringstendens
	88	90	91	92	93	94	95	96	98	
Hälsa	92	93	91	91	90	87	87	87	88	Svagt nedåt
Ärlighet	-	-	-	89	87	85	86	86	86	Svagt nedåt
En värld i fred	89	91	87	90	85	88	83	85	86	Svagt nedåt
Frihet	84	89	87	86	83	85	80	83	83	Ingen trend
Familjetrygghet	81	84	79	82	79	78	77	84	81	Ingen trend
Rättvisa	78	83	80	85	80	83	76	80	78	Ingen trend
Kärlek	77	77	77	76	77	77	76	76	77	Ingen trend
Inre harmoni	77	78	77	78	77	76	75	77	76	Ingen trend
Sann vänskap	-	80	78	80	76	73	72	74	75	Svagt nedåt
Lycka	70	70	71	71	69	67	69	70	69	Ingen trend
Landets säkerhet	69	75	71	72	71	72	64	66	67	Svagt nedåt
En ren värld	81	79	72	76	70	70	69	68	62	Klart nedåt
Ett behagligt liv	54	55	54	58	58	54	60	58	60	Svagt uppåt
En vacker värld	59	59	56	57	55	57	53	53	53	Svagt nedåt
Jämlikhet	49	54	49	55	47	52	46	49	50	Ingen trend
Självaktning	44	45	44	46	44	42	42	45	42	Ingen trend
Visdom	31	37	37	40	37	38	35	37	35	Ingen trend
Självförverkligande	29	34	29	32	31	33	33	32	30	Ingen trend
Ett spännande liv	22	26	22	25	29	29	27	28	26	Svagt uppåt
Ett liv fullt av njutning	23	26	27	26	30	30	30	30	28	Svagt uppåt
Teknisk utveckling	22	34	23	27	29	33	25	21	22	Ingen trend
Socialt anseende	15	18	18	19	21	19	18	19	19	Ingen trend
Rikedom	8	9	9	8	9	10	9	12	9	Svagt uppåt
Frälsning	9	8	9	7	9	9	8	9	9	Ingen trend
Makt	5	6	6	6	6	9	6	7	6	Ingen trend

Kommentar: Endast personer som besvarat de olika frågorna ingår i procentbasen. Andelen icke-svarare har hållit sig kring 3-6 procent genom åren på de olika frågorna. Svarsalternativen var mycket eller ganska viktigt, varken eller, inte särskilt viktigt och inte alls viktigt.

Det är endast fyra värden som kan uppvisa en svagt uppåtgående trend. Det gemensamma för dem är att de alla har att göra med förbättringar för nummer ett, d v s för en själv. Värdena som fått ett ökat stöd är 'ett behagligt liv', 'ett spännande liv', 'ett liv fullt av njutning' och 'rikedom'. Förändringarna är inte dramatiska. Andelen människor som ser dessa hedonistiska värden som mycket viktiga har endast ökat med några få procentenheter sedan slutet av 1980-talet. Men ökningen har varit något mer påtaglig i den grupp som alltid varit mest positiv till de hedonistiska värdena och som mer än andra representerar framtiden. Den gruppen är unga människor. Värdet 'ett behagligt liv' utpekades t ex som mycket viktigt av 66 procent bland unga personer mellan 15-29 i SOM-studien 1988. Tio år senare hade den andelen stigit till 76 procent. Samtidigt har inte andelen pensionärer som ser 'ett behagligt liv' som ett mycket viktigt värde ökat nämnvärt, endast från 49 procent 1988 till 50 procent 1998. Hedonismens frammarsch märks alltså tydligt bland de unga.

Ytterligare en illustration till det vi kallat den nya hedonismen och till att generationsklyftan kan vara stor i dagens Sverige är resultatet från en ny SOM-fråga där vi frågade vad det är som gör livet värt att leva – fritiden eller arbetet. Fritiden svarade 49 procent av de unga. Endast 18 procent uppgav arbetet. Bland de äldsta svarade hela 50 procent arbetet och endast 11 procent fritiden.²

När hedonismens värderingar är på uppgång samtidigt som värden som 'ärlighet', 'sann vänskap' och 'en värld i fred' tappar i stöd kan man undra över den ljusnande framtiden. Vår boks titel är kanske en dålig prognos.

Är den ljusnande framtid vår?

När Prins Gustaf år 1851 skrev studentsången med de klassiska orden om den ljusnande framtiden präglades hela samhället av det moderna projektet. Det fanns en positiv syn på kunskapens möjligheter. Samma framtidsoptimism förekommer i en helt annan sång skriven bara ett par decennier senare. Den sången är Internationalen.

Det moderna projektets möjligheter har kännetecknat större delen av 1900-talet. Men sedan 1970-talet har modernismen varit motsagd. Postmodernismen som kom att prägla stora delar av 1980- och 1990-talens samhällsdebatt var mera pessi-

mistisk. Miljöproblemen kom i förgrunden, de ideologiska riktningssignalerna blev otydliga och vänster-högerdimensionen föreföll att upplösas.

Om vi analyserar opinions- och medietrenderna sedan mitten av 1980-talet i ljuset av en pessimistisk postmodern samhällsbild är det svårt att känna igen sig. Visserligen har det traditionella politiska systemet försvagats, framför allt partitilltron, men det finns också tecken i annan riktning, t ex ett fortsatt starkt, om än något försvagat civilt samhälle och ett fortsatt förtroende för medierna. Större delen av samhällets grundvärderingar har förändrats mycket litet. Hedonismen växer blott långsamt. Det är svårt att finna någon grund för alarmism inför millennieskiftet.

Men finns det en möjlighet att utläsa något om en ljusnande framtid på grundval av de tretton årens SOM-mätningar? Det är en svårare fråga. År 1998 pekar visserligen många indikatorer klart uppåt. Det finns ett ökat samhällsengagemang och förtroendet för många samhällsinstitutioner har gått upp. Och det finns en positiv ton i människors bedömningar av medierna, inte minst av Internet. Men valår brukar ge en något ljusare bild och ger därför ett bräckligt underlag för slutsatser. Bokens titel avspeglar måhända ett visst mått av önsketänkande: det är lättare att leva när vi går mot ljusare tider.

Noter

¹ Rokeachs värdebatteri introducerades i SOM-undersökningarna av Karl-Erik Rosengren och Bo Reimer. Mätningen 1998 har delfinansierats av forskningsprojektet *Biblioteksvanor* lett av Lars Höglund.

² Frågan ingår i ett nytt forskningsprojekt *Arbete och industri* finansierat av SKF AB och lett av Sören Holmberg och Lennart Weibull. Ansvarig inom SKF är Lars G Malmer.

Referenser

- Asp, Kent (1991) *Medialisering, medielogik, mediekrafti*. Göteborg: Nordicom-Information
- Bennulf, Martin (1997) Miljöengagemenget i graven? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ett missnöjt folk?* SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart (1999) *Massmedier. Press, radio & TV i förvandling* Stockholm, Albert Bonniers Förlag
- Hernes, Gudmund (1978) Det media-vridde samfunn. I Hernes, G (red) *Forhandlingsekonomi og blandningsadministrasjon*. Bergen, Universitetsforlaget
- Holmberg, Sören (1993) Partierna tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Vägval*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1997) Missnöje. I I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ett missnöjt folk?* SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1998) Opinionssamhället. I I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Opinionssamhället*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Mediebarometern 1998* (1999) Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet
- Petersson, Olof m fl (1998) *Demokrati och medborgarskap*. Demokratirådets rapport 1998. Stockholm, SNS förlag
- Rokeach, Milton (1973) *Understanding Human Values*. New York, The Free Press

FÖRNYAT FÖRTROENDE?

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Nedgång har varit det utmärkande draget för den svenska förtroendeutvecklingen under 1990-talet. Sverige har från en mycket hög förtroendenivå gått mot ett europeiskt genomsnitt. De enda avbrotten i den fallande kurvan har varit valåren. Då har särskilt de politiska institutionerna fått ett förnyat förtroende, men det har även funnits en överspridning till andra institutioner.

Men försvagningen i medborgarnas förtroende under 1990-talet ligger på mycket olika nivåer för olika institutioner. Mest uttalat är det för de politiska institutionerna, minst för medierna: de enda institutioner som haft en relativt stabil position sedan mitten av 1980-talet är dagspress och radio-TV. Det är därför felaktigt att tala om att det skulle råda en allmänt ökande misstro som drabbar alla institutioner.

Medan det är relativt lätt att beskriva förtroendeutvecklingen är det betydligt svårare att förklara vad som ligger bakom förändringarna. De analyser som gjorts tyder på att förtroendet för en enskild institution är bestämt av ett samspel mellan medborgarnas personliga erfarenheter av institutionen, det rådande samhällsklimatet och den betydelse institutionen tillmäts i samhället (Elliot, 1997). En fördjupad förståelse av vad som ligger i bedömningarna förutsätter återkommande förtroendemätningar, inte minst för att komma åt samhällsklimatets roll (Österman, 1999). Årets mätning avser ett valår. Antagandet är därför att förtroendet skall ha förnyats. I den följande översikten är syftet att redovisa 1998 års mätning och på grundval av denna belysa förändringsmönstren 1986-1998.¹

Förtroendebedömningar 1998

Ursprungligen avsåg SOM-undersökningens förtroendemätning elva samhällsinstitutioner. De var valda för att ge ett brett spektrum av politiska, mediala, ekonomiska och sociala institutioner. Dessa elva institutioner har funnits med i mätningen sedan 1986. Fr o m 1994 års mätning inkluderades rättsväsendet (domstolarna) och Svenska kyrkan. År 1995 tillkom kungahuset, 1996 kommunstyrelser och 1997 universitet/högskolor och de politiska partierna. I årets mätning

har det skett en utökning genom att även institutioner inom EU har inkluderats – både parlamentet och kommissionen.

Med de redovisade utökningarna kom SOM-undersökningen 1998 således att omfatta 19 olika samhällsinstitutioner.² Utfallet av mätningen redovisas i tabell 1. Det visar sig att sjukvården och universitet/högskolor åtnjuter högst förtroende. Lägst förtroende åtnjuter de fackliga organisationerna och de politiska partierna samt de två EU-institutionerna. De samhällsinstitutioner där jämförelser kan göras med 1997 uppvisar i huvudsak samma rangordning. De enda förändringarna ligger strax under mitten: bankerna har för andra året i rad stärkt sitt förtroende med två placeringar och storföretagen har återtagit den förtroendeförlust de fick vidkännas 1997, samtidigt som Svenska kyrkan fallit två placeringar och dagspressen en. I toppen (sjukvården, kungahuset) och botten (politiska institutioner) är rangordningen i stort densamma under de fyra senaste åren.

De två institutioner som för första gången ingick i förtroendebedömningen 1998 – EU-kommissionen och EU-parlamentet – placerade sig helt i botten. Drygt hälften av allmänheten saknar förtroende för dem och mycket få gör en positiv bedömning. Det ger mycket låga balansmätt (-39 respektive -42).

I en ny fråga fick svarspersonerna ange vilket förtroende de har för sina närmaste grannar. Det visade sig vara mycket högt: närmare 80 procent uppgav sig ha mycket eller ganska stort förtroende för sina grannar (balansmätt +62). Resultatet bekräftar tidigare analyser av det högre förtroendet människor emellan i Sverige (jfr Bo Rothsteins artikel i föreliggande volym).

I jämförelse med förtroendebedömningarna 1997 bekräftas vårt antagande om en valårseffekt. Förtroendet för samtliga jämförbara institutioner visar på en uppgång mellan 1997 och 1998. Nivån på uppgången är störst för riksdag och regering, men också för sjukvården, domstolarna och bankerna noteras en uppgång.

Effekten är att flera av de politiska institutioner som ligger lägst i rangordningen har flyttat upp något. Förtroendeskilnaderna mellan olika institutioner (bortsett från EU-institutionerna) är därigenom något mindre 1998 än de var 1997.

I övrigt kan noteras att bankernas förtroende bland allmänheten för tredje året i rad fortsätter att stärkas. Men också storföretagen kommer bättre ut i bedömningarna 1998.

Förändringsmönster...

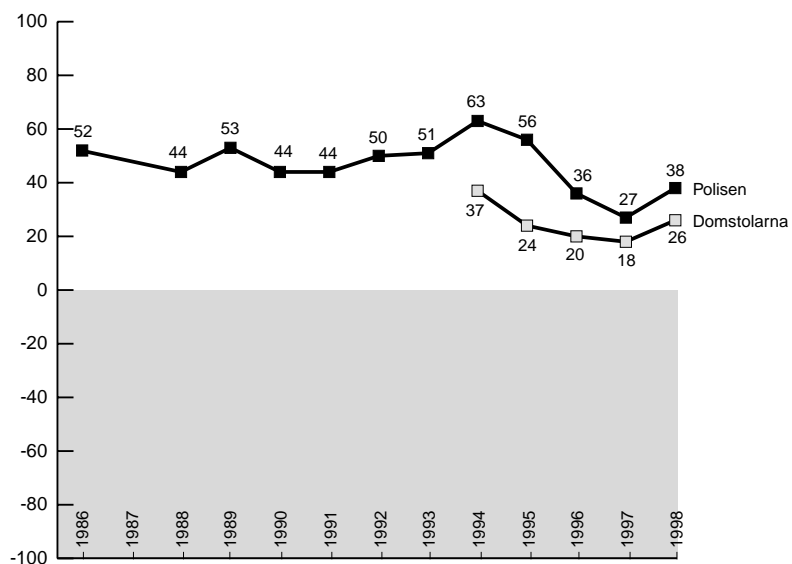
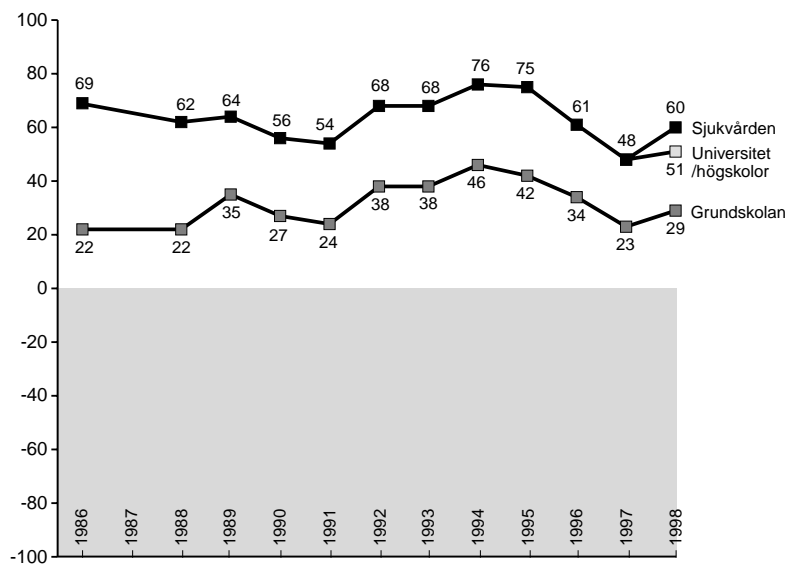
De första förtroendemätningarna inom ramen för SOM-undersökningarna 1986 byggde på frågor om elva samhällsinstitutioner. I figur 1 redovisas förändringarna över tid, redovisade efter balansmättet. Vi har i årets redovisning valt att för tydlighetens skull redovisa förtroendeutvecklingen för varje institution tagen för sig.

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 1998 (procent, balansmätt)

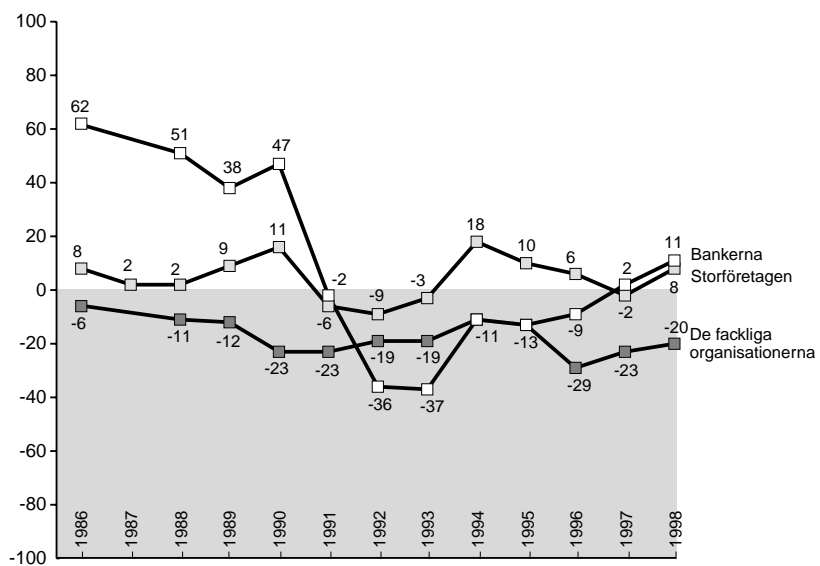
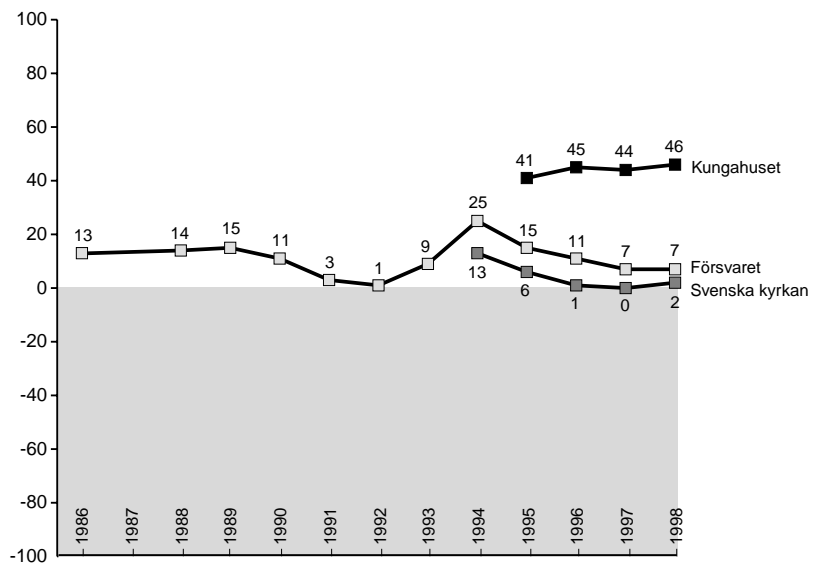
Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort eller litet	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Balansmätt
Sjukvården	18	52	20	8	2	100	+60
Univ./högsk	9	47	39	4	1	100	+51
Radio-TV	6	47	40	6	1	100	+46
Kungahuset	25	33	31	6	6	101	+46
Polisen	8	47	29	13	4	101	+38
Grundskolan	6	40	36	14	3	99	+29
Domstolarna	10	36	33	14	6	99	+26
Bankerna	6	31	37	19	7	100	+11
Storföretagen	3	28	46	17	6	100	+8
Dagspressen	2	27	50	17	5	101	+7
Försvaret	6	25	45	16	8	100	+7
Riksdagen	4	27	41	20	8	100	+3
Svenska kyrkan	5	24	43	15	12	99	+2
Regeringen	3	25	38	23	11	100	-6
Kommunstyrelser	2	20	45	24	9	100	-11
De fackliga org	3	18	38	26	15	100	-20
De pol partierna	1	13	40	30	16	100	-32
Europa-parlam	1	9	41	25	24	100	-39
EU-kommissionen	1	8	40	27	24	100	-42

Anmärkning Tabellen redovisar en sammanläggning av resultaten från de två nationella SOM-mätningarna 1998 (antal svar=3561). Mätningen av förtroendet för EU-kommissionen och EU-parlamentet fanns dock endast i en undersökning (antal svar=1740). Personer som ej besvarat förtroendefrågan för någon institution är inte medtagna i procenttalen. Dyliga svar var mycket sällsynta och lämnades av mellan två och tre procent för de enskilda frågorna. Högsta andelen icke-svar återfinns där även andelen som svarar varken stort eller litet förtroende är hög, t ex beträffande dagspressen och storföretagen.

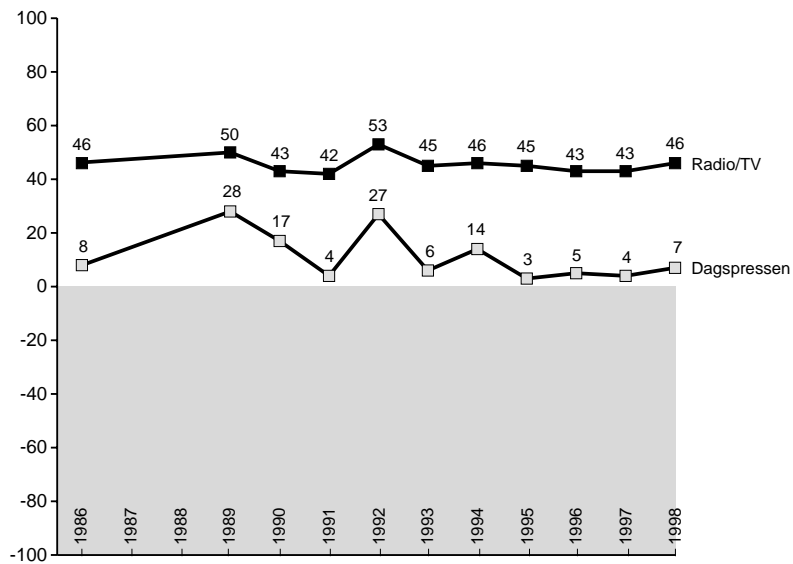
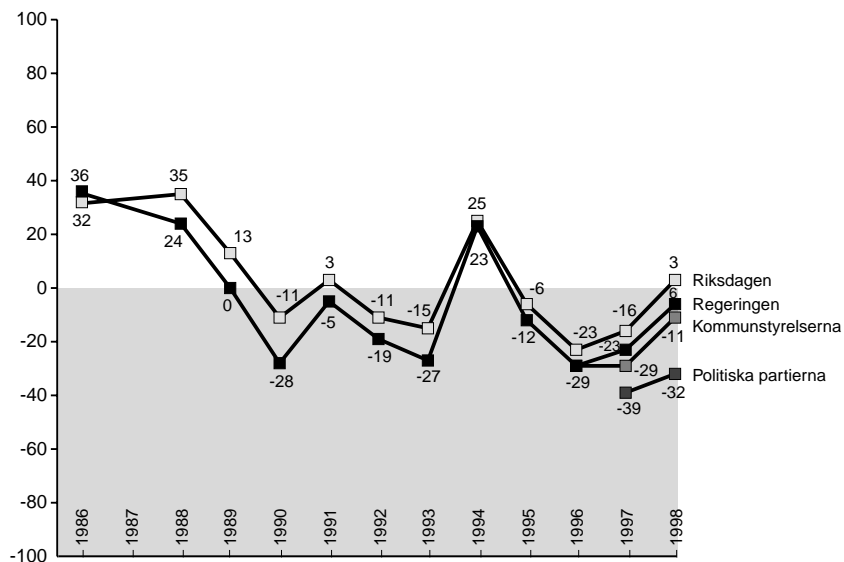
Figur 1 Bedömningar av förtroendet för sjutton samhällsinstitutioner 1986-1998 (Balansmätt)

förnyat förtroende?

förnyat förtroende?

Kommentar: Om balansmättet se tabell 1. Domstolarna och Svenska kyrkan började undersökas 1994, Kungahuset 1995, Kommunstyrelserna 1996, Universitet/högskolor och de politiska partierna 1997. De övriga har undersökts sedan 1986. År 1987 (för dagspress och radio/TV även 1988) redovisas dock ej beroende på att en annan frågeteknik användes då.

Förtroendebedömningarna av institutionerna inom det som brukar kallas den sociala sfären uppvisar en mycket hög intern samstämmighet över de tretton studerade åren samtidigt som nivåskillnaderna är i stort sett desamma. Mellan 1986 och 1991 fanns det en svag förtroenedgång som följdes av en kraftig uppgångstrend till 1994. Efter 1995 faller samtliga tre kraftigt - störst var fallet för polisen. Samtliga visar också på en uppgång valåret 1998.

Också bedömningarna av de två centrala institutionerna inom den politiska sfären - riksdag och regering - demonstrerar en anmärkningsvärd intern överensstämmelse över tid. Riksdagen har dock i stort sett genomgående något högre förtroende än regeringen. På lång sikt ser vi en klar försvagning, samtidigt som valären (särskilt 1994) avviker genom högre siffror och indikerar att det finns en elektoral cykel. Nedgången demonstreras samtidigt av att uppgången valåret 1998 var klart mindre än valåret 1994 och att endast riksdagen når upp på plussidan.

Mönstret i bedömningarna av de fackliga organisationerna uppvisar mindre skillnader över trettonårsperioden. Facket har alla år en negativ förtroendebalans. Det finns möjligen också en tendens till långsiktig försvagning. Å andra sidan påverkas också inställningen till facket något av valårsfaktorn. För kommunstyrelserna och de politiska partierna saknas ännu något underlag för allmänna slutsatser om förändringstendenser. Förtroendet för kommunstyrelserna har emellertid gått upp de senaste åren. Även här kan det röra sig om en valårsfaktor, men det är också möjligt att det låga förtroendet 1996 var ett undantag och mera reflekterade de affärer som inträffade i ett par kommuner vid denna tid.

Bedömningarna av medierna uppvisar också en viss inbördes överensstämmelse. Den är emellertid på intet sätt så tydlig som när det gäller regering och riksdag eller de sociala institutionerna. Radio/TV ligger genomgående på en betydligt högre förtroendenivå än dagspressen och är inte underkastade samma snabba skiften i allmänhetens bedömningar. Förtroendet för medierna uppvisar inte någon långsiktig upp- eller nedgångstrend under trettonårsperioden. När det gäller bedömningar av de institutioner som kallas de samhällsbevarande visar försvaret och storföretagen ett likartat förändringsmönster och ligger dessutom på i stort sett samma nivå - försvaret har dock inte riktigt samma förtroendeuppgång som storföretagen 1998. Av de nya institutioner som började studeras 1994 - domstolarna och Svenska kyrkan - har båda en svagt nedåtgående trend. Kungahuset som tillkom i förtroendebedömningarna 1995 visar däremot på en svag uppgångstrend.

Den samhällsbevarande institution som uppvisar det mest spännande förändringsmönstret är otvivelaktigt bankerna. Resultaten illustrerar hur snabbt förändringar kan ske. Bankerna låg i mitten av 1980-talet nästan på samma förtroendenivå som sjukvården. Efter 1990 kom det kraftiga fallet - mellan 1990 och 1992 gick förtroendet i botten. Efter 1993 har det skett en långsam återhämtning. År 1998 är förtroendet för bankerna klart över på plussidan igen.

...och möjliga förklaringar

Det är svårt att finna några entydiga förklaringar till förtroendeförändringarna. Dessutom skiftar förklaringarna beroende på vilken typ av institutioner som bedöms. Maria Elliot (1997) har i sina analyser av medieförtroendet över tid pekat på tre faktorer som särskilt viktiga för att förstå människors bedömningar. Om vi applicerar hennes teori på samhällsförtroendet får vi följande faktorer: (1) utvärdering av institutionens existerande verksamhet (trovärdighet, kvalitet), (2) medborgarintresset för institutionens verksamhet (institutionens upplevda betydelse) och (3) rådande socio-kulturella värderingar i samhället (samhälls- eller opinionsklimatet).

De tre förklaringsfaktorerna kan användas för tolkningar av både nivån på det förtroende som en viss institution åtnjuter och dess förändring över tid. Det tycks exempelvis uppenbart att sjukvårdens starka ställning - även om det skett en nedgång efter 1995 - har sin bakgrund i att den ligger högt när det gäller samtliga tre typer av förklaringar. Att de sociala institutionerna värderades relativt sett lägre under 1980-talets slut än under 1990-talet torde kunna hänföras till ett förändrat opinionsklimat. När de utsattes för nedskärningar kom de att upplevas som mera betydelsefulla. Bankernas fall i förtroendeopinionen kan i sin tur till stor del förklaras av bankkrisen i kombination med förändringar i servicegraden till kunderna. Uppgången efter 1993 är svårare att förklara. Möjligen har de negativa erfarenheterna från början av 1990-talet nu börjat suddas ut.

Regeringens och riksdagens stora förtroendefall efter 1994 kan kopplas till en besvikelse över att många förhoppningar som väcktes av riksdagsvalet och EU-omröstningen inte infriades. Överhuvudtaget kan det som har kallats 'valårseffekten' just betraktas som ett uttryck för förhoppningar. Ett val innebär att olika möjligheter artikuleras och framtiden framträder i en mera positiv dager. Den lång-

siktiga nedgången kan tolkas som ett uttryck för ett ökat avstånd till de politiska institutionerna och en känsla av brist på delaktighet.

Avståndsfaktorn och den allmänt negativa svenska inställningen till EU kan förklara det mycket låga förtroendet för EU-kommissionen och EU-parlamentet. På motsvarande sätt spelar säkerligen närheten en stor roll när det gäller människors höga förtroende för sina närmaste grannar (+62).

Dimensioner i bedömningarna

Det är uppenbart att det finns betydande likheter i bedömningarna mellan enskilda institutioner. Det faktum att en majoritet av dem ligger på klara plusvärden är en indikation i denna riktning. Det har visat sig att det överlag finns positiva samband mellan förtroendebedömningarna för enskilda institutioner. I likhet med tidigare år visar en korrelationsanalys att endast få samband understiger +.10 (Pearson's r). Personer som är positiva till en samhällsinstitutions sätt att fungera tenderar att värdera även andra institutioner positivt. Det förefaller finnas ett slags grundläggande förtroendebas i samhället.

Inte ens där det är rimligt att förvänta sig en motsättning finns det några negativa samband utan istället nollkorrelation. Det gäller exempelvis förhållandet mellan förtroendet för kungahuset och förtroendet för regeringen. På samma sätt finns det en nollkorrelation mellan förtroendet för de fackliga organisationerna och förtroendet för storföretagen.

I varje års SOM-mätning visar det sig att det finns starka och konsistenta samband mellan bedömningarna av vissa institutioner. Exempelvis uppvisar bedömningarna av regering och riksdag genomgående en mycket hög överensstämmelse (r kring +.70), liksom värderingarna av radio/TV och dagspress (r kring +.40).

En explorativ faktoranalys baserad på det samlade underlaget från de två nationella undersökningarna visar att det finns fyra huvuddimensioner i bedömningarna (tabell 2). Institutionerna kan samlas i fyra grupper:

- *den politiska*: regering, riksdag, de politiska partierna, kommunstyrelserna och de fackliga organisationerna

förnyat förtroende?

- *den sociala*: sjukvården, polisen, grundskolan, försvaret, domstolarna och universitet/högskolor
- *den samhällsbevarande*: kungahuset, Svenska kyrkan, storföretagen och bankerna
- *den mediala*: radio/TV och dagspressen

På den politiska dimensionen laddar regering och riksdag högst. De politiska partierna ligger som väntat också högt på denna dimension, medan de fackliga organisationerna ligger förhållandevis lågt. Storföretagen har inte oväntat en svagt negativ laddning på den politiska dimensionen.

Det som kallas för den samhällsbevarande dimensionen har sin laddning i något slag av grundläggande förhållningssätt till samhället. Den svarar närmast mot den klassiska föreställningen om kronan, korset och penningpåsen. På denna dimension har inte oväntat regeringen en kraftigt negativ laddning - en av de få tydligt negativa laddningarna i analysen.

Den sociala dimensionen representeras i första hand av sjukvården och polisen men också av grundskolan och står för offentlig service. Också försvaret, domstolarna och universitet/högskolor kan hänföras till denna dimension. En sådan tolkning kan givetvis diskuteras. Både försvaret och domstolarna laddar i stort sett lika starkt på den samhällsbevarande dimensionen. Det rör sig om institutioner med ett slags Janusansikte: de har både en social och en samhällsbevarande karaktär.

Universitet/högskolor är den institution som mest hör hemma i alla grupper. Den laddar något på samtliga fyra dimensioner.

Slutligen finns det en distinkt medial dimension där radio/TV och dagspress laddar mycket högt. Även de fackliga organisationerna har här - som tidigare är - en relativt hög laddning. Det senare gör att det ligger nära till hands att snarast tala om en opinionsbildningsfaktor.

En specialanalys på den undersökningsdel som innefattar frågorna om förtroendet för EU-institutionerna visar att dessa tillsammans med storföretagen bildar en egen faktor, som uppvisar relativt låga samband med övriga.

Tabell 2 Faktoranalys av förtroendebedömningarna för sjuutton samhällsinstitutioner 1998 (faktorladdningar)

Institution	Faktor 1 Den politiska	Faktor 2 Den sociala	Faktor 3 Den samhälls- bevarande	Faktor 4 Den mediala
Regeringen	0,84	0,21	-0,60	0,04
Riksdagen	0,82	0,19	0,16	0,03
De politiska partierna	0,77	0,14	0,19	0,11
Kommunstyrelserna	0,65	0,16	0,23	0,15
De fackliga organisationer	0,55	0,15	-0,09	0,38
Sjukvården	0,13	0,80	-0,03	0,07
Polisen	0,24	0,68	0,25	0,02
Grundskolan	0,17	0,55	0,10	0,28
Försvaret	0,15	0,46	0,44	-0,01
Domstolarna	0,29	0,43	0,41	0,08
Universitet/högskolor	0,15	0,39	0,26	0,30
Kungahuset	0,01	0,05	0,75	0,03
Svenska kyrkan	0,20	0,08	0,63	0,12
Storföretagen	-0,01	0,16	0,61	0,22
Bankerna	0,22	0,19	0,41	0,36
Radio/TV	0,06	0,12	0,16	0,78
Dagspressen	0,15	0,07	0,14	0,74
Procent förklarad varians	31	10	7	6

Anmärkning Faktorlösningen bygger på en varimaxrotering. Antalet faktorer har fastställts med hjälp av Kaisers kriterium.

Dimensionerna faller således ut relativt tydligt för de sjuutton institutionerna. Dessutom är likheterna med 1997 års dimensionsanalys stora. Möjligen finns det 1998 en liten effekt av valårets politiska polarisering i form av regeringens mycket negativa laddning på den samhällsbevarande dimensionen. Även för 1998 är det rimligt att dra slutsatsen att det finns ett mycket stort mått av konsistens i förtroendebedömningarna samtidigt som några institutioner tenderar att skifta något i karaktär över åren. Det finns dessutom en stor överensstämmelse i nivån på insti-

tutionernas laddningar på respektive dimension. Intressant är specialanalysens resultat att EU-institutionerna laddar på en egen dimension tillsammans med storföretagen och med en svag koppling till övriga dimensioner.

Förtroendets demografi...

När det gäller förtroendebedömningarna i olika demografiska grupper råder det en relativt stor samstämmighet i huvudtendenserna. Sjukvården och universitet/högskolor åtnjuter högt förtroende hos i stort sett alla, medan EU-institutionerna genomgående ligger lågt. Men det finns på några punkter klara skillnader. I tabell 2 redovisas förtroendebalansen för samtliga med hänsyn till svarspersonernas kön, ålder, utbildning och medborgarskap. Vidare redovisas genomsnittsbalansen för de fyra huvudgrupper av institutioner som presenterades ovan.

Om vi ser till det genomsnittliga förtroendet ligger kvinnor något högre än män. Skillnaderna är minst i fråga om de sociala institutionerna, där båda ligger högt. De största differenserna finns i fråga om banker, där män har betydligt mindre förtroende. Också i fråga om kungahuset, Svenska kyrkan och polisen har kvinnorna klart högre förtroende. Den enda av de nitton undersökta institutionerna, där männen har ett något högre förtroende är sjukvården.

När det gäller åldersgrupper har de yngsta och de äldsta ett högre samhällsförtroende än medelålders. Den relativt sett mest kritiska gruppen är personer mellan 30 och 49 år. Bland dem är det framför allt bankerna som åtnjuter lågt förtroende - ett balansmätt på -1 som kan jämföras med +28 hos de yngsta. Stor spridning råder också beträffande förtroendet för Svenska kyrkan: -8 i den mest kritiska gruppen och +17 bland pensionärerna. De senare är också mindre negativa (-14) till EU-parlamentet i jämförelse med 30-49-åringarna (-45).

Utbildningsfaktorn ger genomgående ett stort utslag. Högutbildade ligger nästan genomgående högre än lågutbildade i samhällsförtroende. Enda viktigare undantaget är radio-TV, där dock skillnaden inte är särskilt stor. Den största skillnaden finns i fråga om domstolarna, där förtroendebalansen bland högutbildade är +47 mot +14 bland lågutbildade. De två EU-institutionerna värderas också mycket olika: högutbildade är klart mindre negativa med ett balansmätt på drygt -27 mot cirka -52 bland högutbildade.

Tabell 3 Förtroendet för enskilda samhällsinstitutioner i olika grupper 1998 (balansmätt)

Samhälls- institution	Kön		Ålder				Utbildning			Medborgarskap	
	M	Kv	15-29	30-49	50-64	65-80	L	M	H	Sv	Utl
Sjukvård	+62	+57	+60	+56	+60	+65	+57	+57	+67	+60	+54
Univ/högsk	+51	+51	+57	+48	+51	+47	+41	+51	+67	+51	+53
Radio/TV	+43	+48	+49	+42	+47	+49	+47	+48	+41	+46	+49
Kungahuset	+38	+55	+48	+42	+47	+58	+46	+46	+48	+47	+32
Polisen	+31	+46	+42	+35	+38	+42	+38	+32	+45	+38	+29
Grundskolan	+27	+31	+38	+27	+25	+29	+31	+28	+28	+29	+37
Domstolarna	+19	+32	+35	+29	+24	+9	+14	+25	+47	+25	+31
Bankerna	± 0	+23	+28	- 1	+ 8	+23	+10	+17	+ 9	+11	+22
Storföretagen	+ 8	+ 8	+18	+ 7	+ 3	+ 3	+ 2	+12	+20	+ 8	+ 7
Dagspressen	+ 3	+11	+ 9	+ 3	+ 7	+11	+ 1	+ 8	+16	+ 6	+16
Försvaret	+ 8	+ 6	+15	+ 2	+ 7	+ 6	+ 1	+11	+13	+ 7	+ 9
Riksdagen	+ 1	+ 2	- 2	+ 1	+ 3	+ 6	- 6	+ 1	+16	+ 1	+12
Sv kyrkan	- 8	+11	± 0	- 8	+ 6	+17	+ 3	- 3	+ 6	+ 2	- 7
Regeringen	- 4	- 6	-12	- 4	- 5	- 2	- 7	- 8	+ 1	- 5	- 4
Kommunstyr	-18	- 5	-15	-17	-11	+ 2	-11	-12	-13	-12	- 2
De fackl org	-23	-19	- 8	-27	-22	-21	-18	-19	-26	-21	-14
De pol part	-37	-29	-31	-35	-34	-29	-36	-34	-26	-33	-33
EU-kommiss	-45	-40	-34	-47	-34	-46	-54	-40	-28	-43	-32
Europaparl	-44	-36	-31	-45	-38	-14	-51	-34	-26	-41	-21
Dimension:											
Samhällsbev	+10	+24	+24	+10	+16	+25	+15	+18	+21	+17	+14
Social	+33	+37	+41	+33	+34	+33	+30	+34	+45	+35	+36
Politisk	-16	-11	-14	-16	-14	- 9	-16	-14	-10	-14	- 8
Medial	+23	+30	+29	+23	+27	+30	+24	+28	+29	+26	+33
Genomsnitt	+ 6	+13	+14	+ 6	+10	+13	+ 6	+10	+16	+10	+13
Antal	1 725	1 762	763	1 244	874	606	1 671	819	961	3 309	144

Kommentar: Balansmättet under rubriken 'Dimension' är genomsnittstal på de dimensioner som framkommit i den tidigare redovisade faktoranalysen (tabell 2). I dessa ingår således inte de två Europa-institutionerna. Dessa ingår dock i det totala genomsnittet.

Utländska medborgare är något mindre negativa till EU-institutionerna än svenskar. Däremot har de mindre förtroende än svenskar för kungahuset. Även bankerna och dagspressen värderas högre bland utländska medborgare. I övrigt är skillnaderna förhållandevis små.

Flera av skillnaderna mellan olika grupper kan förklaras av vad som kan kallas för berördhetsfaktorn. De yngres höga förtroende torde delvis hänga samman att de saknar personlig erfarenhet av flertalet institutioner. Traditionens roll spelar säkerligen också en roll, t ex för de äldres höga uppskattning av kungahuset och svenska kyrkan. Överlag är det emellertid svårt att finna något entydigt mönster.

... och politik

Det är självklart att bedömningarna av flera samhällsinstitutioner innehåller en politisk laddning. Att exempelvis frågan om förtroendet för regeringen närmast kommer mycket nära vad som är en politisk attityd är självklart, men frågan är vilka andra institutioner som uppvisar politiska svarsmönster.

En analys är hur personer som klassificerar sig som stående till vänster respektive höger bedömer olika institutioner ger en uppfattning om vilka institutioner som är politiskt laddade. Det visar sig då att det är tre institutioner som står för huvuddelen av den politiska polariseringen. I rangordning är de: regeringen, de fackliga organisationerna och storföretagen. För dessa är differensen mellan vänster- och högersympatisörer mellan 40 och 50 balansmåttensheter (tabell 4). De två första är 'vänsterprojekt' och det tredje ett 'högerprojekt'.

I nästa grupp kommer ett antal institutioner där skillnaden är mellan 20 och 30 balansmåttensheter: kungahuset (högst till höger), de politiska partierna (vänster), Europaparlamentet (höger) och riksdagen (vänster). Inte i något fall kan de politiska skillnaderna i bedömningen bedömas som helt överraskande.

När det gäller de politiska sympatisörernas bedömningar är tendensen inte lika entydig, även om det politiska blockmönstret givetvis reflekteras i svaren. Ett typiskt drag är att socialdemokraternas sympatisörer har ett relativt högt samhällsförtroende, medan miljöpartiets ligger relativt lågt, liksom ofta även vänsterpartiets. De kristdemokratiska sympatisörerna avviker från den borgerliga profilen i sin syn på bl a domstolarna och EU-institutionerna, där man uppvisar lågt förtroende.

Den politiska laddningen i förtroendebedömningarna ger stöd för antagandet att opinions- eller samhällsklimatet påverkat hur institutionerna värderas. Påverkan tenderar dessutom att vara större i de fall då en person inte har personlig erfarenhet av verksamheten inom en institution.

Tabell 4 Bedömning av nitton samhällsinstitutioner efter subjektiv vänster-högerplacering och partisympati 1998 (balansmätt)

Samhälls- institution	Självklassificering		Partisympati						
	vänster	höger	v	s	c	fp	m	kd	mp
Sjukvård	+67	+65	+57	+65	+65	+71	+56	+62	+53
Universitet/högskolor	+52	+60	+46	+49	+62	+67	+54	+52	+53
Radio-TV	+48	+45	+47	+49	+48	+52	+46	+40	+39
Kungahuset	+33	+61	+20	+41	+63	+56	+63	+66	+31
Polisen	+42	+40	+28	+45	+51	+51	+41	+38	+25
Grundskolan	+35	+22	+29	+40	+50	+39	+12	+26	+17
Domstolarna	+27	+32	+15	+28	+38	+51	+33	+18	+29
Bankerna	+6	+13	-1	+12	+18	+24	+18	+16	-1
Storföretagen	-10	+31	-22	-4	+8	+37	+42	+15	-16
Dagspressen	+9	+9	+4	+7	+4	+35	+9	+5	-1
Försvaret	+3	+14	-8	+4	+6	+31	+16	+10	+5
Riksdagen	+20	-4	-13	+26	-4	+22	-12	-7	-5
Svenska kyrkan	-2	+9	-15	-2	+24	+31	+4	+23	-6
Regeringen	+23	-26	-12	+34	-13	-11	-37	-32	-12
Kommunstyrelserna	-3	-20	-29	+8	+15	-9	-28	-10	-18
De fackliga org	+4	-45	-6	+5	-40	-25	-52	-47	-14
De politiska partierna	-13	-40	-39	-16	-31	-30	-46	-41	-41
EU-kommissionen	-49	-29	-62	-42	-47	-26	-22	-44	-60
EU-parlamentet	-48	-24	-56	-42	-40	-18	-17	-42	-60
Genomsnitt	+13	+11	-1	+16	+15	+24	+9	+8	+1
Antal svar	877	810	412	1 142	149	167	720	377	183

Kommentar: Om balansmätt se tabell 1. 'Vänster' och 'höger' avser dem som uppgivit sig politiskt stå 'klart' eller 'något' till vänster respektive höger. Observera att antalet svarspersoner för de två EU-institutionerna är ungefär hälften av de angivna eftersom de endast ingick i halva undersökningen 1998.

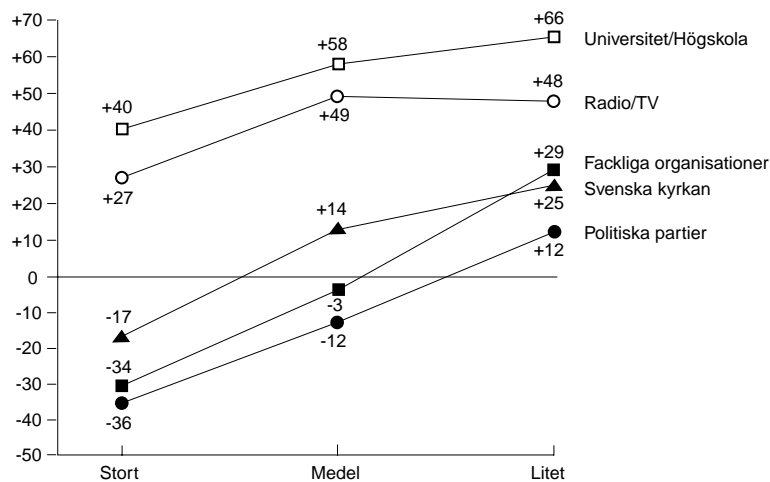
Avståndets roll

Förtroendet för EU-institutionerna är mycket lågt, medan det är mycket högt för de närmaste grannarna. Det är uppenbart att det finns en avståndsfaktor i förtroendebedömningarna. Avstånd kan emellertid betyda många olika ting. Det kan handla om grad av berördhet, om kännedom och om deltagande. Om vi inte deltar i någon verksamhet är vi vanligen inte särskilt berörda av den och våra kunskaper om den är begränsade.

Mot denna bakgrund är det ett rimligt antagande att ju närmare personen befinner sig en viss institution desto högre förtroende har man för institutionen. Det går även att ha relativt högt förtroende för en institution man befinner sig långt ifrån, men då är vanligen förutsättningen att institutionen värderas positivt i den allmänna opinionen. Det senare förklaras av att de personer som har begränsad kännedom om ett område har en tendens att följa vad de tror vara den allmänna meningen (Noelle-Neumann, 1980).

Resonemanget kan även prövas på bedömningarna av enskilda institutioner. I figur 2 redovisas hur individer som befinner sig på olika engagemangsvstånd från respektive institution bedömer fem olika institutioner: de politiska partierna, de fackliga organisationerna, Svenska kyrkan, radio-TV och universitet/högskolor. De som definierats ha stort avstånd till institutionerna är sådana som saknar erfarenhet av institutionens sätt att arbeta, de med litet avstånd är mer engagerade i verksamheten.

Figur 2 Andelen med mycket eller ganska stort förtroende för fem samhällsinstitutioner efter närheten till verksamheten 1998 (balansmätt)

Kommentar: Avstånd har definierats på följande sätt. För de politiska partierna och de fackliga organisationerna: icke-medlem, medlem utan aktivitet, medlem med uppdrag; för Svenska kyrkan: aldrig gudstjänstbesök, gudstjänstbesök någon gång om året, gudstjänstbesök minst en gång i veckan; för universitet/högskolor: arbetarfamilj, tjänstemannafamilj, högre tjänstemanna/akademikerfamilj; för radio-TV: aldrig Aktuellt, Aktuellt 3-4 dagar i veckan, Aktuellt dagligen. Om balansmätt se tabell 1.

Analysen av de fem institutionerna bekräftar vårt antagande. Det är särskilt tydligt för tre organisationer. Effekten är störst för bedömningen av de politiska partierna: förtroendebalansen ökar från -36 bland icke-medlemmar till +12 bland medlemmar med uppdrag.

Även för universitet/högskolor och radio-TV återfinns mönstret trots att definitionen av avstånd här är något tveksam. Att också individer med relativt långt engagemangsavstånd till institutionen värderar den högt skall tolkas som att det är frågan om institutioner som har en allmänt positiv värdering i Sverige.

Närheten till en verksamhet förefaller alltså främja förtroende. Slutsatsen har stöd i studier av det civila samhällets och närsamhällets roll för skapandet av en positiv samhällsanda (jfr Bo Rothsteins artikel i föreliggande volym). Det som möjligen kan förefalla oväntat är att de aktiva inom politiska partier och fackliga organisationer trots allt rymmer en så hög andel som har ett lågt förtroende för verksamheten.

Ett förnyat samhällsförtroende?

Analysen av samhällsförtroendets utveckling under de senaste åren visade på en nedgång eller stabilitet för de flesta institutioner. Exempelen på institutioner som stärkt sitt förtroende är få. Den svenska utvecklingen uppvisar samma tendens som observerats i många andra länder, (Norris 1999). År 1998 markerar dock ett brott i nästan alla nedåtgående kurvor.

Det vi har kallat ett förnyat samhällsförtroendet är ett uttryck för den elektorala cykeln. Förtroendemätningarna på hösten varje valår har givit förhöjda siffror. Frågan är vad som konstituerar denna valårseffekt. För det första skall understrykas att effekten inte bara gäller de politiska institutionerna. Visserligen ökar förtroendet för riksdag och regering klart över genomsnittet, men också de institutioner som kallats samhällsbevarande tenderar att öka sitt förtroende under valår. Detta tyder på att det förnyade förtroendet snarast är knutet till samhälls- eller opinionsklimatet.

Åtminstone två tolkningar av valårseffekten är rimliga. Den ena är att det främst är en följd av ökad uppmärksamhet. Särskilt de politiska institutionerna kommer i centrum av samhällsdebatten under en valrörelse och politikerna blir synliga.

Medborgarna påminns om de politiska institutionernas möjligheter. Den andra, snarast komplementära tolkningen är att ett val i sig genererar en viss framtidstro. Under valrörelsen aktualiseras framtidsfrågor som utlöser förhoppningar. Detta har i sin tur en överspridningseffekt till andra samhällsinstitutioner.

Den positiva slutsatsen är att politiska val är mycket viktiga motorer för förtroendeutvecklingen i samhället. Å andra sidan är det tydligt att valens kraft att lyfta förtroendeopinionen har blivit mindre sedan mitten av 1980-talet. Två omständigheter som inträffat under tidsperioden kan ha bidragit till valårseffektens minskande betydelse. Det ena är att många beslut inte längre fattas i Sverige utan av EU och att de svenska valen därför betyder mindre, det andra är att förlängningen av mandatperioden från tre till fyra år gör det svårare att mobilisera väljaropinionen.

Noter

¹ Artikeln bygger på motsvarande artiklar i tidigare årsvolymerna från SOM-Institutet (Holmberg och Weibull, 1996, 1997 och 1998).

² Frågor om alla institutioner utom de två nytillkomna (EU-kommisionen och EU-parlamentet) har ställts i båda SOM-undersökningarna hösten 1998. De två undersökningarna kommer att behandlas som en (antal svar = 3.561), men eventuella avvikelser mellan undersökningarna kommer att nämnas. Frågorna om EU-institutionerna har bara ställts i en av undersökningarna (antal svar = 1.740). I den studien har också ställts några andra förtroendefrågor, bl a om förtroendet för de närmaste grannarna och för AMS.

Referenser

Börjesson, Britt, Weibull, Lennart (1990) *Förtroendeklyfta?* Stockholm, SIM

Elliot, Maria (1993) Medborgerlig tillit och misstro: om samhällsförtroende i kris-tider. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Perspektiv på krisen*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet

Elliot, Maria (1994a) Tilltro på tillväxt. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Vägval*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet

- Elliot, Maria (1994b) Västsvensk tillit och misstro: förtroende för yrkesgrupper och medier. I Nilsson, L (red) *Västsverige i fokus*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Elliot, Maria (1995) Förnyat samhällsförtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det gamla riket*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Elliot, Maria (1996) *Mediernas förtroendekapital: om svenskarnas tilltro till samhället*. Papper presenterat vid Mediebarometer-seminariet, Nordicom-Sverige 26 april 1996
- Elliot, Maria (1997) *Förtroendet för medierna*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1998) Förskingrat förtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Opinionssamhället*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1997) Förtroendets fall. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ett missnöjt folk? SOM-institutet, Göteborgs universitet*
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1996) Föränderligt Förtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Mitt i nittiotalet*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Lipset, Seymour Martin, Schneider, William (1983) *The Confidence Gap*. New York, Wiley
- Listhaug, Ola, Wiberg, Matti (1995) Confidence in Political Institutions. I Klingemann, H-D, Fuchs, D (Eds.) *Citizens and the State*. Oxford-New York, Oxford University Press
- Nilsson, Lennart (1993) Service och boende i Västsverige. I Nilsson, L (red) *Västsvensk opinion*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Noelle-Neumann, Elisabeth (1980) Die Schweigspirale. Öffentliche Meinung – unsere soziale Haut München-Zürich, Piper Versag
- Norris, Pippa (ed) 1999 *Critical Citizens*. Oxford, Oxford University Press.
- Weibull, Lennart, Börjesson, Britt (1995) *Publicistiska seder*. Stockholm, Tiden/SJF
- Österman, Torsten (1999) *Förtroende*. Stockholm, Styrelsen för psykologiskt försvar.

MEDBORGARNA OCH DEN HÅLLBARA UTVECKLINGEN

MARTIN BENNULF

Det talas mycket om hållbar samhällsutveckling. Det har blivit ett begrepp på modet, både bland akademiska forskare och miljöarbetare (Beder 1996, Common 1995, Jervas m fl 1997). På engelska talar man om 'sustainable development' och på svenska förekommer översättningar som hållbar utveckling och bärkraftig utveckling. Men vad skall förstås med begreppet hållbar utveckling? Därom råden ingen enighet, varken i den akademiska eller i den allmänna debatten.

Att begreppet rör vad naturen långsiktigt tål av mänskliga aktiviteter i form av utsläpp och resursutnyttjande råder det ingen tvekan om. Ett antal naturvetenskapliga kriterier som uttrycker sådana gränser för vad naturen tål tycks det vara någorlunda möjligt att komma överens om bland naturvetenskapligt bevandrade (Holmberg, Robért & Eriksson 1996, Carlsson & Holmberg 1999). Det finns, som jag ser det, emellertid en mer kontroversiell föreställning som inte sällan förstås med hållbar utveckling. Den är att utvecklingen skall vara socialt hållbar. Man talar ibland om den sociala dimensionen i den hållbara samhällsutvecklingen. Ord som rättvisa och solidaritet gör sig påminda (Lindén, Jörgensen & Bennulf 1998, Carlsson & Holmberg 1999, Jörgensen 1999). I ett samhälle där utnyttjandet av naturresurserna är ojämnt fördelade finns inte tillräckliga förutsättningar för att åstadkomma en långsiktigt hållbar samhällsutveckling, menar man.

Det är naturligtvis möjligt att definiera begreppet hållbar samhällsutveckling på ett sådant sätt. Men det är, menar jag, inte fruktbart varken för vetenskapliga analyser eller politiska debatter. Man gör ett begreppsfel som inte sällan drabbar även demokratibegreppet. Felet är att sätta likhetstecken mellan en god samhällsutveckling och begreppet hållbar samhällsutveckling, likaväl som många sätter likhetstecken mellan begreppet demokrati och ett gott samhälle (Lundström 1998). Men vad som är hållbart för naturen och vilka förutsättningar som behöver återfinnas i samhället i termer av sociala förhållanden är inte nödvändigtvis samma sak. Det skulle ju kunna vara så att en ekologiskt hållbar utveckling, d v s ett samhälle vars resursutnyttjande ligger i balans med vad naturen tål, kan åstadkommas även med exempelvis en totalitär regim eller i ett demokratiskt, men orättvist samhälle.

I dagens Sverige sliter olika grupper av befolkningen olika mycket på naturen. Det är exempelvis så att högre inkomsttagare kör bil i större utsträckning än låginkomsttagare gör (Bennulf, Kjellström & Lundin 1996; Bennulf, Fransson, Polk & Biel 1998). Därmed bidrar de med högre inkomster i högre grad till miljöproblemen. Det utgör ett rättviseproblem i samhället (Bennulf & Fransson 1999). Genom skattsedeln får samtliga medborgare som betalar skatt stå för de kostnader som t ex massbilismen medför. Skulle orättvisan åtgärdas på så sätt att även låginkomsttagare i högre grad fick möjlighet att själva köra bil genom t ex subventioner skulle rättviseproblemet vara avhjälpt, medan den hållbara utvecklingen skulle vara än mer hotad. Ibland finns det tydliga målkonflikter mellan vad som är långsiktigt hållbart för naturen och andra samhällsvärden, ibland är det inte så. Och det är poängen med att inte blanda in vad som är ett gott eller rättvist i definitionen av hållbar samhällsutveckling. Vad som är ekologiskt hållbart är en sak, under vilka samhällsomständigheter som tillståndet kan uppnås en annan. Både det många vill kalla goda samhällsförhållanden som demokrati, rättvist miljöutrymme och jämställdhet mellan könen kan under vissa omständigheter leda till ekologiskt hållbar utveckling, likväl som att mindre goda samhällsförhållanden, som exempelvis diktatur ibland också kan det. I de definitioner som vi lägger till grund för akademiska och politiska diskussioner om miljöproblemen måste vi lämna öppet för alla sådana möjligheter. Inte blanda in vad vi själva tycker är önskvärt redan i definitionerna.

I debatten är sociala förhållanden, som t ex rättvisa mellan länderna i nord och syd, intimt förknippat med den ekologiskt hållbara utvecklingen. Men vi får inte blanda ihop vad som är socialt hållbart och vad som är ekologiskt hållbart (Lindén, Jörgensen & Bennulf 1998; Jörgensen 1999). Begreppet hållbar samhällsutveckling bör enligt min mening reserveras till den hållbara utvecklingen i ekologisk mening; det vill säga det som naturen långsiktigt tål.

Näväl, i detta kapitel är det inte begreppsutredning som är huvudsaken. Istället skall jag fokusera på en av förutsättningarna för en hållbar samhällsutveckling. Det är medborgarnas attityder till miljöproblemen. Medborgarnas attityder och deras egna beteenden i termer av mer eller mindre förorenande och resursslösande livsstilar har naturligtvis en stark direkt påverkan på huruvida samhällsutveckling är hållbar. Men det finns också mer indirekta betydelse av medborgarnas attityder. Att ha medborgarna med sig kan vara en förutsättning för att driva en offensiv politik. Medborgarnas attityder kan verka inspirerande på politikerna. Om medbor-

garna vill ha en grön miljöpolitik kanske de får en sådan av politikerna. Handlingsutrymmet för en grön miljöpolitik kan betraktas som större om politikerna kan räkna med ett starkt stöd för olika åtgärder i folkopinionen (Bennulf 1996).

I detta kapitel skall jag, för det första, analysera hur svenska folkets miljöengagemang har utvecklats över tid.¹ SOM-data medger att vi studerar vilka frågor som det svenska folket anser tillhöra de viktigaste samhällsproblemen årligen mellan 1987 och 1998. Frågan har varit helt öppen, de svarande har själva fått skriva dit vilka sakfrågor de funnit vara viktigast. Svarspersonerna har alltså inte, som ofta är fallet, blivit styrda av vilka frågor forskarna väljer att spörja om. För det andra skall vi studera andra opinionstrender på miljöområdet. Även om det är så att svenska folkets viktighetsbedömning av miljöfrågorna minskat kan det vara så att engagemanget ökar när det gäller andra aspekter som t ex medlemskap i miljöorganisationer eller det personliga miljöbeteendet. Är opinionsläget bland svenska folket sådant att det ger stöd för en hållbar samhällsutveckling?

I SOM-undersökningarna ingår en fråga som är formulerad sålunda: 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker Du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem?'. Svaren på en sådan öppen fråga kan bli av varjehanda slag. Vid kodningen har vi därför varit tvungna att systematisera och förenkla svaren något. Men vi har trots det genomfört en mycket detaljerad kodning av svaren. Det medför att ytterligare sammanslagningar har gjorts i analyssteget. Därför presenteras i tabell 1 tjugo sakområden som svaren har förts till. Procentbasen är för varje år samtliga personer som har besvarat enkäten och siffrorna i tabellen står för andelen svarspersoner som nämnt respektive sakområde som en av de tre viktigaste.

Miljöfrågan bedömdes som viktigast av den högsta andelen svenskar i samband med valet 1988. Det var då som miljöpartiet gjorde sin första inbrytning i riksdagen (Bennulf 1990).² Valrörelsen var klart fokuserad på miljöfrågorna. Vi minns alla t ex bilderna på de dödssjuka sälarna i nyheterna (Asp 1990, Bennulf 1990, Djerf Pierre 1996). Sedan dess har miljöfrågan bedömts som en av de viktigaste samhällsfrågorna av en allt lägre andel svenskar. Trots detta indikerade resultaten att miljöfrågan hade etablerat sig som en av de tungvikta politiska sakfrågorna på medborgarnas agenda.

Tabell 1 Medborgarnas viktigaste frågor 1987-1998 (procent)

Fråga: 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker Du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.'

Fråga	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Sysselsättning	15	6	2	7	39	49	59	58	51	42	50	51
Utbildning/kultur	12	9	12	10	11	9	4	8	7	10	22	34
Sjukvård	14	21	22	24	20	19	22	18	15	25	35	30
Socialpolitik	3	5	3	6	9	7	5	6	6	7	4	17
Lag och ordning	20	13	38	11	15	8	9	11	25	14	13	15
Pensioner/äldreomsorg	10	10	16	13	16	14	16	12	10	17	19	15
Miljö	48	62	46	32	38	19	17	20	27	10	10	9
Sveriges ekonomi	8	10	9	32	24	39	29	32	24	10	7	9
Invandring/ flyktingfrågor	7	8	11	14	13	19	25	12	14	13	10	8
Alkohol/droger	10	11	14	5	4	3	2	6	4	4	3	7
Familj/barnomsorg	6	9	8	8	7	8	9	6	4	6	7	7
Skatter	7	9	14	13	6	3	2	3	2	4	6	7
EU	1	3	3	7	6	11	9	15	7	3	3	4
Energi/kärnkraft	7	6	8	11	1	2	2	1	2	2	2	2
Offentlig sektor/ privatiseringar	3	2	2	4	2	3	2	2	3	7	2	2
Religion/moral	1	4	3	2	2	2	1	2	3	5	2	2
Internationellt/försvar	10	11	3	6	3	3	6	2	2	2	1	2
Infrastruktur/ kommunikationer	1	1	1	2	1	0	0	1	0	0	1	1
Jordbruks/ regionalpolitik	2	2	2	1	3	1	1	0	0	0	1	1
Bostäder	6	7	6	5	4	3	1	1	1	1	1	1
Antal svar	1672	1642	1578	1582	1573	1889	1557	1704	1707	1779	1754	3561

Kommentar: Samtliga personer som besvarat enkäten ingår i procentbasen. Svaren är rangordnade efter 1998 års resultat.

De lägre siffrorna mellan 1992 och 1995 (mellan 17 och 27 procent) placerade trots allt miljöfrågan bland de mest nämnda sakfrågorna. Men det var fram till 1996. Då minskar andelen svenskar som nämner miljön på den öppna frågan drastiskt. Enbart 10 procent av svenskar nämner miljön som en av de tre viktigaste samhällsfrågorna 1996. Och siffrorna har stannat på denna 'låga' nivå 1997 och 1998. Om vi blickar längre in i backspegeln än vad SOM-data medger framstår resultatet som exceptionellt låg. Andra tidsserier möjliggör att gå tillbaka ända till

valet 1964. Då nämnde inte någon person miljöfrågan i valundersökningen.³ Intervjufrågan från valundersökningen är insamlad med en annan teknik än vad som gäller för SOM-formuläret därför är inte nivåerna på tidsserierna helt jämförbara (Bennulf 1994). Men jämkar vi samman resultaten, genom att korrigera de olika tidsserierna till en och samma nivå, framstår siffrorna från slutet av 1990-talet som lägre än den som noterades i samband med löntagarfondsvalet 1982 då debatten nästan uteslutande handlade om klassiska vänster-högerfrågor (Gilljam 1988, Esaiasson 1990).⁴

Det ligger något i tanken att det är ekonomin som slagit ur miljöfrågorna. Ekonomin når högre siffror under 1990-talet. År 1996 återfinns frågor om Sveriges ekonomi på motsvarande låga nivå som miljöfrågan, kring 10 procent. Ekonomi återfinns även 1998 på denna 'låga' nivå. Istället är det sysselsättningen som blivit den dominerande frågan på medborgarnas politiska agenda. Åren 1993 och 1994 noteras sysselsättningen för sina högsta siffror, en minskning kan tillfälligt noteras 1996. Men sysselsättningen är fortfarande det sakfrågeområde som är viktigast för den högsta andelen medborgare. På andra plats återfinns 1998 utbildning/kultur följt av sjukvården. Socialpolitiken är ett ämnesområde på frammarsch på medborgarnas agenda. Först därefter på en delad sjunde plats återfinns miljöfrågan och frågor om Sveriges ekonomi. Även om de två sistnämnda områdena återfinns på en lägre nivå än vad vi är vana vid tillhör de trots allt de sex-sju viktigaste politiska sakfrågorna på medborgarnas agenda. Under de senaste åren med kraftiga nedskärningar i den offentliga sektorn har medborgarnas viktighetsbedömningar av olika politikområden ändrats som en följd där av. Här är inte platsen att botanisera närmare i utvecklingen av viktighetsbedömningen för övriga sakfrågor (se vidare Bennulf 1991, Brandorf, Esaiasson & Håkansson 1996).

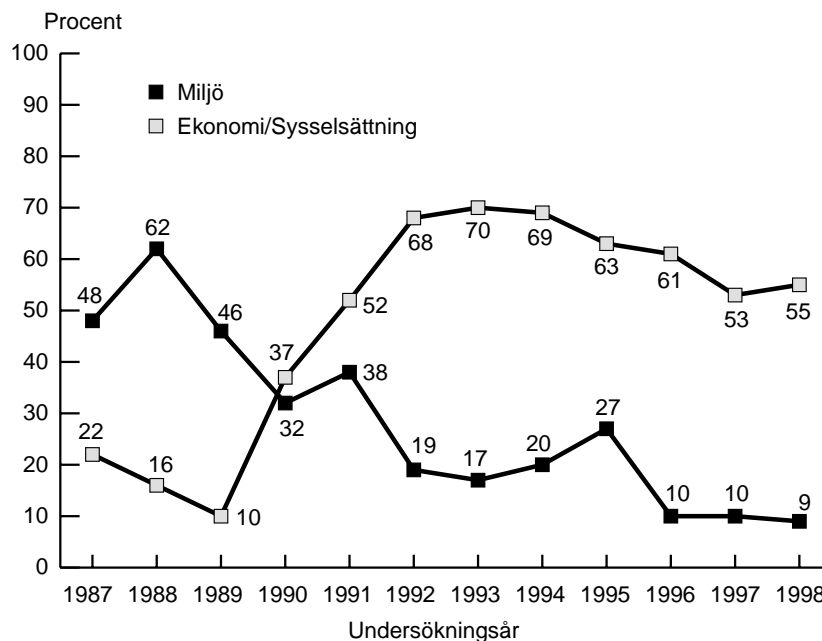
Nu skall istället analysen av miljöspåret fortsätta. Jag skall närmare studera kopplingen mellan viktighetsbedömningar för miljöfrågan och ekonomi/sysselsättning. Ekonomi och sysselsättningen betraktas i det följande som ett vitt definierat problemområde som ställs i relation till miljöfrågorna. I figur 1 redovisas en kurva för andel svenskar som nämnt miljöfrågan respektive ekonomi och/eller sysselsättning som en viktig fråga mellan 1987 och 1998.

Det råder, som redan tidigare konstaterats (Bennulf & Selin 1993, Bennulf 1994, Bennulf 1997), ett omvänt förhållande mellan ekonomi/sysselsättning och miljö.

Ju större engagemang för miljöfrågorna desto lägre för de ekonomiska och vice versa. Lite förenklat kan man säga att folk uppfattar miljöproblemen som ett av de tre viktigaste frågeområdena under goda ekonomiska tider, medan miljöproblemen framstår som relativt sett mindre viktiga i dåliga tider. Det finns naturligtvis andra förklaringar till varför miljökurvan svänger som den gör, och den viktigaste är ganska säkert motsvarande uppmärksamhet för miljöfrågorna i svenska massmedier (Djerf Pierre 1996, Bennulf 1997).

Figur 1 Miljö vs ekonomi. Andel medborgare som bedömer miljö respektive ekonomi/sysselsättning som viktiga samhällsfrågor 1987-1998 (procent)

Fråga: 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker Du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.'

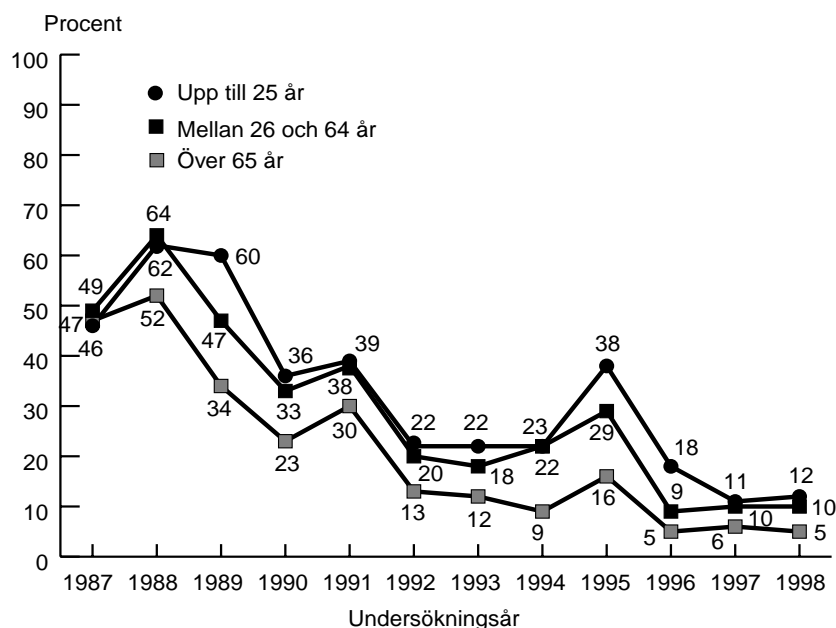

Kommentar: Figuren bygger på de siffror som presenterades i tabell 1. Notera dock att de två variablerna Sveriges ekonomi och sysselsättning i denna analys slagits samman till en variabel och därför är siffrorna inte exakt jämförbara.

Vilka grupper av befolkningen är det då som anser att miljöfrågan varit mer eller mindre viktiga under den analyserade tidsperioden? De två figurerna 2 och 3 redovisar opinionsutvecklingen för män och kvinnor samt i olika åldersgrupper. Åldersfördelningen är gjord så att unga har definierats som 15-25 år, de medelålders som 26-64 år, medan den äldre åldersgruppen är 65-80 år.⁵

Figur 2 Viktighetsbedömning av miljöfrågan bland svenskar i olika åldersgrupper 1987-1998 (procent)

Fråga: 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker Du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.' och 'Är Du man eller kvinna?'

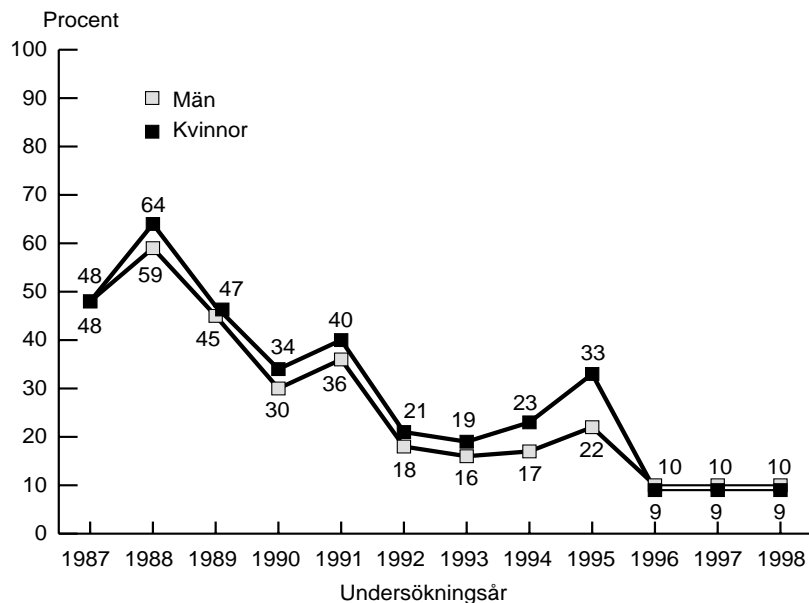

Viktighetsbedömningarna av miljöfrågan skiljer sig något mellan de tre åldersgrupperna. Med undantag för 1986 är det en klart lägre andel av de allra äldsta som anser att miljöfrågan tillhör ett av de tre viktigaste problemen i Sverige. Resultaten kanske kan hänföras till teorin om en förändring i de grundläggande värderingarna i moderna samhällen som den amerikanske statsvetaren Ronald Inglehart har lanserat (Inglehart 1977, Inglehart 1990, Inglehart 1997). Äldre människor prio-

riterar, enligt teorin, materiella värden, d v s att man främst önskar sig materiell säkerhet (t ex arbete och inflationsbekämpning), i högre grad än yngre människor som prioriterar sk post-materiella värden och därmed betonar livskvalitetsfrågor (t ex en ren miljö och självförverkligande) i högre grad än äldre. Dessa värden skapas av erfarenheter från uppväxttiden, och äldre individer som ofta vuxit upp under materiellt knappa tider före andra världskriget tenderar därför att prioritera materiella frågor i politiken även nu.⁶ Medelåldersgruppen och den allra yngsta gruppen skiljer sig inte åt när det gäller viktighetsbedömningarna av miljöfrågan i alls lika hög grad. Ibland är det en något högre andel av de yngsta som finner att miljöfrågan tillhör de viktigaste samhällsfrågorna, ibland är det en högre andel av de medelålders. De senaste åren när miljöfrågan tappat fotfäste på medborgarnas politiska agenda är det dock bland de allra yngsta som det högsta engagemanget för miljön mätt som viktighetsbedömning är som starkast.

Figur 3 Viktighetsbedömning av miljöfrågan bland svenska män och kvinnor 1987-1998 (procent)

Fråga: 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker Du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.'

Det är en något högre andel kvinnor än män som bedömer att miljöfrågan är en av de viktigaste samhällsfrågorna. Skillnaden är tydlig utom vid några mätpunkter, och dessa återfinns vid kurvans start- respektive dess slutår där det inte finns några märkbara könsskillnader när det gäller bedömning av miljön som en viktig fråga. Opinionsklyftan mellan män och kvinnor är inte särskilt stor i detta avseende, vilket aningen förvånar eftersom en könsskillnad på så sätt att kvinnor har gröna attityder i högre grad än män är en etablerad sanning inom miljöopinionsforskningen (Bennulf 1994, Polk 1998). Den största könsskillnaden i viktighetsbedömning återfanns 1995 då gapet mellan män och kvinnor var tio procentenheter.

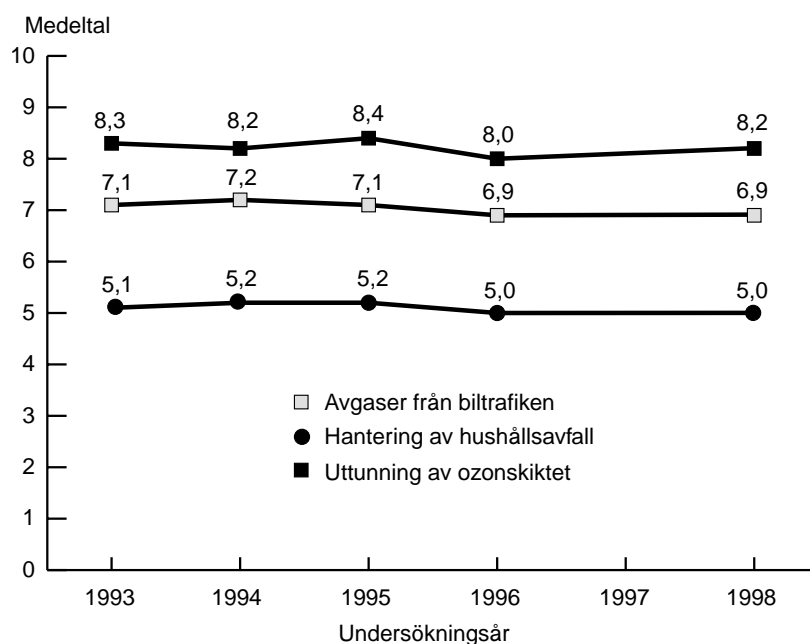
Mätt som viktighetsbedömningar av miljöfrågan framstår resultaten i all klarhet: Svenska folkets miljöengagemang har backat rejält och några tecken på återhämtning är inte i sikte. Men viktighetsbedömningar avslöjar naturligtvis inte hela sanningen om svenska folkets miljöengagemang. I detta avsnitt skall jag kortfattat analysera några andra opinionstrender på miljöområdet. Frågan är om miljöengagemanget är så lågt som de hittillsvarande analyserna pekar på.

Låt oss börja genomgången med en grundläggande del av miljöattityderna. Det gäller individernas verklighetsbild, de sk kognitionerna, här mätt som huruvida man uppfattar att miljön är hotad eller ej. I SOM-undersökningarna har vi sedan 1993 inkluderat en frågesvit om nio miljöhot och frågat om hur allvarliga svarspersonerna uppfattar hoten vara. I figur 4 redovisas opinionsutvecklingen för tre av hoten. Den som är intresserad av samtliga hot hänvisas till Bennulf (1996) där siffror redovisas för samtliga hot och där medborgarnas problembild jämförs med kommunala miljöchefer, journalisters och lokala politikere. Miljöhoten mäts på en skala mellan ett (mycket litet hot) och tio (mycket stort hot). Siffrorna i figuren utgörs av medeltal för samtliga svarande avseende uttunnningen av ozonskiktet, avgaser från biltrafiken och hanteringen av hushållsavfall.

Uttunnningen av ozonskiktet är det hot vi frågat om som oroar mest. I likhet med andra undersökningar framkommer i SOM-undersökningarna bilden av att de stora globala miljöhoten uppfattas som mycket hotfulla. Även ett hot som avgaser från biltrafiken är klart oroande för folk i allmänhet. I mitten av skalan återfinns hantering av hushållsavfall som något, men inte särskilt oroande hot mot miljön i Sverige. Svenska folket är alltså oroat för många hot mot miljön. Hotbilden är i stort sett oförändrad över den tid som vi mätt den. Svenska folkets miljöengagemang framstår som oförändrat högt när det mäts som hotuppfattningar.

Figur 4 Svenska folkets uppfattning av tre miljöhot 1993-1998 (medeltal)

Fråga: 'Nedanstående lista omfattar ett antal miljöproblem. Hur allvarliga hot mot miljön i Sverige anser Du att dessa är?'

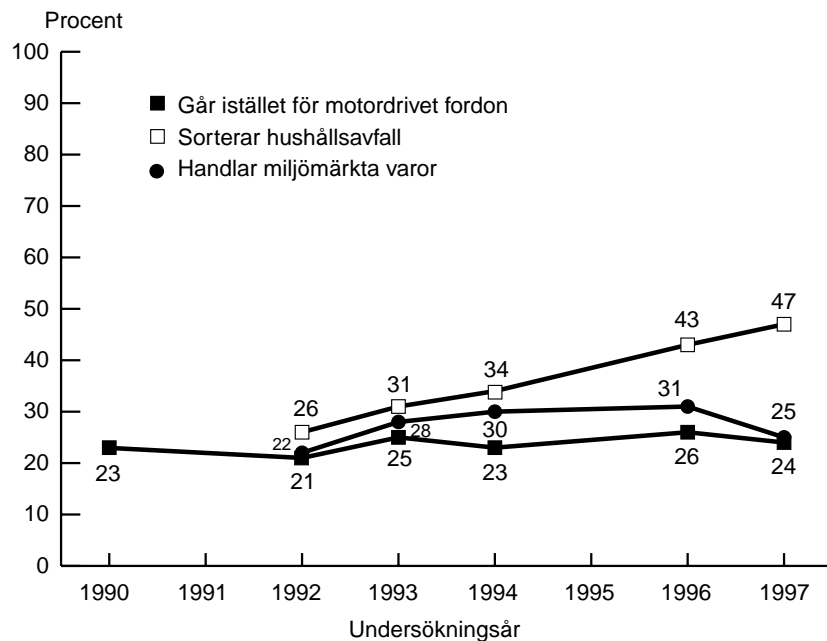
Kommentar: Miljöhoten mäts på en tiogradig skala från 1 (mycket litet hot) till 10 (mycket stort hot). I frågeformuläret ingick även frågor om utsläpp från industrier, oljeutsläpp vid kusterna, hanteringen av industriavfall, utrotningen av djur- och växtarter, användningen av kemikalier i jordbruket, hanteringen av kärnkrafts högaktiva avfall. Även för dessa hot ser opinionsutvecklingen, i det närmaste, ut som raka streck.

Hur står det då till med miljöengagemanget i praktisk mening? I vilken grad är svenskarna beredda på att bidra till en bättre miljö genom att utföra mindre miljöbelastande handlingar i vardagslivet? Frågor där svarspersonerna skattar sitt eget miljöbeteende och vilja att utföra dem i vardagslivet återfinns i SOM-undersökningarna från och med 1990. Jag har valt ut tre beteenden för analys: gå/cykla istället för motordriven transport, sortera hushållsavfall och handla miljömärkta varor. Det är

notoriskt svårt att mäta beteende med enkätundersökningar. Därför måste siffrorna tas med en nypa salt. De står för svenska folkets självskattade beteende. Eftersom vi har en likalydande frågeformulering och samma svarsalternativ vid de olika tidpunkterna bör vi lyckas fånga in trenderna väl. Sannolikheten att det faktiska beteendet förändrats i samma riktning är hög, men vi kan enbart vara säkra på att fånga in folkets självbild.

Figur 5 Svenska folkets miljöbeteende avseende att gå/cykla, sortera hushållsavfall och handla miljömärkta varor 1990-1997. Andel svenskar som alltid eller mycket ofta utför respektive beteende

Fråga: 'Hur ofta gör du Du personligen nedanstående saker?'

Kommentar: Beteendena mäts på en skala med följande svarsalternativ: 'aldrig', 'ibland', 'ganska ofta', 'mycket ofta' och 'alltid'.

Andelen svenskar som alltid eller mycket ofta går eller cyklar istället för att förflyta sig medelst motordriven transport är i stort sett oförändrad över tid. Runt en fjärdedel av svenska folket rapporterar att de cyklar eller går. Men när det gäller ett de övriga beteendena finns en tydlig trend. Och den är att det vardagliga engagemanget för miljön ökar genom att allt fler svenskar sorterar sitt hushållsavfall. Siffrorna för andelen som handlar miljömärkta varor är mer svårtolkade, men vi kan skönja en viss ökning även när det gäller detta beteende. Beteendesiffrorna är självklart osäkra, men det finns all anledning att tro att de pekar ut en korrekt trend. Handeln har ökat sin försäljning av miljömärkta varor och när det gäller sortering av hushållsavfall fungerar det mycket bra åtminstone när det gäller vissa typer av avfall. Återlämningen av tomglas utan returpant ligger på 75 procent att jämföra med den politiska målsättningen som var 70 procent (Bennulf, Petersson & Syrstad 1997).

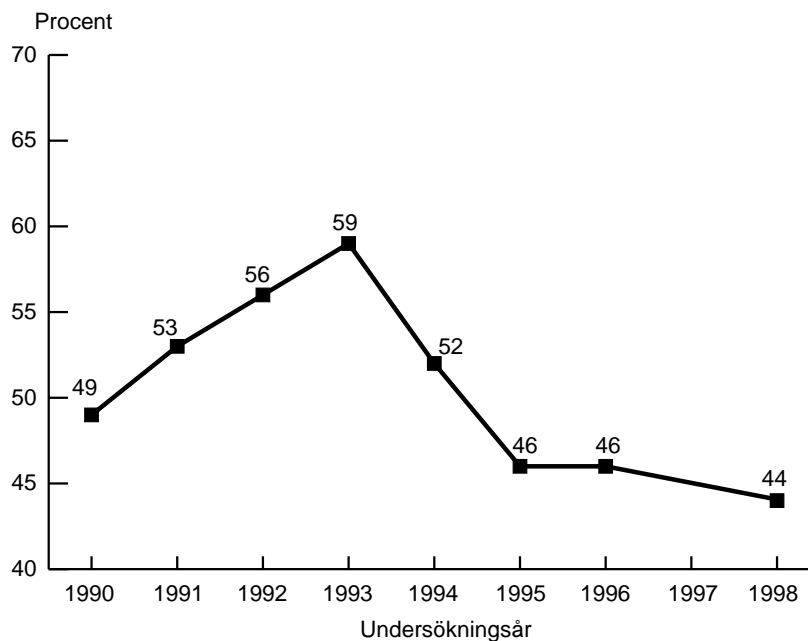
När det gäller personligt miljöbeteende ökar alltså svenska folkets miljöengagemang. Det minskar inte. En fråga som återstår att besvara är dock hur stor denna ökning är och på vilka områden den återfinns. En sådan studie skulle behöva andra typer av data, från observationsstudier, som vi inte har för handen. I SOM-undersökningarna har vi dock också frågat om människors beredskap att bete sig miljövänligt i vardagslivet. Analyser av denna frågesvit pekar på en ganska hög beredskap att bidra till ett hållbart samhälle bland folk i allmänhet. Sådana saker som att sortera sopor, kompostera och spara energi i hemmet framstår som saker som medborgarna i hög grad kan tänka sig att göra, medan minska bilåkandet, betala högre skatt för miljöändamål och arbeta aktivt i en miljöorganisation framstår som mindre populära (Bennulf 1996).

Miljödebatten och miljöpartiets intåg i svensk politik har i högsta grad varit ideologisk. Miljöpartiets politiska förslag är ofta väsensskilda från andra partiers i den mening att miljöpartiet är motståndare till ekonomiska tillväxt. När andra partier hävdar att god ekonomi är en förutsättning för att avsätta resurser till en aktiv miljöpolitik hävdar miljöpartiet att jakten på ekonomisk tillväxt är en av de grundläggande orsakerna till de miljöproblem vi ser idag (Vedung 1979, Bennulf 1990, Algotsson 1996). Analyser visar att den ideologi som förespråkas av miljöpartiet snarare är ett elitfenomen än ett massfenomen (Bennulf 1990, Westholm 1990, Bennulf 1994). I SOM-undersökningarna har vi under 1990-talet frågat om en mer ideologisk aspekt av miljöproblematiken. Vi har frågat svenskarna om de kan tänka sig att satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ekono-

misk tillväxt. Andelen medborgare som under perioden 1990 till 1998 tyckte att det var ett mycket eller ganska bra förslag återfinns i figur 6.

Figur 6 Svenska folkets inställning till att satsa på ett miljövänligt samhälle

Påstående: 'Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt'.

Kommentar: Frågan ingick i en svit om påståenden som förekommit i den politiska debatten. Svarepersonerna fick välja på: 'mycket bra', 'ganska bra', 'varken bra eller dåligt', 'ganska dåligt' respektive 'mycket dåligt' förslag. I figuren anges andelen svenskar som anser att förslaget är mycket eller ganska bra.

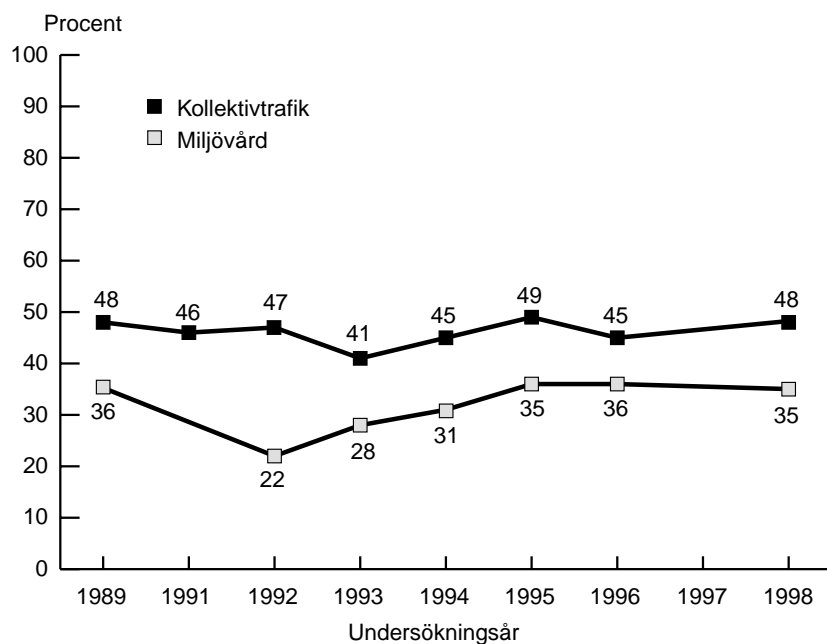
Att satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt är ett ganska populärt förslag. Omkring hälften av de tillfrågade anser att det är mycket eller ganska bra. Förslaget var som mest populärt 1993 då 59 procent av svenskarna ansåg att det vore ett bra förslag. Blickar vi tillbaka till figur 1 och kurvan för viktighetsbedömningarna av miljöfrågan framstår med all tydlig-

het att dessa kurvor svänger på olikartade sätt. Varför det förhåller sig på detta vis är svårt att uttala sig om. Men vi har fått en illustration till att svenska folkets miljö-engagemang skiftar, beroende på vilka attityder och föreställningar vi analyserar erhåller vi olika resultat Miljöopinionen är inte ett fenomen som enkelt fångas in i en enda fråga i våra frågeformulär.

Svenska folket har också blivit mer nöjda med den service som kommuner erbjuder på miljöområdet. I figur 7 redovisas andelen svenskar som är mycket eller ganska nöjda med den miljöservice som kommunerna erbjuder. För jämförelsens skull har jag också inkluderat siffror om den kommunala servicen gällande kollektivtrafik.

Figur 7 Svenska folkets åsikter om kommunal service gällande kollektivtrafik och miljövärd 1989-1998. Andel medborgare som svarat mycket eller ganska nöjd (procent)

Fråga: 'Vad anser Du om servicen i Din kommun på följande områden:'

Kommentar: Svartalternativen var: 'mycket nöjd', 'ganska nöjd', 'varken nöjd eller missnöjd', 'ganska nöjd', 'mycket nöjd' respektive 'vet ej'. Vet ej-svaren ingår i procentbasen.

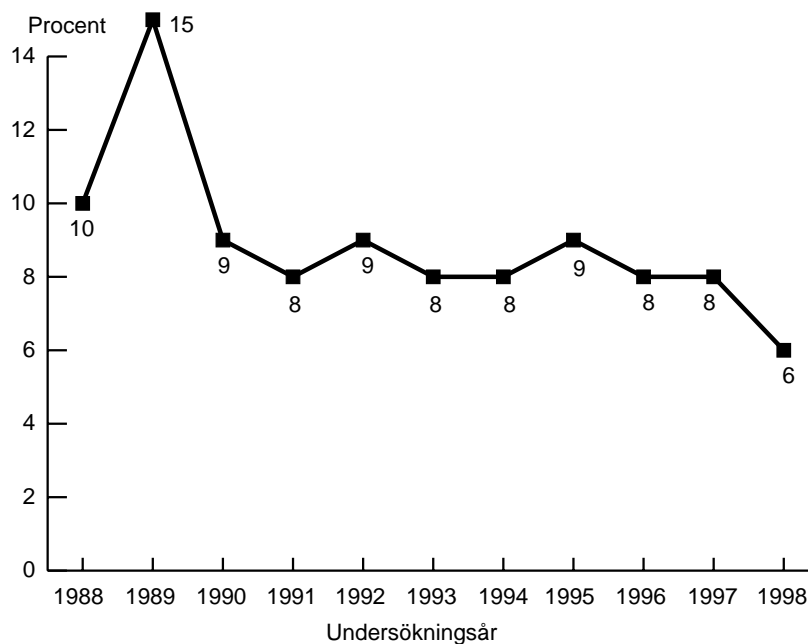
Andelen personer som anger att de är nöjda med kollektivtrafiken i de svenska kommunerna återfinns strax under 50 procent under hela mätperioden. År 1993 är det endast 22 procent som bedömer att de är nöjda med den kommunala servicen på miljöområdet. Därefter ökar andelen nöjda något, för att återfinnas på 35 procent år 1998. Återigen en trend som pekar åt ett positivt håll även om perioden 1995 till 1998 återfinns på samma nivå. De svenska kommunernas miljöservice förbättras under 1990-talet, åtminstone i medborgarnas ögon.

Ett ytterligare sätt för en medborgare att engagera sig i miljöfrågorna är att vara medlem i en miljöorganisation. I SOM-undersökningarna har vi mätt medlemskap i olika typer av föreningar, och sedan 1988 frågar vi huruvida svarspersonerna är medlemmar i miljöorganisationer. Andelen medlemmar återfinns kontinuerligt kring åtta-nio procent (se figur 8). Ett stort undantag återfinns dock, och det är 1989 då siffran är klart högre. Hela 15 procent av svenska folket anger då att de är medlemmar av någon form av miljöorganisation. Alldeles säkert var det så att debatten i samband med miljövalet hösten 1988 stimulerade många att engagera sig för miljön, och miljöorganisationer blev då en lämplig engagemangsform för dem. Året därpå återgick nivån till den normala kanske kan detta skrivas på lågkonjunkturons konto. När ekonomin stramades upp och folk valde att spara in på utgiftskontot kastade de inte fullt så engagerade in handduken och lät inbetalningskortet försvinna ned i pappersåtervinningen istället för till postgirot. Det sista året i mätserien 1998 pekar på en nedgång i medlemstalet (6 procent). Nedgången är inte tillräckligt stor för att vi skall kunna peka ut den som statistiskt signifikant, men uppgifter från miljörelserna tyder också på en nedgång. Svenska folkets miljöengagemang mätt som medlemskap i en miljöorganisation har minskat en aning.

Att vara medlem i en miljöorganisation kan betraktas som en form av politiskt engagemang även om miljöorganisationer är partipolitiskt neutrala. En annan form av miljöpolitiskt engagemang går att mäta via partisympti. Att sympatisera med ett politiskt parti som väljer att prioritera miljöfrågorna tillhör också en aspekt av miljöopinionen. Det mest miljöradikala partiet i svensk politik är utan tvekan miljöpartiet - de gröna. Ibland räknas också vänster- och centerpartiet till det gröna blocket i svensk politik. Men här skall jag nöja mig med att redogöra för hur sympatin för miljöpartiet utvecklats över tid. I figur 9 redovisas opinionsutvecklingen mellan 1986 och 1998 enligt SOM-data. Två separata kurvor, en för män och en för kvinnor, återfinns i figuren.

Figur 8 Andel svenskar som är medlemmar i någon miljöorganisation 1989-1998 (procent)

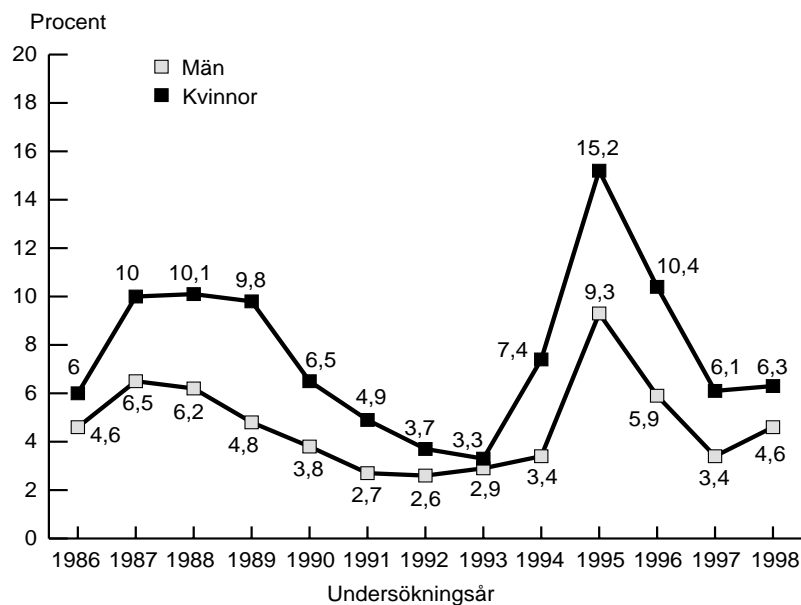
Fråga: 'Ange nedan vilken/vilka organisationer Du är medlem i, samt hur aktiv Du är i dessa föreningar.'

Det är genomgående en högre andel kvinnor än män som sympatiserar med miljöpartiet. Sympatikutrenden för miljöpartiet har en första topp i samband med miljövalet 1988. Därefter minskar andelen miljöpartisympatisörer i början av 1990-talet precis som var fallet med viktighetsbedömningarna av miljöfrågan under motsvarande tidsperiod. Mot slutet av tidsperioden upphör dock samvariationen mellan viktighetsbedömningarna och miljöpartiets sympatikutrend. De högsta sympatisifferrorna för miljöpartiet återfinns 1995. De höga siffrorna för miljöpartiet 1994-1996 beror emellertid inte enbart på miljöengagemang, delvis kan de tillskrivas negativa EU-attityder och eventuellt missnöje med regeringen. År 1996 när viktighetsbedömningarna når sitt lägsta värde är sympatin för miljöpartiet hög till och med högre än de var vid miljövalet 1988 både bland kvinnor och bland män.

Figur 9 Svenska folkets sympati för miljöpartiet 1986-1998 (procent)

Fråga: 'Vilket parti tycker Du bäst om idag?' och 'Är Du man eller kvinna?'

Kommentar: Svarspersoner som inte uppgett någon partisympati ingår inte i procentbasen.

Svenska folkets miljöengagemang kan inte sägas ha minskat, trots att ekonomi/sysselsättning slår ut miljön när det gäller viktighetsbedömningar. I andra avseende är miljöengagemanget oförändrat (hotbild, medlemskap i miljöorganisationer), medan i ytterligare andra fall har engagemanget snarast ökat (miljöpartisympati, personligt beteende i vardagslivet). Bilden av svenska folkets miljöengagemang är helt enkelt splittrad. Som alltid innehåller opinionen olika komponenter och vi kan inte uttala oss om helheten genom att enbart analysera en komponent.

Om vi skall benämna den svenska folkopinionen på miljöområdet hållbar eller inte blir alltså som i så många andra frågor en dispyt om definitioner av begrepp. Beroende på hur vi mäter och operationaliserar miljöengagemang når vi olika resultat. Ansvaret för att åstadkomma en hållbar samhällsutveckling återfinns på flera nivåer av det svenska samhället. Våra resultat pekar på att svenska folket i många avseenden önskar sig krafttag på miljöområdet.

Noter

¹Begreppet 'miljöengagemang' är komplicerat att ge en precis definition. Och i detta sammanhang kommer jag inte ge mig i kast med detta delikata problem. Jag vill enbart betona att jag använder begreppet i en mycket vid betydelse, ungefär: 'det sätt varpå en individ engagera sig för miljön genom åsikter och andra tankar eller genom sitt beteende'. Vilka åsikter eller handlingar som skall räknas till de engagerade eller oengagerade kan sedan diskuteras. Jag håller mig dock till de självklara alternativen, det är mer miljöengagerat att uppfatta miljön som hotad än tvärtom. För den begreppsligt intresserade läsaren kan det vara på sin plats att ta del av Klöfvers (1995:25-31) diskussion av begreppet 'miljömedvetenhet'. Det kan också vara lämpligt att konsultera följande böcker Sundqvist 1991, Bennulf 1994, Hedrén 1994, Lindén 1994 och Djerf 1996. Sammantaget med Klöfvers bok kan den kreativa läsaren finna en liten debatt om hur miljöbegreppet och andra närliggande begrepp som miljöattityder m fl bör definieras inom samhällsvetenskapen. Enigheten är inte allt för påfallande kan jag meddela.

²Med 'bedöma som viktig' eller 'viktighetsbedömning' avses i detta kapitel vad som i engelskspråkig litteratur brukar benämnas saliency (Eiser & van der Pligt 1988). Ordet saliency är svårt att ge en svensk översättning, intresse eller viktighet brukar användas (Redder & Toonsgaard 1971, Gilljam 1988, Bennulf 1994). Men vad man är ute efter är det som omedelbart är tillgängligt i en människas medvetande, det individen spontant tänker på.

³Väljarundersökningar har genomförts vid Statsvetenskapliga institutionen vid varje ordinarie riksdagsval och vid folkomröstningarna sedan 1956. Allt sedan 1964 ingår någon form av öppen fråga om viktiga samhällsproblem/frågor för partivalet. Valforskningsprogrammet i Göteborg och dess undersökningar presenteras t ex av Gilljam & Holmberg 1995.

⁴I väljarundersökningen 1982 angav 7 procent av svarspersonerna miljöfrågan som en viktig fråga för partivalet. Eftersom nivån på SOM-undersökningarnas kurva genomgående återfinns på en högre nivå än i väljarundersökningarna kan vi spekulera i att den 'sanna' siffran t o m är lägre 1998 än den var 1982 (Bennulf 1994).

⁵Ingleharts teori kallas teorin om den tysta revolutionen. Den har fått ett starkt genomslag inom samhällsvetenskapen, men är också mycket omdiskuterad, se t ex Pettersson 1988, Inglehart 1990, Inglehart 1997, Bennulf 1994 för redovisningar av Ingleharts teori och dess kritiker.

⁶När vi frågar om beteenden som kan anses vara socialt önskvärda, eller politiskt korrekta, som i detta fallet finns det all anledning att misstänka att de angivna siffrorna överskattar utbredningen av beteendet i fråga. Se vidare t ex Eagly & Chaiken 1993, Almgren 1999.

Referenser

- Algotsson, KG (1996) *Ord och handling i svensk miljöpolitik*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Almgren, E (1999) "Attitudes and behaviours: Antecedents or effects?" In Bennulf, M & M, Polk [Eds] *Democracy and sustainability in Sweden*. Uppsala universitet (manuskript).
- Asp, K (1990) "Medierna och valrörelsen". I Gilljam, M & S, Holmberg *Rött blått grönt. En bok om 1988 års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- Beder, S (1996) *The Nature of Sustainable Development. Second ed.* Newham: Scribe publications.
- Bennulf, M (1990) "Det gröna genombrottet". I Gilljam, M & S, Holmberg *Rött blått grönt. En bok om 1988 års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- Bennulf, M (1991) "Väljarnas viktigaste frågor 1968-1990". I S, Holmberg & L, Weibull, [red] *Politiska opinioner*. Göteborg: SOM-institutet, rapport 6.
- Bennulf, M (1994) *Miljöopininen i Sverige*. Lund: Dialogos.
- Bennulf, M (1996) "Det gröna handlingsutrymmet". I L J Lundgren [red] *Livsstil och miljö*. Stockholm: Naturvårdsverkets förlag.
- Bennulf, M (1997) "Miljöengagemanget i graven?" I S, Holmberg & L, Weibull, [red] *Ett missnöjt folk? Göteborg: SOM-institutet, rapport 18*.
- Bennulf, M & N, Fransson (1999) 'Social Networks and Environments Behaviours' In Bennulf, M & M, Polk [Eds] *Democracy and sustainability in Sweden*. Uppsala universitet. (manuskript)
- Bennulf, M, N, Fransson, M, Polk & A, Biel (1998) *Bilismen och miljön. Attityder och attitydbildning*. Stockholm: KFB.
- Bennulf, M, K, Kjellström & U, Lundin (1996) "Bilen: Miljöbov, mjölkossa eller räddare nöden?" I Nilsson, L [red] *Västsvenska perspektiv*. Göteborg: SOM-institutet, rapport 17.

- Bennulf, M & H, Selin (1993) "Miljö vs ekonomi. Blir vi mindre miljövänliga i kristider?" I S, Holmberg & L, Weibull [red] *Perspektiv på krisen*. Göteborg: SOM-institutet, rapport 9.
- Bennulf, M, S, Petersson & J, Syrstad (1997) *Jordens chans. Om göteborgarnas inställning till kompostering, källsortering och återvinning*. Göteborg: Renhållningsverket & CEFOS.
- Brandorf, M, P, Esaiasson & N, Håkansson (1996) "Svenska valfrågor. Partiernas valdebatt 1902-1994". *Statsvetenskaplig tidskrift* Vol 99, 1-36.
- Carlsson, S & J, Holmberg (1999) "What is sustainable development?" In Bennulf, M & M, Polk, [Eds] *Democracy and sustainability in Sweden*. Göteborgs universitet (manuskript).
- Carlsson, S & S, Kumlin (1998) "Den bärkraftiga utvecklingen och opinionens globala underskott". I Holmberg, S & L, Weibull [red] *Opinionssamhället*. Göteborg: SOM-institutet, rapport 20.
- Common, M (1995) *Sustainability and policy*. Cambridge: Cambridge university press.
- Djerf Pierre, M (1996) *Gröna nyheter. Miljöjournalistiken i televisionens nyhetsändringar 1961-1994*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Eagly, A & S, Chaiken (1993) *Psychology of attitudes*. Harcourt Brace Jovach College publishers.
- Esaiasson, P (1990) *Svenska valkampanjer 1866-1988*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Eiser, J R & J, van der Pligt (1988) *Attitudes and decision*. London: Routledge.
- Gilljam, M (1988) *Svenska folket och löntagarfönderna*. Lund: Studentlitteratur.
- Gilljam, M & S, Holmberg (1995) *Väljarnas val*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Hedré, J (1994) *Miljöpolitikens natur*. Linköping: Studies in arts.
- Inglehart, R (1977) *The silent revolution*. Princeton: Princeton university press.
- Inglehart, R (1990) *Cultural shift*. Princeton: Princeton university press.

- Inglehart, R (1997) *Modernization and postmodernization*. Princeton: Princeton university press.
- Jervas, G, m fl (1997) *2000-talets stora utmaningar*. Stockholm: SNS förlag.
- Jørgensen, E (1999) *Perspektiv på social hållbarhet i Varberg och Västervik*. Lund: Sociologiska institutionen, working paper 1.
- Klöfver, H (1995) *Miljömedvetenhet och livsstil bland organiserade ungdomar*. Linköping: Studies in arts.
- Lindén, A-L (1994) *Människa och miljö. Om attityder, värderingar, livsstil och livsmiljö*. Stockholm: Carlssons förlag.
- Holmberg, J, K, Robért & K-E, Eriksson (1996) "Socioecological principles for a sustainable society". In R, Constanza et al [Eds] *Getting down to earth – practical applications for ecological economics*. Washington: Island press.
- Lindén, A-L, E, Jørgensen & M, Bennulf (1998) *Samhällsvetenskapliga perspektiv på hållbara städer*. Stockholm: FRN.
- Lundström, M (1998) "The concept of democracy". Uppsala: Statsvetenskapliga institutionen (manuskript).
- Petterson, T (1988) *Bakom dubbla läs*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Polk, M (1998) *Gendered mobility. A study of woman's and men's relations to automobility in Sweden*. Göteborg: Humanekologiska institutionen, skrifter nr 17.
- Redder, K W & O, Toonsgaard (1971) "Saliency and political attitudes". *Scandinavian Political Studies* Vol 6.
- Sundqvist, G (1991) *Vetenskapen och miljöproblemen – en expertsociologisk studie*. Göteborg: Sociologiska institutionen.
- Vedung, E (1979) "Kärnkraften ger ny blockbildning i politiken". *Tvärsnitt. Nr 1, s 42-48*.
- Westholm, A (1990) "Makteliten". ISOU 1990:44 *Demokrati och makt i Sverige*. Stockholm: Allmänna förlaget.

medborgarna och den hållbara utvecklingen

VAR DET VÄRRE FÖRR?

Allmänhetens bedömning av hälsorisker i ett sex-års perspektiv

AV GUNILLA JARLBRO

Jag har i tidigare sammanhang nämnt att riskbegreppet som sådant kan ha en något otydlig definition. Risk kan dels definieras utifrån sannolikheten för en händelse, dels utifrån konsekvenserna eller slutligen med en kombination av dessa två (se Jarlbros 1996). Termen riskupplevelse eller riskbedömning är således en komplex och övergripande term som inbegriper många aspekter. Ett viktigt inslag är givetvis individens upplevelse av riskens storlek, men också emotionella aspekter som oro över risken tycks ha betydelse när det gäller människors bedömningar. Tilläggas kan att man ofta i amerikanska studier inte alltid frågar respondenterna om upplevd riskstorlek utan om "concern" eller "worry". Vidare har flera studier funnit att korrelationen mellan riskbedömningar och vad människor känner oro för är svag, vilket innebär att risker som faktiskt dödar och skadar människor inte alltid är detsamma som den enskilde individen är orolig och känner rädsla för (se t ex Jarlbros 1993). Oklarheten i terminologin försvårar givetvis tolkning av och jämförelse mellan olika forskningsresultat, eftersom man inte alltid tycks mäta samma fenomen.

I denna artikel är den teoretiska utgångspunkten att människors riskbedömning ska ses som en kulturell konstruktion, dvs att riskuppfattningar är kulturellt präglade. Detta perspektiv innebär att de företeelser som vi är rädda eller oroliga för (bedömer som stora risker) bestäms kulturellt, dvs när vi ställs inför situationer som präglas av mångtydighet och oklarheter, ger oss rådande föreställningar verktyg att hantera osäkerheten. Uttryckt något annorlunda kan man säga att vi i denna undersökning delvis (se nedan angående personlig risk) har mätt allmänhetens bedömning huruvida en företeelse är acceptabel eller ej i den sociala kontext man befinner sig i (se även Douglas 1992).

Riskbedömning över tid

Inom ramen för den årliga SOM-undersökningen har svarspersonerna sedan 1993 tagit ställning till femton olika risker för dels det svenska folkets liv och hälsa s k

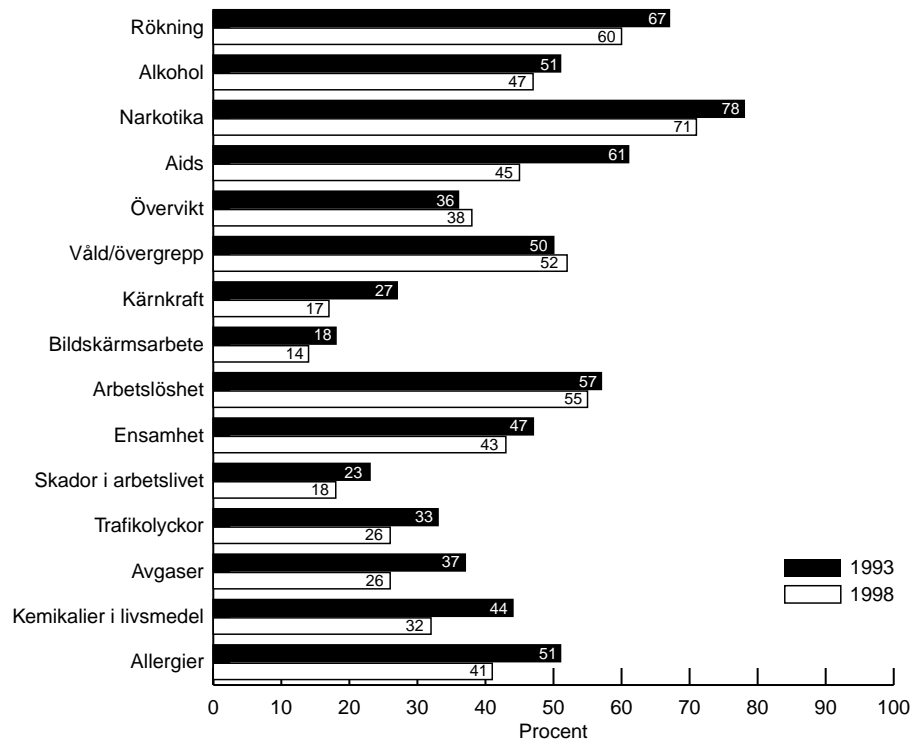
allmän risk, dels för sitt eget liv och hälsa. I samband med mätningarna 1995, 1997 och 1998 utökades de femton riskerna med ytterligare två, nämligen risken för våldsfilmerna och genmanipulerade livsmedel. Dessa två risker kommer inte att behandlas i denna framställning eftersom mitt syfte i denna artikel är att beskriva allmänhetens riskbedömningar i ett sex-års perspektiv, genom att jämföra åren 1993 med 1998. Anledningen till att inte resultat från samtliga studerade år redovisas är att det varit få fluktationer över tid i materialet, dvs att redovisa 1993 och 1998 räcker för att beskriva förändringen. Projektet har under samtliga år erhållit finansiellt stöd från Folkhälsoinstitutet.

Respondenterna har varje år tagit ställning till femton olika risker för dels det svenska folkets liv och hälsa, dels för det egna livet och hälsan. Varje hälsorisk har bedömts på en skala från 1 (mycket liten risk) till 10 (mycket hög risk). I den fortsatta framställningen har en sammanslagning gjorts av variabelvärdena 1-3= liten risk, 4-7=måttlig risk och slutligen 8-10= mycket hög risk. Figur 1 nedan visar den andel av respondenterna, dvs allmänheten som bedömer riskerna som mycket höga 1993 respektive 1998.

Figur 1 visar för det första att en mindre andel av respondenterna bedömer riskerna som mycket höga 1998 jämfört med 1993. Undantaget härifrån är bedömningen av riskerna övervikt och våld- och övergrepp som under den aktuella undersökningsperioden har ökat något (2%). Förändringen är dock så ringa att vi kan lämna den därhän. Huruvida den noterade förändringen i riskbedömningen beror på en allmän optimism i samband med millennieskiftet kan vi endast spekulera kring.

Den största förändringen i riskbedömningen kan vi notera för risken Aids. 1993 bedömde hela 61 procent av allmänheten Aids som en mycket hög risk för det svenska folkets liv och hälsa. Motsvarande siffra 1998 var 45 procent. Vidare finner vi en tydlig nedgång i riskbedömningen för de sk miljöriskerna (allergier, kemikalier i livsmedel, avgaser). En möjlig förklaring till detta faktum kan vara att såväl Aids som de sk miljöriskerna har försvunnit från medieagendan under de senaste undersökningsåren (jfr Martin Bennulfs artikel i föreliggande volym). Samspelet mellan allmänhetens bedömning av risker och mediernas rapportering antas ofta bestå i att medierna exploaterar ett aktuellt riskintresse samtidigt som man förstärker detsamma (Jarlbro 1999).

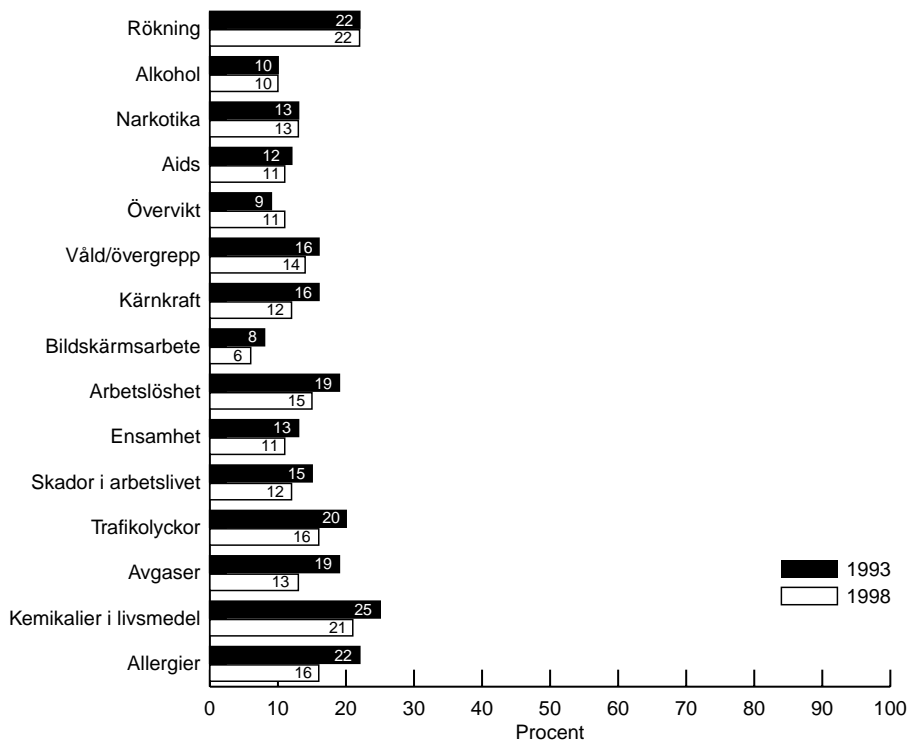
Figur 1 Andel av allmänheten som bedömer hälsoriskerna som mycket höga för det svenska folkets liv och hälsa 1993 respektive 1998 (procent)

Beträffande riskbedömning och kön kan vi konstatera att kvinnor överlag bedömer samtliga studerade risker som allvarligare än vad män gör. Det bör dock i detta sammanhang påpekas att skillnaderna i riskbedömning under den studerande sexårs perioden är mindre för männens än för kvinnornas del. Uttryckt något annorlunda kan man säga att kvinnornas bedömning 1998 är på ungefär samma nivå som männens bedömning var 1993.

Figur 2 nedan redovisar andel av respondenter som bedömer de studerade riskerna som mycket höga för det egna livet och hälsan 1993 respektive 1998.

Figur 2 Andel av respondenterna som bedömer hälsoriskerna som mycket höga för det egna livet och hälsan 1993 respektive 1998 (procent)

Figur 2 ovan visar att det är marginella förändringar över tid när det gäller bedömningen av den personliga risken. Den optimism som vi kunde spåra vid det senaste mättillfället för allmän risk återfinns således inte när allmänheten ska bedöma hälsorisker för sitt eget liv.

Inledningsvis nämnde jag att människors riskbedömningar ska ses som en kulturell konstruktion, dvs att det vi har studerat är vilka företeelser människor accepterar eller ej. Detta resonemang tycks dock endast vara giltigt när vi undersöker bedömningen av den allmänna risken. Beträffande bedömningen av den personliga risken tycks dock människor analysera risken som en objektiv företeelse och resonera i

termer av sannolikhet och följd medan man vid bedömningen av allmän risk istället tycks inta ett konstruktivistiskt perspektiv, dvs risk ses som en social konstruktion. (För en utförlig diskussion rörande ett objektivistiskt förhållningsätt kontra ett konstruktivistiskt perspektiv hänvisas till Lidskog m fl 1997.)

Ung och orädd

Att vara försiktig och inte utsätta sig själv för olika risker är en livshållning - enligt många unga - som bättre passar medelålders än de själva. Hälsoupplysare har i många år t ex försökt få rökande ungdomar att sluta nyttja tobak med argument som "du kan få cancer eller/och hjärt- och kärlsjukdomar när du blir äldre". Dessa sakliga argument har dock liten styrande effekt på de unga, eftersom de inte har för avsikt, eller inte ens kan föreställa sig att bli mycket äldre än möjligtvis 25-30 år. Ett annat problem som vi har haft och fortfarande har är hur vi ska förmå unga manliga bilister att dämpa farten samt att använda säkerhetsbälte (se t ex Linderholm 1997). Trots flera uppmärksammade informationskampanjer har de unga bilisternas beteende inte förändrats nämnvärt. Kort sagt: att vara ung innebär inte så sällan en känsla av osårbarhet och ett negligierande av risker.

Våra data från såväl 1993 som 1998 visar att det är stora skillnader mellan olika åldersgruppers bedömning av de studerade hälsoriskerna för det svenska folkets liv och hälsa. Skillnader mellan andelen av de yngsta respondenterna (15-29 år) och de äldsta (50-75 år) som bedömde riskerna som mycket höga var för samtliga risker runt tio procentenheter år 1993. Resultaten från 1998 visar att skillnaden mellan de olika åldersgrupperna har ökat markant. Närmare 25 procent färre av de yngsta jämfört med de äldre bedömer riskerna som mycket höga 1998. Resultatet kan tolkas som å ena sidan har de unga accepterat eller internaliserat riskerna eller å andra sidan är resultatet ett uttryck för en ökad optimism bland de unga.

De skillnader som man kan notera beträffande allmän risk bland olika åldersgrupper är inte lika markant när vi studerar den personliga risken. Förvisso bedömer de yngsta generellt de personliga riskerna som mindre jämfört med de äldre. Överlag skiljer det ca 5 procentenhet mellan de yngsta och äldsta åldersgrupperna. Undantaget härifrån är risken kemikalier i livsmedel där hela 15 procentenheter fler bland de äldsta jämfört med de unga bedömer risken som mycket hög. Detta förhållande gäller såväl 1993 som 1998. Detta faktum kan kanske förklaras av att en

del av våra yngsta respondenter inte ännu har ett eget hushåll och därför inte funderar över risker i samband med livsmedelshantering. För endast en av de studerade riskerna uppvisar de yngsta en annan bedömningen än den ovan beskrivna, nämligen för risken arbetslöshet. Såväl 1993 som 1998 är det en större andel av de yngsta än bland de äldre som bedömer denna risk som mycket hög för det egna livet och hälsan. Detta resultat är inte på något sätt förvånande, eftersom de unga står i början av en yrkeskarriär. Frågor som berör arbetslivet befinner sig troligen i större utsträckning på den personliga samtalsagendan bland de som ska ut i arbetslivet eller precis börjat där än hos de som är på väg att avsluta eller har avslutat ett yrkesliv.

Klasskillnaderna ökar

Ett genomgående drag är att ju lägre utbildningsnivå en individ har desto troligare att hon bedömer hälsorisker som mycket höga (se t ex Jarlbro 1999). Detta förhållande gäller även för denna undersökning. De respondenter som har låg utbildningsnivå (folkskola, grundskola) jämfört med de som har hög utbildningsnivå (högskola/universitetsexamen) bedömer samtliga risker för det svenska folkets liv och hälsa som högre. Den största skillnaden återfinns mellan riskerna narkotika, Aids och våld- och övergrepp. Resultaten redovisas i tabell 1 nedan.

Tabell 1 Andel respondenter med olika utbildningsnivå som bedömer riskerna narkotika, Aids och våld- och övergrepp som mycket höga för det svenska folkets liv och hälsa 1993 respektive 1998 (procent).

	1993		1998	
	låg utbildning	hög utbildning	låg utbildning	hög utbildning
Narkotika	86	67	87	59
Aids	74	44	65	26
Våld- och övergrepp	61	40	67	33

Tabellen ovan illustrerar att skillnaden i riskbedömningen mellan olika medborgargrupper har ökat under den aktuella tidsperioden. Detta förhållande gäller för samtliga studerade risker - om än något mindre än de i tabell 1 redovisade.

Återigen inställer sig frågan hur detta resultat ska tolkas; är det så att de som har en hög utbildning även hyser en större tilltro till det svenska samhället överlag och därför bedömer riskerna som mindre farliga?

Även beträffande bedömningen av den personliga risken kan vi konstatera att här ser bedömningen olika ut beroende på individens utbildningsnivå. Överlag är det ca 10 procentenhet fler av de respondenter som har låg utbildning än de som har hög utbildning som bedömer samtliga risker som högre för eget liv och hälsa. Återigen kan vi konstatera att våra respondenter ifråga om personlig risk gör en bedömning i termer av sannolikhet och följd. Stöd för detta resonemang går att finna i den svenska Folkhälsorapporten (1997). Folkhälsorapporten visar att det svenska folket blir friskare och lever längre, men att detta inte gäller i samma mån för alla. De sociala skillnaderna i hälsa och dödlighet är fortfarande stora och tenderar dessutom att öka för kvinnor. Mot denna bakgrund tycks våra respondenter göra en synnerligen realistisk bedömning av de aktuella riskerna.

Medieexponering och riskbedömning

Tidigare studier har funnit att en viktig riskperceptionsfaktor är riskens tillgänglighet, dvs händelser som man ofta hör talas om tror man även är vanligt förekommande, vilket i sin tur gör att individen bedömer sannolikheten för risken som större (se t ex Jarlbro 1996). Av denna anledning torde mediekonsumtion i allmänhet ha betydelse för bedömning av risker. Inte så sällan brukar nyhetsjournalistiken anklagas för att frossa i sensationella och dramatiska händelser, vilket i sin tur skulle kunna bidra till att medborgarna dels tror att händelserna är vanligare förekommande än vad de faktiskt är, och därför bidra till att skapa en onödig rädsla bland allmänheten (se t ex Jarlbro 1993).

Vid vår mätning 1995 fann vi att en betydligt större andel (lite drygt 30%) av de respondenter som sa sig ofta läsa GT eller Kvällsposten än de som sällan läste tidningarna ifråga bedömde risken för våld och övergrepp som mycket hög. Sambandet kvarstod - dock något svagare - vid kontroll för individens utbildningsnivå (Jarlbro 1996). Ett liknande resultat fann vi vid mätningen 1993 för läsandet av tidningen Idag (se Jarlbro 1994), sätillvida att de individer med hög läsandefrekvens bedömde de studerade riskerna i större utsträckning som mycket höga till skillnad från de som sa sig aldrig läsa tidningen ifråga.

Mot denna bakgrund har vi även i årets undersökning studerat huruvida medieexponering har något inflytande på individens riskbedömning. För att få svar på denna fråga har ett sk nyhetsindex bildats bestående av hur ofta respondenterna tar del av följande medier; lokalnyheter i P4, Ekonyheter, Aktuellt, Rapport, regionala nyheter i SVT, morgon-TV i SVT, Nyheterna i TV4, Lokalnyheter i TV4, morgon-TV i TV4, TV3-direkt, morgontidning samt kvällstidning. Hur ofta respondentera tar del av de olika medierna har mätts med olika skalor, men har vid bildandet av indexet standardiserats. Indexet har därefter trikotomiserats så vi får låg, medel samt högkonsumenter.

För det första kan vi konstatera att de sk högkonsumenterna (högt värde på indexet) inte korrelerar med hög utbildning. Tendensen är snarare den motsatta, dvs ju lägre utbildning desto högre värde på nyhetsindexet. Däremot korrelerar indexet mycket starkt med ålder, dvs ju äldre de tillfrågade är desto högre konsumtion av de studerade medierna, vilket i sin tur är en effekt av att flera olika TV-inslag ingår i indexet. Äldre människor ser överlag mer TV än yngre.

När det gäller medieexponering och riskbedömning finns det inga samband mellan högt värde på vårt konstruerade nyhetsindex och bedömning av hälsoriskerna för det egna livet och hälsan. Studerar vi däremot medieexponering och bedömning av den allmänna risken finner vi några svårtolkade samband. För samtliga äldre respondenter (61-80 år) går sambandet i riktningen att ju mer nyhetskonsumtion desto allvarligare tenderar man att bedöma riskerna. För de yngsta respondenterna (15-30 år) går dock sambandet i den motsatta riktning, dvs ju mindre man tar del av nyhetsmedierna desto allvarligare bedömer man riskerna. Resultaten visar att det - åtminstone för de unga medborgarna - inte är det totala nyhetsintaget som påverkar riskbedömningen.

För att få en rättvis bild av hur medierna påverkar människors riskbedömning krävs mer ingående studier av hur människor tar del av och inte minst tolkar nyheter. Ytterligare tolkningshjälp kan vi erhålla med hjälp av teorier om kognitiva strukturer. En individs kognitiva strukturer bygger på tidigare erfarenheter av olika objekt, händelser etc och hjälper individen att förenkla den omvärld hon lever i. Våra kognitiva strukturer bildar oss vår referensram med vars hjälp vi tolkar vår omvärld - mer eller mindre i överensstämmelse med verkligheten. Förenar vi detta resonemang med medieexponering innebär det att de individer som redan har en

föreställning att mycket är farligt i vårt samhälle - eller en tendens att övervärdera risker - behöver inte ha en allmän hög konsumtion av nyheter utan tar endast del av de nyheter som redan stödjer deras föreställningsvärld. För att kunna erhålla empiriskt belägg för detta resonemang krävs emellertid en helt annan typ av data än den som föreligger i denna undersökning.

Till sist ...

I denna artikel har jag försökt belysa riskbedömningen av femton olika risker i ett sex-års perspektiv. Vi har kunnat notera att svenska folket bedömer samtliga risker som mindre allvarigare 1998 jämfört med 1993. Den fråga som man kan ställa sig är huruvida den noterade nedgången i bedömningen är ett uttryck för en allmän optimism inför vårt stundande milleniumskifte. Vidare kan vi konstatera att såväl kvinnorna som de yngre och högtbildade i vår undersökning blivit allt mer optimistiska under den studerade tidsperioden. Givetvis finns det alternativa tolkningar; för det första kan det vara så att svenska folket blivit alltmer avtrubbade under de studerade sex åren, dvs vi har internaliserat riskerna i vårt vardagsliv och bedömer dem därför inte som så allvarliga. För det andra kan det vara så att det är andra risker än de som har studerats i denna undersökning som oroar allmänheten i slutet på 1990-talet. Om man nu ska tro på intervjuer med researrangörer, restaurangägare m fl i medierna tycks det största bekymret för oss svenskar idag vara *var* och *hur* vi ska fira milleniuminträdet.

Referenser

- Douglas, Mary (1992) *Risk and Blame: Essay in Cultural Theory*. London: Routledge.
- Folkhälsorapport* (1997) Stockholm: Socialstyrelsen.
- Jarlbro, Gunilla (1993) *Krisinformation ur et medborgarperspektiv. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Psykologiskt förvar rapport 163:3
- Jarlbro, Gunilla (1996) Våld, övergrepp och riskuppfattning. I Holmberg Sören och Lennart Weibull (red) *Mitt i nittioalet*. Göteborg: SOM-rapport nr 16

var det värre förr?

Jarlbro, Gunilla (1999) *Hälsokommunikation. En introduktion*. Lund:Studentlitteratur.

Lidskog, Rolf m fl (1997) *Samhälle, risk och miljö*. Lund:Studentlitteratur.

Linderholm, Inger (1997) *Målgruppen och budskapet*. Lund University Press, Lund
Studies in Media and Communication nr 3.

HÄLSA SOM KAPITAL OCH POLITIK

JOSÉ FERRAZ-NUNES

En god hälsa för hela befolkningen är enligt Hälso- och sjukvårdslagen det övergripande målet för hälso- och sjukvården. Detta mål kan härledas ur den vikt som den enskilde individen fäster vid sitt hälsotillstånd. Hälsotillståndet kan ses som en tillgång eller förmögenhet som byggs upp under barn- och ungdomsåren, når ett maximum och därefter minskar det successivt med tiden. Hälsan utgör en del av det som ekonomer kallar det mänskliga kapitalet.

Hälsokapitalet byggs upp genom investeringar i form av lämplig kost, motion och god miljö, såväl fysisk som psykisk. Det kan brytas ned genom olämplig livsstil, skadlig miljö, åldrande, sjukdom och olyckor. De individuella variationerna i hälsotillståndet kan vara mycket stora. Det är viktigt att skilja mellan sådana skillnader som är en följd av det naturliga åldrandet, och de skillnader som är betingade av sjukdom och olyckor.

Hälsopolitikens syfte är att genom förebyggande och behandlande åtgärder påverka sjukdomens naturliga förlopp. Utöver dessa behövs insatser för att lindra och trösta i de fall när sjukdomens förlopp inte kan påverkas. I praktiken är dessa två uppgifter många gånger intimt sammankopplade.

Ett problem för hälsopolitiken är att begreppet hälsa har många dimensioner och inte enkelt låter sig mätas. Olika mått kan vara lämpliga vid olika sammanhang, t. ex: befolkningsstudier där man framför allt är intresserad av att beskriva utvecklingen av morbiditet och mortalitet och analys av behandlingseffekter.

Syftet med följande översikt är att redovisa resultatet av befolkningens egna uppfattningar om hälsotillståndet. Denna redovisning skall bestå av beskrivande statistik som anger de viktigaste utmärkande egenskaperna hos den svenska befolkningen när det gäller hälsotillståndet. Dessa egenskaper beror på vilka definitioner som används och vilken data som samlas angående olika klassifikationer av befolkningsgrupper.

Att mäta hälsa

En betydande forskning kring hälsobegreppet och mätning av hälsostatus har utvecklats de senaste tjugo åren, och praktiskt användbara mätinstrument har utarbetats. En av de mest intressanta forskningsinriktningarna utgår från begreppen livslängd och livskvalitet och mäter hälsa i antal kvalitetsjusterade levnadsår (Kaplan 1989). En behandling som ökar livskvaliteten och livslängden leder till bättre hälsa enligt denna definition. Såväl klassificeringen av en persons hälsostatus som värderingen av olika hälsostatus kan ske med hjälp av vetenskapligt utprovade metoder som utvecklar nyttomått. Nyttomått avser att mäta patienters hälsostatus med ett värde. Ett hälsoindex konstrueras genom att ta hänsyn till olika dimensioner i hälsostatus och vikten mellan de olika värdena i varje dimension. Standardisering i skalor ger värdet 1 för den "perfekta hälsan" och värdet 0 för död.

Det finns olika metoder för att konstruera index som anger hälsostatus och därigenom kunna definiera en QALY explicit. Visuellt analog skala (VAS) där man ber personer markera varje hälsostatus på en linje som anger en måttstock mellan 0 och 10 eller 0 och 100. De extrema värdena måste vara väl definierade, vanligtvis motsvarar 0 dödsfall och 100 den optimala hälsostatusen. VAS kan ange meningsfulla mått för preferenser (Andersson, 1990; Kaplan 1983) och är relativt lätt att använda. Den största nackdelen med VAS är att det inte görs något val vilket gör att resultaten kan vara svårtolkade. "Standard Gamble" (SG) är en annan metod för att få ett nyttomått. Den utgår ifrån nyttoteori under osäkerhet (Neumann och Morgenstern, 1947). Vid SG ges respondenten ett val mellan två alternativ: att leva med hälsostatus A med säkerhet eller att välja ett spel vid en behandling som kan leda till optimal hälsa med sannolikhet a . Det största problemet med SG beror på kognitiva svårigheter vid användning

"Time-Trade-Off" (TTO) är en tredje metod för få ett nyttomått som utgör ett alternativ till SG och är också konsistent med Standard Gamble. Respondenten gör ett val mellan olika livslängder genom att välja mellan ett alternativ med optimal hälsostatus och en annan hälsostatus med en annan livslängd. Individerna kommer att föredra till exempel att leva 10 år med optimal hälsostatus framför att leva 10 år med en annan hälsostatus. Man minskar därefter livslängden med optimal hälsostatus tills respondenten är likgiltig mellan de två alternativen. TTO anses vara en tilltalande metod eftersom det innebär mindre kognitiva problem vid användning och den är teoretiskt konsistent.

Det finns olika instrument för att konstruera ett vägt index som motsvarar hälsostatus. I denna studie utgår vi från EUROQOL-instrumentet (EQ-5D) som har utvecklats av forskare i fem olika europeiska länder (Brooks, 1996). EQ-5D består av fem olika dimensioner: mobilitet, egenvård, normala aktiviteter, smärta/besvär och ängslan/nedstämdhet. I varje dimension finns det tre olika nivåer där 1 är det bästa stadiet och 3 det sämsta. Varje nivå i hälsostatus kan på grundval av detta definieras med ett femsiffrigt tal: 11111 betyder således den bästa tänkbara nivån, 33333, den sämsta tänkbara nivån och t ex 12123 en nivå av hälsostatusen med måttliga problem i dimensionerna egenvård och smärta, samt yttersta problem i dimensionen ängsla. EQ5D index bildas genom att man frågar ett visst antal individer som utgör ett representativt urval av hela befolkningen. Man får på detta sätt gruppens värdering av det relativa avståndet mellan olika hälsostadier. Vi använder värden som bygger på den så kallade TTO-metoden ("time trade-off") där man tar hänsyn till varaktighet i varje hälsostatus. Professor Allan Williams vid University of York har varit huvudansvarig för utvecklingen av denna metod (Williams, 1995). Värdena i indexsystemet anger de genomsnittliga preferenserna i samhället. EUROQOL-metoden bygger därför på en analys av gruppens värderingar.

Information grundad på denna typ av mått är lämplig för att bestämma nivåer på hälsan i ett samhälle, liksom det blir möjligt att jämföra olika grupper av befolkningen, som kan vara till hjälp vid bedömning av behov och som information för resursfördelning inom hälso- och sjukvården. Periodiska värderingar av befolkningshälsan kan ge viktig information som är nödvändig för att kunna utröna om mål för befolkningshälsan uppnås, eller vilka förändringar som har skett. I viss mån kan denna information användas som ett sätt att utvärdera betydelsen av hälso- och sjukvården för befolkningen. (Torrance, 1985)

Hälsomätningen i SOM-undersökningen 1998

Frågor från EQ5D-formuläret har använts i SOM-undersökningen 1998. Individernas egen bedömning av sin hälsostatus har använts för att beräkna ett allmänt hälsoindex. Detta betyder att vi ska kunna använda två typer av mått:

- En profil som definierar hälsostatus. Vi kommer att använda ett mått som anger den procentuella andelen individer som har rapporterat något problem i varje dimension. Till exempel en individ som inte anger svårigheter vid gång, inga

problem att tvätta och klä sig, vissa problem med den huvudsakliga sysselsättningen, måttliga smärtor och oro i högsta grad, bedöms att ha måttliga problem i två dimensioner och yttersta problem i en dimension. I detta fall definieras nivån på hälsostatus med ett femsiffrigt tal 11223.

- Ett vägt hälsoindex som beräknas utifrån varje definierad hälsostatusnivå. Detta görs med hjälp av en tabell som bygger på TTO-metoden. I denna studie kommer vi att använda medelvärdet för varje grupp av individer.

Vi kommer att redovisa två typer av variabler som anger hälsotillståndet: den första är ett mått på det allmänna hälsotillståndet som anges av ett vägt hälsoindex, den andra är den procentuella andelen individer som har angivit ett hälsoproblem. Hälsoindex kan variera mellan 0 och 1 som förklaras ovan. Individer som anger problem härleds från svaren som förklarar profilen på hälsostatus. Detta mått indikerar vilka dimensioner som förklarar graden av ohälsan som anges i värdet på hälsoindexet. Värden på hälsotillståndet skall användas för att jämföra skillnader mellan olika undergrupper i befolkningen.

När det gäller socio-demografiska variabler används kön, ålder, utbildning och socialklass. Åldern anges i sex olika grupper. Utbildning har tre nivåer, där hög nivå betyder att man har studerat vid högskola, medelnivå anger att de tillfrågade har minst treårigt gymnasium eller flickskola/realexamen och låg nivå de övriga individerna. Socialklass anges i tre eller fyra grupper. När vi använder fyra grupper utgör lantbrukare en grupp för sig. I den tredelade varianten är lantbrukare inräknade i en grupp tillsammans med arbetare och företagare med mindre än 10 anställda. Gruppen tjänstemän inkluderar också arbetare med arbetsledande funktioner. Ledare anger tjänstemän med företagsledande funktioner och företagare med mer än 10 anställda.

Andra variabler som definierar speciella undergrupper är förenade med livsföring. Vi har här valt att presentera några vanor som verkar vara signifikanta för att förklara skillnader i hälsotillståndet. Dessa är grad av deltagande i idrott och sport, i motion, samt rökning. Vi utgår ifrån att typ av livsföring har betydelse för hälsotillståndet. Aktivitet antas ha en positiv betydelse för hälsan och rökning kommer att påverka den upplevda hälsan negativt. Ett problem är dock att hälsan idag har en lång bakgrundshistoria: de vanor vi har idag behöver därför inte nödvändigtvis ha ett direkt samband med dagens hälsostatus.

Hälsans grundmönster: ålder och kön

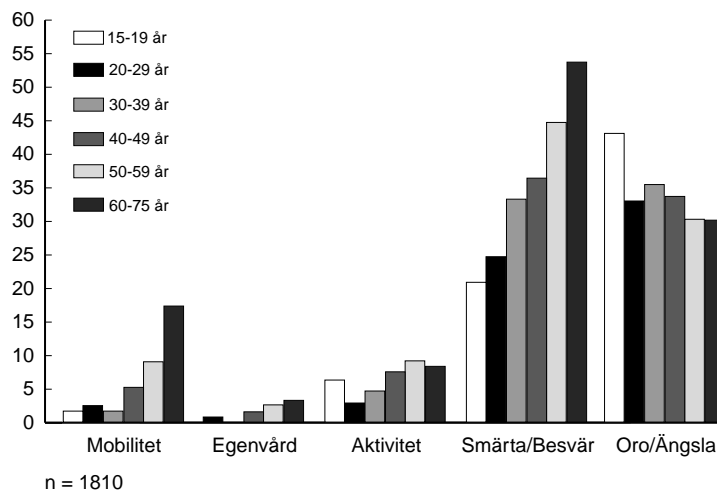
I fyra av de undersökta hälsodimensionerna (mobilitet, egenvård, aktivitet, smärta/besvär) har intervjusvar visat att hälsoproblemen ökar med åldern. För dimensionen ängsla/oro förhåller det sig tvärtom. Denna dimension utgör ett relativt stort problem för befolkningen i de yngre grupperna. När man betraktar den svenska befolkningen i allmänhet är de vanligaste hälsoproblemen smärta/besvär och ängsla/oro. Figur 1 presenterar i vilken omfattning individer i vår undersökning upplever någon typ av problem i de olika hälsodimensionerna.

När vi använder hälsoindexet visas en förväntad utveckling. Hälsotillståndet minskar med ålder. Skillnader mellan män och kvinnor är klara i nästan alla åldersgrupper. Enbart för individer över 60 år är skillnaderna mellan män och kvinnor ej signifikanta ($P>0.01$). Av figur 2 kan utläsas en minskning av medelvärdet för hälsoindex. Denna minskning är signifikant ($P<0.01$) när man jämför individer över 20 år.

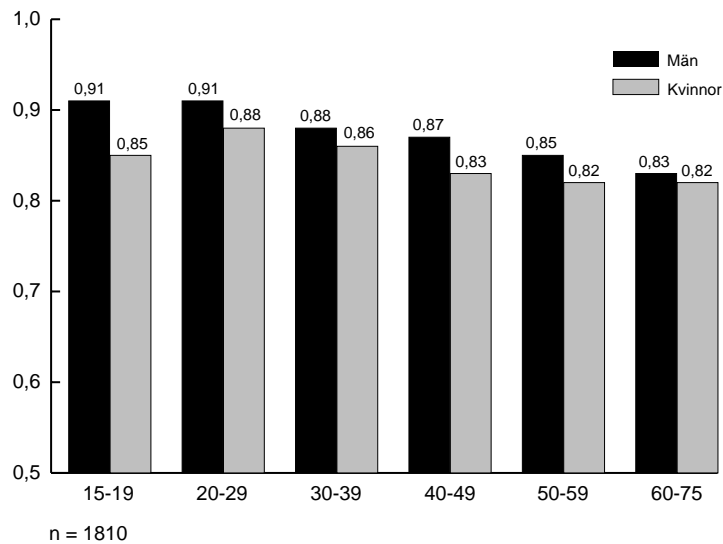
I jämförelse med liknande studier i Storbritannien verkar de yngre grupperna i Sverige ange en lägre hälsonivå och de äldre grupperna en högre hälsonivå än motsvarande brittisk befolkning. Skillnader mellan kvinnor och män i Sverige är större än i Storbritannien (Kind et al 1998). Skillnader mellan åldersgrupper anger inte enbart den naturliga minskningen av hälsokapitalet under livscykeln, utan också skillnader mellan generationer. Individer tillhörande en given åldersgrupp kan ha upplevt förhållanden som skiljer sig från andra i samma ålder. Dessa förhållanden kan ha haft påverkan på hälsan under en kort tid eller under hela livscykeln. Detta gäller också när man jämför olika länder.

När det gäller skillnader mellan män och kvinnor visar sig att kvinnornas sämre hälsoindex motsvaras av fler rapporterade hälsoproblem i alla dimensioner (figur 3). Emellertid är dessa skillnader signifikanta ($P<0.01$) i dimensioner smärta/besvär och oro/ängsla. Dessa skillnader är också mycket klara i de yngre åldersgrupperna. Skillnader mellan män och kvinnor är relativt små i den brittiska undersökningen.

Figur 1 Självrapporterad hälsostatus efter ålder: andel av åldersgrupperna som uppger att det har något problem inom respektive hälsodimension (procent)

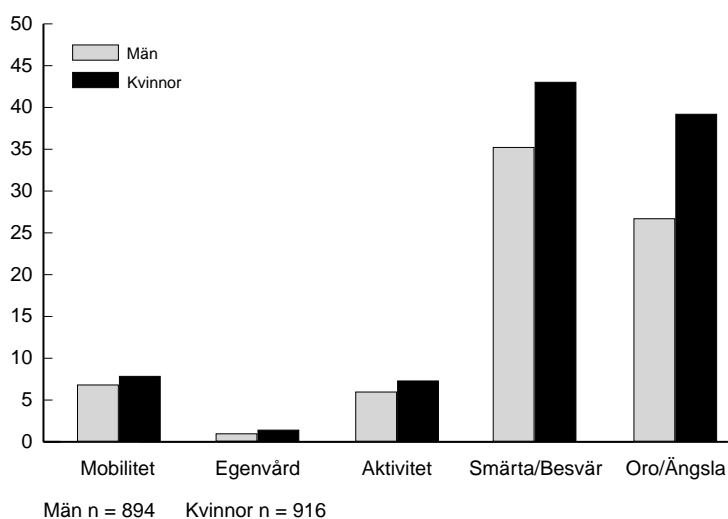

Figur 2 Genomsnittligt hälsoundersökning för män och kvinnor i olika ålder (index)

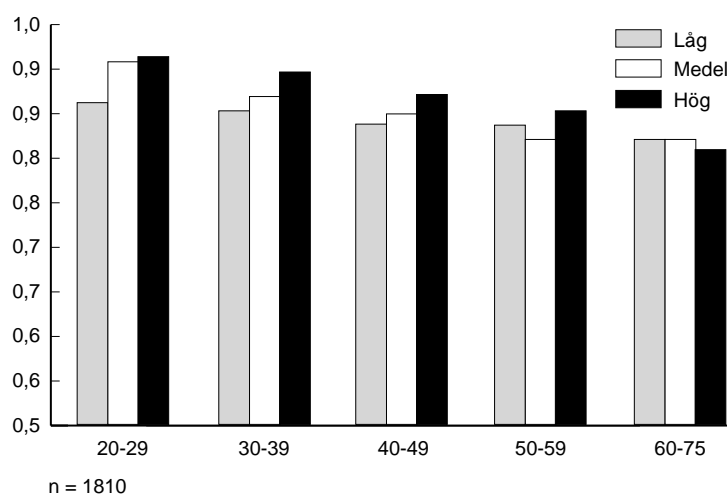

Kommentar: Om beräkning av hälsoundersökning se texten

Figur 3 Självrapporterad hälsostatus efter kön: andel av män och kvinnor som uppger att det har något problem inom respektive hälsodimension (procent)

Figur 4 Genomsnittligt hälsoindex för olika utbildningsgrupper i olika ålder (index)

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex se texten

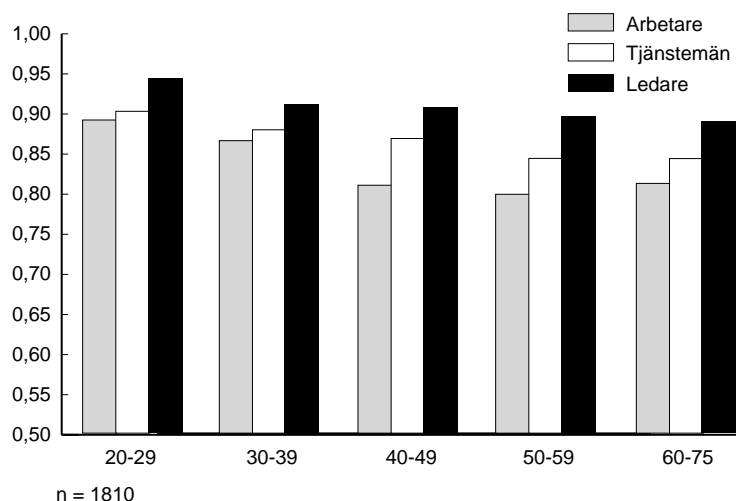
Den socialt bestämda hälsan

Utbildning och social klass utgör två av de egenskaper som betraktas i denna skrift. Det finns ett visst samband mellan dessa två variabler. Detta utgör ej så stort problem för att vi skall kunna betrakta dem var för sig. När man tar hänsyn till utbildningsnivå och ålder finns det en klar skillnad mellan lågutbildad och övriga för individer under 50 år. Efter 50 år är skillnaderna ej signifikanta ($P > 0.01$) mellan individer med olika utbildningsnivå. Detta visas i figur 4. Resultaten visar tydligt att hälsotillståndet för gruppen med hög utbildning har minskat i högre grad än för de andra grupperna. När vi betraktar skillnaderna i hälsostatus mellan individer med olika utbildningsnivåer utan att ta hänsyn till ålder, kan vi konstatera följande signifikanta skillnader: Mobilitet och förmåga att klara de vanliga aktiviteterna anges vara ett större problem när utbildningsnivån minskar. Problem med smärta/besvär är signifikant större enbart för individer med lägre utbildningsnivå. För de övriga dimensionerna verkar det inte finnas några skillnader.

Social klass visar sig vara en viktig faktor för att förklara olikheter i hälsan. Skillnader mellan olika sociala klasser som visas i figur 5 är klar och signifikant ($P < 0.01$). Dessa skillnader i hälsoindex består när man betraktar kvinnor och män var för sig. Däremot är skillnader mellan män och kvinnor beroende av social klasstillhörighet. För lantbrukare är skillnaderna mellan män och kvinnor större än för andra grupper. För ledare finns ingen skillnad mellan män och kvinnor. Detta innebär att kön utgör en viktig men trots allt mindre viktig faktor än social klass för att förklara olikheter i hälsotillståndet.

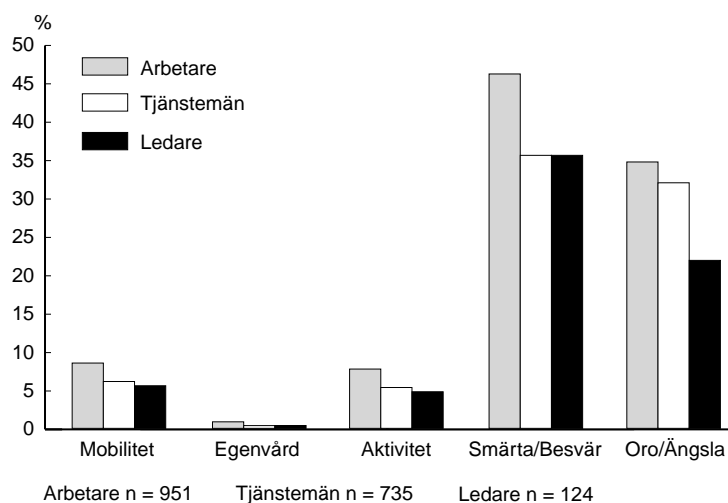
I figur 5 visas att hälsoindex skiljer sig mellan olika sociala klasser i alla åldrar över 20 år. Gruppen arbetare visar en signifikant ökning av hälsoindex över 60 år i förhållande till åldersgruppen mellan 50 och 59 år. Hälsostatus som visas i figur 6 visar att intervju svar anger att arbetare har större problem än de andra grupperna i alla dimensionerna. Däremot när man jämför tjänstemän och ledare finns det enbart en signifikant skillnad till ledarnas fördel när man betraktar dimensionen oro/ängsla.

Figur 5 Genomsnittligt hälsoindex efter social klasstillhörighet i olika ålder (index)

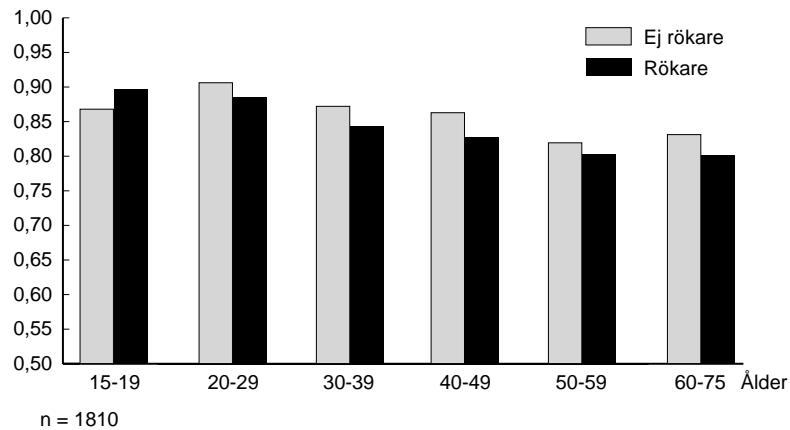

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex se texten

Figur 6 Självrapporterad hälsostatus efter social klass: andel som uppger att det har något problem inom respektive hälso-dimension (procent)

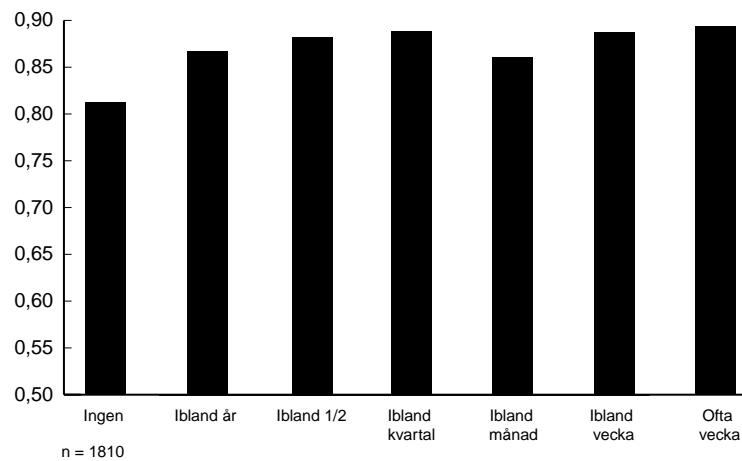

Figur 7 **Genomsnittligt hälsoindex efter rökning i olika ålder (index)**

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex se texten. Med rökare avses dem som röker minst flera gånger i veckan.

Figur 8 **Genomsnittligt hälsoindex efter regelbundenheten i självrapporterad motion (index)**

Kommentar: Om beräkning av hälsoindex se texten

Livsstil

Livsstil kan påverka hälsokapitalet på två olika sätt. En del aktiviteter är viktiga för att bygga upp hälsotillståndet och en del andra aktiviteter kan bryta ner hälsan. Vi kommer nedan att visa ett exempel av vardera typ.

När det gäller rökning visas i figur 7 en jämförelse mellan hälsoindex för rökare och icke-rökare. Med rökare menar vi här personer som uppger sig röka flera gånger i veckan. Skillnaderna är konstanta för de olika åldersgrupperna utom för de yngre individerna. Man skall dock komma ihåg att individer i den lägsta åldersgruppen inte är så relevanta för denna jämförelse, eftersom många av dem har inte rökt under lång tid. Rökarna anger lägre hälsoindex i förhållande till icke-rökare. Dessa skillnader är signifikanta ($p < 0.01$) för alla åldersgrupper.

Hälsoindex ökar med större deltagande i motion. Men av figur 8 framgår att sambandet inte är entydigt. En analys efter hur ofta svarspersonerna uppger att de motionerat eller idkat friluftsliv ger visserligen en klar och signifikant skillnad ($p < 0.01$) mellan individer som inte utövat någon sport, idrott eller motion och de som gjort det några gånger. Men däremot finns ingen signifikant skillnad mellan personer som är mycket aktiva och personer som är måttligt aktiva. Graden av motion har således inget linjärt samband med hälsoindex. Som inledningsvis påpekades behöver detta givetvis inte betyda att motion skulle sakna betydelse för hälsan: eftersom aktuell hälsostatus är en följd av individens livshistoria behöver den inte ha något direkt samband med individens aktiviteter idag.

Slutsatser

De redovisade analyserna ger en viktig förståelse av hälsostatus hos den svenska befolkningen. Trots alla problem med mobilitet och egenvård rapporterar svenskarna i relativt liten utsträckning, att de har problem med smärta/besvär eller oro/ängslan. Oro eller ängslan har dock visat sig särskilt i de yngre grupperna av befolkningen.

Samtidigt finns det vissa klara skillnader finns mellan olika grupper av befolkningen. De samband som redovisas ovan verkar bestå på ett klart och signifikant sätt även under kontroll för andra faktorer. En regressionsanalys visar att ålder, kön, social

klass och utbildning i hög grad förklarar varför vissa grupper i befolkningen är mer friska än andra. Detta gäller i genomsnitt i varje grupp. Vi måste dock vara försiktiga eftersom personer som har problem med rörlighet/mobilitet och psykiska problem troligen inte heller har haft möjlighet att svara på SOM-undersökningens frågor, liksom att undersökningens högsta åldersgräns är 80 år. De redovisade resultaten torde därför i viss utsträckning överdriva det allmänna hälsotillståndet hos hela befolkningen.

I jämförelse med andra studier inom detta område är det viktigt att poängtera att liknande resultat har presenterats av forskningsprogrammet "Ojämlighet i hälsa" (Socialvetenskapliga forskningsrådet, 1998). I detta program har man studerat risken för att dö, medan vår undersökning utgår ifrån hälsotillståndet under livet mellan 15 och 80 år. Om man kombinerar resultaten i dessa studier kommer man fram till slutsatsen att det är samma egenskaper hos befolkningen som leder till både lägre hälsorelaterad livskvalitet och kortare livslängd. Detta innebär att det nu finns ett relativt säkert underlag för att formulera mål för hälsopolitik och därmed påverka fördelning av resurser som används för hälso- och sjukvården.

Den brittiska undersökningen som nämns ovan ger likartade resultat som denna. Två aspekter bör föras fram:

- Den unga brittiska befolkningen uppger en upplevelse av hälsa på en högre nivå än motsvarande grupp i Sverige. Tvärt emot de äldre grupperna i Sverige anger en högre nivå av upplevd hälsa i jämförelse med briter över 50 år.
- Sociala skillnader är lika eller större i Sverige. Kvinnor upplever hälsotillståndet på en lägre nivå i Sverige i förhållande till män. Denna skillnad verkar inte vara så stor i Storbritannien. Social klass betyder åtminstone lika mycket i Sverige som i Storbritannien.

Några sammanfattande nyckelbudskap

- Mått på hälsoeffekter kräver kunskaper om hälsostatus i befolkningen.
- Befolknings egna värderingar utgör huvudelement när man skall utvärdera betydelse av sjukvården.

- Instrument EQ-5D, som användes, visar variationer i hälsostatus som är överensstämmande med de få undersökningar som har gjorts i Sverige.
- Smärta/besvär och oro/ängsla utgör de viktigaste upplevda hälsoproblemen i befolkningen.
- Individer som är yngre visar ett förvånansvärt stort hälsoproblem när det gäller oro/ängsla.
- Befolkningen i stort visar en relativ hög nivå på hälsa som består utöver pensionsåldern.

Litteratur

- Anderson, N. Ed., *Contributions to Information Integration Theory* 3 vols, 1990, Hillssdale, New Jersey
- Brooks, R. EuroQol: the current state of play, *Health Policy*, 37: 53-72, 1996
- Kaplan, R., A general health policy model: update and applications, 1988, *Health Services Research* 23, pp. 203-35
- Kind, P., Dolan, P., Gudex, C., Williams, A., Variations in population health status: results from a United Kingdom national questionnaire survey, 1998, *British Medical Journal*, 316, pp.736-741.
- Neumann, J. Von, Morgenstern, O. *Theories of Games and Economic Behavior*, 1947, Princeton, New Jersey
- Torrance, G. Multi-attribute preference functions: Health utilities index, 1995, *Pharmaco-economics*, 7, pp. 503-20
- Williams, A. *The role of the EuroQol instrument in QALY calculations*. 1995 Discussion Paper 136, York, Centre for Health Economics
- Socialvetenskapliga forskningsrådet 1998, "Ojämlighet i hälsa- ett nationellt forskningsprogram", 1998, SFR, Stockholm

hälsa som kapital och politik

SKILDA VANOR

ANDERS LITHNER

I det gamla Sverige var samhällsstrukturerna tydliga. Grovarbetarens värld var en annan än brukspatronens och kvinnans en annan än mannens. Den sociala rörligheten var också högst begränsad. Medborgarna ärvde i stor utsträckning sina föräldrars samhällsposition (Erikson, 1984).

Idag är den sociala kartan mer komplex. De strukturella olikheterna mellan olika grupper är visserligen på inget sätt helt utjämnade. Snedrekryteringen till högre utbildning eller löneskillnaderna mellan kvinnor och män ger klara signaler om att sådana skillnader består. Men vad som har komplicerat kartan är att kunskaper om en människas kön, ålder och klass inte, som i äldre tider, ger tillräcklig ledning för att förstå hennes vanemönster och värderingar. Ytterligare förklaringsfaktorer måste till.

På senare år har det blivit allt vanligare, både inom samhällvetenskapen och i kommersiella marknadsundersökningar, att analysera skillnader mellan människor genom att teckna flerdimensionella livsstilskartor av olika slag. Det mest förekommande tillvägagångssättet torde i dessa sammanhang vara att, med hjälp av statistiskt raffinerade dimensionsanalyser, bearbeta ett stort antal attityd- och värderingsfrågor, i hopp om att reducera dessa till två, ibland tre eller fyra, illustrativa dimensioner (Dahl, 1997; Hellevik, 1996).

De dimensioner som utkristalliseras vid analyser av denna typ kan ges varierande namn, men är till sitt innehåll ofta desamma. Den ena dimensionen brukar löpa mellan en traditionell och en modern värdeorientering, den andra mellan en materiell och en idealistisk. Den enskilda undersökningsdeltagarens orientering kan därmed etiketteras. Vederbörande är antingen traditionell materialist, traditionell idealist, modern materialist eller modern idealist (Hellevik, 1996).

Avsikten med föreliggande kapitel är att pröva denna tankegång på data från 1998 års Riks-SOM-undersökning. Analysredskapen påminner således i hög grad om de som återfinns i liknande studier. Ett par skillnader finns dock och den viktigaste av dessa är att analyserna inte, vilket brukar vara fallet, utgår från frågor om männi-

skors värderingar. Istället bygger framställningen på en dimensionsanalys av vad människor faktiskt gör – deras aktivitetsutövande och vanor.

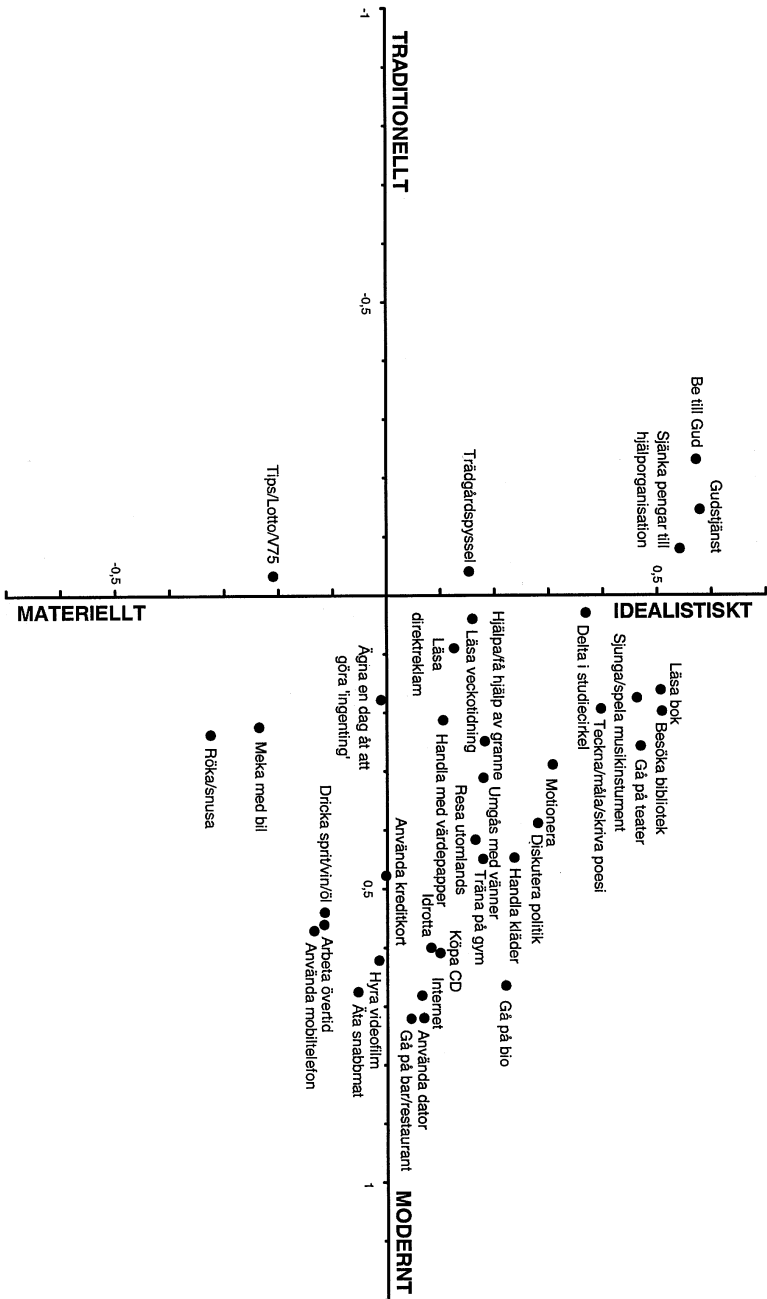
Aktivitetskartan

Figur 1 visar hur aktiviteterna faller ut om de bearbetas med en varimaxroterad faktoranalys¹. Tidigare bearbetningar av motsvarande frågor har visat att dessa aktiviteter rymmer en rad dimensioner. Bland dem döljer sig exempelvis en nöjesorientering som kännetecknas av CD-köp, videofilmshyrning, biobesök och liknande, och en kulturorientering vars kännemärken bland annat består av bokläsning och teaterbesök (Miegel, 1990; Lithner och Wadbring, 1998). I figuren har emellertid antalet faktorer bestämts till två, varför dessa nyanser går förlorade och ett mer generellt mönster framträder.

Aktiviteters placering på kartan är alltså det rent matematiska resultatet av en datareduktion med hjälp av faktoranalys. Benämningarna av dimensionerna är däremot följden av ett subjektivt tolkningsförfarande. Det synes dock fullt i sin ordning att betrakta dimensionerna på detta sätt. Trädgårdsspyssel, spel på tips och bön måste sägas uttrycka en traditionell aktivitets- eller vaneorientering och exempelvis datoranvändning och snabbmatskonsumtion en mer modern. Att be till Gud är dessutom inte bara traditionellt utan, i likhet med exempelvis bokläsning och musicerande, ett uttryck för en icke-materialistisk – eller idealistisk – orientering, medan spel på tips, övertidsarbete eller mekande med bil kan betraktas som indikatorer på en mer materiell inriktning.

Enligt Hellevik (1996:27ff) kännetecknas den *traditionella idealistiska* kulturen av religiositet, respekt för traditionell moral och ett rofyllt och regelmässigt leverne, där vikten av att ta vara på hälsan och förnuftet betonas. Den *traditionella materialismen* känns istället igen på att den betonar ekonomisk trygghet framför exempelvis personlig utveckling och miljöhänsyn. Här finns också en skepsis mot förändringar. Både nymodigheter av mer vardaglig karaktär och exempelvis könsrollförändringar eller ökad mångkulturalitet emottages med misstänksamhet. Den *moderna idealistiska* kulturen utmärks av tolerans, framhävande av individuell särprägel och självförverkligandets betydelse. De *moderna materialisterna*, slutligen, sätter ögonblickets glädje i fokus och lägger stor möda på självhävdelse genom varukonsumtion.

Figur 1 Aktivitetskartan: en varimaxroterad tvåfaktoranalys av olika aktiviteter (faktorladdningar)

Helleviks studie bygger på ett avsevärt större material, insamlat i Norge, som dessutom är mer inriktat på värderingar och mindre på faktiska sysslor. Trots det ser utfallet av faktoranalysen att i huvudsak sammanfalla med resultatet av Helleviks dimensionsanalys.

Att en så stor del av aktiviteterna lokaliserats till det övre högra hörnet i figuren, beror på att en allmänt aktivt livsmönster är kännetecknande för den moderna, idealistiska orienteringen. Det försvagar dock inte de tendenser som kommer till uttryck i dimensionerna. Teoretiskt förväntade avståndsskillnader kan avläsas också mellan de olika aktiviteterna i det modernt idealistiska hörnet. Det bör också understrykas att de resultat som presenteras i denna artikel ger en bild av befolkningens vanor och aktivitetsmönster idag. Om hur detta har förändrats över tid, kan ingenting sägas.

Avsikten med de följande analyserna är att belysa de två dimensionernas innehåll genom att placera in olika grupper av människor på aktivitetskartan. Såväl olika mediers regelbundna publik som de politiska partiernas sympatisörer och medlemmar i olika typer av organisationer kommer att positionsbestämmas. I den sista figuren kommer jag också att placera in människor som omfattar olika åsikter och värderingar. Först måste emellertid de traditionella demografiska gruppernas hemmahörighet på kartan fastslås.

I samtliga återstående analyser är grupperna placerade efter sitt medelvärde på de två dimensioner som erhöles vid den inledande faktoranalysen. Gruppernas distribution på kartan blir på detta sätt både en rimlighetsprövning av faktoranalysen – eftersom oväntade utfall tyder på att denna inte går att lita på – och en intressant kartläggning i sig – förutsatt att de dimensioner som tolkats på grundval av faktoranalysen alltså är giltiga.

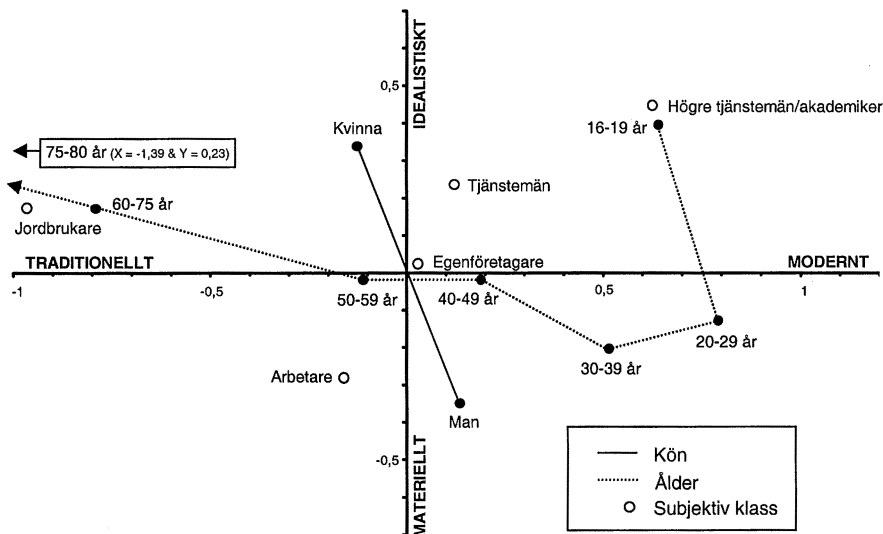
De demografiska dimensionerna

De demografiska dimensionernas utsträckning på kartan (figur 2), är precis den väntade och överensstämmer också i hög grad med andra analyser av liknande slag (jfr Hellevik, 1996). I korthet går följande slutsatser att dra:

- Kvinnor är något mer traditionellt och idealistiskt orienterade än män, som är mer modernt och materiellt orienterade.

- De yngsta är mer idealistiskt orienterade än sina något äldre vänner, som också är de mest modernt orienterade. Bland människor över 30 tilltar både idealismen och framför allt traditionalismen med ökande ålder
- Personer som betraktar sig själva som arbetare är också de som är mest materiellt orienterade. Den idealistiska orienteringen har sitt starkaste fäste bland högre tjänstemän och akademiker. De är också de mest moderna. Jordbrukare och tjänstemän är ungefär lika idealistiskt orienterade, men de förra är betydligt mer traditionellt orienterade än de senare. Egenföretagare lägger sig nära mitten, men detta beror också på att spridningen inom gruppen är stor.

Figur 2 De demografiska dimensionerna kön, ålder och subjektiv klass placerade på aktivitetskartan (medelvärden)

När man betraktar figur 2 är det mycket viktigt att ha klart för sig hur de olika gruppernas utfall hänger ihop. 16-19-åringarnas medelvärden ger till exempel vid handen att gruppen är både modern och idealistisk i sina vaneyttringar. Det har de gemensamt med högre tjänstemän och akademiker, men det betyder naturligtvis *inte* att de högre tjänstemännen och akademikerna är 16-19 år. Det rör sig alltså om två helt olika grupper vars medelvärden liknar varandra.

Att döma av figuren tycks den inledande faktoranalysen, både teoretiskt och i förhållande till tidigare studier, ha levererat en rättvis och användbar karta. Låt oss gå vidare och se hur ett axplock av olika mediers publik faller ut i det tvådimensionella rummet. Principen är precis densamma: det är medelvärdena hos de enskilda mediets regelbundna publik som ligger till grund för positionsbestämningen.

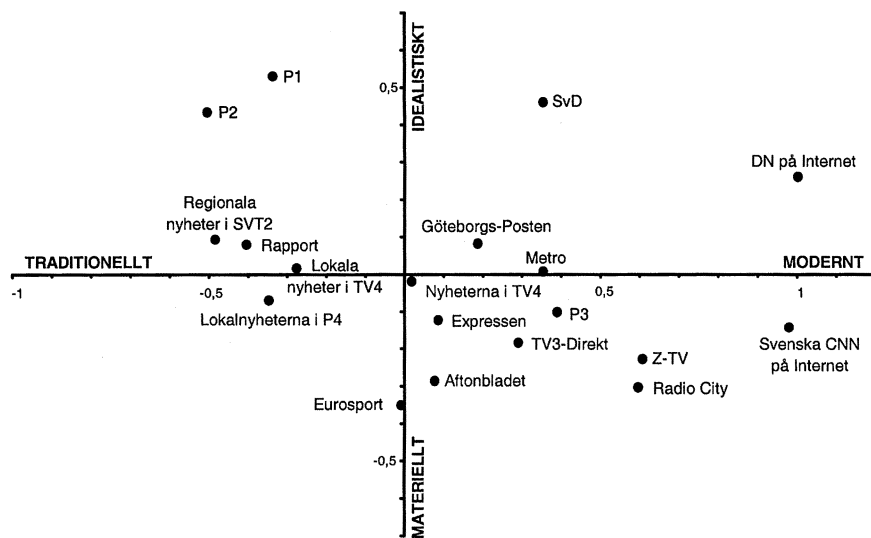
Mediernas publik

Också i förhållande till medieanvändning blir mönstret det förväntade ². De mest modernt orienterade mediepublikerna är de som regelbundet konsumerar nyheter på Internet. Dagens Nyheters Internetpublik kan därtill tillskrivas mer av en idealistisk inriktning än CNNs. Ser vi till etermedierna är det de kommersiella kanalernas publik som är mest modernt orienterad, medan public servicepubliken är betydligt mer traditionell. Bakom denna skillnad döljer sig en ålderseffekt. Äldre nyttjar i betydligt större utsträckning SRs och SVTs kanaler, än yngre som i större utsträckning konsumerar kommersiella kanaler (Lithner, 1998). Att lägga märke till är också att de tre uttalat lokala nyhetsprogrammen i SVT2, P4 och TV4 har påtagligt traditionellt orienterade tittare och lyssnare. Eftersom intresset för lokalt nyhetsmaterial är som störst i de äldre generationerna (Weibull, 1995), förklaras också detta fenomen av publikens åldersammansättning.

Som figur 1 och 2 indikerade, tycks materiellt-idealiskt-dimensionen till stor del sammanfalla med en allmän, men kanske framför allt kulturell, resursnivå (jfr Bourdieu, 1979). Det återspeglas också i det faktum att P1, P2 och SvD har den mest idealistiska publiken och Eurosport och Aftonbladet den mest materiellt orienterade.

De olika mediepublikernas placering förtar inte det allmänna intrycket av att de båda dimensionerna från figur 1 erbjuder en framkomlig väg till förståelse av människors vanor. Sannolikt hade mönstret förstärkts ytterligare om vi istället för medier, kanaler och program hade hanterat genre- och innehållspreferenser.

Figur 3 Olika mediers regelbundna publik placerade på aktivitetskartan (medelvärden)

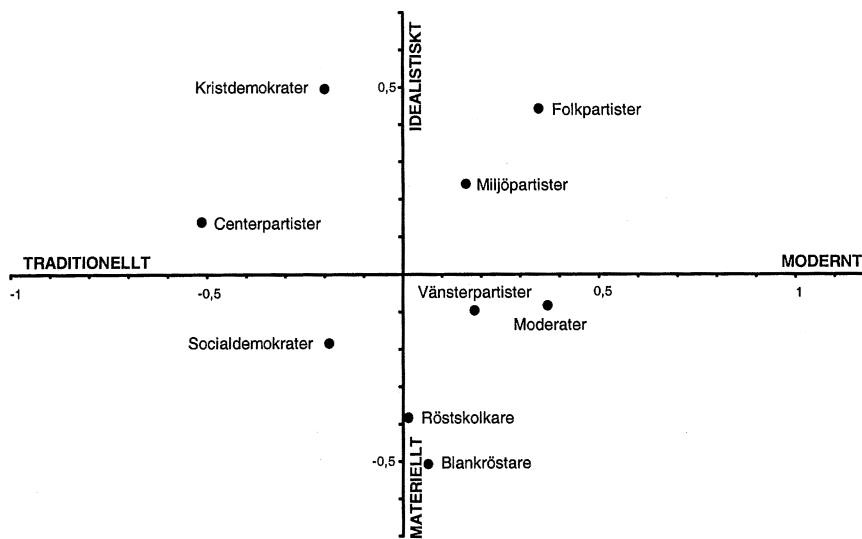
Annmärkning: För Rapport, regionala nyheter i SVT2, Nyheterna i TV4, Z-TV, Eurosport, P1, P3, Radio City, Göteborgs-Posten och SvD är kravet satt till konsumtion minst fem dagar/vecka. För Aftonbladet, Expressen och Metro är kravet satt till minst 3 dagar/vecka. För nätupplagan av CNN respektive DN samt för P2 är kravet satt till minst 1 dag/vecka.

De politiska partiernas sympatisörer

I Helleviks (1996) analys av den norska befolkningen används en politisk vänster-högerdimension som en tredje dimension utöver de två redan anförda. Vänster-högerdimensionen är givetvis ett centralt redskap för den som vill förstå människors politiska sympatier och röstbeteende. Men det går också att placera partiernas anhängare längs de båda hittills använda dimensionerna. Kartans användbarhet demonstreras därmed ytterligare. Figur 4 visar utfallet av en sådan analys.

De socialdemokratiska sympatisörerna uttrycker en traditionell, materiell orientering. Också vänsterpartiet och moderaternas anhängare är mer materiellt än idealistiskt orienterade. Observera att det här inte handlar om vilka värden som partierna omfattar, utom om den aktivitets- eller vaneorientering som återfinns hos deras sympatisörer.

Figur 4 De politiska partiernas sympatisörer placerade på aktivitetskartan (medelvärden)

Anmärkning Som partianhängare räknas den som uppgivit att de tycker bäst om nämnda parti. Endast kategorierna 'Röstskolkare' och 'Blankröstare' är alltså härledda från en fråga om faktiskt röstbeteende

Precis som socialdemokraternas anhängare, inte oväntat, hamnar i närheten av arbetarklassen (jfr figur 2), kommer folkpartiets nära de högre tjänstemännen och akademikerna – långt ut i den moderna, idealistiska fjärdelen av fältet. I samma fält, fast närmare mitten, återfinns vi också miljöpartiet. Enligt samma logik är center-sympatisörerna de som ligger närmast jordbrukarna. Som redan påtalats kan inte avståndet mellan punkterna i diagrammen användas för sambandsestimering mellan de enskilda grupperna. Akademikerna behöver inte vara folkpartister eller folkpartisterna akademiker. Men givet elementära kunskaper om sammansättningen av de olika partiernas väljare, vore det förvånande om det helt saknades paralleller mellan de subjektiva klassernas placering och partianhängarnas (jfr Gilljam och Holmberg, 1995).

Värt att lägga märke till är också att grupperna röstskolkare och blankröstare hamnar långt ned på den materiella halvan av kartan. Som vi strax skall se tycks

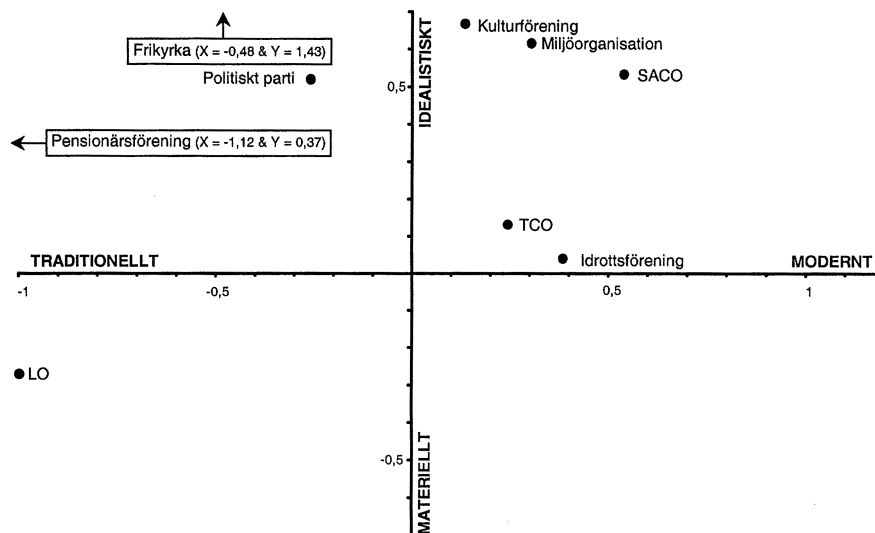
människor med en allmän avoghet gentemot etablerade politiska mål och värden ofta hemmahöra i just denna del av kartan.

Organisationsmedlemmar

Kristdemokraternas utpräglade idealistiska orientering kan kanske förstås bättre när vi placerar in medlemmar i olika organisationer på aktivitetskartan (figur 5).

Frikyrkomedlemmarna är den grupp som tydligast av alla hittills analyserade grupper utmärks av en idealistisk orientering – de får inte ens plats på kartan. Utfallet förvånar inte, eftersom en andlig orientering närmast per definition är en icke-materialistisk yttring (jfr Hellevik, 1996) Inte heller pensionärsföreningsmedlemmarna får plats på kartan, vilket har sin naturliga förklaring i gruppens åldersstruktur: den äldsta åldersgruppen hamnade mycket långt ut i samma riktning.

Figur 5 Medlemmar i olika organisationer placerade på aktivitetskartan (medelvärden)

LO-medlemmarna är i likhet med arbetare och socialdemokrater traditionellt och materiellt orienterade, medan SACO-medlemmarna, liksom högre tjänstemän och akademiker är idealistiskt och modernt orienterade. Mellan dessa båda grupper, och i närheten av tjänstemannagruppen, finner vi TCO.

Kulturförenings- och miljöorganisationsmedlemmar är påtagligt idealistiskt orienterade, medan idrottsföreningsmedlemmar återfinns i mitten av denna dimension, men längre åt höger på den moderna sidan av kartan.

Att vara medlem i ett politiskt parti är, enligt figuren, ett uttryck för en traditionell orientering, men det är också – och framför allt – att vara idealist. Gruppen placerar sig långt från röstskolkarna och blankröstarna på denna dimension.

Från vanor till värderingar

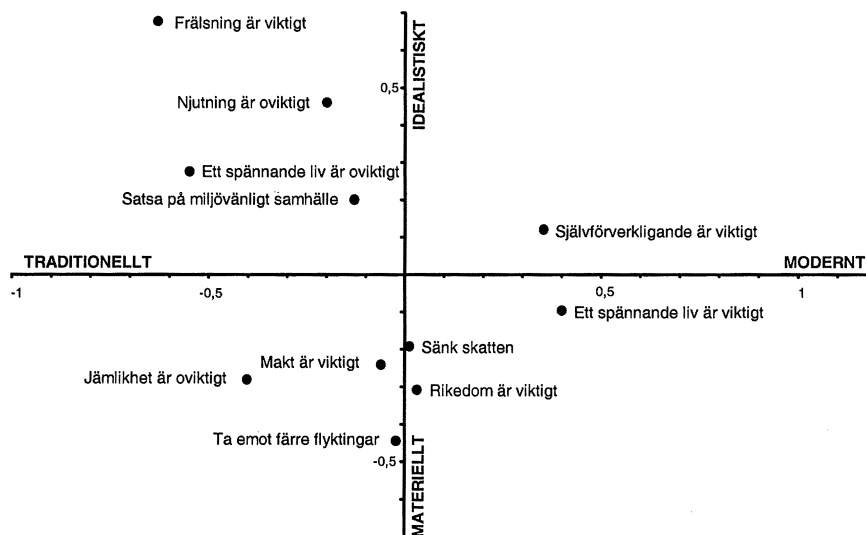
Som redan nämnts bygger de flesta kartläggningar av den typ som presenterats i denna artikel på dimensionsanalyser av stora frågebatterier avseende människors värderingar. Med hjälp av dimensionerna brukar därpå de svarande delas in i grupper vars aktivitets- och konsumtionsmönster kan studeras. I detta kapitel har analysordningen på många sätt varit den omvända. Dimensionsanalysen bygger inte på värderingar utan på aktivitetsutövande. Den karta som erhållits är därför en aktivitets- eller en vanekarta – ingen värdekarta. Efter att ha positionerat ett stort antal grupper på denna karta, har emellertid en bild klarnat som visar stor likhet med de som erhållits genom andra, mer värdeorienterade, undersökningar. Det är således inte orimligt att anta att faktoranalysen faktiskt genererat två dimensioner av mer allmän karaktär. Givet att så är fallet borde de skilda värdeorienteringarna ha sin motsvarighet i värdeorienteringar.

För att pröva denna tes skall slutligen ett urval av värderingar och åsikter läggas in på kartan. De grupper vars medelvärden har placerats in är sådana som uppgett att de anser att vissa värden är viktiga respektive oviktiga samt sådana som betraktar tre förslag – om skatter, miljö och flyktingar – som mycket bra.

Fler värden och åsikter än de som tagits med i figuren är mätta i Riks-SOM-undersökningen. De svarande har exempelvis fått uppge hur viktigt de betraktar saker som frihet, inre harmoni och en värld i fred. Variansen i dessa frågor är dock så liten

att medelvärdena per definition hamnar nära aktivitetskartans mitt (jfr Johansson och Miegel, 1992:131). Omkring 80 procent av de svarande betraktar till exempel de tre begreppen ovan som mycket viktiga och eftersom medelvärdena för samtliga undersökningsslagare är noll på båda dimensionerna, blir medelvärdena nära noll också för dem som anser att dessa okontroversiella företeelser är viktiga. De grupper som positionsbestäms i figur 6 är alltså sådana som omfattar en värdering eller en åsikt som inte är helt självklar för alla.

Figur 6 Grupper med olika åsikter och värderingar placerade på aktivitetskartan (medelvärden)

Samtliga utfall i figur 6 är i princip i linje med de slutsatser som Hellevik (1996) drar av sina resultat. För de traditionella idealisterna förefaller andliga värden spela stor roll. Orienteringens spartanska värdestruktur illustreras också av att de grupper som betraktar njutning och spänning som oviktigt återfinns här. Som förväntat är den grupp för vilken självförverkligande är ett centralt värde att betrakta som moderna idealister, medan de som tillskriver spänning stor betydelse är moderna materialister. Båda dessa grupper är dock till antalet stora, varför skillnaderna dem emellan är små.

Som antydde redan av röstskolkarnas och blankröstarnas placeringar, finner vi åsikter och värderingar som står i motsättning till de etablerade politiska rösterna i landet på kartans materiella halva. Här finner vi också grupper som omfattar åsikter av uttalat materiell karaktär. Det bör återigen poängteras att det inte innebär att övriga grupper som lokaliserats i denna del av kartan bekänner sig till dessa åsiktsmönster. Det framstår dock som om dimensionen materiellt-idealistiskt, utöver att sammanfalla med en allmän och kulturell resursdimension, också sammanfaller med en dimension som närmast skulle kunna rubriceras som grad av politiskt korrekthet.

Att människor som präglas av ett visst utanförskap återfinns på kartans undre del ges vidare stöd när resultatet av faktoranalysen används för att dela in undersökningsdeltagares i olika grupper. Kartans fyra fält ger fyra naturliga grupper. För att ytterligare renodla de fyra orienteringarna har en ring lagts runt kartans mittpunkt. De 20 procent som ligger närmast axlarnas skärningspunkt har på det viset kommit att utgöra en egen grupp (jfr Hellevik, 1996). Därmed kan fem lika stora gruppers profil tecknas – de traditionella idealisterna, de traditionella materialisterna, de moderna idealisterna, de moderna materialisterna samt en mittgrupp som väl får sägas representera medelsvensson.

Det visar sig att de traditionella och moderna materialisterna i mindre utsträckning än de två idealistiska grupperna är benägna att lita på andra människor och dessutom är mindre nöjda, både med sina egna liv och med hur demokratin fungerar i Sverige. En anmärkningsvärt stor andel av de traditionella materialisterna (drygt 10 procent mot ca 2 procent i övriga fyra grupper) anser att det inte alls går att lita på människor i allmänhet. Denna ståndpunkt återfinns dock inte hos de moderna materialisterna. Vid samtliga dessa bearbetningar har mittengruppen intagit en mellanposition. Någon skillnad mellan traditionella och moderna idealister går inte att se.

Att orientera efter kartan

Huruvida en dimensionsanalys av människors aktivitetsutövning, vanor och fritidssysselsättningar kan komma värdeorienteringar av detta slag på spåren, går naturligtvis att diskutera och än finns stora, utforskade utrymmen i materialet. Det tycks dock som om detta sätt att tänka erbjuder nya vägar till kunskap om generella samhällsliga tendenser och mönster.

Givetvis är det angeläget att understryka att dimensionsbeskrivningar av denna typ aldrig kan bli ett alternativ till traditionella variabler som exempelvis kön, ålder och utbildning. Av två skäl kan en beskrivning av världen utifrån människors vanor endast komplettera, aldrig ersätta, samhällsvetenskapens vanliga indelningar. För det första visade figur 2 tydligt hur faktoranalysens båda dimensioner hänger ihop med kön, ålder och samhällsklass. Det finns ingen anledning att kalla en människa traditionell eller modern så länge det man egentligen åsyftar är vederbörandes ålder. För det andra löper man alltid i dimensionsanalyser risken att etikettera människor på ett sätt som de inte själva känner igen sig i. Så länge man arbetar med traditionella indelningar finns inte denna risk. Ingen 38-åring blir förvånad över att kategoriseras som 30-40 år. En person som i en dimensionsanalys ges bestämningen modern materialist går däremot inte nödvändigtvis med på beskrivningen.

Mycket tyder dock på att de båda dimensioner som använts, både här och annorstädes, berättar någonting väsentligt om människors generella orientering och förhållningssätt. I detta ligger någonting som samspelar med, men trots allt går utöver ålder, kön och resursnivå. Den samhälleliga kartan har tveklöst komplicerats sedan brukspatronens dagar och kanske är graden av traditionalism och materialism – eller om man så vill – modernism och idealism, de förklaringsfaktorer som man gör klokast i att tillgripa när två lika gamla människor med samma kön och sociala resursnivå trots allt synes leva helt olika liv.

Noter

¹ Faktoranalys är ett statistiskt tillvägagångssätt för att identifiera mönster i en uppsättning variabler. Genom att begagna korrelationsmått mellan samtliga de variabler som matas in i faktoranalysen grupperar metoden variablerna i ett bestämt antal faktorer – i detta fall två – samt tillhandahåller mått på hur de olika variablerna förhåller sig till de identifierade faktorerna (Hansen, 1979:340-353).

² För en fördjupad diskussion av mediekonsumtion i förhållande till olika dimensioner, se Espe och Siewert (1986) och Reimer och Rosengren (1990).

Referenser

- Bourdieu, Pierre (1979) *Distinktion: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Dahl, Henrik (1997) *Hvis din nabo var en bil: En bog om livsstil*. Danmark: Akademisk Forlag.
- Erikson, Robert (1984) "Uppväxtvillkor under 1900-talet" I Erikson, R & R Åberg (red) *Välfärd i förändring*. Institutet för social forskning, Stockholm: Prisma.
- Espe, Helmut & Margarete Siewert (1986) "European Television-Viewer Types: a Six-Nation Classification by Programme Interest", I *European Journal of Communication* Vol. 1: 301-325.
- Gilljam, Mikael och Sören Holmberg (1995) *Väljarnas val*. Stockholm: Nordstedt Juridik.
- Hansen, Flemming (1979) *Måleproblemer i samfundsvidenskaberna*. Handelshøjskolen i København: Nyt nordisk Forlag Arnold busk.
- Hellevik, Ottar (1996) *Nordmenn og det gode liv*. Norsk Monitor 1985-1996. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johansson, Thomas och Fredrik Miegel (1992) *Do The Right Thing: Lifestyle And Identity In Contemporary youth Culture*. Lund: Almqvist & Wiksell International.
- Lithner, Anders (1998) "Radion och televisionen: Två medier – en publik" I Nilsson, L (red) *Mångfald – bilder av en storstadsregion*. SOM-rapport Nr 21, SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Lithner, Anders & Ingela Wadbring (1998) "Morgontidningsläsningen i en föränderlig verklighet" I Nilsson, L (red) *Mångfald – bilder av en storstadsregion*. SOM-rapport Nr 21, SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Miegel, Fredrik (1990) *Om värden och livsstilar: En teoretisk, metodologisk och empirisk översikt*. Forskningsrapporter om kommunikationssociologi, Rapport nr 25, Sociologiska institutionen, Lunds universitet.

Reimer, Bo & Karl Erik Rosengren (1990) "Cultivated Viewers and Readers: A Life-Style Perspective", I Signorelli, N & M Morgan (eds) *Cultivation Analysis. New Directions in Media Effects Research*. 181-206. Newbury Park: SAGE.

Weibull, Lennart (1985) "Det lokala tidningsvalet" I Weibull, L & C Kratz (red) *Tidningsmiljöer: Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Dagspresskollegiet, Göteborgs universitet.

BIBLIOTEKENS VÄRDE

LARS HÖGLUND

Bibliotek och bibliotekarier arbetar med förmedling av information och kultur. Som kulturaktivitet, där användning i regel förutsätter besök, liknar biblioteksbesök andra kulturaktiviteter som bio, teater, konsert och museer. I vissa avseenden liknar biblioteken andra medieinstitutioner. Men det finns också påtagliga skillnader. En principiell skillnad jämfört med massmediainstitutioner, är att biblioteken tillrättalägger och underlättar sökning, men (vanligen) inte ändrar själva informationen eller texten. Andra skillnader rör tidsperspektivet och mängden information som hålls tillgänglig vid varje tillfälle. En svår uppgift för biblioteken är att samla sådan information som efterfrågas och bidrar till lösning av individuella eller samhälleliga frågor och problem både idag och under lång tid framöver. I vad mån man lyckas med detta påverkar givetvis det verkliga värdet med bibliotek. Här måste vi välja en mer anspråkslös ansats och se i vad mån allmänheten säger sig använda bibliotek, hur de värderar service och om de anser dem värda att betala skatt för. Flertalet av dessa frågor har inte ställts tidigare i detta sammanhang och vi saknar därför i stor utsträckning mätserier. Forskning och statistikproduktion kring bok- och biblioteksfrågor har haft blygsam omfattning om vi jämför med andra medier, varför kunskapsbehoven är stora. Biblioteken har flera olika roller och funktioner som förknippas med centrala värden i samhället såsom demokrati, tillgång till fri information, yttrandefrihet, kultur och bevarande. Hur sådana funktioner fullgörs i praktiken och effekterna därav på individer och grupper i samhället har vi mycket begränsade kunskaper om. Man behöver också veta mer om exempelvis hur informationsteknologin påverkar biblioteken och olika brukargrupper.

Enligt den bibliotekslag som gäller från och med 1997 skall alla kommuner erbjuda biblioteksservice (SFS 1996:1596). Det torde också vara de kommunala folkbiblioteken som de flesta tänker på när man talar om bibliotek. Dessa vänder sig i första hand till en bred allmänhet, vilket skiljer dem från t ex skolbibliotek, forskningsbibliotek eller andra mer specialiserade bibliotek. Det framhålls dock i bibliotekslagen att de offentliga biblioteken skall samverka och i någon mån fungera som en gemensam resurs, trots skillnader i huvudmän och målgrupper. Nyligen har

företrädare för bibliotekssektorn påtalat behovet av tydligare formuleringar i bibliotekslagen bland annat mot bakgrund av risken för att nedskärningar kan ge upphov till olika service i olika delar av landet (DIK-förbundet och Sverige Allmänna Biblioteksörening, DIK 1999-04-20). Under senare år har folkbibliotekens roll också förändrats genom att allt fler studerar (Höglund m fl 1997).

Den totala utlåningen i de kommunala folkbiblioteken motsvarade 1997 ca 9,1 lån per invånare. De lokala variationerna kan dock vara betydande. Under 1990-talet har boklånen förändrats måttligt, medan utlåningen av audiovisuella och medier ökat kraftigt. För ungdom finns också skolbibliotek där hemlånen uppskattas till ca 15,5 hemlån per elev och läsår (Statens Kulturråd 1998). Forskningsbiblioteken och en rad andra specialbibliotek står för ytterligare låneverksamhet. Här är det dock allmänhetens åsikter om och användning av bibliotek som står i fokus.

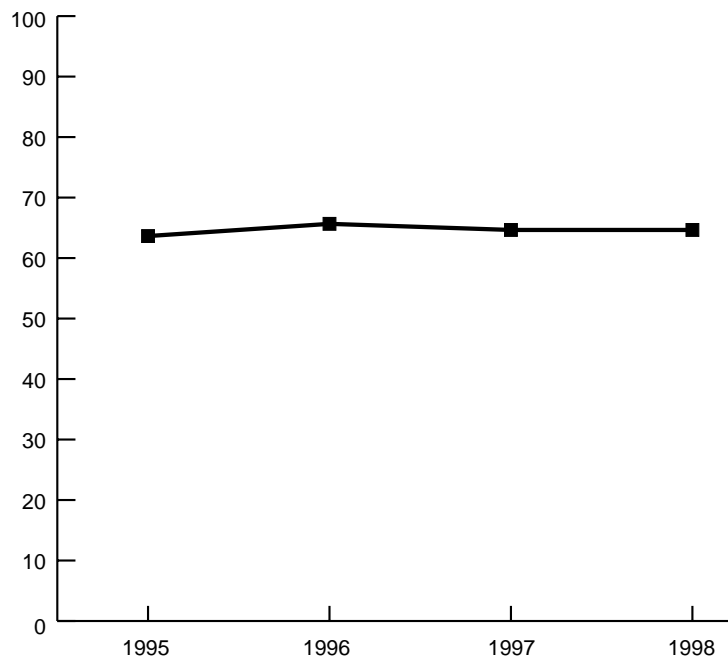
Biblioteken har ett flertal roller och funktioner såväl när det gäller aktuell service och stöd till exempelvis studier, forskning och kultur som när det gäller att organisera och bevara litteratur och annan information åt eftervärlden. Att studera detta kräver tillgång till både kvalitativa och kvantitativa uppgifter. I 1998 års SOM-undersökning ställdes en rad frågor om bibliotek framförallt för att studera skillnader mellan olika grupper och för att få en uppfattning om hur biblioteks tjänster värderas.

Biblioteksbesök

En stor del av befolkningen besöker under ett år något bibliotek. Frågan om hur ofta man under senaste 12 månaderna gått på bibliotek har ställts i SOM-undersökningarna under flera år. Svaren uppvisar en relativt stabil nivå omkring 64-65 procent (Figur 1). En annan fråga i 1998 års undersökning rör senaste besök på bibliotek i kommunen, vilket ger till svar att drygt 60 procent uppger att de besökt biblioteket inom det senaste året. Kulturutredningen (SOU 1995:85) konstaterar att det skedde en ökning av biblioteksbesökandet under 1970-talet, varefter nivån stabiliserades på drygt 60% i början på 1980-talet. Bibliotekstjänst gjorde under 1998 en undersökning på ett urval om 2000 och fann då också att 64 procent besökt biblioteket den senaste 12-månadersperioden. Dessa jämförelser tyder på en viss stabilitet i olika mätningar. Alla besökare är givetvis inte regelbundna använ-

dare, men faktum är att biblioteken hör till de mest välbesökta kulturinstitutionerna (SOU 1995:85). Biblioteksbesöken varierar väsentligt mellan olika ålders- och utbildningskategorier och för att studera detta och andra samband är mätten på användning från enkätuppgifter särskilt användbara.

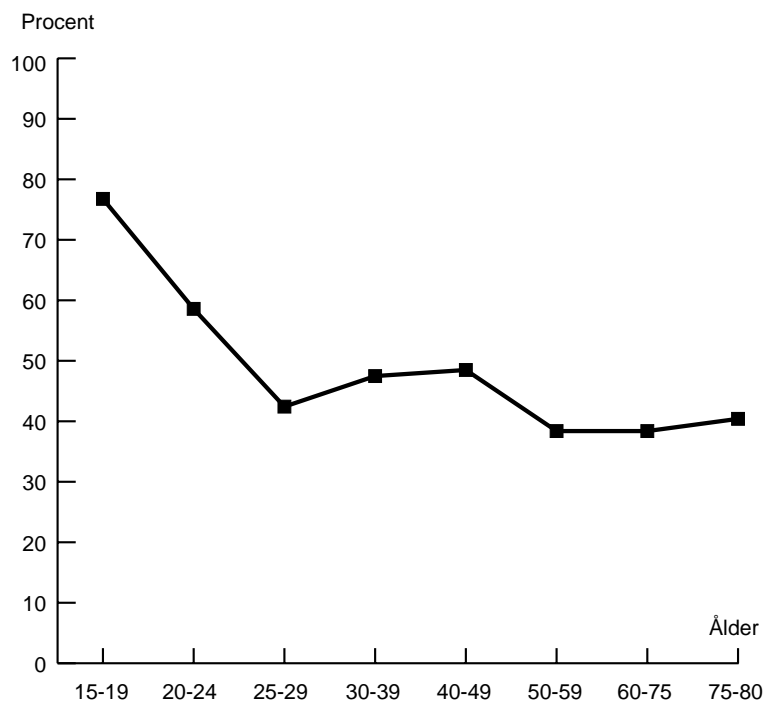
Figur 1 **Andel som gått på bibliotek under det senaste året 1995-1998**
Procent

Av samtliga svarande i undersökningen hade en tredjedel besökt bibliotek under de senaste fyra veckorna och omkring 46 procent under den senaste 3 månadersperioden. Om man i stället går till utlåningsstatistiken finner vi att en expansion skedde under 1970-1980-talet. Från slutet av 1980-talet har flera mått stabiliserats och tenderat gå tillbaka något lite. I den senast publicerade statistiken för 1997 noteras en mindre nedgång i den totala utlåningen. Denna utveckling följer också den

allmänna samhällsutvecklingen där de offentliga satsningarna inte längre ökar. Att då kunna hålla uppe materialanskaffningen och ha ett aktuellt bestånd med ny och attraktiv litteratur torde vara en av förutsättningarna för fortsatt högt utnyttjande.

**Figur 2 Biblioteksbesök senaste tre månaderna i olika åldersgrupper
Procent**

Biblioteken kan antas spela olika roll i en livscykel då behov såväl som förutsättningar för biblioteksbesök varierar mellan olika ålderskategorier. Detta, i och för sig naturliga förhållande, illustreras i Figur 2 nedan. Ungdomar utgör flitiga biblioteksbesökare, dels i anslutning till skolarbete, dels som fritidsanvändare. Även universitetsstuderande utnyttjar ofta inte bara forskningsbiblioteken, utan också de kommunala folkbiblioteken. Föräldrar besöker bibliotek med barn för att låna

barnböcker och liknande. I börjar av karriären avtar biblioteksanvändningen, vilket sammanhänger med karriär och familjebestyr och därmed sammanhängande tidsbrist. När barnen blivit lite större ökar biblioteksutnyttjandet något för att sedan åter minska något. Demografiska förhållanden kan således inverka väsentligt på efterfrågan av bibliotekstjänster. Exempelvis kommer äldre i den närmaste framtiden att vara en starkt ökande grupp som dessutom torde ställa krav på service i högre grad än tidigare.

Utbildning, kön och typ av bostadsort är andra faktorer som påverkar användningen av bibliotek. Utbildning främjar biblioteksbesök på flera sätt. Dels är en hel del biblioteksanvändning utbildningsrelaterad så att deltagande i utbildningen ger själva behovet, dels ökar förutsättningarna att utnyttja bibliotekets resurser med utbildning. Högre utbildning tenderar för övrigt också i sig att främja ytterligare utbildningsintresse. När det gäller skillnaden mellan män och kvinnor i sammanhanget är det bekant att kvinnor är flitigare biblioteksanvändare och lånar böcker i större utsträckning än män (Tabell 1).

Tabell 1. Andel som besökt biblioteket. Procent (n=1821)

	Senaste biblioteksbesök inom:				Summa procent	Antal svar
	0-3 mån	4-12 mån	>12 mån	Ej svar		
<u>Utbildning:</u>						
-låg	35	13	43	9	100	912
-medel	50	15	29	6	100	420
-hög	65	16	14	5	100	469
<u>Kön:</u>						
-män	40	15	36	9	100	900
-kvinnor	52	14	28	7	101	921
<u>Boende:</u>						
-landsbygd	38	13	40	9	100	416
-mindre tätort	45	15	34	6	100	295
-stad eller större tätort	51	15	29	6	101	827
-storstad	46	16	28	11	101	264

Tillgänglighet spelar stor roll för biblioteksanvändningen, vilket skulle kunna förklara en del av skillnaderna mellan olika boendeorter. Att biblioteksbesök inte är vanligast i storstäderna, utan i gruppen andra städer och större tätorter bryter tendensen i tabell 1. Detta kan sammanhånga med flera faktorer. På landsbygden är tillgängligheten lägre liksom också den genomsnittliga utbildningsnivån, vilket drar ned siffrorna för biblioteksbesök. I storstäderna är utbudet av böcker via bokhandeln stort, men också andelen enpersonshushåll och hushåll utan barn högre, vilket verkar tillbakahållande på biblioteksutnyttjandet. Härtill kommer arbets- och resemönster samt andra faktorer som innebär att den disponibla tiden för biblioteksbesök är begränsad.

Enligt Nordicom Sveriges senaste Mediebarometer skaffar allmänheten böcker i nästan lika hög grad via bibliotek som via bokhandel (25 respektive 28 procent, Mediebarometern 1998). Knappt 60 procent uppger att de läser böcker under en genomsnittlig vecka. Här bidrar skolungdom med läsning av skolböcker till den ganska höga siffran. En genomsnittlig vecka läser enligt samma undersökning 39 procent skönlitteratur (inklusive barn- och ungdomslitteratur) jämfört med 22 procent som läser facklitteratur (inklusive läroböcker). Enligt biblioteksstatistiken har dock facklitteraturen stadigt ökat sin andel av utlåningen, vilket särskilt märks om man enbart ser till vuxenlitteratur (se nedan). Vi saknar helt jämförbara siffror för bokläsning. Någon gång per vecka eller oftare uppger ca 31 att de läst bok enligt SOM-undersökningen.

Vi har ovan sett att skillnaderna kan vara påtagliga mellan män och kvinnor, liksom mellan olika åldrar och utbildningskategorier. För att närmare se hur dessa egenskaper tillsammans inverkar har de samkörts i tabellen nedan. Av Tabell 2 framgår att bokläsning och biblioteksbesök följer varandra relativt väl och är vanligare bland kvinnor medan Internetanvändning är vanligare bland män och bland yngre. Som användare har här de som utövat respektive aktivitet under det senaste kvartalet valts.

Varför lånar man på bibliotek?

Den ökade tillströmningen till många bibliotek framhålls sammanhånga med att allt fler studerar även i vuxen ålder (Höglund 1997). Detta har i debatten aktuali-

serat frågor om bibliotekens roll, liksom om huvudmannaskap. Vi talar då om folkbiblioteken, som är den dominerande typ av bibliotek allmänheten utnyttjar. Härfter följer skolbibliotek, medan övriga bibliotekstyper endast besöks av en mindre andel av hela befolkningen. (Forskningsbiblioteken har emellertid en särställning, särskilt universitetsbiblioteken, genom systemet med pliktexemplar och som basresurs i samverkan med andra bibliotek) Folkbiblioteken är idag kommunala institutioner som ofta lyder under kulturnämnder, fritidsnämnder och liknande. Centralt uppfattas de vanligen som en del av kulturpolitiken och Statens Kulturråd utgör en viktig central myndighet. Samtidigt utgör biblioteken en resurs för flera andra politikområden, främst utbildningssektorn, men givetvis också arbetsliv och företagande.

Tabell 2 Läsning, biblioteksbesök och Internetanvändning under det senaste kvartalet bland aktiva användare

Utbildning Ålder Kön	Låg				Hög			
	-40 M	K	40+ M	K	-40 M	K	40+ M	K
Läst bok	35	53	39	59	55	78	65	85
Besök bibl. Använt Internet	19	38	21	35	49	62	41	48
	53	45	34	26	82	74	70	51
Antal svar	236	212	352	293	422	499	305	349

Lånen sker framförallt för fritidsändamål, men också i stor och ökande utsträckning för arbete och studier. Härvid är skillnaderna tydliga mellan olika utbildningskategorier, liksom mellan män och kvinnor. Det är känt att en större andel kvinnor än män lånar litteratur för olika ändamål. Skillnaderna mellan män och kvinnor när det gäller lån av litteratur är enligt denna undersökning störst när det gäller lån för arbete och studier (9 respektive 8 procent). Lån för fritidsändamål uppvisar något mindre differens mellan könen (6 procent). Cirka 48 procent av männen och 54 procent av kvinnorna lånar åtminstone "någon gång" för fritidsändamål). När det gäller boklån är skillnaderna mellan hög- och lågutbildade stora och relativt störst när det gäller lån för studier och arbete.

**Tabell 3. Lån av litteratur för arbete, studier och fritid. Procent
Andel av samtliga i respektive utbildningskategori/ kön som
svarat att de lånar "någon gång", "ganska"- eller "mycket ofta"**

	Utbildning:			Kön:		Samtliga	Ej svar
	Låg	Medel	Hög	Man	Kvinna		
Lånar för:							
-arbete	10	18	35	14	23	18	22
-studier	16	41	50	26	34	30	23
-fritid	46	59	73	48	54	56	15
totalt antal(bas)	912	420	469	900	921	1821	

Bibliotekens roll har förändrats successivt, vilket återspeglas i att folkbibliotekens utlåning av facklitteratur under 1990-talet hunnit ifatt utlåningen av skönlitteratur, medan barnböcker bibehåller en central ställning. Måtten avser då enbart vuxenlitteratur, dvs barn- och ungdomslitteratur tillkommer (SOU 1995:85). Detta innebär att folkbibliotekens roll för utbildning och arbete ökat.

Biblioteksbesöken innefattar idag också en rad andra aktiviteter än boklån. Här märks särskilt en stark ökning av de alternativa medielånen, dvs. lån av video, skivor, talböcker mm. Läsning av tidningar och tidskrifter är en annan stor aktivitet. Den helt dominerande aktiviteten är dock fortfarande lån av litteratur. Nya tjänster såsom att använda dator och att söka information på Internet uppger endast en mindre del att de brukar utnyttja vid sina biblioteksbesök. När det gäller Internet, har totalt nära 50 procent av samtliga (n=3561) uppgett att de använt detta under det senaste året. Det finns dock inga entydiga tecken på att detta skulle ersätta biblioteksbesök. Ca 6 procent av samtliga och ca 11 procent av biblioteksanvändarna uppger att de använt Internet på bibliotek eller motsvarande. Vi finner här att Internetanvändning uppvisar ett positivt samband med biblioteksbesök.

En delförklaring till detta samband torde vara att en viss andel använt Internet på biblioteket åtminstone någon gång under det senaste året. En annan faktor är att Internettillgången i hemmet är högre bland högutbildade, vilka också oftare besöker bibliotek.

Tabell 4 Använt Internet under senaste året och biblioteksbesök (procent)

		Använt Internet	
		JA	NEJ
Besökt bibliotek	JA	53	40
senaste 3 månaderna	NEJ	47	60
S:a procent		100	100
Antal svar		1767	1649

Frågan uppstår om sambandet kvarstår då vi kontrollerar för utbildning. Vi har då valt att använda två olika frågor för att kunna jämföra stabiliteten i mätningarna. Frågan om senaste biblioteksbesök har ställts i endast den ena av undersökningarna, medan en fråga om olika aktiviteter ställt i båda.

Tabell 5 Använt Internet och besökt bibliotek senaste året mot utbildning (procent)

	Andel som använt Internet senaste året och gått på bibliotek senaste 12 mån.				Andel som använt Internet senaste året och senaste biblioteksbesök inom 12 mån.				
	Låg	Ja	Hög	Ja	Låg	Ja	Hög	Ja	Totalt
Utbildning									
Gått på bibl	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja	Totalt
Använt Internet (procent)	28	35	59	74	28	38	63	72	50
Antal svar	(778)	(790)	(393)	(1356)	(373)	(425)	(646)	(185)	**

Kommentar:** Totalt 3347 svarande ("Gått på bibliotek") respektive 1629 svarande ("senaste biblioteksbesök").

Som framgår av tabell 5 ovan tycks både utbildning och biblioteksbesök bidra till högre sannolikhet för att man också använt Internet. Utbildning har dock störst betydelse. Resultatet blir liknande för de olika frågeformuleringarna trots skillnaderna i urvalsstorlek och antal svarande.

Värderingar av bibliotekens service

Hur ser då allmänheten på bibliotekens service? Några aspekter på detta belystes i undersökningen. Personalens bemötande uppges omkring hälften av samtliga vara ganska eller mycket bra. Eftersom 25 procent säger sig inte besöka bibliotek har dessa exkluderats. Bland de ca 1200 som besvarat frågorna om service svarar 74 procent att personalens bemötande är ganska bra eller mycket bra, 13 procent att det varken är bra eller dåligt och endast 3 procent att det är dåligt. Av intresse här är främst relationen mellan olika aspekter på servicekvalitén och om svaren kan ge indikationer på vad som kan förbättras.

Tabell 6 Åsikter om bibliotekens service- Procent av svarande på respektive fråga

Serviceaspekt/ Bedömning:	Bra	Varken bra eller dåligt	Dåligt	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar
Personalens bemötande	74	13	3	10	100	1207
Personalens kompetens	73	13	0	14	100	1187
Hjälp med att söka och finna information	72	11	2	14	99	1185
Tillgång till datorplatser	26	17	11	47	101	1165
Tillgång till studieplatser	35	14	8	44	101	1166
Urvalet av litteratur	57	17	5	20	99	1175
Urvalet av CD och video	14	16	11	60	101	1156
Öppettiderna	57	16	11	16	100	1188
Helhetsbedömning av service ¹	59	13	2	27	101	1772

¹separat fråga

Områden som får en lägre bedömning är urvalet av CD och video samt tillgång till dator- och studieplatser. På dessa områden finns samtidigt en stor andel som inte har någon uppfattning. Möjligen är det ett memento att så många saknar uppfattning om många aspekter, vilket kunde tyda på ett relativt oengagerat förhållande

till servicens innehåll, men det återspeglar sannolikt främst att majoriteten använder bastjänsterna och därför saknar många åsikter om det övriga utbudet.

Vem vill betala högre skatt?

Bibliotekets värde kan vi närma oss på flera sätt. Ovan har vi sett huruvida det används och om man är nöjd med bibliotekets service. Användningen ger ett relativt stabilt intryck och förändras sannolikt långsamt. Biblioteken står fast som den mest besökta kulturinstitutionen. Lånen av facklitteratur liksom AV-media och Internettjänster ökar. Vi kan också fråga direkt om hur viktigt allmänheten tycker att biblioteket är för att samhället skall fungera. Drygt 80 procent uppger då att de anser bibliotek viktiga. Som framgår av Tabell 3 är skillnaderna mellan olika utbildningskategorier mätliga, trots ganska stora skillnader i användning. Vi har också ställt frågan om man är beredd betala högre skatt för ändamålet. Frågan formulerades då som i vilket utsträckning är du beredd att betala högre skatt om pengarna används till bibliotek i din kommun? Svartalternativen var här en skala från 0-10 (inte alls beredd betala högre skatt, respektive i mycket hög grad beredd att betala högre skatt). Svaren tyder på en hög värdering av bibliotekens samhällsroll och lika så en beredskap att betala skatt för detta.

Tabell 7. Hur viktiga är biblioteken och i vilken utsträckning vill man betala skatt för biblioteksservice? (procent, bas=1821)

	Utbildning			
	Låg	Medel	Hög	Samtliga
Anser bibliotek viktiga?: (helt avgörande, mycket viktiga eller ganska viktiga)	81,6	85,2	91,5	85,3
Är beredd betala högre skatt:				
0 = inte alls	36,4	30,2	17,5	30
1-4 (något)	33,3	34,3	32,4	33
5-7 (ganska)	20,8	27,7	34,0	27
8-10 i hög grad	6,0	6,8	14,3	8

Frågor av denna typ måste naturligtvis tolkas med omdöme. Att så många uppger sig beredda att betala högre skatt till förmån för biblioteken är uppseendeväckande, men bör vägas mot insikten att efterfrågan på skatthöjningar normalt är sällsynt. I första hand utgör svaren en tydlig viljeyttring att åtminstone betala någon skatt också för biblioteket. Anmärkningsvärt är ändå att så pass många utnyttjar skalans högsta värden för att markera en hög beredskap. Endast 30 procent markerar att de ej vill betala högre skatt om pengarna går till bibliotek i den egna kommunen. Återstående, nära 70 procent, markerar således betalningsvilja. Frågans formulering med orden "högre skatt" avsåg att verka något tillbakahållande.

Slutdiskussion

I flera undersökningar rapporteras att biblioteken används av en majoritet i befolkningen, även om utnyttjandet är ojämnt fördelat på olika grupper. De högfrekventa användare som besöker biblioteket flera gånger i veckan består till stor del av studerande, men här kan vi sannolikt också finna en liten grupp storläsare från olika samhällsskikt. De tydliga skillnaderna mellan olika utbildningskategorier som man finner för biblioteksbesök återfinns också för likartade kulturaktiviteter inklusive biobesök. Med kännedom om att många bibliotek anpassat sin verksamhet till de lokala förutsättningarna, så att biblioteken i t ex invandrartäta områden i regel har tidningar och litteratur på andra språk, kunde man möjligen väntat sig att biblioteken skulle avvika mer från andra kulturaktiviteter, men å andra sidan förstärks skillnaden mellan olika utbildningskategorier av att många studerande – även universitetsstuderande – använder folkbiblioteken i hög grad.

Att kvinnor lånar och läser böcker i högre grad än män är känt, men att skillnaderna i så hög grad avser läsning för studier och arbete jämfört med fritidsläsning överraskade. När det gäller värderingen av biblioteken som en samhälls- och serviceinstitution anser fler än de aktiva brukarna att de är viktiga "för att ett modernt samhälle skall fungera". Med ett så tydligt opinionsstöd kan det förvåna att man har en relativt försiktig framtoning i debatten. Det kan möjligen hänga samman med att man som serviceinstitution har begränsad makt och är beroende av offentliga anslag. Det kan också inverka att man av tradition inte arbetat så systematiskt med marknadsföring och PR. Till exempel inrättades först för något år sedan en sektion för marknadsföring inom den internationella biblioteksorganisationen IFLA (International Federation of Library Associations).

I framtidsdebatten antyds ibland att Internet skulle kunna göra biblioteken överflödiga på sikt, men detta märks inte i undersökningen. Det föreligger således inte någon konflikt mellan biblioteksanvändning och ny informationsteknik, tvärtom visar undersökningen ett positivt samband mellan biblioteksbesök och Internetanvändning. Sambandet kan dock lokaliseras till att hög grad härstamma från gruppen ungdom och medelålders med hög utbildning, där såväl biblioteksbesök som Internetanvändning är vanliga. Gruppen yngre män utmärks av mindre bokläsning och mindre biblioteksanvändning samt relativt hög användning av Internet. För de äldre är förhållandet det omvända.

Av de svarande uppger ca 12 procent att de åtminstone någon gång använder Internet på biblioteket för att söka information. För bara några år sedan fanns Internet tillgängligt för allmänheten endast på ett fåtal bibliotek, men spreds snabbt framförallt under 1996 (Höglund 1997). En känd effekt av ökade möjligheter att söka information via datorer är att efterfrågan på böcker och artiklar i traditionell form också ökar. För den närmaste framtiden är bibliotekens utbud av Internettjänster en kompletterande möjlighet där de kan bidra till att utjämna skillnader i informationstillgång. Men Internet erbjuder också möjligheter att "gå på biblioteket" helt elektroniskt, vilket torde öka tillgängligheten och underlätta informationsanskaffning framförallt i glesbygd. Detta betyder inte att bibliotekslokalernas roll måste minska i någon absolut mening. Tvärtom tycks behovet av mötesplatser och ett varierat informationsutbud vara mycket stort. Högre utbildning stimulerar efterfrågan på information. Användning av vissa informationskällor ökar sannolikheten för att man brukar andra. Den tekniska utvecklingen bidrar till nya krav på bibliotek och bibliotekarier, liksom på flertalet andra grupper i samhället, men kanske än tydligare. I ett sådant samhälle blir kvalitetsaspekterna på informationen allt viktigare. Kanske är det sådana tendenser till ökad betydelse av utbildning och information som inspirerat de svarande att starkare än väntat betona bibliotekens vikt och värde.

Referenser

Bibliotekstjänst/Temo: Undersökningsrapport 1998. Stencil.

DIK-förbundet (1999) Skrivelse angående bibliotekslag, 990420.

Höglund Lars (1997) Bibliotekens förändringsprocesser – ett forskningstema.
Svensk Biblioteksforskning, nr 3-4 1997, s 5-26

Jervrud, Peter (1999) (debattinlägg) BIBLIST@lib.chalmers.se

Medeibarometern 1998, Nordicom Sverige. Göteborgs universitet 1999

SFS (1996:1596) Bibliotekslag utfärdad den 20 december 1996

SOU 1995:85 Tjugo års kulturpolitik. 1974-1994. Rapport från Kulturutredningen.
Stockholm 1995.

Statistiska Meddelanden KU:0101 1995.

Thorsteinsdottir, Gudrun: Folkbiblioteket och attityder gentemot studerande som användargrupp. *Svensk Biblioteksforskning, nr 3-4 1997, s 107-125*

ÅTERVÄNDANDE TIDNINGSLÄSARE – I NY, BROKIG KOSTYM

ANDERS LITHNER

I mitten av 1990-talet gick ett litet skalv genom den svenska tidningsvärlden. Allting tycktes hända samtidigt. Internetpenetrationen exploderade, gratistidningar gav sig in i kampen om nyhetspubliken, morgon-TV etablerades som tidsmässig konkurrent till morgontidningarna, TV-nyheterna tabloidiserades och ett rekordstort antal människor saknade arbete och fast inkomst. Och mycket riktigt: dagstidningsläsningen minskade. Visserligen inte drastiskt, men den minskade. Mest avtog kvällstidningsläsningen, men också morgontidningsläsningen sjönk. Somliga befarade till och med att den traditionella papperstidningens gyllene epok skulle gå samma väg som det tjugonde århundradet – mot en oundviklig upplösning.

Idag ser dagspressens situation ljusare ut. Den nedgång i läsningen som följde på förändringarna vid 1990-talets mitt är till stora delar återhämtad för morgonpressen och med lite perspektiv på de gångna åren är det lätt att konstatera att dagstidningskonsumtionen, trots allt, tillhört de mer stabila företeelserna under detta turbulenta decennium.

Emellertid kan ett antal systematiska utvecklingstendenser skönjas i svenskarnas tidningsläsning och syftet med detta kapitel är just att teckna det nya i det alltjämt föränderliga tidningskonsumtionslandskapet.

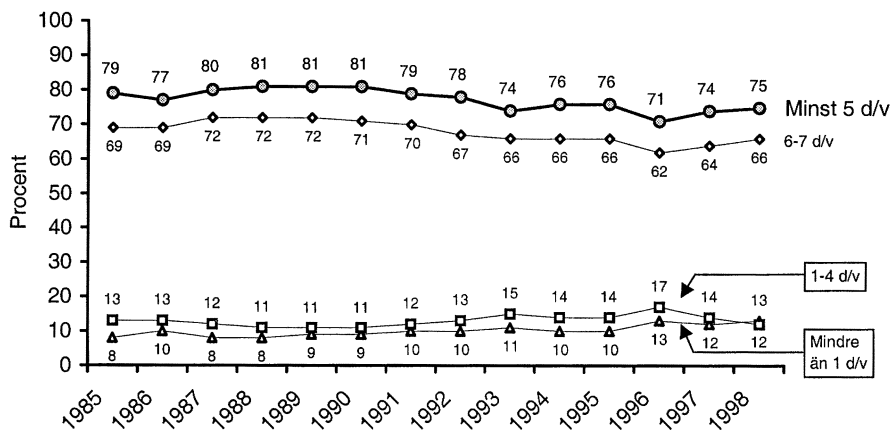
På ytan är allt sig likt

Siffrorna över den svenska befolkningens totala mediekonsumtion har knappast rört sig alls under senare år. Inte heller om vi mäter människors användning av olika medier, uttryckt som exempelvis TV-tittande eller tidningsläsning, framträder några stora trendbrott. Först om vi plockar isär medierna i deras beståndsdelar och ser på användningen av enskilda tidningar eller TV-kanaler börjar siffrorna att röra på sig och går vi ned på den innehållsliga nivån – genre eller tidningsinnehåll –

finner vi förhållandevis stora skillnader, både mellan olika tidpunkter och mellan olika grupper i samhället.

Således är kurvorna över den totala morgontidningsläsningen i figur 1 nästan raka. En svagt vikande trend sedan 1980-talets slut går visserligen att avläsa och bottennoteringen 1996¹ bryter av den annars räta linjen, men på det hela taget har morgontidningsläsningen varit stabil. Tre fjärdedelar av svenskarna² läser en morgontidning minst fem dagar i veckan, vilket betyder att en liten uppgång kan noteras för andra året i rad.

Figur 1 Regelbundenheten i morgontidningsläsningen 1985-1998 (procent)

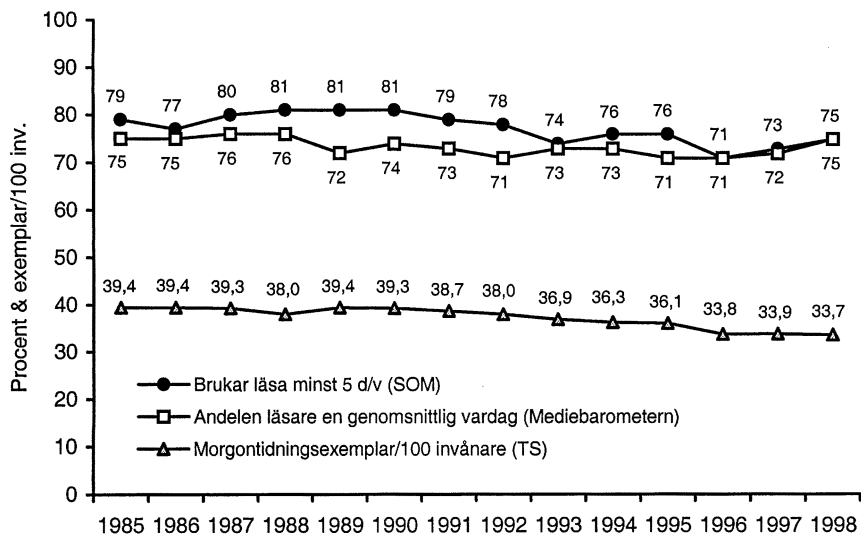
De två understa kurvorna i figur 1 fäster uppmärksamheten på en ny företeelse. Tidigare års nedgång i morgontidningsläsningen har till största delen kunnat förklaras av minskad regelbundenhet. Oftaläsarna har blivit sällanläsare men andelen icke-läsare har knappast ökat. 1998 är dock för första gången icke-läsarna fler än sällanläsarna. Trots att morgontidningsläsningen generellt går upp, ökar alltså andelen av befolkningen som inte läser morgontidningar.

Det bör i detta sammanhang poängteras att jag inte tar hänsyn till gratistidningen Metros eventuella genomslag i dessa siffror. Där ej annat anges ingår Metroläs-

ningen om de svarande i SOM-undersökningen själva har betraktat den som en morgontidning. För läsningen minst fem dagar i veckan gör detta i princip vare sig till eller från. För en ingående diskussion av denna problematik hänvisas till Ingela Wadbrings artikel i denna volym.

Att någonting har hänt i morgontidningsvärlden illustreras om vid tar med oss läsningen minst fem dagar i veckan i figur 1 ovan och jämför den med upplagesiffror och läsningen en genomsnittlig dag.

Figur 2 Regelbunden morgontidningsläsning, läsning en genomsnittlig dag samt antal morgontidningsexemplar per 100 invånare 1985-1998

Anmärkning I: Metroläsningen ingår inte i någon av kurvorna.

Anmärkning II: I kurvan över exemplar/100 invånare ingår alla morgontidningar med en utgivningsfrekvens av 4 nr/vecka eller mer. Siffrorna avser vardagsupplagan. I 1988 års TS-upplaga saknas Sydsvenska Dagbladet.

Källor: Riks-SOM, Mediebarometer 1998, TS-boken 1998, TS-tidningen Nr 1 1999 samt befolkningsdata från SCB 990308.

Läsningen har alltså gått upp under de två senaste åren. Oavsett om vi ber människor att uppskatta sin vana (SOM) eller frågar dem vad de faktiskt läste igår (Mediebarometern), blir resultatet detsamma. Men samtidigt fortsätter tidningarnas upplagor att sjunka. Det finns åtminstone två rimliga tolkningar av denna diskrepans. För det första läses sannolikt ett och samma tidningsexemplar av fler personer idag än för bara några år sedan. För det andra är det framför allt förändringar i ickeläsargruppens storlek som avsätter sig i morgontidningarnas upplagestatistik. Människor som minskar regelbundenheten i sin läsning säger inte upp sin prenumeration, medan de som slutar läsa gör det.

Vi får strax anledning att återkomma till dessa båda tolkningar. För att inte riskera att de nämnda förändringarna skymmer den alltigenom dominerande stabiliteten i svenskarnas tidningsläsning, är det dock på sin plats att säga något om den tid som människor avsätter för morgontidningsläsning.

Tabell 1 Andelen regelbundna läsare vid olika tidpunkter under dagen, antal lästillfällen och genomsnittlig lästid 1979-1998 (procent, medelvärde, minuter)

	1979	1983	1987	1991	1995	1996	1997	1998
Före klockan 8	66	68	64	62	60	60	60	61
Mellan klockan 8-12	25	31	30	28	32	31	32	34
Mellan klockan 12-17	15	18	16	14	15	16	12	14
Efter klockan 17	50	57	46	42	45	42	43	43
Genomsnittligt antal lästillfällen	1,56	1,74	1,56	1,46	1,52	1,49	1,47	1,52
Genomsnittlig lästid, minuter	30,1	31,7	30,7	28,6	29,4	28,2	29,0	29,7
Antal svar	2135	2126	1530	1474	1466	1413	1399	1392

Medielandskapet ser idag helt annorlunda ut än vid 1970-talets slut och man skulle kunna tro att det tilltagande bruset i eter, kabel och på papper skulle ha reducerat morgontidningarnas utrymme i människors vardag. Räknar man på felmarginalen

finner man emellertid att skillnaden mellan 1979 och 1998, i lästid uttryckt i minuter, inte ens är signifikant. Kanske kompenseras det faktum att människor generellt upplever sig ha allt mindre tid (SCB 980901) av att morgontidningarna under perioden blivit tjockare och därmed – tidsbrist till trots – mer tidskrävande. Ingenting tycks i alla fall kunna rubba den stund som läsarna ägnar sin morgontidning.

Morgontidningsläsning i olika grupper

Morgontidningen är alltså självklar på de flesta svenska frukostbord. Men samtidigt har vi under ett par år kunnat iaktta mönster i tidningskonsumtionen som liknar dem vi finner längre söderut i Europa. Tabell 2 visar ganska tydligt hur andelen regelbundna morgontidningsläsare sakta men säkert har krympt i vissa grupper, medan den i stort sett har förblivit oförändrad i andra (jfr Jansson, 1998).

Någon nämnvärd skillnad mellan kvinnor och män kan inte registreras. Däremot har ålder ganska stor betydelse. Det är bland människor under 50 år som nästan hela den nedgång som skett sedan slutet av 1980-talet återfinns, medan personer över 50 läser som de alltid har gjort. Eftersom yngre människor generellt har en högre utbildningsnivå än äldre, slår åldersskillnaderna igenom också i utbildningsgrupperna. Detta till trots rymmer de högutbildade genomgående en högre andel läsare än de med lägre utbildning. De högutbildades läsning är därtill inte bara högre, utan också mer konstant över tid, vilket indikerar den stora betydelse som allmän resursnivå har för morgontidningsläsningen. Att läsningskurvan har vänt uppåt under de senaste två åren förklaras främst av att högresursgruppernas läsning har ökat. Ser vi till dem som betecknar sig själva som arbetare finner vi ingen uppgång sedan bottennoteringen 1996. På ungefär samma sätt ser skillnaden mellan å ena sidan gifta eller sammanboende och å andra sidan ensamstående ut.

De mönster som kan utläsas av tabell 2 ger anledning att misstänka en allmän fragmentarisering av morgontidningspubliken. Kanske har olikheter mellan olika grupper successivt kommit att betyda mer och mer för morgontidningskonsumtionen (jfr Weibull, 1995). Ett enkelt sätt att pröva detta antagande är att jämföra skillnaderna mellan olika grupper över tid. Under hela mätperioden har äldre läst mer än yngre, Tjänstemän mer än arbetare och gifta/sammanboende mer än ensamstående. Skillnaderna mellan dessa grupper framgår av tabell 3.

Tabell 2 Morgontidningsläsning minst 5 dagar i veckan i olika grupper 1986-1998 (procent)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Totalt	77	80	81	81	81	79	78	74	76	76	71	74	75
<u>Kön</u>													
Man	78	81	82	81	80	80	78	74	74	77	72	74	74
Kvinna	76	79	80	82	81	78	76	75	77	76	69	73	76
<u>Ålder</u>													
15-29 år	67	70	68	67	69	66	64	62	61	61	54	61	59
30-49 år	80	82	84	85	83	81	79	74	76	77	70	72	74
50-64 år	84	87	88	87	87	85	86	85	86	87	82	83	84
65-75 år	81	84	88	90	85	86	81	82	85	82	84	84	85
<u>Utbildning</u>													
Låg	74	*	80	*	79	80	76	76	76	74	72	73	73
Medel	79	*	79	*	76	72	75	71	72	74	68	73	70
Hög	81	*	86	*	82	89	81	77	82	82	73	74	83
<u>Subjektiv klass</u>													
Arbetare	73	75	76	76	79	74	70	69	69	71	66	66	68
Tjänstemän	83	84	84	85	86	83	81	82	83	81	79	80	82
H.tjm./akademiker	92	90	92	87	85	90	90	84	86	87	84	84	89
Egen företagare	78	83	83	87	81	82	81	78	75	78	76	77	77
<u>Civilstånd</u>													
Ensamstående	73	*	71	72	75	66	65	64	64	68	62	66	63
Gift/Sambo	79	*	86	86	83	85	82	80	82	80	76	77	81

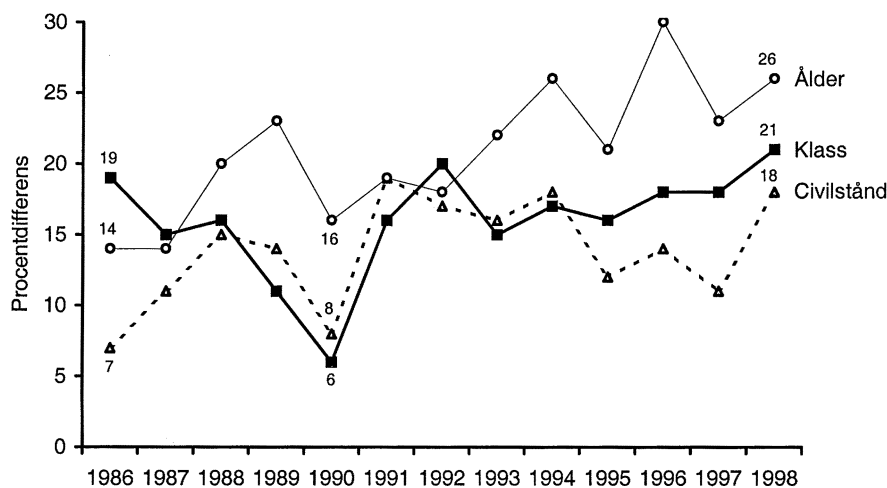
* Frågan är ej ställd på ett jämförbart sätt.

Tabell 3 Skillnaden mellan olika hög- och lågkonsumerande grupper 1998 (procent och procentdifferens)

65-75 år	85	H.tjm./akademiker	89	Gift/Sambo	81
15-29 år	59	Arbetare	68	Ensamstående	63
Differens (effekt av ålder)	26	Differens (effekt av klass)	21	Differens (effekt av civilstånd)	18

Andelen 65-75-åringar som läser en morgontidning minst fem dagar i veckan är alltså 85 procent. Motsvarande andel bland 15-29-åringarna är endast 59 procent. Skillnaden är 26 procentenheter. Skillnaden mellan högre tjänstemän/akademiker och arbetare är 21 enheter och mellan gifta/sammanboende³ och ensamstående 18. Figur 3 visar hur dessa skillnader varierat över tid.

Figur 3 Effekten av ålder, subjektiv klass och civilstånd på den regelbundna morgontidningsläsningen 1986-1998 (procent)

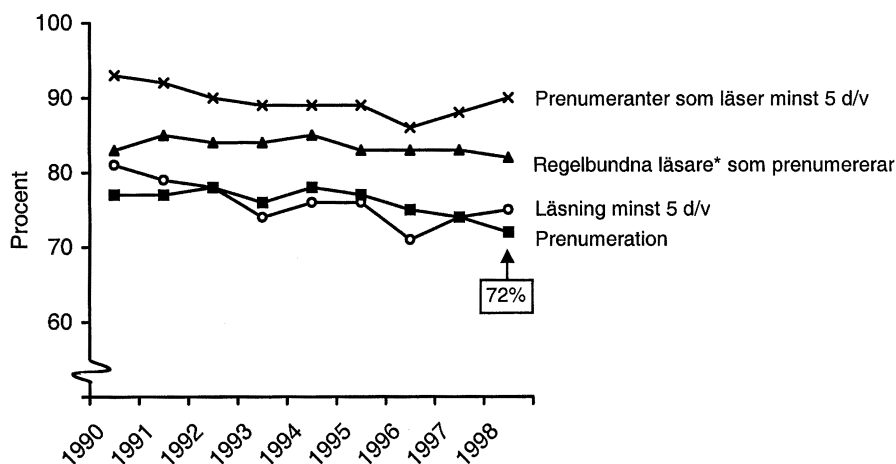
Utvecklingen under 1990-talet låter sig tydligt avläsas. Betydelsen av såväl ålder som klass har ökat ganska påtagligt. Effekten av civilstånd minskade sakta mellan 1991 och 1997, men 1998 ökar skillnaden igen till tidsseriens största. Den generella trendlinjen är tveklöst en uppförslutning.

Figur 3 stärker den idag ofta framförda hypotesen om en allmän samhälllig heterogenisering och diversifiering (jfr t ex Giddens, 1996) och illustrerar samtidigt den under 1990-talet tilltagande segregationen mellan informationsstarka och informationssvaga grupper (Jansson, 1998).

Prenumerationsutvecklingen

De förhoppningar som väcks av de två senaste årens uppgång i den regelbundna morgontidningsläsningen fördunklas alltså till en del av att inte alla grupper i samhället följer med i kurvornas generella riktning. Inte heller tidningarnas upplagesiffror har vänt, vilket föranleder en titt på de senaste årens prenumerationsutveckling.

Figur 4 Andel boende i hushåll med prenumeration totalt och bland regelbundna läsare, samt andel läsare totalt och bland prenumeranter 1990-1998 (procent)

* Som regelbundna läsare räknas de som läser en morgontidning minst 1 d/v

Figur 4 påvisar en sakta men säkert sjunkande andel människor som bor i ett hushåll med en morgontidningsprenumeration – 72 procent 1998. Till en del förklaras detta av att andelen av läsarna som har en tidning i hushållet sjunker. Fler och fler utnyttjar alltså andra möjligheter till att få tillgång till tidningen. Men detta är inte hela sanningen. Som figur 1 visade ökar också andelen som alls inte läser någon morgontidning. En ökande andel människor har mer eller mindre hamnat utanför den svenska morgontidningsgemenskapen.

Ytterligare ett mönster går att avläsa från figur 4. Nämligen att den successivt minskande andelen regelbundna läsare fram till 1996, till största delen berodde på att en minskande andel prenumeranter läste minst fem dagar i veckan (jämför den översatta kurvan i figuren). Alltså: minskande regelbundenhet också bland dem som alltjämt behöll sin prenumeration. Ökningen under 1997 och 1998 följer samma logik. Prenumeranterna har återigen i högre utsträckning börjat läsa tidningen med stor regelbundenhet. Detta är en viktig förklaring till hur läsningen kan öka när prenumerationen minskar.

En annan förklaring är att allt fler, som redan nämnts, läser en morgontidning regelbundet, utan att prenumerera. Hur skaffar sig då denna växande grupp tillgång till en morgontidning? Tabell 4 visar hur vanliga de olika alternativa anskaffningssätten är.

Tabell 4 **Fördelningen av olika sätt att anskaffa tidningen bland regelbundna läsare som inte är prenumeranter 1979-1998 (procent)**

	1979	1983	1987	1991	1995	1996	1997	1998
Lånar av bekanta	11	9	4	9	9	10	13	6
Läser hos bekanta	17	10	12	17	15	14	15	16
Läser på arbetet/i skolan	44	56	51	44	45	54	57	48
Läser på bibliotek	3	3	2	4	3	4	5	6
Köper lösnummer	28	23	50	40	29	23	18	16
Läser på Internet *							3	5
Läser på kollektivtrafiken **								14
Antal svar	279	244	252	218	247	240	237	511

* Eget svarsalternativ fr o m 1997

** Eget svarsalternativ fr o m 1998

Anmärkning I Med regelbundna läsare avses personer som läser morgontidning minst 1 d/v.

Anmärkning II Procenten summerar ej till 100, eftersom mer än ett svarsalternativ är möjligt.

Läsning på arbetsplatsen eller i skolan är och har alltid varit det vanligaste alternativet till prenumeration, följt av läsning hos bekant och lösnummerköp. Frågan om

kollektivtrafikläsning ställdes för första gången 1998, vilket omöjliggör säkra kunskaper om hur detta förändrats över tid. Det är dock inte orimligt att anta att detta tillgångssätt blivit vanligare, särskilt som tidningen Metro nyligen har etablerats. Värt att notera är också att endast fem procent av ickeprenumeranterna kompenserar sin prenumerationslöshet med Internetläsning. Denna andel har dock sannolikt ökat ytterligare något sedan mätningen gjordes.

Kvällstidningsläsningen

Internetläsning är på väg att få samma betydelse för morgontidningarnas ickeprenumererade läsning som de allt ovanligare lösnummerköpen (se tabell 4). Morgontidningarnas Internetpublik består dock till en övervägande del av tidningarnas egna prenumeranter (jfr Lowe Hedmans artikel i denna volym). Kvällstidningarna däremot har ingen prenumererad upplaga, varför Internet är ett mer omedelbart alternativ till pappersutgåvan. Det är inte minst tydligt för Aftonbladet, som också valt att göra en stor satsning på detta medium. Tabell 5 illustrerar kvällstidningsläsningens utveckling över tid.

Det visar sig att 1998 var ett ganska ljusst år också för kvällstidningarna. Läsningen minst en dag i veckan går upp, både totalt och för samtliga tidningar. Den verkligt regelbundna kvällstidningsläsningen, sex till sju dagar i veckan, ökar dock inte. Inte heller ökar den grupp som i tabellen kallats trogna. Alltså enkelt uttryckt andelen läsare som läser ofta.

Det är också uppenbart att Aftonbladet behåller – eller till och med ökar – sitt avstånd till Expressen. 34 procent läser Aftonbladet minst någon gång i veckan. Därtill läser emellertid nästan en tiondel av befolkningen Aftonbladet på nätet någon gång i veckan och två femtedelar av denna grupp består av sådana som inte läser pappersutgåvan regelbundet. Det innebär att den egentliga andelen svenskar som någon gång i veckan, i en eller annan form, tar del av Aftonbladet är 38 procent – en lika hög siffra som Expressen hade under rekordåren i slutet av 1980-talet.

Expressen har inte haft samma framgång på Internet och höjer bara andelen läsare med en procent om de renodlade nätläsarna vägs in. GT och Kvällsposten kan inte hållas isär under stora delar av tidserien, varför de redovisas ihop också 1998.

Tabell 5 Andelen kvällstidningsläsare 1986-1998 (procent)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Totalt													
6-7 d/v	19	21	21	21	18	19	15	13	14	13	11	11	11
Minst 1 d/v	63	64	62	60	56	62	55	53	58	57	51	51	54
Andel trogna*	30	33	34	35	32	31	27	25	25	23	21	20	20
Aftonbladet													
6-7 d/v	8	8	7	8	6	7	6	5	6	6	6	6	6
Minst 1 d/v	26	27	26	27	23	27	22	23	28	30	30	32	34
Andel trogna*	29	27	30	26	26	27	22	22	21	20	19	19	16
Expressen													
6-7 d/v	9	11	12	12	10	10	7	7	7	6	5	4	4
Minst 1 d/v	36	37	38	38	34	37	32	30	33	31	26	23	25
Andel trogna*	25	30	32	32	29	27	22	23	21	19	19	17	17
GT/Kvällsposten													
6-7 d/v	3	4	4	4	3	4	2	3	2	2	1	2	2
Minst 1 d/v	15	15	15	13	13	16	14	14	14	13	11	10	11
Andel trogna*	20	27	27	31	23	25	14	21	14	15	11	15	19

Inkl. Internet

(38)

(26)

* Andelen trogna läsare utgörs av andelen som läser minst 6 dagar i veckan i procent av andelen som läser minst någon gång per vecka.

Den samlade dagstidningsläsningen

Flera av de redovisade tabellerna och figurerna låter antyda att en liten men långsamt växande grupp människor ställts utanför tidningsvärige. I tabell 6 redovisas andelen människor som läser morgon- och/eller kvällstidningar vid olika kravnivåer.

De två högre kravnivåerna ger likadana mönster: en nedgång fram till 1996 och en återhämtning 1998. Den lägsta kravnivån däremot, uppvisar ingen ökning det senaste året. 95 procent av befolkningen läser någon typ av dagstidning någon gång i veckan. Andelen som inte läser alls ligger kvar på de fem procent som etablerades 1996.

Tabell 6 Andelen dagstidningsläsare (morgon- och/eller kvällstidningsläsning) 1986-1998 (procent)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Morgontidning minst 6 d/v och/ eller kvällstidning minst 6 d/v	75	79	78	79	77	76	74	72	72	71	67	67	70
Morgontidning minst 5 d/v och/ eller kvällstidning minst 3 d/v	86	90	90	90	88	89	88	84	85	84	80	80	83
Morgontidning minst 1 d/v och/ eller kvällstidning minst 1 d/v	96	97	98	98	97	98	97	96	97	97	95	95	95

När kvällstidningarna vägs in i bilden ökar alltså inte andelen ickeläsare. Men den minskar inte heller, trots att både morgontidningsläsningen och kvällstidningsläsningen generellt har gått upp.

1998 – andrum eller vändpunkt?

Människors medieanvändning styrs av tre faktorer (Weibull, 1983): egenskaper hos den enskilda individen, egenskaper hos medierna samt egenskaper hos det omgivande samhället. Vilken av dessa faktorer kan då antas ha spelat störst roll för de senaste årens utveckling och vad kan vi av ett sådant antagande dra för slutsatser om den närmaste framtiden?

Svaret på dessa frågor är i hög grad beroende på hur frågan formuleras. De *förändringar* som på senare år skett i svenskarnas tidningskonsumtion är sannolikt i första – men inte enda – hand en konsekvens av samhällets egenskaper. En hårdnande konjunktur har under 1990-talets första hälft polariserat publiken efter resursstyrka; svagare grupper har av sagt sig tidningen och som en konsekvens av detta har vi bevittnat en allmänt minskad läsning. Idag tycks den svenska konjunkturutvecklingen av de flesta ses med större tillförsikt och följaktligen har den allmänna nedgången i tidningskonsumtion förbytts i en uppgång.

Men vi kan formulera frågan annorlunda. Vi kan fråga oss: hur kommer det sig att tidningsläsningen i allmänhet och morgontidningsläsningen i synnerhet, har förblivit så stabil under ett decennium som kännetecknats av så mycket rörelse på medieområdet? För att förstå denna stabilitet gör vi klokare i att analysera mediernas egenskaper. Trots statliga avregleringar av etermedierna och framrusande digitaliseringar kan inget nytt medium utmana tidningarnas förmåga att på ett överskådligt sätt presentera dagliga nyheter som inte bara har ett stort bruksvärde för publiken, utan också bidrar med en känsla av lokal identifikation. Den svenska dagstidningen kommer därmed av allt att döma att bibehålla sin mycket starka ställning på mediemarknaden.

De resultat som presenterats i detta kapitel tyder på att dagstidningsläsningen har passerat en vändpunkt. Att den regelbundna läsningen är på väg upp igen, till de nivåer som rådde vid 1980-talets slut. Tidningen tycks änyo vara ett medium i tiden.

Det faktum att dagstidningsupplagan under denna period har sjunkit med mer än 700 000 exemplar – och fortsätter att sjunka – antyder dock att kostnadsläget inte är lika i takt med tiden. Det förefaller som om viljan att *läsa* tidningar ökar, medan viljan att *betala* för dem inte gör det. Kanske bidrar den alltmer utbredda nyhetsförmedlingen i gratistidningar och på Internet till att nyheter i vissa grupper kommit att betraktas som något av en fri nyttighet.

Ett sådant betraktelsesätt etableras rimligen först bland ungdomar och i resurssvaga och därmed priskänsliga grupper. Andelen människor som står utanför arbetsmarknaden, som är bidragsberoende, har det ekonomiskt svårt eller som lever i socialt segregerade områden har, trots förnyad konjunkturoptimism, inte minskat och så länge dessa utvecklingstendenser inte bryts finns ingen anledning att tro att de tilltagande skillnaderna mellan olika gruppers läsning kommer att minska. I sista hand är det den enskilda människans egenskaper som sätter ramarna för hennes mediekonsumtion och tidningsläsning kräver såväl sociala och kulturella som ekonomiska resurser.

Noter

¹ För ett ingående resonemang om morgontidningsläsningsnivåerna 1996, se Jansson (1997).

² I samtliga analyser i detta kapitel ingår svenska medborgare mellan 15-75 år. Utländska medborgare och personer mellan 75 och 80 år medtogs i SOM-undersökningarnas urval från och med 1992 men ingår alltså, för jämförbarhetens skull, inte i beräkningarna i detta kapitel.

³ Skillnaden mellan människor med olika civilstånd består, om än med reducerad storlek, om gifta och sammanboende hålls isär och hänsyn tas till skillnader i ålder mellan olika grupper. Civilstånd har alltså en egen effekt, men eftersom denna analys inte rent tekniskt går att göra i de tidigare undersökningarna redovisas differensen utan hänsyn till dessa nyanser.

Referenser

Giddens, Anthony (1996) *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur.

Jansson, André (1997) "Svensk dagstidningsläsning i förändring" I Holmberg, S & L Weibull (red) *Ett missnöjt folk?* SOM-institutet, Göteborgs universitet. Rapport nr 18.

Jansson, André (1998) "Dagstidningsläsningen går upp – men ändå inte" I Holmberg, S & L Weibull (red) *Opinionssamhället*. SOM-institutet, Göteborgs universitet. Rapport nr 20.

Mediebarometer 1998. Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet. Medienotiser Nr 1, 1999.

SCB 980901 *Sysselsättning, arbetstider, arbetsmiljö*. Pressmeddelande från SCB, Nr 1998:203.

SCB 990308 *Befolkningsutvecklingen 1749-1998*. www.scb.se

TS-boken 1998.

TS-tidningen Nr 1, 1 mars 1999.

Weibull, Lennart (1983) *Tidningsläsning i Sverige: Tidningsinnehav, tidningsval, läsvanor*. Stockholm: Liber.

Weibull, Lennart (1995) "Dagspressens funktioner" I Weibull, L & C Kratz (red) *Tidningsmiljöer: Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Dagspresskollegiet, Göteborgs universitet.

återvändande tidningsläsare - i ny brokig kostym

METRO PÅ SPÅREN

INGELA WADBRING

Att nya tidningar tillkommer på den svenska marknaden och lyckas etablera sig för någon längre period är inte särskilt vanligt. Två exempel på tidningar som lyckats under senare år är Dagens Industri och Finanstidningen, medan det också finns exempel på tidningar som försökt men inte lyckats; Stockholms-Tidningen, Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning samt Dagens Politik. De två förstnämnda är klara nischtidningar, och har således en relativt väl avgränsad målgrupp. De tre sistnämnda var inte nischtidningar på samma sätt, och höll heller inte ut så länge (SOU 1994:94; Örnebring, 1996). Att starta en daglig morgontidning är således inte lätt på den svenska marknaden. Men det finns ett exempel på en sådan lyckad satsning – Metro.

Men är då Metro att betrakta som en dagstidning? Det har diskuterats huruvida Metro ska definieras som morgontidning eller som något annat. För att Metro är att betrakta som en morgontidning talar dess innehåll, som i stort liknar en traditionell morgontidning. Att tidningen är gratisdistribuerad är den enda likheten med gratistidningar i övrigt; dessa innehåller sällan redaktionellt material på det journalistiska sätt som Metro, och distribueras vanligen inte mer än någon gång per vecka. Vad som också talar för att Metro ska betraktas som en morgontidning är att publiken uppfattar den så.

Metro har ett unikt koncept genom att den är gratis för läsarna och huvudsakligen distribuerad via kollektivtrafiken; dagspressen får traditionellt sett sina intäkter från två marknader, annonsmarknaden och upplagemarknaden (Gustafsson, 1996), medan Metro har helt förlita sig på annonsmarknaden. Redan ett år efter starten 1995 i Stockholm kunde Metro redovisa ett överskott till sin ägare, Modern Times Group inom Stenbeckssfären. Framgången medförde expansion. Till Göteborg kom Metro 1998 och tidningen utges numera också i flera europeiska huvudstäder, till exempel i Prag och Budapest, och planering för start i Holland pågår (Hadenius och Weibull, 1999). I skrivande stund – maj 1999 – har det precis offentliggjorts att Metro också kommer att börja ges ut i Malmöregionen.

Syftet med denna artikel är att se på Metros roll på dagstidningsmarknaden i Stockholms- och Göteborgsregionen, de två regioner där tidningen idag utkommer. Underlaget kommer dels från Riks-SOM-undersökningen, där Stockholms kommun och stockholmsregionen skiljs ut, dels från Väst-SOM-undersökningen, där Göteborgs kommun och göteborgsregionen skiljs ut.¹

Metro på dagstidningsmarknaden

Metro utkom alltså först i Stockholm, där den började distribueras i februari 1995. Sedan februari 1998 finns tidningen på plats också i Göteborg. Framför allt är det kollektivtrafiken som är distributören – mot att de får en annonssida i tidningen varje dag – men det finns också på båda orterna tidningsställ utplacerade på allmän plats, och i Göteborg distribueras tidningen dessutom via Pressbyrån.

Dagstidningsmarknaden i Stockholm har alltid varit annorlunda gentemot övriga Sverige och utmärkt sig genom att befolkningen läst morgontidningar i lägre utsträckning och kvällstidningar i högre utsträckning än svensken i gemen. I en storstad är befolkningen mer heterogen än i mindre städer, och det är svårare för en tidning att nå alla smakriktningar (Kratz, 1995). Göteborg har däremot traditionellt varit en typiskt småstadsmarknad med en sammanhållen region. Inte förrän på senare år har regionen börjat skilja sig från landet i övrigt; staden har tidigare kunnat betraktas som en stor småstad, men kan idag snarare ses som en liten storstad, med tydliga segregationsdrag och en heterogen befolkning (t.ex. Lithner och Wadbring, 1998).

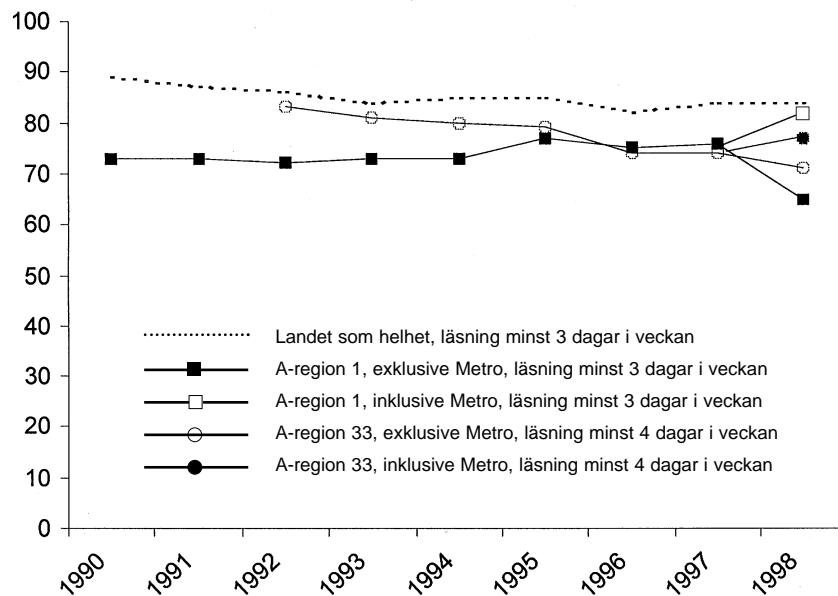
Då Metro började komma ut i Stockholm fanns således många tidningslösa hushåll; det fanns ett tomrum att fylla. Analyser från den första tiden i Stockholm visade att det ändå var de som redan läste morgontidningar som främst tog till sig Metro, men också de som inte läste någon tidning alls (Infratest Burke, 1995). Det fanns också indikationer som visade att Metro nått de resurssvaga grupperna i staden (jfr Wadbring och Weibull, 1996).

Strax efter starten i Göteborg kom de första räckviddsiffrorna för tidningarna i kommunen; en mätning utförd av marknadsundersökningsföretaget Trendit under de första veckorna efter Metros tillkomst visade att tidningen hade en daglig räckvidd på 13 procent, att jämföra med Arbetet Nyheternas 5 procent och

Göteborgs-Postens 76 procent. I Göteborgsregionen fanns inte lika många tidningslösa hushåll som i Stockholmsregionen, varför det kunde betraktas som mer av ett vägspel att börja ge ut Metro där.

Sett till dagens situation, om Stockholm och Göteborg jämförs med hur det ser ut på tidningsläsarmarknaden i landet som helhet, är det tydligt att Metro framför allt vidgat tidningsmarknaden (figur 1)

Figur 1 Läsning av morgontidningar i Sverige som helhet samt i Stockholms och Göteborgs A-regioner, 1990-1998 (procent)

Kommentar: 'A-region' innebär tidningarnas distributionsområde; Sverige är indelat i 70 sådana regioner. A-region 1 innebär Stockholm/Södertälje, A-region 33 innebär Göteborg/Alingsås.

I de tidigare undersökningarna från SOM-institutet har Metro inte gått att med säkerhet särskilja från vare sig andra gratistidningar eller andra morgontidningar i Stockholmsregionen, då ingen enskild fråga ställts om tidningen. 1998 är således första året som det är möjligt att analysera Metro i förhållande till andra tidningar genom SOM-undersökningarna. Skillnaden i morgontidningsläsning

i Stockholmsregionen, om Metro inkluderas respektive exkluderas, blir extremt tydlig – differensen är 17 procentenheter.

Men det är också möjligt att se att något hände redan 1995 då Metro började ges ut i Stockholm: den regelbundna läsningen av morgontidningar gick upp, troligen till följd av att relativt många människor angav Metro som sin lokala morgontidning, och inte betraktade den som en gratistidning. Vad som blir tydligt nu när Metro är möjlig att särskilja, är att läsningen ligger på samma nivå i Stockholmsregionen som den gör i landet i övrigt, sett till kravet om läsning minst tre dagar i veckan. Om kravet ställs högre, blir det en något större skillnad mellan Stockholmsregionen och landet i övrigt, men fortfarande betydligt mindre än om Metro inte räknas in som morgontidning.

Det är inte möjligt att göra en helt korrekt jämförelse med Göteborgsregionen, eftersom frågorna och skalorna i de båda undersökningarna inte är desamma.² För att ändå få en uppfattning om hur det ser ut, finns läsning av morgontidningar i Göteborgsregionen också inlagd i figur 1, dock med kravet på läsning satt till fyra dagar i veckan eller mer; kravet är alltså hårdare på Göteborgsregionen än på Stockholmsregionen. Trots att jämförelsen haltar något, är det ändå tydligt att minskningen i tidningsläsning varit något större i Göteborgsregionen än i landet som helhet. Framför allt är det regelbundenheten i läsningen som gått ned.

Att det finns en 'Metroeffekt' också i Göteborgsregionen är emellertid tydligt, även om den inte är tillnärmelsevis så stor som i Stockholmsområdet. Differensen om Metro inkluderas respektive exkluderas bland morgontidningarna i Göteborgsregionen är 6 procentenheter.

Att Metro är mer etablerad som tidning i Stockholm – vare sig vi ser till Stockholms kommun eller regionen – är tydligt (tabell 1). I Göteborgs kommun är det dryga 30 procent av invånarna som tar del av Metro mer än två dagar i veckan, att jämföra med ungefär 60 procent i Stockholms kommun. Ser vi till regionerna istället för till kommunerna är skillnaden ännu något större; knappa 25 procent av befolkningen i Göteborgsregionen tar del av Metro regelbundet mot närmare 60 procent i Stockholmsregionen. Mest tydligt syns skillnaden bland de som 'aldrig' tar del av tidningen, vilket är en liten andel i Stockholm, men nästan hälften av göteborgarna och drygt hälften bland västsvensarna anger det.

Tabell 1 Läsning av Metro i Göteborgs respektive Stockholms kommun samt A-region 33 respektive A-region 1, 1998 (procent)

Läser Metro	Göteborgs		Stockholms	
	kommun	A-region 33	kommun	A-region 1
6-7 dagar i veckan	4	2	11	9
4-5 dagar i veckan	14	10	32	30
2-3 dagar i veckan	15	11	16	18
Mer sällan	24	21	33	32
Aldrig	43	56	8	11
Summa procent	100	100	100	100
Antal svarande	921	1648	280	613

Kommentar: Svaren kommer från de båda riksenkäterna ifråga om Stockholm och A-region 1. Skalorna i Riks-SOM respektive Väst-SOM är olikartade: i tabellen visas skalan för Väst-SOM och motsvarande skala i Riks-SOM är 6-7 dagar i veckan; 3-5 dagar i veckan; 1-2 dagar i veckan; Mer sällan och Aldrig.

Det finns flera skäl till att Metros ställning är olikartad i de båda städerna. Det viktigaste skälet är antagligen att Stockholmsregionen ur ett tidningsperspektiv alltid skiljt sig från landet i övrigt; för Metro fanns ett tomrum att fylla på marknaden. Ett ytterligare skäl är att Metro funnits längre på den stockholmska marknaden än på den göteborgska; människor har hunnit vänja sig vid tidningen.

Andra faktorer som också rimligen spelar in, är hur kollektivtrafikåkandet ser ut i de båda städerna eftersom det framför allt är via kollektivtrafiken man får tillgång till Metro. Andelen invånare som åker kollektivt är ungefär dubbelt så stor i Stockholm som den är i Göteborg, varför många fler kommer i kontakt med Metro i Stockholm. 'Alla' slags människor åker också kollektivt i Stockholm, medan det ifråga om kollektivtrafikresenärerna finns en större social skiktning i Göteborg. Dessutom är avstånden generellt sett längre i Stockholm, varför det på pendeltåget, tunnelbanan eller bussen finns mer tid att fördriva, än vad det gör i Göteborg. Det finns således många skäl till att Metros situation är olikartad i rikets första och andra stad. Vi återkommer också till detta nedan.

I Stockholmsregionen är det 65 procent av de som inte läser någon annan tidning regelbundet som läser Metro minst någon gång i veckan och hälften av 'ickeläsarna'

läser Metro tre dagar i veckan eller mer (tabell 2). Både bland Dagens Nyheters och Svenska Dagbladets läsare är det en stor andel som läser Metro regelbundet. Det fåtal personer i Stockholmsregionen som läser andra tidningar än DN och SvD läser Metro betydligt mer sporadiskt – men det är mycket få svars personer det rör sig om här.

Tabell 2a Läsningen av Metro bland olika läsargrupper, Stockholmsregionen, 1998 (procent)

Läser Metro	Läser DN > 4 dgr/vecka	Läser SvD > 4 dgr/vecka	Läser annan tidning > 4 dgr/vecka	Läser morgon- tidning < 1 dag/vecka
> 3 dagar/vecka	36	29	5	52
1-2 dagar/vecka	18	20	16	13
Mer sällan	34	38	53	26
Aldrig	12	12	26	9
Summa procent	100	99	100	100
Antal svarande	279	85	19	195

Tabell 2b Läsningen av Metro bland olika läsargrupper, Göteborgsregionen, 1998 (procent)

Läser Metro	Läser Arbetet > 4 dgr/vecka	Läser GP > 4 dgr/vecka	Läser annan tidning > 4 dgr/vecka	Läser morgon- tidning < 2 dgr/vecka
> 4 dagar/vecka	13	9	10	18
2-3 dagar/vecka	12	10	11	14
Mer sällan	20	21	20	22
Aldrig	55	60	60	46
Summa procent	100	100	101	100
Antal svarande	85	1094	304	316

Mönstret i Göteborgsregionen är likartat det i Stockholmsregionen; det är framför allt de som inte regelbundet läser någon annan tidning, som läser Metro regelbun-

det (tabell 2). Arbetet Nyheternas läsare är i stor utsträckning personer som redan innan Metros tillkomst läste mer än en tidning; en stor andel av dess läsare tar också del av Göteborgs-Posten. Det är också Arbetets regelbundna läsare som i något större utsträckning tar del av Metro i Göteborgsregionen. Arbetets läsare är emellertid få, sett till läsarmarknaden som helhet.

Metros tillkomst både i Stockholm och Göteborg har således medfört att dubbelläsningen blivit vanligare. Att Metro är gratis är naturligtvis den viktigaste förklaringen. Den intressanta frågan blir förstas i vilken utsträckning läsningen av Metro påverkar prenumerationsbenägenhet för traditionella morgontidningar i de stockholmska och göteborgska hushållen. Sett till ett riksgenomsnitt (se Anders Lithners artikel i denna bok) är det 14 procent av de som är regelbundna läsare som inte prenumererar på tidningen, som istället läser den på kollektivtrafiken. Rimligen är det inte bara Metro som avses här, eftersom kollektivtrafiken i många städer tillhandahåller de lokala morgontidningarna, men Metro är säkerligen en faktor. Hur detta kommer att se ut framgent är det bara möjligt att spekulera kring, och eftersom 1998 är första året frågan om läsning på kollektivtrafik finns med i SOM-undersökningen, vet vi inte hur det sett ut tidigare, varför några slutsatser är svåra att dra.

Tidningarnas läsekretsar

Både i Stockholm och i Göteborg finns fler än en tidning för läsarna att välja mellan. Sett till de olika tidningarnas innehåll är detta relativt olikartat, och vänder sig i viss mån till olika målgrupper – även om tidningarna kan ses som 'breda' tidningar (jfr Larsson, Severin och Åberg, 1998; Ljung, 1998). Innehållsskillnaderna bör i viss mån bör avspeglade hur på tidningarnas respektive läsekretsar ser ut. Så är också fallet. I tabell 3 och 4 finns jämförelser gjorda mellan de olika tidningarnas läsekretsar i Stockholms- respektive Göteborgsregionen. Också kvällstidningarnas läsekretsar har inkluderats i jämförelsen.

Till att börja med får vi konstatera att befolkningen i Stockholmsregionen skiljer sig en del från landet som helhet; framför allt är utbildningsnivån högre, liksom hushållsinkomsten. Att det i landets huvudstad ser ut så är föga förvånande. I Stockholm finns en stor tjänstesektor som inte har sin motsvarighet i någon annan svensk stad.

Tabell 3 Olika tidningars läsekretsar, Stockholmsregionen, 1998 (procent)

	Befolk- ningen som helhet	Befolk- ningen i A-region 1	Dagens Nyheter	Metro	Svenska Dagbladet	Afton- bladet	Expressen
Kön:							
Man	49	48	47	45	44	57	56
Kvinna	<u>51</u> 100	<u>52</u> 100	<u>53</u> 100	<u>55</u> 100	<u>56</u> 100	<u>43</u> 100	<u>44</u> 100
Ålder:							
15-29 år	22	22	18	25	21	22	22
30-49 år	36	40	41	45	29	44	36
50-64 år	25	24	26	20	25	25	29
65-80 år	<u>18</u> 101	<u>14</u> 100	<u>15</u> 100	<u>11</u> 101	<u>25</u> 100	<u>9</u> 100	<u>13</u> 100
Utbildning:							
Låg	49	36	29	34	11	50	53
Medel	24	24	23	28	18	31	30
Hög	<u>28</u> 101	<u>40</u> 100	<u>48</u> 100	<u>38</u> 100	<u>71</u> 100	<u>20</u> 101	<u>17</u> 100
Politiskt intresse:							
Mycket intresserad	11	15	20	14	24	13	13
Ganska intresserad	44	48	51	44	58	45	49
Inte särskilt intresserad	38	32	27	34	17	33	29
Inte alls intresserad	<u>6</u> 99	<u>5</u> 100	<u>1</u> 99	<u>7</u> 99	<u>1</u> 100	<u>10</u> 101	<u>10</u> 101
Klasstillhörighet:							
Arbetarfamilj	47	30	20	35	5	40	44
Tjänstemannafamilj	28	33	41	35	20	34	24
Högre tj.m.fam/akad.	15	25	30	22	55	14	14
Egen företagare	<u>10</u> 100	<u>12</u> 100	<u>9</u> 100	<u>8</u> 100	<u>20</u> 100	<u>13</u> 101	<u>19</u> 101
Hushållsinkomst:							
< 150.'	18	14	10	18	6	14	13
151.'-300.'	36	33	31	37	23	33	38
301.'-400.'	22	20	21	22	18	25	22
> 400.'	<u>24</u> 100	<u>33</u> 100	<u>39</u> 101	<u>24</u> 101	<u>53</u> 100	<u>28</u> 100	<u>26</u> 99

Anmärkning 1: Befolkningen som helhet bygger på Riks-SOM-undersökningen Som läsare räknas den som läser respektive tidning tre gånger i veckan eller mer. Lägsta antalet svarande är för hela befolkningen i A-region 1 är 575 personer, för DN 278, för Metro 221, för SvD 82, för Aftonbladet 95 och för Expressen 96 personer.

Anmärkning 2: Metros karaktäristik gäller samtliga tidningens läsare, medan DN:s och SvD:s läsare är de läsare som uppger respektive tidning som förstättidning.

De olika tidningarnas läsekretsar skiljer sig – också det föga förvånande – åt. Mycket finns att säga om det, men de viktigaste dragen att peka på är följande:

- Kvällstidningarna har en mer manlig läsekrets än morgontidningarna.
- Dagens Nyheter har en äldre läsekrets, Metro har en yngre, Svenska Dagbladet samlar en stor andel av ålderspensionärerna, till skillnad från framför allt Aftonbladet.
- Utbildningsmässigt är det framför allt de båda kvällstidningarnas läsekretsar som är lågutbildade, medan Dagens Nyheter och – i särklass – Svenska Dagbladets läsekretsar är högutbildade. Metros läsekrets ligger här ungefär på snittet för befolkningen i regionen.
- Både Dagens Nyheter och Svenska Dagbladets läsare är politiskt intresserade i större utsträckning än andra, medan kvällspressens och Metros läsare kan sägas vara ungefär som genomsnittsstockholmare med avseende på politiskt intresse.
- En tydlig social skiktning kan vi se ifråga om den samhällsklass läsarna anger att de tillhör; arbetare finns framför allt i kvällstidningars och Metros läsekretsar – men inte i Svenska Dagbladets. Dagens Nyheter har en stor andel personer som tillhör tjänstemannafamiljer i sin läsekrets medan högre tjänstemän och akademiker samt egna företagare framför allt återfinns i Svenska Dagbladets läsekrets. Egna företagare återfinns också i Expressens läsekrets.
- Metro har i sin läsekrets en relativt stor andel personer med låg hushållsinkomst, men skillnaden gentemot medelstockholmare och kvällstidningarnas läsekrets är ändå att betrakta som liten. Höginkomsttagarna är en mindre andel bland läsarna av både Metro och kvällstidningarna, och merparten av deras respektive läsekretsar befinner sig i mellannivåskiktet. DN:s läsare har högre inkomst än stockholmare i gemen, men framför allt gäller motsvarande Svenska Dagbladets läsare.

Läsekretsarna skiljer sig således åt en hel del. Framför allt är det Svenska Dagbladets läsekrets som på flera punkter skiljer sig ordentligt från de andra tidningarna. DN:s läsekrets liknar delvis Svenska Dagbladets, men är inte fullt så särpräglad. Att en tidning som Metro snabbt kunde få ett fotfäste i Stockholmsregionen är därför fullt logiskt; någon motsvarande tidning – som passade den grupp som idag läser Metro – fanns inte tidigare. Metrokonceptet var nytt på mer än ett sätt.

Göteborgsregionen skiljer sig från Stockholmsregionen. Till att börja med är tidningarna olikartade. Det är möjligt att jämföra Dagens Nyheter och Göteborgs-Posten, två breda tidningar. Svenska Dagbladet har emellertid ingen motsvarighet i Göteborg. Däremot finns Arbetet, som dock har en relativt liten läsekrets. Dessutom är den lokala kvällstidningen GT inlagd i tabell 4.

Tabell 4 Olika tidningars läsekretsar, Göteborgsregionen, 1998 (procent)

	Befolkningen som helhet	Befolkningen i A-region 33	Arbetet	Göteborgs-Posten	Metro	GT
Kön:						
Man	49	46	31	46	44	52
Kvinna	51	54	69	54	56	48
	100	100	100	100	100	100
Ålder:						
15-29 år	22	24	17	17	45	25
30-49 år	36	37	38	38	34	39
50-64 år	25	24	28	27	17	28
65-80 år	18	15	18	18	4	9
	101	100	101	100	100	101
Utbildning:						
Låg	49	41	48	40	36	61
Medel	24	25	11	23	32	25
Hög	28	34	42	37	32	14
	101	100	101	100	100	100
Politiskt intresse:						
Mycket intresserad	11	12	25	12	14	8
Ganska intresserad	44	41	37	45	38	41
Inte särskilt intresserad	38	37	33	37	35	39
Inte alls intresserad	6	9	5	5	13	12
	99	99	100	99	100	100
Klasstillhörighet:						
Arbetarfamilj	47	44	42	34	55	61
Tjänstemannafamilj	28	29	35	35	23	19
Högre tj.m.fam/akademiker	15	18	14	20	18	6
Egen företagare	10	10	9	10	5	14
	100	101	100	100	101	100
Hushållsinkomst:						
< 150.000	18	19	16	13	33	15
151.000-300.000	36	34	35	33	33	34
301.000-400.000	22	20	25	22	17	27
> 400.000	24	26	24	32	17	24
	100	99	100	100	100	100

Anmärkning Befolkningen som helhet bygger på Riks-SOM-undersökningen, befolkningen i A-region 33 bygger på Väst-SOM-undersökningen. Som läsare räknas den som läser respektive tidning fyra dagar i veckan eller mer. Lägsta antalet svarande är för hela befolkningen i A-region 33 1490 personer, för Arbetet 75 personer, för Göteborgs-Posten 994, för GT 133 och för Metro 192 personer.

Det första vi kan konstatera är att också i Göteborgsregionen skiljer sig befolkningen från ett riksgenomsnitt, framför allt genom en något högre utbildningsnivå. Hushållens inkomster skiljer sig däremot inte på samma sätt som i Stockholmsregionen. Jämförelsen mellan de olika tidningarnas läsekretsar ger följande mönster:

- GTs läsekrets är huvudsakligen manlig, medan Arbetets i huvudsak är kvinnlig. Sänks kravet för att räknas in i läsekretsen är den kvinnliga dominansen inte lika tydlig för Arbetet; många av dess läsare läser tidningen mindre regelbundet än fyra dagar i veckan.
- Nästan hälften av Metros läsekrets är under 30 år. Unga läsare har de övriga tidningarna svårare att nå, möjligen med undantag för kvällstidningen GT. Både i Arbetets och Göteborgs-Postens läsekretsar finns en större andel äldre personer än i regionen som helhet, medan dessa nästan saknas helt hos Metro.
- Ifråga om utbildning hos läsekretsarna är det framför allt GT som skiljer ut sig genom att ha en stor andel lågutbildade personer i sin läsekrets. Arbetets läsare är i huvudsak antingen lågutbildade eller högutbildade, medan Metros läsare i större utsträckning än andra har en medelhög utbildning (här i betydelsen treårig gymnasieutbildning eller motsvarande).
- Det är framför allt Arbetets läsekrets som är politiskt intresserad över genomsnittet, medan GTs läsekrets är något mindre intresserad av politik än de övriga tidningarnas läsekretsar.
- Både Metro och GT har en stor andel personer från arbetarklass i sina läsekretsar, medan GP har en mindre andel arbetare i sin läsekrets. Personer som säger sig tillhöra tjänstemannafamilj är i GPs och Arbetets läsekretsar istället något överrepresenterade.
- Låg hushållsinkomst karaktäriserar en relativt stor andel av Metros läsekrets, medan en relativt hög inkomst istället karaktäriserar GPs läsekrets.

På samma sätt som i Stockholmsregionen finns det i Göteborgsregionen skillnader mellan de olika tidningarnas läsekretsar. Det finns dessutom både likheter och skillnader mellan de båda regionernas läsekretsar. Om det fanns någon slags

tomrum för Metro att fylla i Göteborgsregionen, var det snarast bland de unga, som också är en grupp som traditionella morgontidningar haft svårare att nå än andra grupper (jfr Lithner och Wadbring, 1997). Att nästan hälften av läsekretsen är under 30 år är anmärkningsvärt. I Stockholmsregionen skiljer de unga inte ut sig på samma sätt som i Göteborg. En tänkbar förklaring kan vara att Metro är mer väl-etablerad i Stockholm; det är de unga som först tar till sig innovationer – som i Göteborg nu – medan äldre följer efter efterhand (jfr Rogers, 1995). Huruvida Göteborgs-Metros läsekrets i framtiden kommer att uppvisa en jämnare åldersfördelning än idag vet vi inte, men det är inte orimligt att tänka sig.

En jämförelse mellan övriga tidningars läsekretsar i Göteborgs- och Stockholmsregionen visar att kvällstidningarna samlar en lite annorlunda läsekrets än morgontidningarna. Göteborgs-Postens och Dagens Nyheters läsekretsar speglar att de är de båda breda tidningarna; de når en stor andel läsare, och de når läsare som inte skiljer sig så mycket från ett befolkningsgenomsnitt, även om en del mindre avvikelser finns. Svenska Dagbladets och Arbetets läsekretsar uppvisar vissa gemensamma drag – om än av helt olika skäl – i viss mån genom att båda är andratidningar. Att välja en andratidning istället för försttidningen, är ett mer aktivt val. Läsekretsarnas sammansättning visar att Svenska Dagbladets och Arbetets läsare gjort detta utifrån skilda utgångspunkter.

Metro på spåren

Vilken roll spelar Metro då som helhet i de båda regioner där den finns och – som vi sett – läses i stor utsträckning? Stor roll, skulle kunna vara ett enkelt svar. Många personer som inte tar del av traditionella morgontidningar, tar del av Metro. Sett från ett demokratiskt perspektiv är det naturligtvis positivt att tidningsmarknaden som helhet vidgats, vilket den gjort genom Metro. Morgontidningar är fortfarande, i dagens digitala samhälle, ett av våra främsta informationsmedier, och den som tar del av information i ett medium tenderar att göra det också i ett annat (jfr Hadenius och Weibull, 1999; Høyer, 1989).

Metro kom med ett nytt koncept, som passade mycket väl in i storstadsmönstret. Dess innehållsprofil med mindre politik och sport, mera nöje, kortare artiklar och ett mindre format är alla sådana faktorer som prioriteras av unga läsare och lägre-sursgrupper. Innan Metro började ges ut i Stockholm var en stor andel av dessa

personer inte morgontidningsläsare, och Metro fick därför ett snabb genomslag. Det snabba och kraftiga genomslaget gav förutsättningarna för att också börja ge ut tidningen i Göteborg – och annorstädes i Europa.

Genom Metro har också både gratistidningsmarknaden och i viss mån kvällstidningsmarknaden – tabloiderna – fått ett slags prestigevärde. Dagens Industri samt de morgontidningar som tidigt gick över till tabloidformat (jfr Strid och Weibull, 1995) var kanske de tidningar som först gav tabloidpressen viss prestige; medan Metro istället gett gratistidningarna ett nytt ansikte. Samtidigt har Metro också visat att alla slags medier kan vara 'fria nyttigheter'. Om Metro är det medium som är den fria nyttigheten i tidningsbranschen, kan det jämföras med exempelvis TV4 bland etermedierna. Internet är ytterligare ett exempel på fri nyttighet.

En sammanfattning av Metros ställning på tidningsmarknaden skulle möjligen kunna vara: Sedan 1995 går Metro som på räls.

Noter

¹ Väst-SOM-undersökningen motsvarar Riks-SOM i många avseenden; båda behandlar frågor om samhälle, opinion och massmedia. Väst-SOM 1998 var uppdelad i två delar, den ena enkäten gick ut till 2.900 personer i Göteborg och dess tolv kranskommuner, den andra enkäten gick ut i övriga Västra Götalandsregionen. Det är den förstnämnda undersökningen som används här. Svarefrekvensen på denna var 61 procent. Se kommande bok av Lennart Nilsson (red) (1999).

² I den fråga i Väst-SOM-undersökningen som analysen bygger på, anges ett antal tidningar med namn, och svarspersonerna ombeds fylla i hur ofta de läser dem. Skalan är 6-7 dagar; 4-5 dagar; 2-3 dagar; Mer sällan samt Aldrig. I Riks-SOM-undersökningen ställs frågan om man läser någon morgontidning regelbundet, och frågan om vilken tidning det är, är en öppen fråga. Skalan går mellan 7 och 1 dagar. Det finns också en specifik fråga om hur ofta Metro läses, och skalan är 6-7 dagar; 3-5 dagar; 1-2 dagar; Mer sällan samt Aldrig.

Referenser

- Gustafsson, Karl Erik (1966) *Dagspressen i Norden. Struktur och ekonomi*. Lund: Studentlitteratur
- Hadenius, Stig, och Weibull, Lennart (1999) *Massmedier. En bok om press, radio och TV*. 7e upplagan. Stockholm: Bonnier Alba
- Høyer, Sverre (1989) *Små samtaler og store medier*. Oslo: Universitetsforlaget
- Infratest Burke (1995) *Bearbetning av SverigeMedia*
- Kratz, Charlotta (1995) Storstad och landsort. I Weibull, Lennart och Kratz, Charlotta (red) *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Larsson, Kristian; Severin, Vidar och Åberg, Måns (1998) *Kampen om läsarna – en innehållsanalys av GP, GT och Metro*. B-uppsats i medie- och kommunikationsvetenskap. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Lithner, Anders och Wadbring, Ingela (1997) *Ungdomars dagstidningsläsning*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Lithner, Anders och Wadbring, Ingela (1998) Morgontidningen i en föränderlig verklighet. I Nilsson, Lennart (red) *Mångfald – bilder av en storstadsregion*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Ljung, Erik (1998) *Förminskad verklighet. DN och Metro. En jämförande innehållsstudie*. C-uppsats i pressvetenskap. Lund: Litteraturvetenskapliga institutionen, Lunds universitet
- Nilsson, Lennart (red) (1999) *Kommande bok om Väst-SOM-undersökningen*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Rogers, Everett M (1995) *Diffusion of innovations*. New York: Free Press
- SOU (1994:94) *Dagspressen i 1990-talets medielandskap*. En expertrapport från pressutredningen –94. Stockholm: Fritzes

Strid, Jan och Weibull, Lennart (1995) Tidningsformatets roll. I Weibull, Lennart och Kratz, Charlotta (red) *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Trendit (1998) *Pressmeddelande från Trendit 980401*

Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (1996) Gratistidningsläsning – inte bara Metro. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Mitt i nittioalet*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet

Örnebring, Henrik (1996) *Vem behöver Dagens Politik? En fallstudie av marknadsstrategierna bakom lanseringen av en svensk nischtidning*. Göteborg: Handelshögskolan

VIKTIGA EGENSKAPER HOS MORGONPRESSEN

KARIN HELLINGWERF

Det utmärkande draget för svensk morgonpress utanför Stockholm har varit att den når i stort sett alla kategorier av människor. Den lokala morgontidningen i landsorten är en tidning för alla. Under hela 1980-talet låg andelen läsare av en morgontidning, minst fem dagar i veckan stabilt omkring 80 procent. I början av 1990-talet minskade den vanemässiga läsningen av morgonpress, särskilt i landsorten (Jfr Anders Lithners kapitel om dagspress i denna volym). Läsning av en dagstidning är för de flesta svenskar en del av de dagliga rutinerna (jfr Christiansen och Bergström 1997).

Detta kapitel har för avsikt att belysa hur den svenska allmänheten och läsare av olika tidningar bedömer viktigheten hos olika egenskaper som kan tillskrivas en dagstidning. Tanken är att dessa egenskaper på något sätt uttrycker tidningens behovs- och symbolvärde.

Bedömning av tidningsegenskaper

För att få en bild av läsarnas syn på dagstidningar fick svarspersonerna i den rikspresentativa SOM-undersökningen ta ställning till 17 olika dagstidningsegenskaper. För var och en av dessa fick man ange i vilken utsträckning egenskapen uppfattades som viktig. Flera av egenskaperna har tidigare testats i olika SOM-undersökningar. I SOM-undersökningen 1990 ombads svarspersonerna bedöma sju olika egenskaper som kan vara viktiga vid valet av morgontidning i en följdfråga fick man sedan ange i vilken utsträckning man ansåg att egenskapen stämde in på den morgontidning man regelbundet läste (jfr Severinsson 1991). I SOM-undersökningen 1996 fick svarspersonerna ta ställning till nio olika tidningsvärden. För varje värde fick man ange om de stämde eller inte stämde in på den tidning man läser regelbundet (jfr Jansson 1997). Årets undersökning har utgått från de egenskaper som använts tidigare. Dessutom har ideér hämtats från Dagspresskollegiets¹ lokala läsärundersökningar. De olika egenskaperna är av skilda karaktärer och de

varierar i abstraktionsnivå, de kan heller inte förklara varför man väljer att hålla sig med en tidning. De är snarare enskilda komponenter som sammantaget kan ge en ökad förståelse för vilka motiv som ligger bakom vanan att regelbundet ta del av dagstidningar.

I tabell 1 redovisas tidningsegenskapernas upplevda viktighet bland samtliga svarspersoner. Resultatet visar inte oväntat att idealet för de flesta är en tillförlitlig dagstidning, 73 procent anser att denna egenskap är mycket viktig. Med något lägre andelar följer sedan att tidningen är intressant och att den kommer i tid på morgonen (vardera 54 procent). Om man rangordnar egenskaperna hamnar att tidningen innehåller något oväntat, att den har en modern form och att den har bra bilder i botten. Att tillförlitligheten värderas högt ligger i linje med tidigare undersökningar av dagspressens egenskaper (jfr t ex Severinsson 1991 och Kratz 1995). När svarspersonerna däremot får bedöma om egenskapen tillförlitlig stämmer in på den tidning som man regelbundet brukar läsa framträder en mer kritisk syn på dagspressens tillförlitlighet (Severinsson 1991). I sammanhanget kan en parallell dras till SOM-undersökningens mätningar av människors förtroende för dagspressen. Dessa undersökningar har under 1990-talet visat på en förhållandevis stor skepsis mot dagspressen (jfr Holmberg, Weibull 1997). Trots att förtroendet har visat upp- och nedgångar under 1990-talet har dock inte läsarna avstått från tidningsläsning. Orsaken till att tillförlitligheten som egenskap samlar höga värden när man ser till andelen som anger att egenskapen är mycket viktig kan troligen sökas i de på förhand uppräknade egenskapernas skilda karaktär. Tillförlitligheten är en egenskap som spänner över dagstidningen som sådan medan egenskaper som exempelvis bra på lokala nyheter och bevakar de stora politiska nyheterna är kopplade till olika typer av innehåll och olika typer av tidningar.

Den inbördes rangordningen mellan de olika egenskaperna förblir i nästan desamma om man ser till andelen som anser egenskaperna vara åtminstone ganska viktiga, alltså när andelarna för mycket och ganska viktigt summeras. Inom ramen för den nästan oförändrade rangordningen kan det noteras att ett intressant innehåll samlar lika höga andelar som egenskapen tillförlitlig (vardera 90 procent). Sett till andelen som anser egenskaperna vara åtminstone ganska viktiga märks också att samtliga egenskaper bedöms vara förhållandevis viktiga. Att tidningen innehåller lokala nyheter, att den är opartisk i nyheterna och att den är lätt att hitta i uppfattas som åtminstone ganska viktiga egenskaper. Egenskaperna att tidningen har en modern form och att tidningen ofta skall innehålla något oväntat samlar de lägsta andelarna (47 respektive 38 procent).

Tabell 1 Andel som anser olika egenskaper viktiga vid valet av morgon tidning, befolkningen 15-80 år (procent)

Egenskap hos tidningen	Åtminstone ganska viktigt	Mycket viktigt	Varken				Ingen åsikt	Totalt
			Ganska viktigt	viktigt eller oviktigt	Ganska oviktigt	Helt oviktigt		
Tillförlitlig	90	73	16	3	1	1	7	101
Har ett intressant innehåll	90	54	35	3	0	1	7	100
Kommer i tid på morgonen	79	54	24	9	4	3	7	101
Bra på lokala nyheter	83	49	33	8	3	1	7	101
Opartisk i nyheterna	78	47	29	12	2	1	9	100
Prisvärd	74	37	36	13	4	2	8	100
Bevakar de stora politiska nyheterna	71	35	35	16	4	2	8	100
Lätt att hitta i	79	34	44	11	2	1	8	100
Engagerande	74	33	40	14	2	1	10	100
Stimulerande att läsa	77	31	45	12	2	1	10	101
Lättläst	72	30	41	15	4	1	9	100
Är partipolitiskt obunden	51	25	26	28	7	6	8	100
Är njutbar att läsa	60	22	37	25	5	2	9	101
Sätter enskilda frågor i större sammanhang	58	19	38	27	4	2	11	101
Har bra bilder	53	17	35	28	9	3	9	101
Har en modern form	47	14	32	32	9	4	10	101
Innehåller ofta något oväntat	38	10	27	39	10	4	10	100

Antal svar på de enskilda alternativen mellan 1821 och 1788

Tre dimensioner

Ovan nämndes att i SOM-undersökningen 1996 ingick en fråga där svarspersonerna fick ställning till ett antal egenskaper och ange huruvida dessa stämde eller inte stämde på den tidning man läser regelbundet. Den fråga som gick till svarspersonerna i årets undersökning var något mer allmänt formulerad och gäller viktiga egenskaper hos dagspressen. I en faktoranalys på grundval av 1996 års data visade att det går att urskilja två olika värdesfärer för morgon- och kvällspress (Jansson, 1997). Den ena var en mer uppleveserelaterad värdesfär, där värdena engagerande, stimulerande, oväntat innehåll och intressant laddar högt och den andra en kognitivt orienterad sfär där tidningsvärden som tillförlitlig, opartisk och seriös laddar högt. En liknande faktoranalys på grundval av de 17 egenskaper som läsarna fått bedöma viktigheten av visar att det också går att urskilja en tredje faktor. På denna laddar de egenskaper som är relaterade till redigeringen av tidningen högt (tabell 2).

viktiga egenskaper hos morgonpressen

Tabell 2 Faktoranalys av egenskaper som man anser vara viktiga hos dagspressen 1998

Egenskap hos tidningen	Den engagerande tidningen	Den informerande tidningen	Den redigerade tidningen
Är njutbar att läsa	,78	,09	,19
Innehåller ofta något oväntat	,74	-,02	,15
Har en modern form	,65	,02	,23
Stimulerande att läsa	,63	,44	,09
Engagerande	,51	,32	,31
Har ett intressant innehåll	,51	,39	,12
Bevakar de stora politiska nyheterna	,19	,71	-,10
Opartisk i nyheterna	,01	,70	,14
Tillförlitlig	,06	,65	,17
Sätter enskilda frågor i större sammanhang	,40	,63	-,13
Är partipolitiskt obunden	-,02	,55	,21
Prisvärd	,15	,20	,59
Lättläst	,28	-,00	,68
Bra på lokala nyheter	-,04	,02	,75
Har bra bilder	,39	-,05	,58
Lätt att hitta i	,38	,14	,55
Kommer i tid på morgonen	,10	,23	,34
Förklarad varians %	30	12	8

Ann: Faktoranalysen är gjord enligt Kaisers kriterium och med varimaxrotering.

De två första faktorerna överensstämmer i huvudsak väl med de värdesfärer som Jansson fick fram (1997). De upplevelserelaterade egenskaperna bildar en faktor som kan hänföras till människors engagemang i tidningen ("den engagerande tidningen"). Tidningen skall vara njutbar att läsa, innehålla något oväntat, vara stimulerande, engagerande, ha en modern form och ha ett intressant innehåll. Kring den andra faktorn samlas de kognitivt orienterade egenskaperna. Dessa egenskaper är i huvudsak knutna till hur bra tidningen är på att förmedla ett informativt innehåll ("den informerande tidningen"). Egenskaper som bevakning av de

stora politiska nyheterna, opartiskhet, tillförlitlighet, att tidningen sätter in frågor i större sammanhang och att den är partipolitiskt obunden laddar högt på den informerande faktorn. Den tredje faktorn är i huvudsak knuten till tidningens yttre egenskaper ("den redigerade tidningen"). Tidningen skall vara prisvärd, lättläst, bra på lokala nyheter, ha bra bilder, vara lätt att hitta i och komma i tid på morgonen.

Ett grundläggande drag i faktoranalysen är dock att ingen faktor utesluter någon annan. Tillsammans med den faktor som benämns den engagerande tidningen laddar också en del av de egenskaper som kan föras till den informativa och den redigerande tidningen. Att sätta in enskilda frågor i större sammanhang och att tidningen är lätt att hitta i är exempel på sådana egenskaper. Tillsammans med den "informerande tidningen" laddar ett par egenskaper som är kopplade till den "engagerande tidningen". Det gäller egenskaperna stimulerande att läsa och har ett intressant innehåll. Tillsammans med den "redigerande tidningen" laddar egenskapen engagerande relativt högt.

Faktoranalysen tyder på att det finns olika förhållningssätt i synen på dagspressens egenskaper. För att få en ytterligare förståelse för denna diskrepans kan man dels söka förklaringar i människors olika bakgrundsegenskaper och dels i olika tidningars funktion och innehåll. I det följande kommer tidningsegenskaperna att belysas var för sig dels utifrån olika bakgrundsegenskaper och dels utifrån vilken typ av dagstidning man läser regelbundet.

Tidningsegenskaper i olika grupper

Som i alla studier av synen på tidningsinnehåll finns det skillnader i synen på tidningars egenskaper beroende på människors skilda positioner i den sociala strukturen. I tabell 3 redovisas bedömningarna av tidningsegenskaper fördelat efter kön ålder och utbildning. Eftersom rangordningen av de olika egenskaperna faller ut relativt likartat oberoende av om man rangordnar efter de som bedömer egenskapen som mycket viktig eller som åtminstone ganska viktig har de två bedömningsgraderna mycket viktig och ganska viktig slagits samman i den fortsatta redovisningen. I tabellen har egenskaperna sorterats efter dimensionerna i faktoranalysen (tabell 2)

Tabell 3 Andel som anser olika tidningsegenskaper åtminstone ganska viktiga efter kön, ålder och utbildning 15-80 år (procent)

Egenskap hos tidningen	Åtminstone ganska viktigt	Kön		Ålder				Utbildning			
		Män	Kvinnor	15-29	30-49	50-64	65-80	låg	medel	medel	hög
Är njutbar att läsa	60	54	65	63	59	60	56	57	59	61	63
Innehåller ofta något oväntat	38	37	38	50	35	37	29	37	41	39	32
Har en modern form	47	44	49	51	46	50	41	43	50	49	47
Stimulerande att läsa	77	72	81	77	80	77	68	69	78	79	84
Engagerande	74	68	80	79	80	72	60	65	79	77	79
Har ett intressant innehåll	90	90	90	96	93	89	77	81	93	93	97
Bevakar de stora politiska nyheterna	71	70	72	65	76	73	67	60	68	77	84
Opartisk i nyheterna	78	79	77	75	83	81	66	67	82	80	88
Tillförlitlig	90	90	90	91	93	90	82	83	93	92	96
Sätter enskilda frågor i större sammanhang	58	56	61	55	65	61	45	46	58	62	73
Är partipolitiskt obunden	51	49	54	55	52	51	46	46	51	56	50
Prisvärd	74	70	79	78	79	73	63	73	78	76	72
Lättläst	72	66	78	70	72	75	71	78	78	69	60
Bra på lokala nyheter	83	81	85	75	87	85	82	86	88	81	77
Har bra bilder	53	47	58	55	52	53	52	56	57	53	45
Lätt att hitta i	79	75	82	76	81	80	75	78	83	78	78
Kommer i tid på morgonen	79	79	80	68	82	84	81	79	80	78	85
Antal svar	1788	882	906	389	627	442	330	534	356	575	305

Det är relativt små skillnader i bedömningen mellan olika grupper av människor. Om man rangordnar egenskaperna blir utfallet nästan detsamma. Det finns dock ett antal intressanta skillnader som är värda att påpeka. Kvinnor fäster i högre omfattning än män vikt vid att tidningen är lättläst, engagerande, stimulerande och njutbar att läsa. I övrigt är skillnaden mellan kvinnors och mäns bedömningar liten. När det gäller

ålder märks skillnader mellan olika egenskaper både i avseende på rangordningen och på procenttalen. I den äldsta gruppen hamnar egenskapen att tidningen är bra på lokala nyheter på delad första plats med tillförlitligheten följt av att tidningen kommer i tid på morgonen. I den yngsta gruppen hamnar ett intressant innehåll och tillförlitligheten överst. Att tidningen är engagerande och prisvärd hamnar på tredje respektive fjärde plats. Att tidningen kommer i tid på morgonen kommer relativt långt ned om man rangordnar resultatet i den yngsta gruppen. Om man bortser från rangordningen och jämför procenttalen upplevs egenskapen att tidningen har en modern form som förhållandevis viktigare bland ungdomar än bland äldre. Längs utbildningsvariabeln märks flera tydliga tendenser främst i avseende på skillnader mellan procenttal.

De största skillnaderna märks mellan låg och högutbildade. Andelen som anser att egenskaperna; att tidningen är lättläst och att den är bra på lokala nyheter är förhållandevis hög bland lågutbildade. Högutbildade värderar saker som att tidningen är opartisk, engagerande, att den sätter in enskilda frågor i större sammanhang, bevakar de stora politiska nyheterna och att den är stimulerande att läsa i klart högre utsträckning än lågutbildade. Ett par egenskaper kan hänföras både till ålder och utbildningsnivå. När man jämför rangordningen mellan olika grupper märks bland annat prisvärdheten som hamnar förhållandevis högt både i den yngsta gruppen och bland lågutbildade. Samma sak gäller egenskapen att tidningen är bra på lokala nyheter som värderas förhållandevis högt bland äldre och bland medel och lågutbildade. Det gäller också egenskapen att tidningen är stimulerande som hamnar förhållandevis högt i rangordningen bland yngre och högutbildade.

Tidningsegenskaper och typ av läst tidning

Resultaten avseende olika gruppers värderingar av tidningsegenskaperna antyder en viss sociokulturell distinktion i synen på medieegenskaperna. Samtidigt vet vi att det också finns innehållsliga skillnader mellan olika tidningar och tidningstyper. Frågan är om läsare av olika typer av dagspress bedömer tidningsegenskaperna på olika sätt. Tabell 4 redogör för detta bland regelbundna läsare av olika typer av dagspress. Sett till läsning av olika tidningstyper kan det konstateras att den inbördes rangordningen i huvudsak faller ut på samma sätt i alla läsargrupper. Trots den relativt allmänna formuleringen kan man i jämförelsen mellan läsare av olika tidningar urskilja ett mönster som ligger i linje med vad som kunde förväntats mot bakgrund av olika tidningstypers kvaliteter.

Tabell 4 Andel som anser olika tidningsegenskaper åtminstone ganska viktiga fördelat på tidningsgrupper 15-80 år (procent)

Egenskap hos dagspress	Läser Stockholmspress minst 5 ggr/vecka	Läser storstadspress minst 5 ggr/vecka	Läser landsortspress minst 5 ggr/vecka	Läser kvällstidning minst 5 ggr/vecka
Är njutbar att läsa	62	61	60	57
Innehåller ofta något oväntat	37	29	39	41
Har en modern form	44	45	49	45
Stimulerande att läsa	86	80	77	75
Engagerande	80	71	75	74
Har ett intressant innehåll	91	92	91	87
Bevakar de stora politiska nyheterna	90	80	70	71
Opartisk i nyheterna	87	77	78	74
Tillförlitlig	93	92	92	89
Sätter enskilda frågor i större sammanhang	80	62	55	55
Är partipolitiskt obunden	58	52	48	49
Prisvärd	67	76	78	73
Lättläst	62	64	78	72
Bra på lokala nyheter	66	85	92	85
Har bra bilder	44	46	60	50
Lätt att hitta i	80	80	83	78
Kommer i tid på morgonen	84	85	86	82
Antal svar	237	233	847	429

Ann: Med Stockholmsmorgonpress avses här läsning av Dagen, Dagens Industri, Dagens Nyheter, Finansstidningen eller Svenska Dagbladet. Metro ingår ej. Med storstadsmorgonpress avses läsning av Arbetet, Göteborgsposten, Skånska Dagbladet och Sydsvenska Dagbladet. Med läsning av landsortspress avses läsning av tidningar med utgivning utanför storstadsregionerna Göteborg, Malmö och Stockholm.

Om man ser till procenttalen för de enskilda egenskaperna märks det bland annat att regelbundna läsare av storstadsmorgonpress bedömer bevakning av de stora politiska nyheterna och att man sätter in enskilda frågor i ett större sammanhang som viktiga egenskaper i högre utsträckning än regelbundna läsare av landsortspress. Läsare av landsortspress bedömer egenskaper som bra på lokala nyheter och att tidningen har bra bilder som viktiga i högre utsträckning än storstadsmorgonpressens, och Stockholmsmorgonpressens läsare. Att tidningen är partipolitiskt obunden bedöms i mindre utsträckning som viktig bland landsortspressens läsare än bland Stockholmsmorgonpressens läsare. Bland de som läser kvällstidningar minst fem dagar i veckan märks inga större avvikelser från läsare av andra pressgrupper, kanske främst beroende på att svarspersonerna i frågan har fått bedöma dagstidningar i allmänhet och inte specifika tidningsgrupper. Vi vet också att läsning av kvällspress ofta är läsning utöver morgontidningar vilket gör att i gruppen regelbundna kvällstidningsläsare ingår också en stor andel läsare av morgontidningar. Att tidningen innehåller något oväntat hamnar längst ned i en rangordning av de olika egenskaperna. Det är dock den egenskapen som tenderar att bedömas som viktig i något högre utsträckning bland regelbundna läsare av kvällspress än bland regelbundna läsare av storstadsmorgontidningar och Stockholmspress.

Utbildning och typ av läst tidning

Förklaringar till lokalpressens styrka kan sökas i samspelet mellan å ena sidan egenskaper hos det lokala samhället och dess invånare, å andra sidan egenskaper hos tidningarna. Vi har bland annat konstaterat att social position i form av utbildning spelar en relativt stor roll för hur man ser på de olika tidningsegenskaperna. Det har också konstaterats att läsare av olika typer av press tenderar att ge olikartade bedömningar av vilka egenskaper som uppfattas som viktiga. Den största skiljelinjen märks mellan regelbundna läsare av Stockholmsmorgonpress och landsortspress. Om man nu jämför hur människor med olika social position ser på de olika tidningsegenskaperna under kontroll för vilken typ av morgonpress man läser regelbundet kan samspelet mellan läsarnas egenskaper och tidningarnas egenskaper ges en bättre förståelse. Tabell 5 presenterar en sådan analys.

viktiga egenskaper hos morgonpressen

Tabell 5 Andel som anser olika tidningsegenskaper åtminstone ganska viktiga fördelat på läsargrupper och utbildning 15-80 år (procent)

Egenskap hos dagspress	Läser Stockholmspress minst 5 ggr/vecka			Läst landsortspress minst 5 ggr/vecka		
	Låg utb*	Medel utb*	Hög utb	Låg utb	Medel utb	Hög utb
Tillförlitlig	85	90	98	91	95	93
Prisvärd	65	68	69	79	76	78
Lättläst	74	71	52	82	77	64
Engagerande	77	85	80	71	79	79
Bra på lokala nyheter	69	77	61	86	82	69
Har bra bilder	43	59	40	65	55	52
Lätt att hitta i	87	83	76	85	83	76
Opartisk i nyheterna	81	85	91	74	82	84
Har ett intressant innehåll	88	83	95	88	94	94
Har en modern form	46	34	47	49	49	52
Är njutbar att läsa	62	61	64	60	61	59
Innehåller ofta något oväntat	41	32	37	42	40	27
Kommer i tid på morgonen	84	93	81	88	83	84
Stimulerande att läsa	78	88	90	75	81	77
Sätter enskilda frågor i större sammanhang	69	76	87	52	57	60
Bevakar de stora politiska nyheterna	82	95	82	66	73	77
Är partipolitiskt obunden	57	59	59	47	54	43
Antal svar	68	41	127	504	180	159

*Antalet svars personer är mycket lågt i denna grupper och siffrorna bör därför tolkas med försiktighet

Ann: Med Stockholmsmorgonpress avses här läsning av Dagen, Dagens Industri, Dagens Nyheter, Finanstidningen eller Svenska Dagbladet. Metro ingår ej. Med läsning av landsortspress avses läsning av tidningar med utgivning utanför storstadsregionerna Göteborg, Malmö och Stockholm.

När man delar in Stockholmspressens och landsortspressen läsare efter utbildning finner man att andelen låg och medelutbildade är låg i Stockholmspressen läsekrets samt att lågutbildade är en stor grupp bland landsortspressen läsare. Detta förhållande avspeglar sig troligen i hur läsare av olika tidningsgrupper bedömer de olika egenskaperna. Läsarnas sociala positioner har betydelse för vilka värden man tillskriver de morgontidningar man läser. I Janssons studie (1997) har läsarna fått ta ställning till liknande egenskaper men fått ange huruvida de stämmer eller inte

stämmer på den tidning man läser. Här märks tydligt hur tidningar som Svenska Dagbladet och Dagens Nyheter med en läsekrets bestående av personer med förhållandevis höga sociala positioner värderar sina tidningar annorlunda jämfört med t ex landsortspressens och kvällspressens läsare (jfr Jansson 1997). Det går givetvis inte heller att bortse från att enskilda tidningar faktiskt har olika profil och att också tidningarna själva i viss mån styr synen och förväntningarna på dem.

Ett antal av tidningsegenskaperna uppvisar intressanta skillnader under kontroll för vilken tidning man läser och utbildningsnivå. Det gäller bland annat synen på de lokala nyheterna. Läsare av landsortspress bedömer denna egenskap i genomsnitt något oftare som viktig än läsare av stockholmsmorgonpress. Om vi kontrollerar för utbildning visar det sig att de lokala nyheterna, oberoende av läst tidning, oftare uppfattas som viktiga bland låg och medelutbildade än bland högutbildade. I jämförelsen mellan lågutbildade läsare av olika typer av press märks också den lokala tidningens grundläggande funktion som bärare av lokalt material, lågutbildade läsare av stockholmsmorgonpress har inte samma förväntningar på det lokala materialet i sin dagliga tidning. Många av de skillnader som märks i tabell 5 rör egenskaper som kan kopplas till hur innehållet presenteras i tidningen, det gäller bland annat att det är viktigt att man sätter in enskilda frågor i större sammanhang och bevakningen av de stora politiska nyheterna. När det gäller att sätta in frågor i ett större sammanhang är det främst högutbildade läsare av stockholmsmorgonpress som utmärker sig genom att värdera denna egenskap förhållandevis högt. Beträffande bevakningen av de stora politiska nyheterna kan det noteras att stockholmspressens läsare överlag bedömer denna egenskap som viktig.

Slutkommentar

Föreliggande översikt av hur ett antal tidningsegenskaper uppfattas av läsarna har kunnat visa att tillförlitligheten är den egenskap som läsarna skattar högst hos en dagstidning. Hela 73 procent bedömer att denna egenskap är mycket viktig. Om man ser till andelen som anser att denna egenskap är åtminstone ganska viktig kan det konstateras att samtliga läsargrupper skattar egenskapen tämligen högt oberoende av social tillhörighet eller vilken typ av tidning man läser. Olikskheterna av bedömningarna utgår i stort sett från det som är utmärkande för de olika tidningstyperna och deras i viss mån olika socialt sammansatta läsekretsar. Stockholms-

morgontidningarna brukar ofta benämnas som sk "kvalitetstidningar". De har ett större utbud av prestigefyllt innehåll som inom områdena ledare, politisk debatt och kultur, samtidigt som deras läsekrets också värdesätter dessa typer av egenskaper i större utsträckning. Den svenska landsortspressens läsekrets tillskriver till skillnad från stockholmspressen läsekrets egenskaper som lokala nyheter ett högt värde i hög utsträckning.

Synen på hur människor värderar olika egenskaper hos den svenska dagspressen kan inte förklara varför människor väljer att regelbundet läsa i en dagstidning. Vanan av att läsa tidningar är för det flesta något som man inte reflekterar över i vardagslag. En del forskare liknar vanan av att läsa en tidning vid ett rituellt handlande snarare än ett övervägt beteende. De olika egenskaperna belyser dock att bakom det rituella handlandet gömmer sig olika sätt att se på dagspressens egenskaper beroende på vem man är och på vilken tidning man väljer att läsa.

Noter

¹ Dagspresskollegiet är ett forskningsprogram vid institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet. Programmets syfte är att belysa dagspressens långsiktiga utveckling i ett publikperspektiv. Programmet startade 1979.

Referenser

Holmberg Sören och Weibull Lennart (1997) Förtroendets fall. I (red) Holmberg Sören och Lennart Weibull. *Ett missnöjt folk?* Göteborgs universitet. Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation. Samhälle Opinion och Massmedia rapport nr 18.

Jansson, André (1997) *Tidningsvärden i morgon och kvällspress*. Göteborg. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Arbetsrapport nr 79.

Kratz, Charlotta (1991) *Verklighetsval och kapital*. En studie av det ekonomiska och kulturella kapitalets betydelse för läsningen av stockholmsmorgontidningar utanför Stockholm. Göteborg. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Arbetsrapport nr 6.

viktiga egenskaper hos morgonpressen

Kratz, Charlotta (1995) Det viktiga med morgontidningen. I (red) Weibull, L och Kratz C. *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Göteborg. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Arbetsrapport nr 6.

Severinsson, Ronny (1991) Vad är viktigt med morgontidningen I (red) Holmerg Sören och Lennart Weibull. *Åsikter om massmedier och samhälle*. Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation. Samhälle Opinion och Massmedia rapport nr 7.

VAD MENAS MED NEGATIVA NYHETER?

LENNART WEIBULL

Människors dagstidningsläsning bygger på vanor. Vi etablerar våra läsrutiner oavsett om det är vid frukostbordet, på pendeltåget eller i lunchrummet på arbetsplatsen. Tidningen är en källa till information och förströelse. Den är både ett sätt att fördriva tiden och ett sätt att skaffa praktiska upplysningar, något att engagera sig i och irriteras över (Weibull och Kratz, 1995).

Läsarnas dagliga förhållande till sin tidning är så invävt i många andra rutiner att det ofta blir svårt att skilja ut tidningens roll. Den som läser 'sin' morgontidning regelbundet har svårt att distansera sig från den och att värdera den. Det är först när den prenumererade tidningen uteblir som man reagerar. 'Det är ingen bra början på dagen' svarade förtidspensionären Fiona i en undersökning som avsåg att studera tidningars symbol- och bruksvärden (Christiansen och Bergström, 1997:21f).

Men på ytterligare en sak reagerar många läsare: de sk negativa nyheterna. 'Ja dom flesta nyheter tycker jag, är ju negativa. Det är alltså negativa händelser' säger en svarsperson i samma undersökning. Samtidigt framhåller flera att detta nog oftare gäller TV: 'det dom rapporterar är ju nästan bara negativa saker' (Christiansen och Bergström, 1997:34). Frågan är då vad som är negativa nyheter och vad det betyder för synen på dagspressens innehåll.

Samtalsintervjuerna om enskilda människors läsoplevelser var en del i ett större projekt med syfte att belysa tidningskvalitet.¹ Utgångspunkten var att människors tidningsläsning huvudsakligen styrs av tre faktorer

- egna behov och intressen
- tidningarnas form- och innehållsegenskaper m m
- samhällsklimatet, inkl utvecklingen av andra medier

Med människors behov och intressen avses i första hand den upplevda betydelsen av att läsa en dagstidning, tidningens roll för den dagliga orienteringen och tidningens roll i ett socialt nätverk. Möjligheten att realisera sina behov och intressen genom tidningsläsning har att göra med dagspressens form- och innehållsegenskaper. Att det finns en tillgång till dagstidningar med ett brett innehåll är en viktig förutsättning för en stor tidningsspridning. När vi talar om tillgång avser vi framför allt innehållet - både det redaktionella och annonserna.

Samspelet mellan läsarnas och tidningarnas egenskaper påverkas i sin tur av det klimat som råder i samhället. Det som händer i omvärlden, även utvecklingen hos andra medier ger ramarna för läsintresset. Ett politiskt eller nyhetsmässigt intensivt opinionsklimat gynnar troligen läsvanorna, medan en långdragen lågkonjunktur innebär ett ointresse.

En grundtanke inom projektet var dels att de flesta studier som belyst läsvanor koncentrerat sig på egenskaperna hos läsarna – deras bakgrund, sociala situation och intressen, dels att de relativt få studier som genomförts snarast betonat betydelsen av tidningsegenskaper kritiskt. Den fråga vi ställde oss i det sk kvalitetsprojektet var vilka brister hos en dagstidning läsarna kunde tänkas reagera på, bl a i vilken utsträckning det finns föreställningar om negativa nyheter och vad som i så fall ligger bakom dem.

Mot denna bakgrund ställde vi både inom ramen för samtalsintervjuerna och i en kvantitativ undersökning en rad frågor för att avlocka läsarna kritiska synpunkter på tidningsinnehållet. Den kvantitativa ansatsen tillämpades första gången i den nationella SOM-undersökningen 1996. År 1997 ställdes en något modifierad fråga (Weibull, 1998). I 1998 års undersökning förekom frågan på nytt med samma uppläggning som i 1997 års formulär i syfte att utröna stabiliteten i denna typ av kritiska tidningsbedömningar.

I det följande är syftet att redovisa huvudtendenserna i allmänhetens syn på dagspressens brister 1998 och jämföra dem med resultaten från 1997. I slutdiskussionen skall iakttagelserna från de kvantitativa undersökningarna relateras till vad som framkom i samtalsintervjuerna.

Negativa nyheter är en morgontidningsbrist

Underlaget för människors bedömning var en lista med tretton angivna brister. Bristerna hade tagits fram på grundval av informella expertintervjuer, mediekritiska debattinlägg i medierna och observationer från samtalsintervjuerna. I frågan skulle svarspersonerna ange i vilken utsträckning de upplevde att de redovisade bristerna förekom i dagspressen. För bedömningen fanns fyra alternativ. Det kunde anges om bristen förekom 'mycket ofta', 'ganska ofta', 'någon gång' och 'aldrig'.

Svarspersonerna fick bedöma förekomsten av samma brister för både morgon- och kvällspress. Resultatet redovisas i figur 1a och 1b. I figurerna ställs andelen som menar att respektive brist förekommer mycket eller ganska ofta mot andelen som menar att bristen aldrig förekommer. De som anser att bristen förekommer 'någon gång' redovisas inte, inte heller de som inte kan ta ställning.

Två allmänna iakttagelser kan omedelbart göras. För det första uppfattar allmänheten att det förekommer innehållsbrister i pressen, för det andra menar man att innehållsbrister är vanligare i kvällstidningar än i morgontidningar: för morgonpressen är genomsnittet för alla brister som förekommer mycket eller ganska ofta 21 procent (mycket ofta=4%), för kvällspressen 42 procent (16%).²

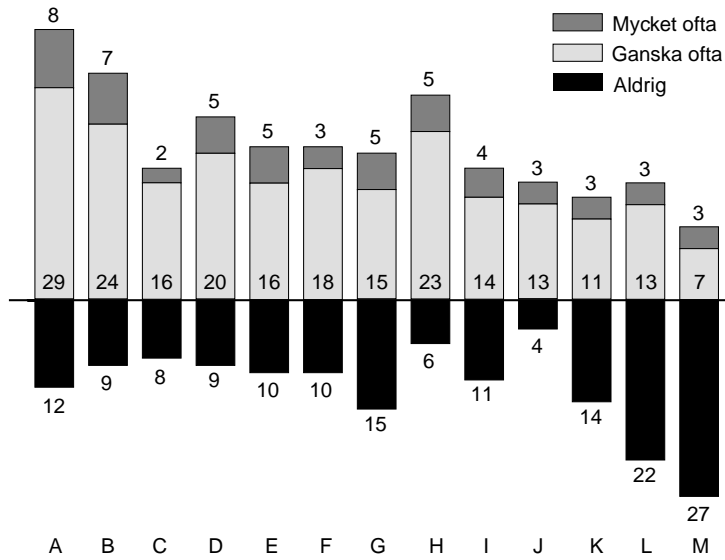
Kvällstidningar anses således ha innehållsbrister ungefär dubbelt så ofta som morgontidningar. Iakttagelsen är knappast överraskande och mönstret är detsamma 1998 som det var 1997.

I bedömningarna av *morgonpressen* finns det ingen av de angivna bristerna som når upp till 50 procent. Högst ligger 'negativa nyheter'; 37 procent av allmänheten bedömer att sådana förekommer mycket eller ganska ofta. I övrigt är det tre brister som anses förekomma relativt ofta: partiskhet i politiska nyheter (31%), ointressanta nyheter (28%) och för mycket personligt tyckande bland journalister (25%).

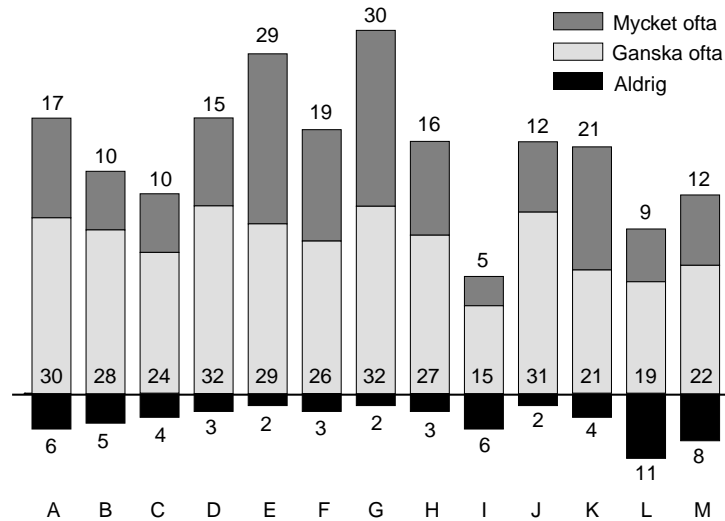
Två av de brister som fanns med på listan uppfattas nästan inte alls att förekomma: dåligt språk och bristande respekt för läsarna anses vara något mycket ovanligt hos morgontidningar: nästan en fjärdedel menar att detta är något som inte alls finns i morgontidningar.

Figur 1 Andel som anser att bristen förekommer mycket ofta, ganska ofta eller aldrig (procent)

A. Morgonpress

B. Kvällspress

vad menas med negativa nyheter?

A. För mycket negativa nyheter	H. Ointressanta nyheter
B. Partiskhet i politiska nyheter	I. Skrivfel
C. Okritiska nyheter	J. Felaktiga sakuppgifter
D. För mycket personligt tyckande hos journalister	K. Dålig överensstämmelse mellan rubrik och text
E. Alltför stora överdrifter	L. Dåligt språk
F. Förenklade och ytliga nyheter	M. Bristande respekt för läsarna
G. Bristande respekt för människors privatliv	

Kommentar: Procenten är beräknade av dem som svarat minst något på fråga. I procentbasen ingår således även de som saknar uppfattning. Om vi skulle begränsa oss till dem som har uppfattning så skulle andelarna öka för kvällspressen på mellan 5 och 20 procent.

Bedömningarna rymmer inte några klara mönster. Det finns emellertid en tendens att de bedömningar som har att göra med en känsla inför tidningen – bl a personligt tyckande och överdrifter i innehållet – hänger samman. Också det som gäller nyhetsmaterialets karaktär – t ex negativa nyheter och okritiska nyheter – finns det likartade bedömningar, liksom även i fråga om språk. Huvudmönstren i bedömningarna är likartade mellan 1997 och 1998. Det är i stort samma rangordning i synen på morgonpressens brister båda de två undersökta åren.

För *kvällstidningarna* ligger 'bristande respekt för människors privatliv' (62%) och 'alltför stora överdrifter' (58%) klart högst – om vi exkluderar dem som inte kan ta ställning ökar andelarna till 80 respektive 75 procent. Det var samma som bedömdes vara mest utmärkande för kvällspressens brister även 1997. Därefter följer egenskaper som 'för mycket personligt tyckande hos journalister', 'negativa nyheter' och 'förenklade och ytliga nyheter' – samtliga tre med ca 50 procent som anser att de förekommer mycket eller ganska ofta.

Skrivfel och dåligt språk är det som anses förekomma minst ofta. Intressant är att den senare ligger på samma nivå som de brister som kommer högst i morgonpressen. Situationen var densamma ett år tidigare.

Resultatet av bedömningarna av morgon- och kvällspress ligger i linje med vad som har framkommit i andra studier av synen på morgon- och kvällspress (Weibull och Börjesson, 1995:129ff; Elliot, 1997:148ff). Morgontidningarnas brister ligger främst inom den traditionella nyhetsförmedlingens område, kvällstidningarnas brister tar något oftare sikte på journalistikens karaktär.

Även om tendensen i bedömningarna är i stort detsamma 1997 och 1998 finns det en svag förändring i själva nivån. Både för morgon- och kvällspress anses bristerna överlag vara något mindre frekventa 1998. I genomsnitt är nedgången knappt fem procentenheter. Den tenderar att vara större för morgon- än för kvällspress (figur 2a och 2b).

Det är svårt att se någon entydig förklaring till att människor uppfattar en något mindre förekomst av brister 1997 än 1998. Det är möjligen intressant att notera att även den regelbundna morgontidningsläsningen gått upp något under samma tid och kvällstidningens nedgång har bromsats upp (jfr Anders Lithners artikel om dagspress i denna volym). Detta ligger i sin tur i linje med andra iakttagelser som tyder på mer positiva framtidsbedömningar bland den svenska allmänheten.

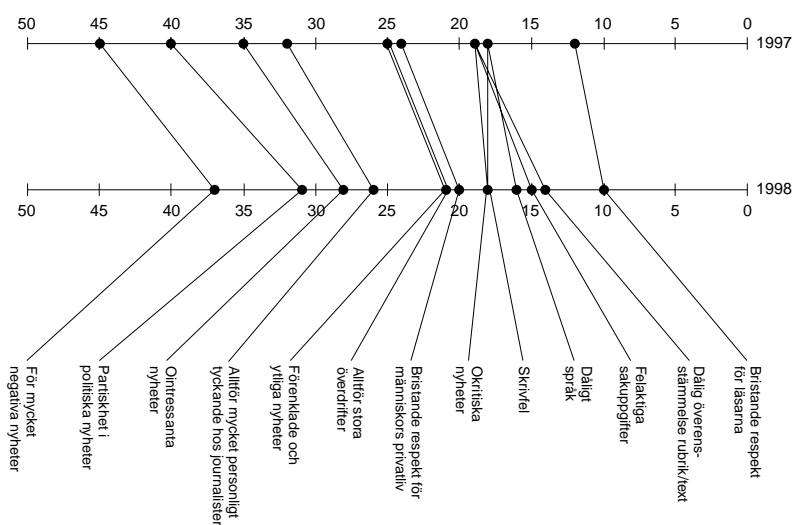
Å andra sidan kan det vara en tillfällighet ett enskilt år, t ex en påverkan av samhällsklimatet och den s k valårseffekten (jfr Sören Holmbergs och Lennart Weibulls inledningsartikel i denna volym). Det är därför angeläget att betona att det utmärkande draget snarast är stor stabilitet. Detta gäller särskilt i fråga om rangordningen av förekommande brister. Bland allmänheten finns uppenbarligen en tämligen klar föreställning om vilka som är de vanligaste bristerna man har att förvänta sig när man läser en morgon- respektive en kvällstidning.

Vilka brister är de allvarligaste?

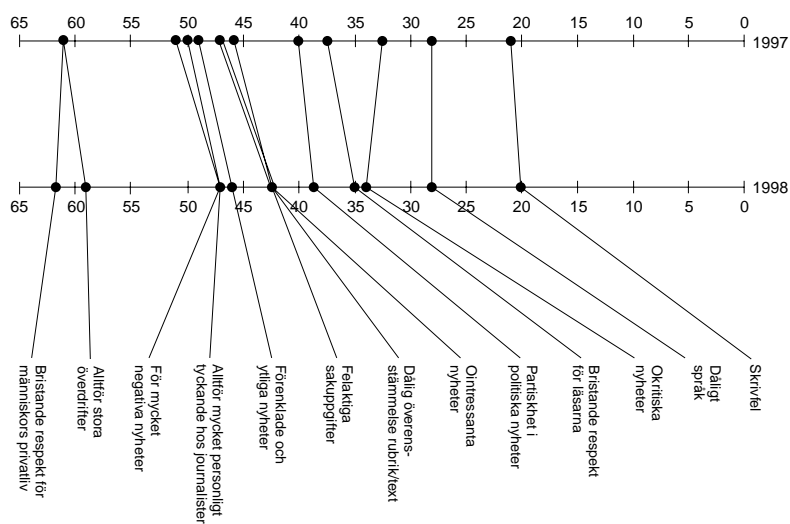
Det allmänna intrycket är således att morgontidningarna överlag kommer förhållandevis väl ut i allmänhetens ögon. Men *hur* högt tidningarna värderas är givetvis beroende av den vikt allmänheten tillmäter respektive brist. Om en brist som många anser vara vanlig samtidigt inte bedöms som särskilt allvarlig innebär det en mera positiv värdering av dagspressen än om samma brist bedöms vara allvarlig.

Figur 2 Synen på förekomst av brister i morgonpress mellan 1997 och 1998: andel som anser att bristen förekommer mycket eller ganska ofta (procent)

A. Morgonpress

B. Kvällspress

vad menas med negativa nyheter?

I undersökningen ombads människor därför ange vilka av de 13 bristerna i frågan de ansåg vara de allvarligaste. Det fanns möjlighet att markera tre. Ca tre fjärdedelar av svarspersonerna angav åtminstone någon allvarlig brist i morgonpressen mot ca två tredjedelar för kvällspressen.

De allvarligaste bristerna i morgonpressen är när det förekommer felaktiga sakuppgifter eller när tidningarna visar bristande respekt för människors privatliv. Ca 45 respektive 35 procent ser dessa som särskilt allvarliga. Brister i språket anger endast ca tio procent vara en allvarlig brist.

I kvällstidningarna är det samma brister som uppfattas allvarligast – men nivån är högre. Närmare 65 procent anger bristande respekt för personlig integritet som en allvarlig brist i kvällspressen och ca 40 procent anger felaktiga sakuppgifter. Ytterligare en kvällstidningsbrist bedöms allvarlig av en lika stor andel svarspersoner: kvällstidningarnas överdrifter.

Figur 3 Förhållandet mellan bristernas upplevda betydelse och deras upplevda förekomst i morgon- och kvällspress (exemplifierande typfall)

	<u>Morgonpress</u>		<u>Kvällspress</u>	
	Mera allvarlig	Mindre allvarlig	Mera allvarlig	Mindre allvarlig
<u>Förekommer ofta</u>	Negativa nyheter Ointressanta nyheter	Okritiska nyheter	Bristande respekt för privatlivet Felaktiga sakuppgifter	Ointressanta nyheter
<u>Förekommer mindre ofta</u>	Felaktiga sakuppgifter Bristande respekt för privatlivet	Språkfel		Språkfel

Kommentar: Både i fråga om bedömningen av betydelse och av förekomst avses det *relativa* förhållandet mellan respektive brister.

Om vi använder människors bedömning av bristens allvar som ett slags vikt är det tydligt att skillnaderna i värdering mellan morgon- och kvällspress blir större. De brister som uppfattas som allvarligast i morgontidningarna uppfattas inte som särskilt vanligt förekommande, medan det omvända gäller för kvällspressen (figur 3).

För morgonpressen är således negativa och intressanta nyheter den mest påtagliga bristen i läsarnas ögon: det uppfattas som relativt allvarligt och bedöms förekomma ofta. Felaktiga sakuppgifter och bristande respekt för människors privatliv är i allmänhetens ögon huvudproblemet med kvällstidningarna. Språkbrister tillmäts överlag inte någon större betydelse.

Gruppskillnader i bedömningarna

När det gäller förekomsten av brister i morgon- och kvällspress gör allmänheten en relativt likartad bedömning. Ett genomgående drag är emellertid att män är mera kritiska till tidningarna än vad kvinnor är.

Åldersskillnaderna i bedömningen av morgontidningar är förhållandevis små beträffande morgonpressen. Det är dock tydligt att det är de medelålders och äldre som oftare observerar 'negativa nyheter' och 'personligt tyckande bland journalister' i jämförelse med vad de yngsta gör. De yngsta menar däremot oftare att morgonpressen ofta har 'ointressanta nyheter'.

När det gäller kvällspressen är de yngre genomgående mera kritiska. Det gäller främst bristen på respekt för människors privatliv och alltför stora överdrifter, men också i fråga om bristande respekt för läsarna och ointressanta nyheter. Det ligger nära till hands att relatera resultatet till den försvagning som kvällspressen fått vidkännas bland de unga sedan början av 1980-talet (Weibull, 1996).

Utbildningsfaktorn har en förhållandevis liten inverkan på bedömningar av morgonpressen. Låg- och högutbildade har i stort sett samma bild av innehållsbristerna. Ett undantag gäller bristande respekt för människors privatliv som något oftare markeras av de lågutbildade. De högutbildade noterar å sin sida något oftare skrivfel.

I fråga om kvällspress finns det däremot klara skillnader mellan låg- och högutbildades bedömningar. Samtliga tretton i frågan angivna brister uppfattas oftare av de

högtbildade. De största skillnaderna finns i fråga om 'förenklade och ytliga nyheter', 'okritiska nyheter', 'dåligt språk' och 'felaktiga sakuppgifter'. Minst är skillnaderna för 'negativa nyheter' och 'politisk partiskhet' där låg- och högtbildade gör i stort sett samma bedömning.

Om vi begränsar oss till den relativa förekomsten av brister visar sig att rangordningen i de olika ålders- och utbildningsgrupperna är i stort sett likartad. Även om det finns några tydliga skillnader i bedömningar på enstaka punkter visar sig således att man i olika åldrar och utbildningsgrupper gör förhållandevis likartade bedömningar av dagspressen. Detsamma gäller i fråga om de brister som anses vara allvarligast.

Förtroende, läsning och brister

En central fråga som berörts i det föregående gäller vilka samband det finns mellan människors läsvanor respektive inställning till dagspress och deras bedömningar av innehållsbrister. Hur betraktar personer med högt förtroende för tidningar innehållsbristerna i jämförelse med dem som har lågt förtroende? Och vad betyder regelbundenheten i läsningen för synen på innehållet? I tabell 1 finns en översikt av hur personer med olika grad av medieengagemang uppfattar brister i morgon- och kvällspress.

I fråga om morgonpress är det tydligt att synen på brister är nära kopplad till förtroendet för morgonpressen. De som har lågt förtroende ser genomgående oftare svagheterna i tidningarna. Det är framför allt utslagsgivande i fråga om synen på journalistikens karaktär: alltför stora överdrifter, bristande respekt för människors privatliv och personligt tyckande hos journalister. För bedömningen av okritiska nyheter och språk är effekten minst.

Hur ofta en person läser eller tittar i morgontidningen har däremot inte samma tydliga samband med synen på brister. Det är knappast överraskande: tidningar läses inte bara för innehållets kvalitet i dessa avseenden, utan fyller även helt andra funktioner (Weibull och Kratz, 1995; jfr även Karin Hellingwerfs artikel i denna volym). De som är regelbundna läsare verkar också se fler brister. De ligger högre än de oregelbundna läsarna i betoningen av dåligt språk och negativism i nyheterna, i övrigt är skillnaderna mellan de två grupperna relativt små.

Tabell 1 Synen på förekomst av brister i morgon- och kvällspress efter förtroende för dagspress och regelbundenhet i läsning för respektive tidningstyp 1998 (procent)

Morgonpress	Bedömning av morgonpress				Bedömning av kvällspress			
	Förtroende för dagspress		Läser morgonpress		Förtroende för dagspress		Läser kvällspress	
	Högt	Lågt	5-7 d/v	Mer sällan	Högt	Lågt	3-7 d/v	Mer sällan
Felaktiga sakuppgifter	18	30	15	17	40	43	40	46
Bristande respekt för människors privatliv	10	35	19	24	61	67	62	73
För mycket personligt tyckande hos journalister	16	39	26	26	41	54	49	50
Alltför stora överdrifter	13	39	20	24	58	63	60	67
Dålig överensstämmelse mellan rubrik och text	11	24	14	14	40	46	43	51
För mycket negativa nyheter	32	43	39	31	44	50	50	53
Förenklade och ytliga nyheter	16	30	21	22	46	51	45	51
Okritiska nyheter	17	25	17	20	34	38	33	34
Partiskhet i politiska nyheter	26	39	32	26	36	41	43	43
Bristande respekt för läsarna	5	22	9	13	30	47	30	37
Dåligt språk	11	22	18	11	25	29	23	29
Skrivfel	13	22	20	10	18	24	17	22
Ointressanta nyheter	24	38	30	28	44	49	41	43
Antal svar	493	293	1 304	403	493	293	419	473

Kommentar: Högt förtroende för dagspress = mycket eller ganska stort förtroende, lågt förtroende = mycket eller ganska litet förtroende. I procentbasen för förekomst av brist ingår samtliga som angivit åtminstone någon brist.

För *kvällstidningarna* är tendensen likartad i fråga om effekten av förtroende men betydligt lägre. Resultatet visar snarast att de med högt förtroende för dagspress inte är fullt så negativa till kvällspressen. Enda större avvikelsen gäller i fråga om kvällspressens brist på respekt för sina läsare. Här menar de med högt förtroende att det inte förekommer lika ofta som de med lågt förtroende.

Till skillnad från morgonpressen finns det för kvällspressen ett samband mellan läsning och synen på brister. De som regelbundet läser kvällstidningar ligger i samtliga bristbedömningar lägre eller på samma nivå som dem som läser då och då. Differensen är dessutom betydligt större om vi tar hänsyn till att den senare gruppen rymmer även en stor andel som inte har någon uppfattning om kvällspress. Om vi bara skulle ta hänsyn till dem som har en uppfattning om brister i kvällspressen visar sig intressant nog att de som menar att innehållsbrister mycket ofta förekommer är de som sällan eller aldrig läser kvällstidningar (jfr Elliot, 1997). Något motsvarande tendens finns inte för morgonpress.

Förklaringen till skillnaden mellan morgon- och kvällspressbedömningar är att kvällstidningarna på ett helt annat sätt än morgontidningarna står för en viss typ av innehåll. Morgonpressläsningen är snarast knuten till en situation, där morgonpressen fyller olika funktioner för olika individer, ofta inom ramen för ett lokalt samhälle. Morgontidningen är dessutom mera än kvällstidningen ett informationsmedium (Weibull och Kratz, 1995:199f; Jansson, 1997:207; Johansson, 1998).

Hur var det nu med de negativa nyheterna?

Utgångspunkten för föreliggande analys var den allmänna frågan om innehållsbrister i dagspressen: upplever allmänheten att sådana förekommer - och vad betyder de i så fall för läsvanorna? Vi har kunnat observera att ett flertal av de innehållsbrister som var utgångspunkten för undersökningen också av allmänheten bedöms som ganska allvarliga. De viktigaste bristerna var bristande respekt för människors privatliv och för fakta. Men även personligt tyckande bland journalister och just negativa nyheter nämndes av många.

Dessutom har vi påvisat att allmänheten menar att sådana brister förekommer hos både morgon- och kvällspress - och att flera av dem också anses förekomma ofta.

Men det är då framför allt kvällspressen som utmärker sig. Mönstret är mycket stabilt mellan de två undersökta åren.

Den förenklade slutsatsen tycks vara att morgonpressen anses hålla en klart högre kvalitet på sitt innehåll än kvällspressen. Det är möjligt att så också är fallet, men det analysen främst visar är att morgon- och kvällstidningar har helt olika karaktär. Kvällstidningarna är ett tillval och de har en markerad redaktionell profil som påverkas av att de skall säljas varje dag. Det är naturligt att deras innehåll blir omstritt, men de blir ändå lästa - kanske delvis även för en spänning som ligger i tidningarnas tilltal - samtidigt som deras trovärdighet är låg. S k negativa nyheter är inget större problem för deras läsare. Men det finns också gränser, där särskilt bristande respekt för enskildas privatliv är ett kritiskt område.

Morgontidningarna fungerar annorlunda. De allra flesta har en lokal profil och är en del av det samhälle där de utkommer. Det är t o m rimligt att påstå att för många läsare är tidningarna nästan detsamma som det lokala samhället. Det är i ljuset av detta läsarkritiken av negativa nyheter - att det är den brist som oftast förekommer av de brister som anses särskilt allvarliga - skall förstås. Ett illustrativt exempel kan hämtas från samtalsintervjuerna. Där säger en kvinnlig läsare om sin lokala tidning: "Jag tycker det är mycket 'dom slår ner dom' och det är inbrott och dom stäl och det är en massa olika krig och mycket sänt tycker jag det är. Det är liksom inget positivt att det har hänt nåt bra, utan att det är negativt." (Christiansen och Bergström, 1997:36)

Men handlar det verkligen om tidningen? Vad intervjupersonen upplever är snarast att det händer så mycket negativt i det samhälle där hon bor. Det sänker hennes livskvalitet att det finns problem där: omgivningen känns fattigare. Oavsett om tidningens rapportering stämmer med verkligheten eller ej är det naturligt att en del av läsareaktionerna kommer att riktas mot tidningen.

Det är svårt att dra någon enkel slutsats av detta. För att belysa frågan om dagspressens lokala nyheter krävs helt andra studier. Samtalsintervjuerna ger dock en antydning om att det inte är enskilda artiklar om olyckor, brott och våld som kritiserar - svarspersonerna är väl medvetna om att 'negativa' händelser inträffar. Ett test på läsintresse genomfört i samband med en lokal läsundersökning visade dessutom att en negativ lokalnyhet lästes mer (Björkqvist, 1988).

Det läsarna reagerar på är snarare den bild som skapas av den journalistiska helheten, inte minst av vad som skulle kunna kallas 'rituell negativism' och som innebär att även artiklar som egentligen bara presenterar ett skeende, t ex ett beslut i en politisk församling, ofta får en kritisk eller 'negativ' vinkel särskilt i rubrik och ingress. Lösningen av dilemmat är därför knappast att balansera det 'negativa' genom att plocka fram 'glada nyheter' utan i stället att ha en bred nyhetsbevakning där nyhetshändelser presenteras som de är.

Noter

¹Projektet har stötts av Jenz och Carl-Olof Hamrins Stiftelse och genomförts inom ramen för forskningsprogrammet Dagspresskollegiet, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, med bidrag från Tidningsutgivarna. Föreliggande artikel redovisar den tredje kvantitativa undersökningen av upplevd mediekvalitet. Den bygger huvudsakligen på Weibull (1998).

²Om vi tar hänsyn till att relativt många inte anger någon uppfattning om kvällspressens brister, i första hand beroende på att de inte läser kvällspress, ökar den genomsnittliga andelen som uppfattar brister i kvällstidningarna till ca 60 procent. I och med att mycket få saknar åsikter om morgonpress höjer en sådan bearbetning de kritiska bedömningarna av morgonpress med endast ett par procentenheter.

Referenser

- Björkqvist, Karin (1988) *Tidningsläsning i Värmland*. Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet
- Christiansen, Birgitte, Bergström, Annika (1997) *Tidningars symbol- och bruksvärde*. Kvalitativa intervjuer med några av Göteborgs-Postens och Hallands Nyheter läsare. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Elliot, Maria (1997) *Förtroende för massmedier*. Göteborg, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Gustafsson, Karl Erik, Weibull, Lennart (1997) European Newspaper Readership. Structure and Development. *Communications*, Vol 22, 1997

- Jansson, André (1997) Dagstidningarna i läsarnas ögon. I Holmberg, S, Weibull, L (red)
Ett missnöjt folk? Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Johansson, Bengt (1998) *Nyheterna mitt ibland oss*. Institutionen för journalistik och
masskommunikation, Göteborgs universitet
- Weibull, Lennart (1996) Hur skall det gå för kvällspressen? I Carlsson, U (red)
Medierna i samhället: Igår idag imorgon. Göteborg, Nordicom-Sverige
- Weibull, Lennart (1998) Innehållsbrister i dagspressen, i Holmberg, S, Weibull,
L (red) *Opinionssamhället*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Weibull, Lennart, Börjesson, Britt (1995) *Publicistiska seder*. Stockholm, Tiden-SJF
- Weibull, Lennart, Kratz, Charlotta (1995) *Tidningsmiljöer: dagstidningsläsning på
1990-talet*. Göteborg, Institutionen för journalistik och masskommunikation

RADIOVANOR – EN FRÅGA OM ÅLDER

JAN STRID

Radiolyssnandet bland allmänheten i Sverige omfattar drygt två och en halv timmar. Det är ungefär detsamma som för tio år sedan. En genomsnittlig dag lyssnar ungefär 80 procent av allmänheten på radio (Mediebarometern 1998). Inget annat massmedium ägnar vi så mycket tid åt men samtidigt kombineras radiolyssnandet i högre grad än andra massmedier med andra sysselsättningar. Detta gör det svårt att mäta kvaliteten i lyssnandet och att få en exakt bild av vilka olika program som de svarande lyssnar på: dels vet de svarande ofta inte vad det speciella programmet heter, dels delas programmen inte in lika tydligt som t ex när det gäller television.

SOM-undersökningarna har därför från starten tagit sikte på vilka kanaler som allmänheten brukar lyssna på. Detta innebär att siffrorna inte direkt kan jämföras med undersökningar som mäter vad man lyssnade på under gårdagen eller den gångna veckan. Eftersom människors vanor är tämligen stabila och radiolyssnandet i huvudsak äger rum på tre platser, i hemmet, på arbetet/i skolan och i bilen, så kan människor lättare svara på vilka kanaler de brukar ta del av. En vanefråga riskerar visserligen att missa de kanaler som man mera tillfälligt råkar lyssna på, t ex i varuhus eller annan offentlig miljö men eftersom vi är mera intresserade tendenser över tid är ”brukarfrågan” om vad man brukar göra bättre.

Syftet med följande framställning är att följa upp de tidigare undersökningarna gällande radiolyssnandet för att utröna om de nya kanalerna innebär någon utveckling i lyssnandet eller om vi nu har nått den stabilitet som 1997-års undersökning gav en antydning om. En viktig fråga blir då om vi kan se generations- eller ålderstendenser. Är det så att de som växer upp med de kommersiella kanalerna fortsätter att lyssna till dessa också när de blir äldre eller slutar man att lyssna till de kommersiella kanalerna när man nått en viss ålder? En annan fråga är huruvida man lyssnar till fler kanaler när utbudet av kanaler ökar eller håller vi oss till några få? Den övergripande frågeställningen är dock vad som händer när den så omdiskuterade mångfalden på radiosidan ökar.

Radiolyssnandet

Flest lyssnare har P4 i Sveriges Radio 40 procent lyssnar på kanalen minst fem dagar per vecka, andelen är nästan tre gånger så stor som den kanal som har näst flest lyssnare – P1 med 16 procent. Men P4 är egentligen inte en kanal utan rymmer inom sig Sveriges Radios hela lokala programutbud. Innehållet varierar med sändningsorten, förutom gemensam sport, gemensamma nyheter och program på kvällstid och veckoslut. Lite tillspetsat kan man säga att det är större variation inom kanalen P4 än mellan de kommersiella lokalradiostationerna, eftersom de snarast har utvecklats till ett antal musikkanaler. I och med att dessa ingår i nätverk och inte är lokala blir variationen mindre framför allt inom samma nätverk (Lundberg 1999). Dessutom skall tilläggas att inget av nätverken täcker hela Sverige på samma sätt som P4 och Sveriges Radios övriga kanaler.

Tabell 1. Andel som brukar ta del av olika radiokanaler mer eller mindre regelbundet, hösten 1998 (procent)

Station	Dagl	5-6 d/v	3-4 d/v	1-2 d/v	Mer sällan	Aldrig	S:a %
P1 i Sveriges Radio	13	3	4	7	24	49	100
P2 i Sveriges Radio	3	1	2	4	26	64	100
P3 i Sveriges Radio	8	5	9	15	32	31	100
P4 i Sveriges Radio	31	9	10	12	19	19	100
Radio Rix	6	4	6	8	15	61	100
Radio City	3	2	4	5	13	73	100
NRJ/Radio Energy	4	3	6	7	15	65	100
Mix Megapol	5	5	6	7	15	62	100
Annan privatkanal	4	2	4	4	15	71	100
Närradio	3	2	2	5	17	71	100

Ann: Antal svar är 1821. Antalet stationer som sänder under namnet Rix är 24, City 5, Energy 21 och Mix Megapol 13 (RUAB, SOU 1997:92 samt Radio- och TV-verket)

Störst av de kommersiella kanalerna är Radio Rix och Mix Megapol – båda med tio procent lyssnande minst fem dagar i veckan. Vid bedömningen av de kommersiella lokalradiostationernas genomslagskraft måste vi hålla i minnet att det dels rör sig om olika många stationer och dels att de sänder inom områden med olika stora

befolkningsunderlag. Energy som länge var den stora stationen, ligger liksom City något efter de två stora. Det som kallas Annan privatkanal är en blandning av flera stationer och är därför svår att värdera.

Intressant att notera är att samtliga musikkanaler har en större andel som lyssnar 1-2 dagar i veckan jämfört med andelen som lyssnar varje dag (inklusive P2 och P3 i Sveriges Radio). Kanalerna har med andra ord många strölyssnare. De i huvudsak talade kanalerna (P1 och P4) har däremot en övervikt av regelbundna lyssnare. Om vi jämför SOM-undersökningens mått lyssnar minst fem dagar i veckan med RUAB:s siffror så ligger också SOM:s siffror något högre för P1 och P4. Detta torde vara en följd av att dessa är de mest regelbundet och därmed vanemässigt använda kanalerna. I övrigt finns inga avvikelser mellan de båda undersökningarna som överstiger 2 procentenheter.

Stabilitet

På samma sätt som numera en stabilitet tycks ha inträtt på ägarsidan förefaller nu också lyssnandet ha stabiliserats. Samtliga förändringar mellan 1996 och 1997 ligger inom ramen för den statistiska felmarginalen vilken är ca två procentenheter vid 50-50-fördelning (i tabell 2 är den 2 procentenheter för P4 och 1 för P2).

Tabell 2. Andelen dagliga lyssnare på de olika radiokanalerna 1994-1998 (procent)

Station	1994	1995	1996	1997	1998
P1 i Sveriges Radio	17	13	12	12	13
P2 i Sveriges Radio	4	3	3	2	3
P3 i Sveriges Radio	15	12	9	8	8
P4 i Sveriges Radio	32	34	30	29	31
Radio Rix	4	4	5	5	6
Radio City	4	4	4	2	3
NRJ/ Radio Energy	4	6	6	5	4
Mix Megapol	-	-	3	4	5
Annan radiokanal	5	5	4	3	4
Närradio	4	3	4	3	3
Antal svar	1704	1777	1779	1754	1821

Det förefaller således som en viss vanemässighet i lyssnandet nu har tagit över. Eftersom vanor normalt är tämligen stabila blir också lyssnandet stabilt. Liknande fenomen har sedan länge observerats på dagstidningsmarknaden (Weibull 1983). Om vi ser det i ett längre perspektiv kan vi nu fastslå att den enda grupp som egentligen förändrade sina lyssnarvanor när de kommersiella kanalerna kom 1993 var ungdomarna. Förklaringen låg i att de nya kanalerna hade en musikprofil som tog sikte på en ung publik, samtidigt som yngre människor överlag har mindre fasta medievanor och därmed är mer bytesbenägna. I och med att de kommersiella musikkanalerna har etablerat sina profiler har det också inträtt stabilitet i ungdomsgenerationen. Om vi ser till ungdomsgrupperna 15-19 år samt 20-29 år återfinns endast lyssnarförändring gällande en station nämligen Energy där andelen lyssnare förändrats med statistisk säkerhet och det är i gruppen 15-19 år där lyssnarandelen gått från 22 procent till 13 procent.

Konsekvenserna av ungdomsgruppens förändrade lyssnarinriktning har inneburit att radiolyssnandet har blivit än mer segregat än vad det var före 1993 då endast Sveriges Radios fyra kanaler samt närradion fanns att tillgå. Hur starkt uppdelat lyssnandet är på olika åldrar framgår i tabell 3.

Tabell 3 Andelen dagliga lyssnare på olika radiokanaler efter ålder, 1998 (procent)

Station	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-75	76-80
P1	2	3	3	5	9	17	26	32
P2	0	2	1	0	1	1	7	11
P3	9	13	16	12	8	4	5	5
P4	4	5	7	15	31	46	55	50
Rix	9	15	12	6	10	1	0	0
City	4	6	5	4	4	0	0	0
Energy	13	10	9	4	5	1	0	0
Mix Megapol	11	8	10	8	5	1	0	0
Annan kanal	11	5	7	7	4	3	1	1
Närradio	3	1	1	3	3	2	6	5
Antal svar	222	260	292	613	658	657	712	147

Av lyssnarna upp till 29 år har Sveriges Radios kanaler ungefär en tredjedel dagliga lyssnare medan de av gruppen mellan 30 och 50 år har nästan två tredjedelar och av gruppen över 50 år nästan hundra procent. Utöver P3 är Sveriges Radios andel i den yngsta gruppen endast ca 10 procent. Resultatet kan tolkas så att det finns tre ganska distinkta åldersgrupper de som lyssnar till musik (15-29) den blandade gruppen (30-49) och gruppen som lyssnar till talade program (50 och över). Om vi ser till sambandet i kanalval mellan de som är mellan 30 och 49 och gruppen som är över 50 så är sambandet uttryckt som rho 0.27 medan sambanden inom gruppen 30-49 år är 0.72 och inom gruppen 50 och över ännu högre (rho är ett sambandsmått för rangordning där +1 är total överensstämmelse och -1 helt olika rangordning). Uttryckt med andra ord så liknar gruppen mellan 20 och 29 i sitt kanalval mera de mellan 15 och 19 år än de mellan 30 och 39 år vilka i högre grad liknar de mellan 40 och 49 år. De över 50 år liknar mera varandra i sitt kanalval än de liknar de som är under 50 år.

Om vi jämför med lyssnandet 1995 så är de tre åldersgrupperna ungefär lika distinkta men Sveriges Radios kanaler har återtagit några procentandelar från de kommersiella kanalerna. Detta gäller alla åldrar. Om Sveriges Radios framgång skulle vara ett uttryck för en ny trend är ännu för tidigt att uttala sig om men en del av nyhetens behag tycks ha försvunnit från de privata musikkanalerna. Det förefaller dock inte som om vi skulle ha ett generationsfenomen eftersom musikkanalerna inte ökar sin andel i de äldre grupperna utan tvärtom minskar något.

Ett litet problem i sammanhanget är kanalen P2 i Sveriges Radio. Denna kanal är en kanal för i huvudsak klassisk musik kompletterad med invandrarprogram. Att kanalens musikprofil inte passar ungdomen är tydligt. Mera oväntat är möjligen att andelen lyssnare är lägre bland invandrare. Däremot lyssnar invandrargruppen i högre grad än infödda på närradion troligen som en följd av att invandrargrupperna där kan lyssna på den egna gruppens program. Hela 63 procent av svenska medborgare lyssnar aldrig på närradion och 3 procent lyssnar dagligen jämfört med ej svenska medborgare där 48 procent aldrig lyssnar och 7 procent lyssnar dagligen (jfr Wadbring och Weibull 1999).

Unik och mixad publik

En av de frågor som ställdes vid införandet av de nya lokala privatradiostationerna var om dessa skulle bli komplement eller konkurrenter till Sveriges Radios kanaler. Som vi har sett blev de nya "lokalradiokanalerna" främst en fråga om musik, nyheter tävlingar och reklam. Bland Sveriges Radios kanaler kan två sägas vara "talkanaler" P1 och P4 medan P3 är mera blandad liksom P2 med kultur, klassisk musik och invandrarprogram.

Innan vi går in på hur lyssnarna kombinerar olika kanaler i sitt lyssnande är det rimligt att se hur många som enbart håller sig till en kanal. Detta gäller ungefär en tredjedel av lyssnarna. Med detta menas att de bara lyssnar på en kanal minst tre gånger per vecka. Samtidigt är det en stor skillnad mellan de olika kanalerna i hur stor andel "egna" lyssnare de har.

Tabell 4. Andel av respektive kanals lyssnare som enbart lyssnar på denna kanal, 1998 (procent av lyssnarna minst tre gånger per vecka)

	P1	P2	P3	P4	Rix	City	NRJ	Mega-pol	Annan kanal	När-Radio
Andel egna	21	5	14	39	9	10	12	13	13	4
Antal lyssnare	448	99	396	938	266	152	235	278	198	113

Störst andel egna lyssnare har de två Sveriges-Radio-kanalerna P4 och P1. Bland de lokala privatkanalerna har Megapol och NRJ något högra andel än City och Rix. Detta är samma mönster som tidigare och P4, P1, Energy och Mix Megapol har dessutom ökat sin andel "egna" från föregående år. Lägst andel "egna" har P2 och Närradion. De två kanalerna som har den ojämförligt största andelen egna lyssnare (P1 och P4) är också de som har de äldsta lyssnarna, men det förefaller inte som om det skulle bero på någon generationseffekt utan snarare på en ålderseffekt eftersom båda ökar sin andel egna lyssnare.

De kanaler som uppvisar den största förändringen från föregående år är P3 och Megapol. P3 har minskat sin andel med tre procentenheter medan Mix Megapol har ökat sin med fem procentenheter. Detta ger en antydning om att P3 försöker bli mera lik de lokala privatkanalerna medan Megapol försöker skilja sig från dem. Tanken är då att ju mera lik andra desto färre egna lyssnare och ju mera olik desto fler egna lyssnare givet då att man inte lägger sig i en nisch där publikintresset är mycket litet, dvs det som är utmärkande för P2. Förändringen ligger i linje med vad Mix Megapol och P3 har uttalat: den förra har sökt att nå fler av de medelålders än vad privat lokalradio hittills gjort, medan P3 har sökt nå yngre från privat lokalradio.

Nästa fråga blir då hur de övriga lyssnarna kombinerar sina kanalval och för att se det måste vi ta hänsyn till antalet lyssnare på varje kanal. Det visar sig då att den vanligaste kanalkombinationen är den mellan P3 och P4 och därefter mellan P4 och P1 medan den vanligaste kombinationen för de lokala privatkanalerna är den mellan NRJ och Mix Megapol.

Tabell 5. Andel av respektive kanals lyssnare (minst tre gånger per vecka) som också lyssnar på de övriga kanalerna, 1998 (procent av respektive kanals samtliga kombinationer)

	P1	P2	P3	P4	Rix	City	NRJ	Mega-pol	Annan kanal	När-Radio
P1		36	9	18	3	3	3	3	6	7
P2	19		5	6	1	2	1	1	2	4
P3	15	16		21	16	11	14	15	15	12
P4	42	26	30		20	13	15	18	25	34
Rix	4	4	14	12		22	19	18	13	9
City	2	3	6	5	14		14	13	6	5
NRJ	3	3	10	8	16	19		19	10	6
Mix Megapol	5	4	12	11	17	19	23		12	9
Annan kanal	5	3	8	9	8	6	8	8		14
Närradio	5	5	6	10	5	4	3	5	11	
S:a procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	445	232	738	1038	636	395	527	606	395	312

Sveriges Radios kanaler P1 och P2 kan sägas vara de mest exklusiva kanalerna tillsammans med närradion. Med detta menas att deras lyssnare kombinerar med färre kanaler än övriga. Dessa tre kanalers lyssnare tillhör också de äldsta inom radiopubliken. Däremot kan vi också se att de lokala privatkanalernas lyssnare har lättare att kombinera med andra kanaler. Detta bekräftar tidigare antagande om att de yngre har mindre fasta vanor. Men i huvudsak är tendensen samma som tidigare dvs att Sveriges Radios kanalers lyssnare helst kombinerar med andra SR-kanaler medan de privata lokalradiokanalernas lyssnare hellre kombinerar med andra lokala privata kanaler. Denna tendens förefaller också ha stärkts något om man undantar Mix Megapol som har ökat sin andel bland samtliga andra kanalers lyssnare utom P3:s. P3 har å andra sidan tappat i attraktionskraft från nästan samtliga andras lyssnare. Alla förändringar är dock små.

Kanalval

Vad många förväntade sig när utbudet av radiokanaler ökade i i början av 1990-talet var att det svenska folket skulle lyssna till flera olika kanaler. Mångfalden i utbudet skulle öka och då borde också mångfalden i lyssnandet öka. Om mångfalden har ökat kan diskuteras men klart är att de yngre lyssnar till fler kanaler (i huvudsak musikkkanaler) medan de äldre lyssnar till färre kanaler (i huvudsak talade kanaler).

Sammantaget har det totala antalet kanaler som genomsnittspersonen lyssnar på inte ökat. I genomsnitt lyssnade svensken 1998 på 1,7 kanaler – om vi utgår från lyssnandet minst tre gånger per vecka. Siffran är lägre än 1997 och ungefär lika med siffran från 1996 och om man jämför med siffror från Göteborg så förefaller siffran vara ungefär densamma som före den stora kanalökningen.

De som lyssnar till fler än tre kanaler 1998 är 9 procent. Det är marginellt färre än de som lyssnade till tre eller fler 1996 och 1997. Samtidigt skall sägas att de som inte lyssnade till någon kanal 1998 är färre än de som inte lyssnade till någon kanal tidigare, så här kan möjligen mångfalden sägas ha ökat.

En konsekvens av att publiken inte lyssnar till fler kanaler regelbundet är att de nya kanalernas publik i huvudsak kommer att bestämmas av omfördelningar i lyssnandet mellan kanalerna. Eftersom detta alltså i första hand gäller den yngre publiken

blir musikprofilen avgörande. När det däremot gäller omfördelningen mellan talade kanaler och musikkkanaler förefaller åldern och inte generationen vara avgörande vilket skulle innebära att mönstret i stort blir detsamma såvida inte kanalerna drastiskt skulle ändra sitt format.

Tabell 6. Andel personer som lyssnar respektive inte lyssnar till olika antal kanaler minst tre gånger per vecka 1996-1998 (procent)

Antal kanaler	1996	1997	1998
Ingen kanal	17	18	15
En kanal	34	33	36
Två kanaler	27	26	28
Tre kanaler	12	13	12
Fyra kanaler	6	6	6
Fem kanaler eller fler	4	4	3
Summa procent	100	100	100
Antal svarande	1779	1754	1821

Radiolyssnande med ålderns rätt

Av de senaste årens undersökningar av svenska radiovanor är det rimligt att dra framför allt en slutsats: lyssnarna betar sig inte alltid som förväntat. Även när utbudet ökar räknat i antal kanaler så lyssnar människor till samma antal som tidigare. Sociala vanor tillsammans med upplevd nytta verkar bestämma lyssnande, vilket i sin tur innehar att åldern blir avgörande. Även om det givetvis är väl tidigt att bedöma vari ålderseffekten består tyder ändå resultaten på att det mera är en fråga om livscykel än om generation bl a därför att lyssnandet på musikkkanalerna inte verkar följa med upp i åldrarna. Så blir t ex de lokala nyheternas nytta viktigare högre upp i åldrarna. Vikten av att ha trafiknyheter på morgonen (i bilen) har uppmärksammats av de lokala privatkanalerna så att även dessa har trafikinformation vilket tidigare endast förekom i P4. Att följa med i det nya musikutbudet blir heller inte lika intressant för att kunna delta i den gemensamma diskussionen högre upp i åldrarna. De kommande årens SOM-undersökningar får pröva i vad mån tolkningen av ålderns roll är korrekt.

Referenser

Lundberg, Dan (1999): *Hur lokal är den lokala radion?* Granskningsnämndens rapportserie – Rapport nr 3. 1999.

Mediebarometern 1998 (1999) Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.

RUAB Rapport nr 1 1999.

Radio- och TV-verket. Registerutskrift

SOU 1997:92 *Medieföretag i Sverige*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

Strid, Jan (1997) Radiolyssnandet i Göteborg. I Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*. Göteborg. SOM-institutet, Göteborgs universitet

Wadbring, Ingela & Weibull Lennart (1999). *De nya svenskarna och de svenska massmedierna*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart: *Tidningsläsning i Sverige*. Liber. Stockholm 1983.

INTERNET SOM MASSMEDIUM

ANNIKA BERGSTRÖM & LENNART WEIBULL

Få svenskar kan numera ha undgått att det finns något som heter Internet. Med självklarhet presenteras webbadresser i annonser, i tidningsartiklar och efter radio- och TV-program. Barn fick en speciell kod för att kunna fortsätta samvaron med 1998 års TV-julkalender på Internet efter programseriens slut och små vetenskapsmän kan chatta med stora efter TV-programmet Hjärnkontoret. Trädgårdstips, heminredning och matlagning utvecklas ytterligare på nätet. Nättidningarna expanderar och utvecklas.

Trots den omfattande uppmärksamheten är det rimligt att ställa frågan vilken spridning Internet faktiskt har. De senaste årens mätningar har visat på en kraftig ökning både i fråga om tillgång och användning, men nätet har ändå haft en begränsad spridning i förhållande till de traditionella medierna. Den allmänna frågan är därför hur spridningen utvecklas, den specifika frågan vad som bestämmer spridningsmönstret för Internet.

För att kunna göra bedömningar av nätets utbredning är det nödvändigt att försöka få en bild av dess tänkbara funktioner. Är Internet ett massmedium och i så fall på vilket sätt? Lennart Weibull (1997a) liknade för några år sedan Internet vid ett torg där människor kunde mötas och utbyta meningar, varor och tjänster. Idag finns ett antal sådana torg eller handelsplatser på nätet där alla tänkbara varor och tjänster saluförs och där det finns möjlighet till debatt (jfr Dahlbom och Janlert, 1995).

Samtidigt fungerar nätet som ett slags förlängning av andra medier. Många dagstidningsartiklar, liksom radio- och TV-program, 'fortsätter' på Internet. Nätet har blivit en form av dold pendang till de 'synliga' medierna. Internet ger många associationer: text och bilder på skärm anknyter till TV medan användningsformen snarast liknar tryckta mediers i det man själv "bläddrar" och väljer ut det man vill läsa (Hadenius och Weibull, 1999). Till skillnad från TV och radio, men i likhet med dagstidningar är Internet oberoende av tid – innehållet finns alltid tillgängligt och uppdateras hela dygnet. Dessutom medger nätet interaktivitet. Det är möjligt att nästan omgående få reaktioner från andra. Att chatta på nätet liknar snarast ett gruppsamtal på telefon.

Att försöka ge en definition av Internet som medium är i det närmaste omöjligt. Medierna uppträder dessutom allt oftare i blandformer. Gränsen mellan olika medier är långt ifrån klar, och även gränsen mellan olika kommunikationsformer har sedan flera år blivit luddig (Hadenius och Weibull, 1997:406). Internets breda spektrum samt det faktum att nätet ständigt förändras gör inte definitionsfrågan lättare. Istället får man försöka fästa blicken på hur Internet används och av vem, för att på så sätt få en uppfattning om hur medieformen kan betraktas.

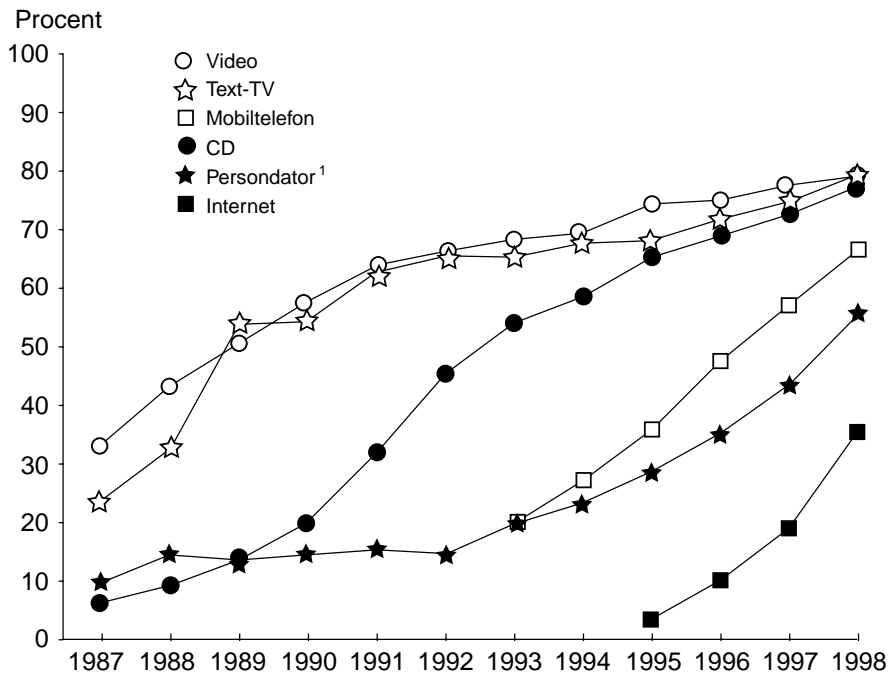
Det här kapitlet avser att följa upp spridningsutvecklingen av Internet och andra medieteknologier i svenska hushåll från slutet av 1980-talet fram till hösten 1998 (jfr Weibull, 1997b; Bergström och Weibull, 1998). Vidare analyseras användningen av Internet: vilka som använder och vad det används till.

Svenskarnas medieinnehav 1988-1998

Radio, TV och telefon är medier som i stort sett alla hushåll har tillgång till, och har haft tillgång till i många år. Medan tillgången har varit konstant, har däremot innehavet förtätats – man har fler TV-apparater och fler telefoner idag. Närmare en femtedel av befolkningen har tillgång till tre eller fler TV-apparater i hemmet (tabell 1).

Under det gångna seklet har olika medieformer vuxit fram i vågor; dagspressen slog igenom i breda kretsar på 1920-talet, radion på 1930-talet och televisionen under 1960-talet (Hadenius och Weibull, 1999). Efter 1980 kan vi urskilja tre vågor av nya medier som slår igenom i de svenska hushållen. Under 1980-talet var det video och text-TV, kort därefter gjorde CD-spelaren sin entré. Spridningen av dessa medier har numera stabiliserats kring närmare 80 procent. I en tredje våg kom mobiltelefon och persondator. Från 1993 har vi haft en konstant ökning för dessa medier i de svenska hushållen. Hösten 1998 hade två tredjedelar av hushållen tillgång till mobiltelefon och drygt hälften till persondator. Särskilt mobiltelefonen har haft ett anmärkningsvärt snabbt genomslag i Sverige (figur 1).

Figur 1 Tillgång till olika slags medie- och kommunikationsteknologier i hushållen 1987-1998 (procent av befolkningen)

1) Före 1993 gällde frågan "hemdator/speldator"

Kommentar: Alternativet mobiltelefon tillkom 1993 och Internetanknytning 1995.

Persondatorn skiljer sig från de övriga genom att den egentligen inte är ett kommunikationsmedium, om den inte tillförs något slag av kommunikationsutrustning och programvara för att ge tillgång till Internet och andra kommunikationsmöjligheter. Ett modem och ett abonnemang hos en Internetleverantör är den vanligaste hushållsvarianten för att få kontakt med nätet, därtill kommer en webbläsare i datorn. Dagens datorer har som regel inbyggt modem, ett abonnemang för Internetuppkoppling kostade 1998 några hundralappar per år och webbläsaren ingår vanligen som standard (jfr Öhrlings Coopers & Lybrand AB, www.pts.se/Aktuellt/pdf-instr.htm).

Internetutvecklingen efter 1997 börjar nu framträda som en fjärde väg. Expansionen har varit snabb. Hösten 1998 hade en tredjedel Internetanknytning i

sin bostad. Det innebär att två tredjedelar av alla med tillgång till persondator nu har Internetuppkoppling – i jämförelse med mindre än tio procent 1995. Internetanknytning är således på väg att bli standard. Utvecklingen för Internet går även fortsatt mycket fort. I februari 1999 – alltså tre månader efter SOM-mätningen 1998 - låg tillgången i hemmet på 41 procent. 58 procent hade vid samma tidpunkt tillgång på åtminstone något sätt - hemma, på arbete eller skola (MMS, 1999).¹

Tabell 1 Tillgång till några olika medier i olika grupper, hösten 1998 (procent av befolkningen)

Medieteknologi	Alla	Ålder				Social klasstillhörighet			
		15-29	30-49	50-64	65-80	Arb.	Ltj	Htj	Efö
Minst en TV	97	96	96	97	98	97	98	98	97
Minst tre TV	18	20	23	16	7	17	19	15	28
Text-TV	79	77	82	84	68	81	81	77	83
Kabel-TV	43	54	42	39	38	44	45	47	41
Parabol	21	19	26	23	12	22	20	20	31
Video	79	84	90	81	45	81	81	82	82
Telefon	97	97	97	98	98	97	99	99	98
Telefonsvarare	32	44	38	28	12	24	36	54	36
Mobiltelefon	65	74	77	64	31	64	66	73	78
CD-spelare	76	96	89	70	32	74	78	89	78
Fax	18	15	24	20	6	10	19	31	37
Persondator	54	65	72	48	11	44	64	78	61
Digital-TV	1	2	1	1	0	1	1	2	2
Internet	35	44	49	29	5	27	46	54	42
Antal svar	3561	774	1271	893	623	1481	862	462	325
Bland persondatorinnehavare:									
Internet	65	51	71	67	80	57	69	66	73
E-post	57	50	62	58	57	49	62	62	68
Egen hemsida	11	14	11	6	7	12	10	12	13
Antal svar	1767	635	782	320	30	581	523	354	161

Kommentar: subjektiv klass bygger på människors självklassificering efter familjetillhörighet: Arb=arbetarfamilj, Jbr=jordbrukarfamilj, Ltj=lägre tjänstemannafamilj, Htj=högre tjänstemanna-/akademikerfamilj och Efö=egen företagarfamilj.

Medieinnehav i olika grupper

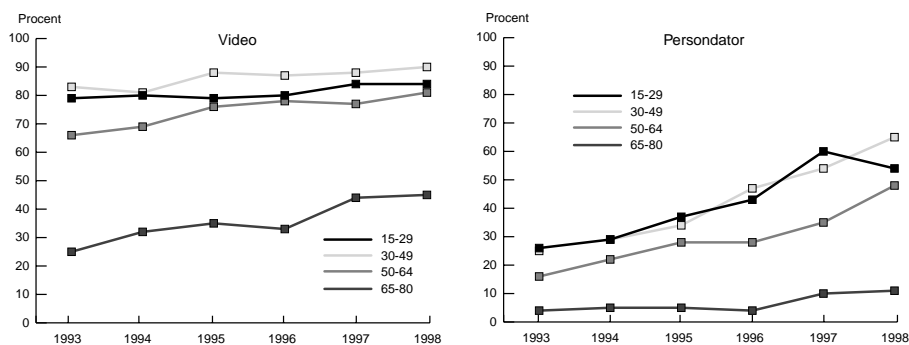
Spridningen av persondatorer och Internet i hushållen har från starten varit socialt snedfördelad. Skevheten består även hösten 1998. I tabell 1 visas skillnader med avseende på ålder och social klass – de två faktorer som är mest betydande i sammanhanget.

När det gäller de äldre medieteknologierna finns inga egentliga skillnader mellan olika gruppers tillgång. Nyare teknologier står däremot överlag svagt i den äldsta åldersgruppen. Pensionärerna har i mycket liten utsträckning tillgång till kommunikationsteknologier som mobiltelefon, fax och persondator/Internet, men även vad gäller video, telefonsvarare och CD-spelare är innehavet glesare än bland de medelålders och yngre.

Skillnaderna mellan olika sociala grupper är inte riktigt lika påtagliga som mellan åldersgrupperna, åtminstone inte för CD-spelare, video och mobiltelefon. Däremot är tillgången till fax och persondator/Internet betydligt större i olika tjänstemannafamiljer än i arbetarfamiljer. Spridningsmönstret är på intet sätt unikt för dessa medier, utan snarare det typiska för hur nya teknologier sprids: unga människor i hög social position, med hög utbildning och hög inkomst har genom historien gått före då det gällt innovationer, medan särskilt de äldre kommit sent i spridningsförloppet (Rogers, 1995). En jämförelse av spridningen av video och persondator i olika grupper illustrerar mönstret (figur 2).

Videon som numera är att betrakta som ett 'halvgammalt' medium ökade under introduktionsperioden på 1980-talet betydligt långsammare i pensionärsgruppen än bland övriga. Det innebar att skillnaden mellan övriga grupper och pensionärerna ökade. Först under de senaste åren är ökningstakten något snabbare i pensionärshushållen och gapet minskar därmed något. För ett nytt medium som datorn är det svårt att överhuvudtaget tala om någon egentlig spridningstakt bland pensionärer. Även personer i övre medelåldern ligger efter de yngre grupperna, men kurvorna följs trots allt åt uppåt. Det är således tydligt att medan 'videoklyftan' minskar mellan yngre och äldre, ökar den vad gäller tillgången till persondator.

Figur 2 Video- och persondatorinnehav i hemmet i olika åldersgrupper 1993-1998 (procent av befolkningen)

Den socialt sneda spridningen av persondatorn blir ännu tydligare av den extremgruppsanalys som redovisas i figur 3. Där relateras ålder och social position till varandra. Och det blir då möjligt att utläsa effekten av respektive faktor – ålder och social klasstillhörighet. Effekterna av social position har nästan halverats bland ungdomar sedan 1995. Bland de äldsta har den varit mer eller mindre konstant. Däremot ökar effekten av ålder bland både arbetare och högre tjänstemän. Detta är intressant framför allt från demokratisynpunkt – det är inte nödvändigtvis personer med lägre social status som de närmaste åren kommer att stå utanför IT-samhället, utan äldre personer, framför allt pensionärer.

Hur fort spridningen av Internet bland de äldre kommer att ske är mycket svårbedömt. Den redovisade analysen av videospridningen tyder på att en stor grupp av den äldsta generationen aldrig kom att skaffa sig video. De senaste årens ökning torde snarast ha åstadkommit genom att det tillkommit en ny generation pensionärer, där många sedan tidigare har en video. Det är dock vanskligt att av detta dra slutsatser om persondator- och Internetspridning. En persondator med Internetanknytning har betydligt fler användningsområden än en video. Å andra sidan är det tekniken som av de äldre upplevs som mycket komplicerad (se nedan). Nätets genomslag bland pensionärerna torde således bestämmas av både hur tekniken utvecklas och av relevansen hos det innehåll som faktiskt finns att tillgå på nätet.

Figur 3 Inverkan av social klass och ålder på persondatorinnehav i hemmet 1995 och 1998 (procent av befolkningen)

	1995		<i>Effekt av ålder</i>	1998		<i>Effekt av ålder</i>
	15-29 år	65-80 år		15-29 år	65-80 år	
Arbetarfamilj	23	1	-22	59	1	-58
Högre tjänstemän	57	28	-29	78	33	-45
<i>Effekt av klass</i>	+34	+27		+19	+32	

Vem använder nätet hur ofta?

För att överhuvudtaget förstå Internets roll i medielandskapet är det viktigt att se till användningen hos befolkningen. Andelen regelbundna Internetanvändare har nästan fördubblats mellan 1997 och 1998. I tabell 2 framgår att Internetanvändningen i själva verket har fördubblats varje år efter 1995.

Ökningen mellan 1997 och 1998 är likartad i olika grupper. Det finns emellertid ett klart undantag: pensionärerna. Dessa har endast marginellt ökat sin användning av nätet.

De regelbundna användarna återfinns i samma grupper som innehavarna: unga, högutbildade, personer med hög social position använder i högre grad Internet än andra grupper. Efter vad vi sett av hur nåttillgången är spridd är resultatet knappast överraskande. Om vi ser närmare på ökningstakten i procentenheter mellan 1997 och 1998 är den klart över genomsnittet för personer mellan 30 och 39 år samt för tjänstemän och högutbildade; den är under genomsnittet bland pensionärer och arbetare.

För att få en bild av vad som bidrar till utvecklingen av Internetanvändning är det viktigt att få en bild av hur och var nätet används.

**Tabell 2 Regelbundna Internetanvändare i olika grupper, 1995-1998
(procent av befolkningen)**

	Regelbunden Internetanvändning:			
	1995	1996	1997	1998
Alla	4	9	19	34
Män	6	13	25	39
Kvinnor	1	6	14	28
15-19 år	9	25	46	61
20-29 år	6	14	34	52
30-39 år	6	12	22	46
40-49 år	4	9	19	39
50-59 år	3	7	16	29
60-75år	0	1	3	7
Arbetare	1	5	11	23
Lägre tjänstemän	7	10	24	43
Högre tjänstemän/akademiker	9	24	43	61
Egna företagare	5	10	20	34
Låg utbildning	1	3	9	18
Mellanutbildning	4	7	26	43
Hög utbildning	9	18	34	54
Antal svar	1777	1779	1754	3561

Kommentar: Med regelbundet menas minst en gång i veckan. All Internetanvändning ingår, inte bara användning i bostaden.

Internetanvändningens villkor

Utgångspunkten för vår beskrivning av den svenska IT-utvecklingen var tillgången till olika slag av medieutrustning i hemmen. Tanken var att detta är en god indikator på nya mediers utbredning. Däremot är det givetvis inte så att all medieanvändning sker i hemmet. Tvärtom är det väl känt att en inte obetydlig del av främst radiolyssnandet men också dagstidningsläsningen sker på arbetsplatsen, i skolan eller på annan offentlig plats (Weibull och Kratz, 1995:179ff; jfr även Anders Lithners och Jan Strids artiklar i föreliggande volym). Samma sak gäller givetvis Internetanvändningen.

Användningsplatsen för Internet är i lika stor utsträckning hemmet som bostaden. Hösten 1998 uppgav sig 32 procent under det gångna året ha använt Internet i hemmet, 33 procent hade gjort det på arbetsplatsen eller skolan och 9 procent på bibliotek eller annan offentlig plats (tabell 3). Om vi utgår från den del av allmänheten som använt nätet under det gångna året är motsvarande siffror 65, 66 och 18 procent.

Att siffrorna klart överstiger 100 procent förklaras att de flesta av användarna har nyttjat nätet på mer än en plats. Genomsnittet på dem som använt nätet under de senaste åren visar sig vara 1,48 platser av 3 möjliga.

Det är de yngsta och de högre tjänstemännen som har den mest omfattande användningen både i hemmet och på arbetet eller i skolan. Men det som framför allt utmärker dem är deras betydligt högre användning på arbetet/i skolan. Av de yngsta har 59 procent använt nätet på detta sätt (72 procent av dem som faktiskt har använt nätet), medan andelen bland de äldsta är 1 procent (27 procent).

Det redovisade mönstret efter användningsplats ger ett ytterligare bidrag till förståelsen av det klara föresteg som de yngre och de högre tjänstemännen har i fråga om Internetanvändning. Genom den tillgång de har till nätet via skolan eller arbetet kommer de att snabbare utvecklas till breda användare. På detta sätt har de dels fått upp ögonen för hur Internet kan användas, dels kunnat träna upp sig. De grupper som står utanför sådan tillgång, t ex pensionärsgruppen och stora delar av arbetargruppen, har en mycket högre tröskel att nå över för att kunna bli regelbundna Internetanvändare.

Mönstret blir ännu tydligare när vi skiljer mellan Internetanvändning med privat respektive yrkesmässig karaktär. Om vi ser till dem som använt nätet under de senaste åren uppgår 29 procent att deras användning bara har varit av privat natur, 10 procent att det enbart varit en fråga om arbete och 56 procent att det varit både privat och i arbetet. Sammantaget innebär det att nästan alla användare har sysslat med privat användning (85%), medan andelen som använt det för sitt arbete är något lägre (66%).

I alla grupper överväger användning av privat karaktär. Endast bland de högre tjänstemännen är andelen privat- och andelen arbetsanvändning på nästan samma nivå (80% i arbetet och 87% privat). De grupper där skillnaden är som störst är som väntat bland pensionärer (37 respektive 87%) och bland arbetare (53 respektive 85%). Det bör framhållas att detta gäller användare; om vi skulle utgå från samtliga svenskar skulle skillnader i nivå bli betydligt större.

Tabell 3 Användningsplats för Internet under det gångna året bland samtliga och bland användare 1998 (procent)

Plats för användning	Använt Internet senaste året		Ålder		30-49		50-64		65-80	
	Alla	Anv	Alla	Anv	Alla	Anv	Alla	Anv	Alla	Anv
Hemma	32	65	48	58	43	69	24	66	4	77
Skola/arbete	33	66	59	72	38	62	24	66	1	27
Bibliotek eller offentlig plats	9	18	24	29	8	12	4	10	0	10
Antal platser	0,74	1,48	1,31	1,59	0,89	1,43	0,52	1,42	0	1,13
Antal svar	3561	1767	774	635	1271	782	893	320	623	30

Social klasstillhörighet	Arb		Ltj		Htj		Efö	
	Alla	Anv	Alla	Anv	Alla	Anv	Alla	Anv
Hemma	25	62	40	66	51	66	37	73
Skola/arbete	21	53	41	67	62	68	32	80
Bibliotek eller offentlig plats	9	22	7	12	13	18	7	15
Antal platser	0,54	1,37	0,89	1,45	1,26	1,64	0,76	1,53
Antal svar	1481	581	862	523	462	354	325	161

Kommentar: Alla = alla svarspersoner; Anv = de som använt Internet minst någon gång under det senaste året

Tabell 4 Plats för Internetanvändning efter användningens inriktning i olika grupper (procent av dem som använt Internet senaste året)

	Alla		Ålder 15-29		30-49		50-64		65-80	
	Priv	Arb	Priv	Arb	Priv	Arb	Priv	Arb	Priv	Arb
	Hemma	62	30	55	31	66	33	63	22	77
Skola/arbete	42	58	54	64	36	56	30	57	13	27
Bibliotek eller offentlig plats	13	10	21	19	8	7	7	4	10	0
Antal svar	1767	1767	635	635	782	782	320	320	30	30

Social klasstillhörighet	Arb		Ltj		Htj		Efö	
	Priv	Arb	Priv	Arb	Priv	Arb	Priv	Arb
Hemma	60	20	64	31	64	40	69	44
Skola/arbete	34	45	41	60	52	75	36	59
Bibliotek eller offentlig plats	14	12	9	6	14	11	8	11
Antal svar	581	581	523	523	354	354	161	161

Kommentar: Antalet svarande är detsamma för privat- och arbetsanvändning i respektive grupp
Priv=användning för privata ändamål, Arb=användning för förvärvs- eller skolarbete

Utifrån detta kan vi få en bild av vilken användning som sker var (tabell 4). Det visar sig då att av den privata Internetanvändningen sker 62 procent i hemmet och 42 procent på arbetet/i skolan, av de yrkesmässiga användningen 30 procent i hemmet och 58 procent på arbete/skola. Tvärtom mot vad många har förutsagt tyder siffrorna på att persondator- och Internetanvändning snarast flyttat delar av det privata till arbetet än det flyttat det yrkesmässiga till hemmet.

Resultaten ligger i linje med vad som påvisats i Mediebarometern 1998. Där framkom att närmare 90 procent av dem som använt Internet på arbetet eller i skolan också hade använt det för privat bruk. Den privata användningen på arbetet skattades till ca 40 procent av användningstiden (Mediebarometern 1998). Skillnaderna mellan olika grupper följer tidigare redovisade sociala mönster. Den högsta andelen privat användning på arbetet eller skolan finns hos de yngsta och bland de högre tjänstemännen, de lägsta hos pensionärer och hos arbetare.

Slutsatsen är att tillgången till en välutrustad arbetsplats är en viktig faktor bakom en persons Internetanvändning. Att ha ett arbete som ger sådana möjligheter betyder att individen får ett klart försteg i det moderna informationssamhället. Utanför Internetsamhället står de som är utanför arbetslivet samt de som finns inom icke-datoriserade sektorer på arbetsmarknaden. Det är då lätt att förklara. Vi har redan pekat på pensionärerna som en utanförstående grupp. Arbetare står visserligen inte utanför, men ligger klart efter tjänstemän vad gäller Internetanvändning. Ytterligare en grupp med liten användning är arbetslösa (jfr Mediebarometern, 1998).

Eftersom vi saknar uppgifter om användningsplats för tidigare år kan vi inte uttala oss om någon utveckling. Allt tyder dock på att den höga andelen privat användning på arbetsplats eller skola är ett övergående fenomen. På sikt är det sannolikt att andelen användare i hemmet kommer att öka.

Användningsområden för Internet

Viktigt är vad Internet används till, dels för att förstå hur det eventuellt påverkar annan medieanvändning, hur det placerar sig i medielandskapet, dels i ett större samhälleligt perspektiv när man resonerar kring de klyftor som Internet eventuellt bidrar till att skapa eller förstärka. Vad är det då mer specifikt som Internet kan användas till? Filöverföring, uppkoppling till långdistansdatorer, olika samtals-

och diskussionsgrupper, informationssökning i World Wide Web (www) samt e-post är de vanligaste användningsområdena. Det som är mest utbrett bland gemene man är e-postanvändning och www. Det är också på den sk webben som den egentliga masskommunikationsdelen finns.

Internets funktioner, liksom mediefunktioner i allmänhet, kan ses ur många olika dimensioner. Mest applicerbart är Rubins (1995) och Høyers (1989) perspektiv när de skiljer mellan ritualiserad medieanvändning/medieorienterat val och instrumentell medieanvändning/budskapsval. Det förre innebär att användningen fokuserar på själva processen, på användningen som tidsfördriv t ex, det senare att användningen fokuserar på själva innehållet, t ex informationssökning.

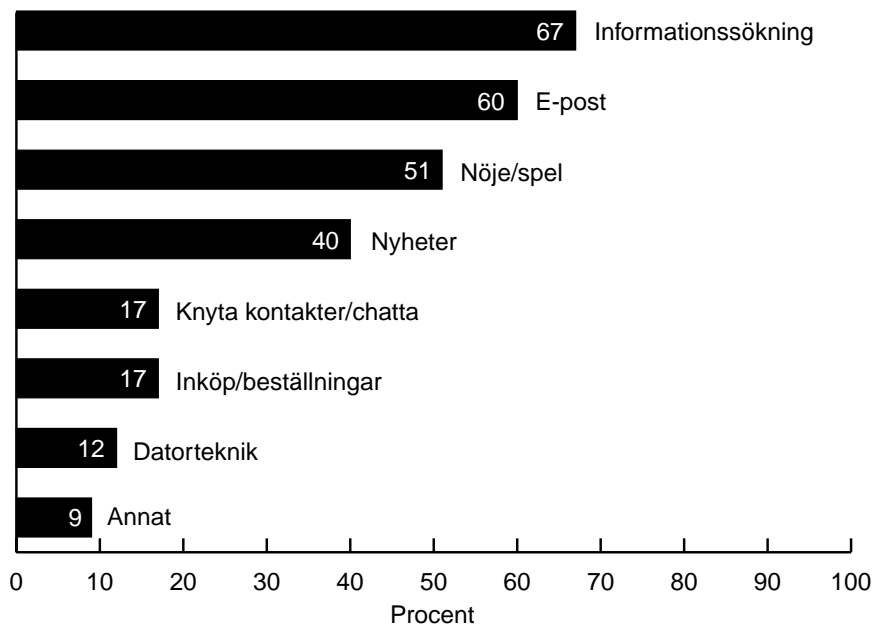
I figur 4 visas översiktligt svenskarnas huvudsakliga syfte med Internetanvändningen. Informationssökning och e-postanvändning är de vanligaste användningsområdena bland dem som använt Internet någon gång senaste året (jfr också Mediebarometern, 1998). Det har egentligen inte skett några större förändringar i syftet med Internetanvändningen jämfört med föregående år (Bergström och Weibull, 1998).

På samma sätt som 1997 års resultat uppvisar användningen även hösten 1998 klart skilda mönster mellan olika grupper (tabell 5). Nöjesanvändningen är mest utbredd bland ungdomar och bland personer i arbetarfamiljer. Det är också ungdomar som i störst utsträckning chattar. Informationssökning är mest utbredd bland tjänstemän och akademiker i olika åldrar, e-postanvändning är också något vanligare i dessa grupper. Andra områden för Internetanvändning är relativt jämnt spridda i olika åldersgrupper och sociala klasser.

Dessa resultat stärker det som tidigare nämnts om betydelsen att se till användningens art. Klyftan i fråga om informationsinhämtandets villkor är därmed i praktiken större än vad det allmänna spridningsmönstret och den allmänna användningen låter påskina, eftersom de något eftersläntrande lågresursgrupperna använder nätet mera till underhållning än till informationssökning.

Användning för praktisk nytta, till exempel inköp eller beställningar har inte ökat 1998 jämfört med 1997. Den utveckling som spåddes av många (jfr Bergström, 1999) verkar inte ha tagit fart, åtminstone inte om man ser till vad Internetanvändarna själva framhåller som huvudsaklig användning.

**Figur 4 Syften med den privata Internetanvändningen hösten 1998
(procent av dem som använt Internet senaste året)**

Internet förändras hela tiden. Problemet för användarna är framför allt att hitta rätt i informationsdjungeln. Bland de mest besökta webbplatserna återfinns förutom olika Internettjänstföretag, bland annat portalen Passagen och tidningen Aftonbladet (www.sifointeractive.com). Samma bild framkommer i SOM-data från hösten 1998 (jfr Lowe Hedmans och Anders Lithners artiklar i denna volym). Framgångsrika sajter förefaller vara de som samtidigt erbjuder sina användare flera olika funktioner: genom ett sorterat, blandat utbud kan de attrahera en stor publik, inte minst genom att förena nytta med nöje. Det är samma slutsats som gäller för de flesta framgångsrika massmedier.

Tabell 5 Syften med den privata Internetanvändningen i olika grupper, hösten 1998 (procent av dem som använt Internet senaste året)

Syfte	Alla	Kön		Ålder				Social klasstillhörighet			
		Män	Kv	15-29	30-49	50-64	65-80	Arb	Ltj	Htj	Efö
<u>Information:</u>											
Info.sökning	67	68	68	60	72	70	63	54	74	79	68
Nyhetsinhämtning	40	43	37	41	39	42	37	40	44	40	34
<u>Nöje/förstr./spel</u>	51	53	49	67	46	34	30	65	46	39	49
<u>Kommunikation:</u>											
E-postanvändning	60	60	60	67	57	55	60	50	62	73	62
Knyta kontakter/chatta	17	18	16	33	8	8	7	24	10	12	16
Inköp/ beställningar	17	20	13	16	18	13	13	14	18	20	19
<u>Datorteknisk anv/ göra hemsidor</u>											
	12	16	7	15	10	9	13	13	8	12	14
Annat	9	9	8	9	8	9	3	9	9	9	9
Antal svar	1767	919	848	635	782	320	30	581	523	354	161

Kommentar: Det begränsade antalet svars personer i åldersgruppen 65-80 gör svaren mycket osäkra.

Internet bland andra medier

Mycket har förutspåtts kring huruvida Internetanvändningen kommer att påverka annan medieanvändning och på vilket sätt. Amerikanska och brittiska studier har visat att det framför allt är TV-tittandet som minskar (Nilsson, 1997; Svennevig, 1998; van Eimeren mfl, 1998). En svensk studie om användare av Svenska CNN pekade på att nyhetsläsare på nätet minskat sin tidningsläsning (Fjellman och Sjögren, 1998). Även om denna studie berör en mycket liten och speciell grupp, är det ändå en tendens vi bör fästa uppmärksamhet vid, eftersom dagstidningsläsningen i Sverige är förhållandevis hög jämfört med t ex USA. I årets SOM-undersökning har vi frågat Internetanvändarna om just detta. Resultaten återfinns i tabell 6.

Tabell 6 Internetanvändningens upplevda påverkan på annan medieanvändning (procent av dem som använt Internet senaste året)

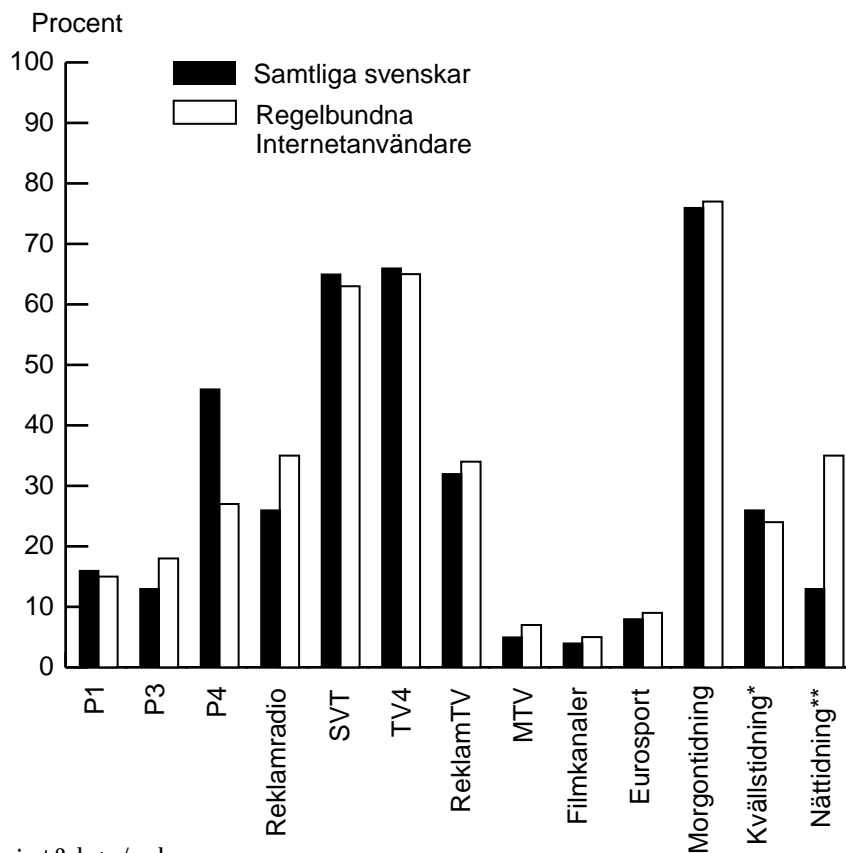
Syfte	Kön			Ålder				Social klasstillhörighet			
	Alla	Män	Kv	15-29	30-49	50-64	65-80	Arb	Ltj	Htj	Efö
Ja, absolut	5	6	3	8	4	1	0	4	4	8	5
Ja, kanske	16	18	14	24	12	9	13	18	16	17	14
Nej, knappast	44	43	46	44	44	47	47	41	44	48	45
Nej, inte alls	33	31	36	23	39	41	40	36	36	25	34
Antal svar	898	474	424	328	395	160	15	315	259	165	85

Ungefär en femtedel av Internetanvändarna bedömer att annan medieanvändning har minskat i någon utsträckning till förmån för nätet. Om man jämför olika grupper finner man i huvudsak skillnader mellan yngre och äldre. De yngsta upplever i dubbelt så stor utsträckning som personer över 50 år att de minskat annan medieanvändning. I andra grupper är skillnaderna små eller obefintliga. Vidare har svarspersonerna fått ta ställning till vilket medium som användningen har minskat för. 11 procent uppger dagstidningar, 7 procent TV och 2 procent radio. Gruppen är förhållandevis liten och resultaten får betraktas som tendenser.

Att en så liten andel menar att Internetanvändningen inte gått ut över den tid som ägnas åt de traditionella medierna torde delvis förklaras av att en stor del av Internetanvändningen inte sker på fritid utan på arbetstid. Därigenom kommer inte Internet att bli någon direkt konkurrent till användningen av traditionella medier i hemmet.

Vi ska också ge en kort glimt av Internetanvändarnas övriga medieanvändning. Skiljer sig surfarens medieanvändning från den genomsnittliga befolkningens? (figur 5). Skillnaderna visar inte så stora, men finns framför allt för etermediernas reklamkanaler och för radions P4. Den senare kanalen är i betydligt mindre utsträckning använd bland regelbundna Internetanvändare än bland den totala befolkningen. Omvänt förhållande råder vad beträffar reklamkanaler. Detta är i första hand ett åldersfenomen – reklamkanaler av olika slag är de Internetanvändande ungdomarnas kanaler, riksradians P3 likaså, medan P1 och P4 har en äldre publik (jfr Bergström, 1999).

Figur 5 Regelbunden användning (minst 5 dagar/vecka) av olika massmedier hösten 1998 (procent av hela befolkningen samt regelbundna Internetanvändare)

* minst 3 dagar/vecka

** minst någon gång varje vecka

De traditionella klyftorna mellan resursstarka och resurssvaga förstärks snarast då vi tar hänsyn till användningens funktioner: de resursstarka betonar informationsanvändning och de resurssvaga nöjesanvändning. I förhållande till andra medier tycks Internet snarast fungera som ett komplement, kanske just beroende på den utbredda arbetsplatsanvändningen, som gör att Internet inte konkurrerar om tiden i hemmet.

Massmediet Internet

Internets roll som massmedium är ännu lös i formerna. Framtiden handlar i stor utsträckning om människors föreställningar om Internet, hur utbredd tron på Internet är och vad det är man tror Internet om. ISOM-undersökningen har svenskarna fått ta ställning till ett antal påståenden om Internet. Tabell 7 visar hur stor andel av befolkningen som instämmer i respektive påstående. En knapp femtedel anser att Internet är en förutsättning i framtiden, en ungefär lika stor andel är skeptisk och menar att Internet är ungdomarnas nöje och ett överskattat informationsmedium. Omkring en femtedel tycker att Internet är alldeles för komplicerat.

När det gäller huruvida Internet kommer att ersätta traditionella medier och kommunikationsformer, är det främst post och telefon som anses aktuellt. Däremot tror inte så många att nättidningen kommer att ersätta papperstidningen (jämför Lowe Hedmans artikel i denna volym).

Det finns betydande skillnader mellan olika grupper i uppfattningarna om nätet. Skillnaderna är i stort sett desamma som vi observerat i fråga om tillgång och användning. Ungdomar är exempelvis mer benägna än äldre att se Internet som något man bör ha för att hänga med i utvecklingen, medan äldre tycker att Internet är alltför komplicerat. Yngre är också mer positiva än äldre till Internet som ersättning för traditionella medier. Pensionärsgruppen förefaller kluven. Å ena sidan menar man att nätet inte kan ersätta traditionella medier, å andra sidan anser man att barn som har Internet lyckas bättre i skolan. Relativt många i alla grupper står bakom påståendet att Internet är överskattat som informationsmedium. Vi ser en kluvenhet inte bara mellan olika grupper, utan också inom grupperna när vi jämför olika påståenden.

Internet växer fort och spridning och användning bland Sveriges befolkning ökar explosionsartat – dock främst i resursstarka grupper. Den skevhet som funnits sedan flera år består. Åldersklyftorna ökar och är större än socio-ekonomiska klyftor – pensionärerna står i stort sett utanför. Det visar sig vidare att arbetsplatsanvändning är en viktig motor i nätets expansion, och det får konsekvensen att de som står utanför arbetsmarknaden också står utanför Internetanvändningen, t ex pensionärer men också arbetslösa och personer i icke-datoriserade branscher.

Tabell 7 Uppfattningar om Internet i olika ålders- och sociala grupper (procent av hela befolkningen)

Påstående	Ålder					Social klasstillhörighet				
	Alla	15-29	30-49	50-64	65-80	Arb	Jbr	Ltj	Htj	Efö
Internet är någonting man måste ha i sitt hem för att hänga med i utvecklingen	17	20	20	15	12	14	2	19	28	22
Barn som har tillgång till Internet lyckas bättre i skolan	17	14	14	20	23	18	9	17	15	24
Internet är i första hand ett nöje för ungdomar	13	8	7	15	26	17	11	9	6	10
Internet är överskattat som medium för att söka information	20	16	16	23	26	19	15	20	20	21
Internet är ännu så länge allt för komplicerat	18	6	10	23	40	19	19	17	12	20
Internet kommer på sikt att ersätta post och telefon	21	22	21	23	15	22	9	20	24	19
Den som har Internet behöver inte ha någon dagstidning	14	22	16	8	8	18	2	13	8	8
Inom en tioårsperiod kommer tidningar att förmedlas över Internet och dagstidningar på papper att försvinna	9	11	9	8	6	10	4	7	7	6
Antal svar	1821	395	639	450	337	775	53	437	218	170

Kommentar: Andelen avser de personer som instämmer på respektive påstående, d v s. de som på en skala mellan 0-10 angett 8-10. Om social klasstillhörighet se förklaring till tabell 1.

Svenskarna har i stort sett en positiv inställning till Internet – en inställning som också finns i den offentliga debatten, där företag, stat och kommun står bakom ökad uppkoppling och användning. Denna öppna famn torde gynna en fortsatt snabb expansion av Internetutrustning och – användning.

Frågan är i vilken utsträckning en sådan expansion kommer att påverka annan medieanvändning, i första hand läsning av papperstidningen och tittande på den traditionella televisionen. I en tidigare analys har gjorts försök att placera in Internet som ett slags specialmedium som håller på att breddas (Hadenius och Weibull, 1999:448ff). Men de två senaste årens undersökningar visar att situationen är mera komplex. Det finns åtminstone två viktiga underströmmar i Internetanvändningen som pekar åt olika håll. De representeras av de två mest frekventa användargrupperna: de resursstarka och de yngre.

De resursstarka grupperna - högutbildade och högre tjänstemän - har etablerat sina Internetvanor via arbetsplatsen. För denna grupp är nätet inte en ersättning för utan snarare ett tillskott till annan medieanvändning. De resursstarka tar sedan länge regelbundet del av många olika medier och Internet ger gruppen ytterligare informationsresurser: de har högst tillgång och de använder oftare än andra nätet för informationssökning.

För de yngre är nätet på väg att bli ett nytt huvudmedium. Om vi anknyter till inledningen är detta också den förväntade vägen. Det är i den yngre gruppen ett medium kan etableras. Men även här står andra medier starkt, t ex Metro, men även traditionell morgonpress.

De yngre är den entusiastiska gruppen. De använder nätet flitigt och betonar dess fördelar. För denna yngre generation är Internet på väg att kunna bli ett huvudmedium. Övrig medieanvändning har fått stå tillbaka för Internet – eller också tar man del av andra medier via nätet. Överlag är detta en grupp med hög mediekompetens och med ett distanserat förhållningssätt till medier (jfr Jansson och Wadbring, 1997).

Men den interaktiva nätanvändningen bland de yngre är ett tecken på att dessa använder Internet på ett annat sätt än de högutbildade. För dem är det inte bara en fråga om förlängning av existerande massmedier, utan ett medium av annat slag: det är en informationsbärare som i sig rymmer traditionella massmedier som dagspress och radio, en CD-spelare och en enkel interaktiv teknik som liknar telefonen. Visserligen är deras användning idag i stor utsträckning nöjesinriktad, men sättet de utnyttjar mediet på ger ändå en antydning om framtida utvecklingslinjer. Det är därför ytterst viktigt att följa Internetvanorna i denna grupp, inte minst med tanke på att det är nätanvändningen bland de yngre som kommer att påverka den roll Internet på sikt kommer att spela i samhället.

Noter

¹ Ökningen är inte linjär över året. Särskilt vid jultid ökar andelarna genom att Internetabonnemang givits bort som julklapp. Motsvarande tendenser har även tidigare iakttagits för video och CD-spelare.

Referenser

- Bergström, Annika (1999) *Internet i svenska hushåll hösten 1997*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, arbetsrapport nr 90
- Bergström, Annika och Weibull, Lennart (1998) Internet - för alla?, i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart *Opinionssamhället*, SOM-rapport nr 20. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Dagens Media* 20/4 1999
- Dahlbom, Bo och Janlert, Lars-Erik (1995) Livet på nätet, i Karlsson, Magnus och Sturesson, Lennart (red) *Världens största maskin*. Människan och det globala telekommunikationssystemet. Stockholm, Carlssons
- Fjellman, Erik och Sjögren, Jan (1998) *Nyhetsläsning på Internet*. Svenska CNN ur ett användarperspektiv. Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik och masskommunikation, fördjupningsarbete i Medie- och kommunikationsvetenskap
- Hadenius, Stig och Lennart Weibull (1997) *Massmedier*. Press, Radio och TV i förvandling. 6:e upplagan. Stockholm, Bonnier Alba.
- Hadenius, Stig och Lennart Weibull (1999) *Massmedier*. Press, Radio och TV i förvandling. 7:e upplagan. Stockholm, Albert Bonniers Förlag.
- Høyer, Sverre (1989) *Små samtaler og store medier*. Kristiansand: Universitetsforlaget
- Jansson, André och Wadbring, Ingela (1997) TV-tittande – mer än bara TV. I Nilsson, Lennart (red) *Nya landskap*. SOM-rapport nr 19. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Mediebarometern 1998* (1999) Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet

MMS 1999 (Mediemätning i Skandinavien) Uppgifter från MMS hemsida www.mms.se

Nilsson, Anders (1997) *Informationsvanor i förändring*. Nordicom-Information nr 2-3

Rogers, Everett M (1995) *Diffusion of innovations*. New York, Free Press

Rubin, Alan M (1985) Media Gratifications Through the Life Cycle, i Rosengren K E, Wenner L, Palmgreen P (red) *Media Gratifications Research*. London, Sage Publications

Svennevig, Michael (1998) Evolution, Not Revolution. The Future of Broadcasting in United Kingdom, *I Electronic Media and Measurement Trends - on a Collision Course?* ESOMAR/ARF Worldwide Electronic and Broadcasting Audience Research Symposium 1998. Amsterdam, Esomar

Weibull, Lennart och Kratz, Charlotta (1995) *Tidningsmiljöer*. Dagstidningsläsning på 1990-talet. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs Universitet

Weibull, Lennart (1997a) *Dagspress i kris, det nya informationssamhället – eller vad?* Presentation på Dagspressdagen 1997. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Dagspresskollegiet, PM nr 27

Weibull, Lennart (1997b) IT-den nya mötesplatsen i Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Ett missnöjt folk?* SOM-rapport nr 18. Göteborg: SOM-institutet,

www.sifointeractive.se

Öhrlings Coopers & Lybrand AB, *Internetmarknaden i Sverige*, www.pts.se/Aktuellt/pdf-instr.htm

FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR DAGSTIDNINGAR PÅ INTERNET

LOWE HEDMAN

Frageställning

Inom ramen för ett projekt om morgondagens dagstidningar¹ är det naturligtvis intressant att försöka fånga in vilka variabler, som kan tänkas påverka den framtida utvecklingen för papperstidningar och deras elektroniska motsvarigheter. I den studie, som genomfördes hösten 1998 och som avrapporteras här, var syftet att få en föreställning om vilka faktorer, som kan tänkas ha betydelse för presumtiva konsumenters benägenhet att lämna papperstidningen och övergå till att läsa tidningen på Internet. Allmänhetens uppfattning om papperstidningars värde (se Karin Hellingwerfs artikel i denna bok samt Jansson, 1997:209f) och deras syn på nättidningar kommer i varje fall på sikt att ha betydelse för spridningen av dagstidningar på nätet.

Först kommer dock några saker som har direkt betydelse för tidningsläsandet på Internet att tas upp, nämligen spridningen av Internetuppkopplingar och datorer, som är en förutsättning för detta. I just det här sammanhanget är det spridningstakten snarare än det faktiska läget som är det intressanta. Antalet datorer har ökat mer än fem gånger sedan 1995 och andelen hushåll med en persondator uppgick hösten 1998 till 54 procent. Bara under det senaste året har ökningen varit 26 procent. Samtidigt har andelen hushåll uppkopplade till Internet ökat mycket kraftigt, nämligen med 50 procent om vi enbart ser till dem som har persondator i hemmet. Räknar vi på befolkningen i dess helhet har ökningen varit hela 94 procent, alltså nästan en fördubbling mellan åren 1997 och 1998. Drygt en tredjedel av de svenska hushållen hade hösten 1998 möjlighet att utnyttja Internet (Jfr Annika Bergströms och Lennart Weibulls artikel i denna volym).

En annan förutsättning för att tidningsläsning på Internet skall komma till stånd är att det finns tidningar att läsa på nätet. Andelen svenska nättidningar har ökat, även om tillväxttakten inte har varit lika snabb som tidningarna själva bedömde för ett par år sedan (Hedman, 1998a:31). Idag finns ett sjuttiofem dagstidningar på Internet med ett något så när stort och intressant utbud. För de flesta tidningsföre-

tagen har det visat sig vara både dyrare och mer komplicerat än vad man hade tänkt sig att få ut en elektronisk variant av papperstidningen. Flera av de större dagstidningarna har också kommit att bli stora på nätet, samtidigt som konkurrensen från andra medier, som ligger i gränslandet mellan tidningsvärlden, radio- och TV-marknaden, har etablerats.

Traditionella mediekonsumenter

Precis på samma sätt som när det gäller andra nya idéer, varor och tjänster, tar det en viss tid innan nyheter på medieområdet når en större grupp av människor. Det finns alltid innovatörer, som är beredda att prova det mesta som är nytt på ett visst område. Flertalet avstår dock att prova den nya produkten och tillväxten är vanligtvis relativt långsam. Vid någon tidpunkt ökar antalet människor som tar del av produkten i fråga och vi ser en kraftig tillväxt i spridningen av densamma.

Det är framför allt två fenomen, som kan vara intressanta att notera i det här sammanhanget. Det ena är att spridningen av nya medier vanligtvis hämmas av tekniska och/eller ekonomiska faktorer, vilket inte är lika vanligt i när det gäller andra produkter. Ett bra exempel på det är utbyggnaden av kabel-TV-näten. En del av de som önskade ansluta sig till ett nät kunde inte göra det vid den tidpunkt de önskade på grund av att anslutning var förbehållen dem som bodde i nära anslutning till var kabelnäten lades ned (se t ex Hedman/Holmlöv, 1986). Priserna på nya produkter inom mediesektorn är vanligtvis relativt höga i inledningskedet av spridningen. Ett aktuellt exempel på det är de nya digitala radioapparaterna. Det höga priset är inte ägnat att påskynda spridningen.

Den andra intressanta faktorn i det här sammanhanget är att spridningen av nya medier, som har kommit på senare tid, har gått snabbare än medier som kom tidigare. Vi kan exempelvis notera att spridningen av TV till en viss andel av den svenska tänkbara målgruppen gick snabbare än spridningen av radio, färg-TV-penetrationen skedde snabbare än spridningen av de äldre, svart-vita, TV-apparaterna, etc. Vid någon tidpunkt i utvecklingen kommer människor att uppfatta att nu är det intressant att ansluta sig till nätet och utnyttja nätets olika funktioner inklusive att läsa tidningar och tidskrifter, som finns utlagda.

Förutom de egenskaper som produkten i sig bär på, är det ofta egenskaper hos de presumtiva konsumenterna som avgör om och när spridningen kommer att sätta fart. Generellt är vi som mediekonsumenter konservativa. Vi är inte särskilt benägna att ändra våra medievanor och det tar vanligtvis relativt lång tid innan vi tar till oss nya medier och vi gör det under en förhållandevis lång tidsperiod.

Faktorer som talar för papperstidningen

Vad är det som talar emot läsningen av dagstidningar på Internet? En viktig hypotes i det här sammanhanget är just att vi, som mediekonsumenter, i stor utsträckning väljer att konsumera samma medier hela tiden. Den här traditionella synen har sin grund i olika förhållanden. Nedan redovisas dessa i hypotesform. Den övergripande hypotesen är att människor inte är särskilt förändringsbenägna och avstår från att prova nya tekniker ända tills en kritisk massa har börjat använda dessa.

1. Hypotesen att vi är fångade i vanans makt

Spridningen av dagstidningar på Internet hämmas till en del av attityder hos tidningsläsarna. Det är således inte bara tillgången till en dator och Internet, som avgör om man börjar läsa tidningar på nätet eller inte. Det finns anledning att misstänka att relativt stora grupper av människor inte kan tänka sig att avstå från papperstidningen, som en del av det dagliga livet – papperstidningen är en del av vardagen. Tidningsläsningen ingår hos de allra flesta i den rutin, som vanligtvis etableras av en människa och som är en del av människans sätt att skapa ordning och reda i tillvaron. Weibull (1995:196) talar om pressens ”trygghetsskapande roll”. Att bryta det mönstret, att tänka sig att läsa hela eller delar av tidningen på nätet, är förmodligen inte lätt.

2. Hypotesen att en tidning måste vara av papper för att rätt känsla skall skapas

En vanligt förekommande uppfattning tycks vara att en dagstidning måste se ut precis som den gör, framför allt att den måste vara av papper. Det är också ett argument som ofta förs fram i diskussionen kring papperstidningar contra elektroniska tidningar. Ingen har dock undersökt saken ordentligt. I det här sammanhanget blir det naturligt att ställa frågan hur viktigt det är. Hypotesen är alltså att många tidningsläsare inte kan tänka sig att avstå från en tidning producerad av papper. Mycket talar för att hypotesen kommer att få ett stort stöd.

3. Hypotesen att långa texter på bildskärm inte läses

Det kan vara så att många människor uppfattar det som svårt att läsa längre styckena på en dataskärm. Det är i varje fall en vanligt förekommande synpunkt, som också får stöd av forskningsresultat.² Om det innebär att man heller inte vill eller tycker sig kunna läsa tidningen på nätet är svårt att veta. Hypotesen är att människor i stor utsträckning avstår från att läsa dagstidningar på Internet därför att de anser att det är svårt att läsa på bildskärm, men också rent allmänt för att det upplevs som komplicerat att ta fram materialet och sedan läsa det på skärm.

Faktorer som talar för elektronisk publicering

Vad finns det då för faktorer som talar för elektronisk publicering? På samma sätt som ovan tas nedan några tänkbara hypoteser upp till diskussion.

1. Hypotesen om ett ständigt ökande behov av nyheter:

Mycket talar för att vårt behov av nyheter är omätligt. Vi vill hela tiden bli uppdaterade på vad som har hänt runt omkring oss, både internationellt, nationellt och regionalt/lokalt. Behovet av ständiga nyheter har möjligtvis sin grund i att vi vill känna oss trygga. Vi vill få reda på att inget har hänt runtomkring oss, som kan tänkas påverka oss på ett eller annat sätt.

Om det kan visas att Internet huvudsakligen används för att söka information - och framför allt om det är nyheter som söks mer än något annat - borde sannolikheten för en framtida snabb spridning av utnyttjandet av elektroniska tidningar vara större än om Internet huvudsakligen används för e-postmeddelanden, för att söka nya underhållningsspel, surfa på nätet i allmänhet eller liknande.

2. Hypotesen att medierna håller på att kommersialiseras i större utsträckning än tidigare

En hypotes är att medieutvecklingen går mot en punkt, där medierna blir mer kommersialiserade än tidigare. Reklamen skall stå för en ökande del av kostnaderna och människor börjar i allt större utsträckning förvänta sig att innehållet i medierna skall vara gratis. De flesta tecken tyder att betalningsviljan när det gäller TV-avgiften har blivit lägre. Trots att Radiotjänst i Kiruna AB, som har riksdagens uppgift att ansvara för att TV-avgiften kommer in, med framgång har satsat på att få företag, föreningar och organisationer att betala för sina TV-mottagare, samti-

digt som antalet svenska hushåll inte har minskat, visar det sig att de samlade licensintäkterna har minskat i storlek.

Antagandet är därför att ju längre tid dagstidningarna ställer de elektroniska utgåvorna till förfogande utan krav på ersättning från läsarna, desto större blir sannolikheten att uppfatta att vi inte behöver betala för medieutbudet. Om en sådan uppfattning sprider sig blir det ännu svårare att i ett senare skede införa en avgift.

3. Hypotesen att mediekonsumenter väljer det som är gratis

Hypotesen anknyter till den föregående. Vi kan se att medier, som ställs gratis till förfogande snabbt kan nå framgång. Tidningen Metro är naturligtvis det bästa exemplet på det (jfr Ingela Wadbrings artikel i denna volym). Hypotesen är att nättidningarna kommer att locka till sig många människor just av det skälet att de är gratis. Varför betala för något som man kan få gratis, är en fråga papperstidningsläsarna måste ställa sig? I takt med att datorerna blir mer vanligt förekommande i hemmet och att Internetuppkoppling håller på att bli standard för varje datoranvändare, desto lättare blir det att utnyttja informationen på nätet även för de mer vardagliga behoven som att leta efter extraprisen på matvaror, bio- och teaterpremiärer, övriga lokala evenemang, alldeles oavsett om det är den lokala nättidningen eller den lokala portalen, som förser oss med uppgifterna.

4. Hypotesen att en formatändring har ägt rum

På senare tid har vi kunnat se hur utbudet av framför allt nyheter har ökat radikalt. Det gäller så gott som uteslutande korta nyheter i såväl radio som TV. Även de privata lokala radiostationer, som vanligtvis inte har särskilt mycket av annat material än musik, håller sig med korta nyheter.

Hypotesen är att vi som mediekonsumenter påverkas av förändringar i utbudet på så sätt att vi anpassar oss till den form som medierna erbjuder. Ger oss medierna i allt större utsträckning korta inslag, kommer vi så småningom att efterfråga just korta inslag och inget annat. Det talar till nättidningarnas fördel, eftersom många elektroniska publikationer väljer att portionera ut informationen i mindre bitar. Ungefär som man i en papperstidning oftast kan välja att läsa en ingress, kan de som läser en elektronisk tidning eller tidskrift välja att läsa den inledande delen av en artikel. Framtida studier får visa i vilken utsträckning läsaren väljer att gå vidare eller om de nöjer sig med den inledande, sammanfattande texten.

Vad säger resultaten?

Hur ser man på Internet?

En central hypotes är att attityden till och kunskapen om Internet som företeelse har betydelse för i vilken utsträckning man utnyttjar nätet och därmed också benägenheten att använda Internet för att läsa tidningar och tidskrifter. Inställningen till Internet har mätts med hjälp av några olika påståenden som respondenterna har fått ta ställning till på en 11-gradig skala. Ett sådant påstående är att "Internet är i första hand ett nöje för ungdomar". Ett instämmande i det påståendet torde kunna tolkas som att man inte fäster så stor vikt vid Internet som företeelse.³ En av fem tillfrågade (21 %) har den uppfattningen. Det är betydligt vanligare att ta avstånd från påståendet. Det gör tre av fem (59 %). Vi får väl tolka resultatet som att de flesta tycker att Internet berör fler grupper i samhället än ungdomar och att det inte bara är till för att underhålla dem.

En majoritet tycks alltså uppfatta Internet som en väsentlig företeelse i dagens svenska samhälle. Utifrån svaren på den frågan hade vi förväntat oss att svarsfördelningen på nästa attitydfråga, "Internet är någonting man måste ha i ett hem för att hänga med i utvecklingen", skulle se lite annorlunda ut än vad den gjorda. Det är nämligen bara knappt en tredjedel (29 %), som instämmer i påståendet. Vi hade förväntat oss en större andel instämmanden. Hälften av de tillfrågade tycker inte att Internet är en nödvändig funktion i hemmet. Förklaringen till att det inte är fler som instämmer i påståendet kan vara att familjen har tillgång till Internet på arbetet respektive i skolan och att man anser att det är fullt tillräckligt.

Ett incitament för allmänheten att skaffa sig Internet är om de tror att det skulle påverka de egna barnens förmåga att klara sig i skolan. Även hushåll utan barn borde ställa sig positiva till ökad Internetanvändning, om man anser att ett sådant samband föreligger. Det visar sig att påståendet att "Barn som har tillgång till Internet lyckas bättre i skolan" delar de tillfrågade i tre ungefär lika stora delar. Det är de som instämmer i påståendet (34 %) och de som tar avstånd från det (32 %) samt de som valt att placera sig i mitten (34 %).⁴ Någon riktig uppslutning kring hypotesen om ett samband mellan tillgång till Internet och framgång i skolan finner vi inte. Det betyder att det inte heller kommer att vara något starkt argument för att ansluta sig själv eller familjen till Internet.

Det förefaller som att det finns en kärna av personer som ser Internet som något nödvändigt inför framtiden. Den är kanske inte så stor som förväntat med tanke på hur länge diskussionen om IT-satsningar i samhället förekommit och hur omfattande den har varit och där har Internet kanske varit den viktigaste företeelsen de senaste fem åren. Resultaten antyder att Internet inte uppfattas som ett avgörande instrument för att lyckas i samhället.

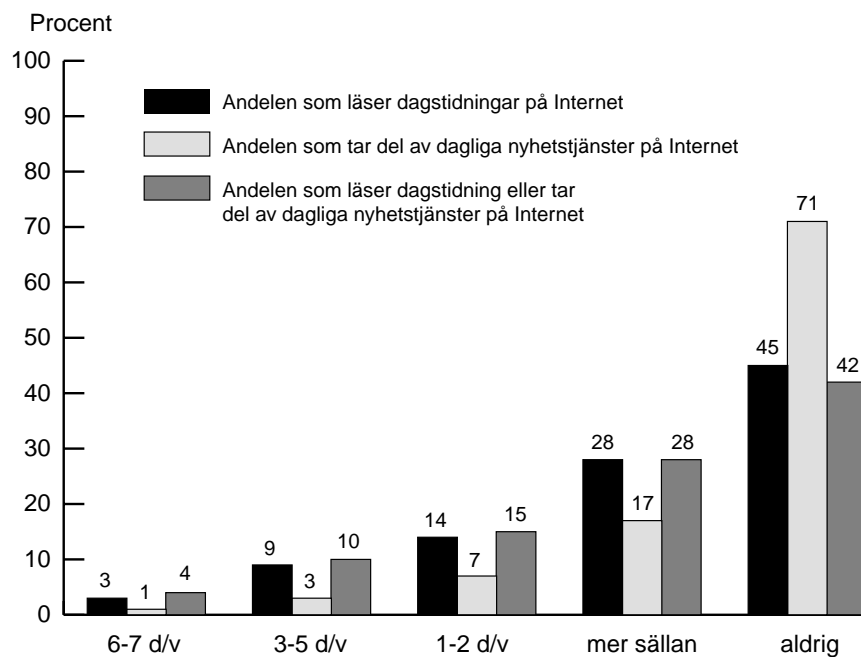
Vad används Internet till?

Resultaten visar att ungefär hälften av de tillfrågade har använt Internet under det senaste året. Inget sägs här om hur frekvent användandet är. Det är vanligast att använda Internet för informationssökning (detta behandlas utförligare i Bergströms och Weibulls artikel i denna volym). Två tredjedelar av dem har använt Internet under det gångna året söker "fack-/specialinformation inom vissa ämnen" via Internet, vilket motsvarar ca en tredjedel av alla svenskar. Den därefter vanligaste typen av funktion hos Internet som utnyttjas är e-post (60%). Det därefter vanligaste användningssättet är att utnyttja Internet för nöje, spel och förströelse i allmänhet. Det gör ungefär hälften av de tillfrågade (51 %). Ett stort användningsområde är också att "söka, hämta och läsa dagliga nyheter". Det gör 4 av 10 tillfrågade. Att "chatta" och knyta kontakter med andra människor samt att handla på nätet är inte lika vanligt förekommande, men nästan en av fem som varit inne på nätet gör inköp eller beställningar den vägen.

Hur många läser dagstidningen på nätet?

Drygt hälften (54 %) av dem som varit inne på nätet det gångna året säger sig läsa dagstidningar på nätet med en viss regelbundenhet. Det betyder att ca en fjärdedel (28 %) av hela befolkningen läser dagstidningar på Internet. En mindre del, ungefär en av tio, läser regelbundet. Hur frekvent läsarna tar del av nättidningar och andra nyhetstjänster framgår av diagram 1. De mer eller mindre dagliga läsarna utgör en minoritet, ca tre procent (av dem som uppger att de under det senaste året använt Internet). Om vi med regelbundna läsare avser sådana som läser åtminstone en gång per vecka uppgår den andelen till ungefär en fjärdedel (26 %). Den större delen av nättidningsläsarna är mer sporadiska läsare än så.

Figur 1. Andelar som i olika utsträckning läser dagstidning eller tar del av dagliga nyhetstjänster på Internet, hösten 1998 (procent av dem som använt Internet det senaste året)*

Kommentar:*1 procent har avstått från att svara på hela frågan. Antal svar: 1766

Frågan är om det är tidningarnas vanliga prenumeranter som också läser tidningen på nätet eller om det är helt nya grupper. Våra data tillåter oss inte att titta på sambandet mellan prenumeration på enskilda tidningar och läsning av just deras variant av tidningen på nätet, utan vi får nöja oss med ett mer generellt samband mellan morgontidningsprenumeration och läsande av dagstidningar på Internet. De som läser tidningar på nätet utgörs till knappt en tredjedel (29 %) av sådana som inte prenumererar på en tidning. Resterande drygt två tredjedel (71 %) är prenumeranter på papperstidningar. Det föreligger således ett relativt omfattande dubbelläsande, om vi förutsätter att de som prenumererar också läser tidningen i fråga. Drygt hälften (54 %) av prenumeranterna läser någon gång dagstidningar på nätet. Det är dock bara hälften (25 %) som gör det regelbundet, dvs minst en gång

per vecka. De båda gruppernas läsbeteende är relativt lika, dock är icke-prenumeranterna något mer aktiva på nätet än prenumeranterna. En majoritet i bägge grupperna utnyttjar nättidningen mer sällan än en till två dagar i veckan.

Vi kan också konstatera att av de regelbundna läsarna⁵ av morgontidningar, som inte är prenumeranter, läser fem procent tidningen på Internet. Andelen är fortfarande förhållandevis liten, men har nästan fördubblats under ett år. Det är dock fortfarande mycket vanligare att skaffa sig tillgång till tidningen på arbetsplatsen eller i skolan (48 %) eller att man läser hos bekanta (16 %) eller att man köper lösnummer (också 16%).

Vilka är det då som läser dagstidningar på nätet? Männen är, som redan har framgått, mer intresserade av Internet än kvinnor. Det gäller också läsning av nättidningar. Som förväntat har åldern och den formella utbildningen betydelse. Även om de yngsta, 15-29 år, läser något mer än de övriga ålderskategorierna är skillnaderna marginella och inte statistiskt signifikanta.

Utbildning uppvisar en del större skillnader. De med högre utbildning läser i större utsträckning tidningar på nätet än de med lägre. Ser vi närmare på den formella utbildningsbakgrunden är det tydligt att de, som enbart har folkhögskola, enhetskola eller grundskola och flickskola eller realskola som grund, i mindre utsträckning läser tidningar på nätet än andra utbildningskategorier. När det gäller de som har realskola och flickskola bakom sig spelar ålder också in. Att det förhåller sig på det sättet kan möjligtvis hänga samman med att de högutbildade har haft möjlighet att läsa nättidningar på gymnasiet, högskolan respektive universitetet i de data-salar, som i allt större utsträckning har ställts till de studerandes förfogande.

Dagstidningar konkurrerar på Internet med liknande tjänster som förmedlas av andra medieföretag. Det gäller i synnerhet på nyhetsområdet. Ungefär en fjärdedel av dem som har använt Internet det senaste året har också vid något tillfälle utnyttjat dessa nyhetstjänster (se diagram 1). En av tio gör det regelbundet, dvs åtminstone en gång i veckan.

Till stor del är det samma människor som läser dagstidningar på nätet och som tar del av nyhetstjänster från andra medier på Internet. Sammantaget är det drygt hälften (57 %), som hämtar information från Internet. Drygt en fjärdedel (29 %) gör det regelbundet.

Tabell 1. Andelen som läser dagstidning eller tar del av nyhetstjänster via Internet bland män respektive kvinnor samt i olika ålders-, utbildnings- och sociala grupper (procent av dem som använt Internet det senaste året, n=1767)

Användning	Kön			Ålder			Utbildning		
	Alla	Man	Kv	15-29	30-49	50-75	Låg	Medel	Hög
Tar del av minst någon dagstidning på nätet	54	59	48	55	54	51	53	52	55
Tar del av minst någon nyhetstjänst på nätet	28	34	21	30	28	22	31	26	29
Tar del av antingen dags-tidning eller annan nyhetstjänst på nätet	57	64	50	59	57	53	56	56	58
Antal svar	1767	920	847	636	782	348	501	547	708

Användning	Svensk medborgare		Social klasstillhörighet				
	Ja	Nej	Arb	Jbr	Ltj	Htj	Efo
Tar del av minst någon dagstidning på nätet	54	47	53	50	56	57	53
Tar del av minst någon nyhetstjänst på nätet	28	16	29	0	27	31	25
Tar del av antingen dags-tidning eller annan nyhets-tjänst på nätet	58	49	56	50	59	60	56
Antal svar	1684	68	537	4	529	256	114

Vad är det då man väljer att läsa eller ta del av på Internet? Som framgår av tabell 2 är det framför allt Aftonbladet som hittar en publik på nätet. Nästan hälften (41 %) av dem som använt Internet det senaste året har någon gång besökt Aftonbladet på nätet. Nästan en av fem (16 %) läser tidningen på nätet åtminstone någon gång i veckan. Ingen annan tidning eller annan tjänst på nätet når denna andel. Närmast kommer Expressen och Dagens Nyheter.

Tabell 2. Andelen som någon gång läst dagstidningar på nätet (procent av dem som använt Internet det senaste året, n=1767)

Tidning	Alla	Kön		Ålder			Utbildning		
		Man	Kv	15-29	30-49	50-75	Låg	Medel	Hög
Aftonbladet	41	45	38	45	41	34	47	41	37
Expressen	24	25	22	24	24	22	28	23	21
Dagens Nyheter	24	25	21	23	25	22	19	20	31
Svenska Dagbladet	17	19	15	17	17	18	12	14	23
Göteborgs Posten	12	12	10	11	13	9	13	10	11
Dagens Industri	17	12	8	14	18	20	15	15	20
Antal svar	1767	920	847	636	782	348	501	547	708

Det dominerande mönstret är att männen är mer flitiga användare av nätet än kvinnor. Det blir särskilt tydligt när det gäller Dagens Industri (DI). Nästan var tionde man (9 %) läser tidningen på nätet regelbundet, mot bara två av tio kvinnorna. Åldersmässigt är skillnaderna mellan olika grupper inte särskilt stora, oavsett om vi ser till det totala läsandet eller det regelbundna läsandet. Undantaget är även här DI. Medelålders läser mer än andra. För DI framstår således gruppen medelålders män som den primära gruppen för tidningen. Det förefaller vara samma målgrupp som pappersversionens.

Utbildningens betydelse i sammanhanget varierar från tidning till tidning. När det gäller Aftonbladet, Expressen och Göteborgs-Posten på Internet minskar läsandet med högre utbildning, medan det omvända gäller för Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Dagens Industri. Aftonbladet på nätet tilltalar i större utsträckning vänsterpartister och socialdemokrater än dem med andra partisympatier. Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Dagens Industri drar till sig fler bland folkpartister och moderater. I stort sett följer mönstret det som gäller för sambandet mellan ovannämnda variabler och papperstidningen.

Ytterligare nästan 40 tidningar anges som nätkällor, men ingen, med undantag av Vestmanlands Läns Tidning, får fler besökare än tio.

De övriga nyhetstjänsterna på Internet når en förhållandevis begränsad grupp av människor. Andelen, om vi räknar utifrån dem som använt Internet det senaste året, uppgår till som mest fem procent. Det avser TV4:s nyhetstjänst på Internet. SVT24 och Svenska CNN får båda lika stor publik, nämligen 3 procent. Eko-redaktionens nätsändningar har en publik på 2 procent.

Innovationsgrunder

Bra för att söka nyheter

Som vi såg ovan kommer nyhetsinhämtning, dvs att man söker, hämtar och läser dagliga nyheter på Internet, först på fjärde plats bland aktiviteter man kan ha för sig på nätet. I genomsnitt 40 procent av dem som har använt Internet under det senaste året har utnyttjat nätet för att hämta nyheter. Även om det är betydligt fler som använder Internet för allmän informationssökning är det en förhållandevis stor andel som är intresserad av att skaffa sig nyheter samma väg. Det är också en växande andel. Gruppens relativa storlek har ökat med 25 procent i jämförelse med året innan, medan exempelvis användningen av Internet för nöjes skull knappast har förändrats alls (se Bergström, 1999:21).

Det är inte alla av dem som söker nyheter på nätet som ägnar sig åt annan informationssökning, men andelen är förhållandevis stor, nämligen drygt två tredjedelar (70 %). Andelen intresserade av sökfunktionen hos Internet antyder att intresset för tidningar på nätet kommer att öka framöver.

De som, enligt tidigare undersökningar (se bl a Hedman, 1998:22f), har lämnat dagstidningarna och alltså inte hämtar sin nyhetsinformation därifrån är bl a ungdomar och lågutbildade. Frågan är om dessa grupper har valt att i stället söka information via nätet. Eftersom de i mindre utsträckning än andra förväntas ha tillgång till Internet borde det kanske på det här stadiet av utvecklingen vara svårt att se sådana generella spår i statistiken. De uppgifter, som redovisas här, bygger dock på data från dem som sagt sig ha använt Internet under det gångna året. Det visar sig att den allra yngsta ålderskategorin, 15-29 år, tillhör de mer frekventa använ-

darna (41 %), men skillnaderna mellan åldersgrupperna är förhållandevis små. De varierar mellan 37 procent för de allra äldsta och 42 procent för ålderskategorin 50-64 år. Vi kan också konstatera att ungdomarna inte oväntat använder så gott som alla Internetfunktioner flitigare än andra. Undantagen är generell informationssökning och inköp via nätet.

Något linjärt samband mellan nyhetsinhämtning och ålder finns alltså inte. Det förväntade sambandet är svagt. När det däremot gäller utbildning verkar hypotesen bli bekräftad. De lågutbildade utnyttjar Internet för nyhetsinhämtning mer än någon annan utbildningsgrupp, även om skillnaden gentemot dem med medelhög utbildning är liten (42 % mot 41 %). Med tanke på att mönstret är det direkt motsatta när det gäller generell informationssökning skulle det naturligtvis vara intressant att studera detta något närmare. Samma mönster återfinns om vi tar hänsyn till social klasstillhörighet. Det är alltså inte det förväntade sambandet att högre tjänstemän skulle utnyttja nyhetsinhämtningen som funktion mer än arbetare och lägre tjänstemän. Det är inga nämnvärda skillnader mellan grupperna. De lägre tjänstemännen utnyttjar Internet för det här ändamålet något mer än de två andra grupperna, som har lika stora andelar (44 % mot 40 %). Även utifrån den här kategoriindelningen uppvisar allmän informationssökning det förväntade mönstret, dvs att andelen utnyttjare ökar med högre social klasstillhörighet.

Det har hävdats att lokala annonser är viktiga för läsarnas intresse för ett medium och att sådana återfinns i mycket liten utsträckning på Internet i dag. Vi frågade respondenterna, som varit inne på nätet det senaste året, om de tyckte att bristen på lokala annonser var en svaghet med Internet.⁶ En knapp tredjedel (28 %) instämmer i påståendet, medan exakt en tredjedel hävdar motsatsen. Avsaknaden av lokala annonser på Internet kan alltså vara en orsak till att intresset för Internet inte är större än vad det är. Samtidigt så pågår nu en intensifiering av arbetet med att försöka göra Internet mer attraktivt för annonsörer. De tidningar som ligger ute på nätet bidrar inte minst till detta. Det gäller framför allt de som parallellt med sin egen webbplats försöker skapa lokala portaler, som skall kunna fungera som lokala/regional marknadsplatser och där tidningens främsta uppgift är att administrera och underhålla webbplatsen i fråga.

I övrigt kan vi konstatera att det är vanligare bland män än bland kvinnor att hämta nyheter via Internet. Däremot är det ingen skillnad mellan könen när det gäller informationssökning i övrigt. Män förefaller generellt mer nyhetsfixerade än kvinnorna.

För att det skall vara intressant att utnyttja Internet måste informationen som finns där vara attraktiv i en eller annan mening. Vi ställde ett påstående, som åtminstone till en del mäter detta, nämligen att "Internet ger både bättre och snabbare information än andra medier". Drygt en tredjedel (39 %) tycker att Internet är snabbare och bättre, medan knappt en tredjedel (29 %) har den motsatta uppfattningen. En stor grupp av de tillfrågade är följaktligen tveksamma och vet inte vad de skall tycka i den här frågan. Den i det här sammanhanget mest intressanta gruppen är självfallet de som har praktisk erfarenhet, dvs de som har läst någon tidning på nätet. Om de tycker att läsa tidningen på Internet är bättre och snabbare än läsa en papperstidning, är det troligt att de fortsätter att göra det. Eftersom det är så lätt att gå vidare från den "egna" tidningen till andra tidningar på nätet, innebär den här uppfattningen förmodligen också att läsaren utvecklar sitt Internetläsande. Mycket talar för att det håller på att utvecklas en ny läskultur när det gäller läsandet på Internet, som inte alls liknar den kring en papperstidning (Hedman, 1998b). Det visar sig också att de som läst tidningar på nätet i större utsträckning än de som aldrig har gjort det⁷ anser att nätet ger bättre och snabbare information än andra medier. Andelen uppgår dock till knappt hälften (46 %) av användarna. Även om de är betydligt fler än de som inte använder sig av dagstidningar på nätet har de inte en samstämmig uppfattning i frågan.

Den ekonomiska, kommersiella aspekten på nättidningsläsning

Ovan nämndes att det är troligt att mediekonsumenten kommer att bli mindre och mindre benägen att betala för i första hand nyheter och information. Frågan är om det kan avspeglar sig i viljan att skaffa sig prenumeration på en dagstidning generellt och/eller om det är beroende av möjligheten att ta del av motsvarande utbud via en nättidning.

Andelen prenumeranter som har funderat på att avsluta sin prenumeration någon gång under det senaste året har inte, som förväntat, ökat under de senaste fem åren, dvs sedan tidningar på nätet började etableras. Andelen har varierat mellan 25 och 30 procent, men vi kan alltså inte notera någon ökad andel under de senare åren. Hur stor är då benägenheten att sluta prenumerera på tidningen på grund av möjligheten att läsa den på Internet? Den är självfallet rätt liten hösten 1998. Totalt uppger dock sex procent av dem som någon gång funderat på att säga upp sin prenumeration att anledningen är att de kan läsa tidningen på Internet. Det utgör

ca en procent av samtliga prenumeranter. Det kan tyckas som en liten grupp, men skulle, om de gjorde allvar av sina planer, kunna påverka branschens lönsamhet. Effekten skulle bli stor inte bara på grund av gruppens avhopp i sig, utan kanske framför allt på grund av den bandwagon-effekt, som skulle kunna bli följden.

Det är troligen för tidigt att se spåren av tidningarnas publicering på nätet. Det finns förmodligen för lite information på tidningarnas hemsidor än så länge. Andelen, som anger att skälet till att de någon gång funderat på att säga upp sin prenumeration på grund av att de kan läsa tidningen på Internet, har fördubblats sedan 1997. Förklaringen kan vara att fler tidningar har kommit ut på nätet och att de som redan var ute 1997 har förbättrat sina sidor.

Går vi till dem som lite mer allvarligt tänkt på att säga upp sin prenumeration, de som säger sig ha funderat "flera gånger" på det, finner vi en något lägre andel. De utgör fyra procent av samtliga som gått i sådana tankar. Även denna andel har fördubblats mellan åren 1997 och 1998.

Det finns ett svagt samband mellan ekonomiska förhållanden och prenumera-tionsbenägenhet. Det syns tydligt när de som funderat på att avsluta sin prenumeration får ange skälen till det. Där framstår i varje fall en ekonomisk faktor som viktig, nämligen påståendet att "allt annat har blivit så dyrt". Andelen som angivit det som skäl har ökat med tio procentenheter (från 36 % till 46 %) mellan åren 1994 och 1998. Det rör sig alltså om en ganska kraftig ökning (jfr Anders Lithners om artikel om dagspress i denna volym).

Den traditionella inställningen

1. Vana talar för papperstidningen

Ju längre vana man har av att läsa en papperstidning, desto svårare borde det vara att ändra sin vana och börja läsa tidningar på nätet. På påståendet "Om Internettidningar kunde presenteras på sladdlösa, medtagbara skärmar, skulle jag vara beredd att överge papperstidningen" är det bara knappt en femtedel (17 %) av dem som använt Internet under det senaste året som instämmer. Även bland dem som alltså har en viss vana vid ny teknologi finns det en stark motvilja – 66 procent av de tillfrågade – mot att använda en elektronisk variant av dagstidningen.⁸ Som förväntat ökar motviljan med stigande ålder och, får vi anta, mer vana vid att läsa

papperstidningar. De yngre är generellt mer positiva till att utnyttja framtida möjligheter än de äldre.

En konservativ inställning till elektroniskt publicerade tidningar borde också ta sig uttryck i låg tilltro till att de kan ge några nämnvärda fördelar i jämförelse med papperstidningar. Om vi mäter det med hjälp av påståendet "Man får ut mer av nyheter och information genom Internet än genom vanliga tidningar" visar det sig att drygt hälften av de tillfrågade (55 %) inte ställer sig bakom detta. Det är faktiskt bara 16 procent som instämmer i påståendet. En relativt stor grupp är tveksamma. Även här är ungdomarna de som avviker, som tror mer på de elektroniska tidningarna än andra grupper.

De som är traditionalister i fråga om läsning av papperstidningen borde heller inte tro att det kommer att bli några nämnvärda förändringar på mediemarknaden och framöver allt inte vad gäller dagstidningssituationen. Först ställdes ett påstående av mer generell karaktär, nämligen "Internet kommer på sikt att ersätta post och telefon". Två påståenden ställdes upp för att mäta respondenternas uppfattning om den framtida dagstidningssituationen. Det ena var att "Den som har Internet behöver inte ha någon dagstidningsprenumeration" och det andra att "Inom en 10-årsperiod kommer tidningar att förmedlas över Internet och dagstidningar på papper att försvinna".

En tredjedel tror att Internet kommer att ersätta post och telefon "på sikt". Det är naturligtvis oklart vad respondenterna lägger i det uttrycket, men grundinställningen är klar. Det är dock betydligt fler (44 %), som inte tror att det kommer att inträffa. När det gäller frågan om man kan säga upp sin tidningsprenumeration när man skaffat sig Internet, svarar bara en femtedel (19 %) att så är fallet. Nästan två tredjedelar (63 %) av de tillfrågade, som alltså är Internetanvändare, menar att dagstidningsprenumerationen behövs även om man har tillgång till en Internetuppkoppling. Det är ingen tvekan om att papperstidningen har ett mycket starkt stöd. Stödet är, som förväntat, störst bland de äldre. Det föreligger ett klart positivt linjärt samband mellan stödet för papperstidningen och ålder. Det gäller också det tredje påståendet om att dagstidningar på papper kommer att försvinna. Det är en knapp femtedel (16 %), som tror att så kommer att bli fallet, medan återigen nästan två tredjedelar (62 %) ställer sig tveksamma: de tror på en papperstidning även efter 2008.⁹

2. Känslan av papper är viktig

Hypotesen att känslan av att hålla en papperstidningen i handen är viktig för den svenske tidningsläsaren bekräftas tydligt i undersökningen. En klar majoritet instämmer helt och hållet i påståendet att Internet aldrig kan ersätta känslan av att bläddra i en papperstidning eller en bok. Hela fyra av fem personer (82%) instämmer i påståendet, medan knappt en av tio (7 %) tar avstånd från det.¹⁰ Den senare gruppen är alltså den som skulle kunna tänka sig att gå över till att läsa tidningen på nätet. Det intressanta är att det inte bara är många som betonar värdet av en papperstidning utan att de också är mycket bestämda på den punkten. Hela sex av tio (59 %) anger extremvärdet 10 på den skala mellan 0 och 10 som användes som svarsalternativ till påståendena.

Det intressanta är om den här uppfattningen håller i sig även efter att man har prövat att ta del av nyheter på Internet. Bland dem som läst tidningar på nätet är motståndet inte lika stort som i den större gruppen. Bland läsarna finns det en majoritet, om än liten, som ifrågasätter påståendet. Lite grovt uttryckt kan vi säga att tidningsläsningen halverar gruppen som tycker att papperstidningen ger en speciell känsla. Gruppen är dock fortfarande förhållandevis stor.

3. Svårt att läsa och komplicerat med Internet

Den upplevda svårigheten med att läsa åtminstone längre texter på nätet är dokumenterad i andra studier. I det här sammanhanget har vi frågat i vilken utsträckning respondenterna upplever att Internet är komplicerat.¹¹ Antagandet är att ju större grupp som upplever Internet som komplicerat, desto längre tid kommer det att ta innan andelen regelbundna användare av nätet växer till sig. Det påverkar naturligtvis också penetrationen av dagstidningar på Internet.

Det vanligaste svarsalternativet är att lägga sig i mitten på den 1-gradiga skalan, dvs svara att det varken är komplicerat eller okomplicerat. Med tanke på att exakt hälften svarar på det sättet finns det rätt bra grund för att säga att Internet inte upplevs som så komplicerat att det i sig skulle lägga några hinder för läsandet av tidningar på nätet. Det är bara ungefär en fjärdedel (27 %) som har en annan uppfattning. Inga nämnvärda skillnader i uppfattningen om detta finns mellan män och kvinnor. Däremot är skillnaderna stora mellan olika åldersgrupper och människor med olika utbildningsbakgrund. Som förväntat instämmer de äldre i mycket större utsträckning i påståendet än de yngre. Sambandet är linjärt. Detsamma gäller

sambandet med utbildningsvariabeln. De lågutbildade tycker i större utsträckning än de två andra utbildningskategorierna att Internet är alltför komplicerat.

Innovatörerna contra traditionalisterna

Vi kan notera att det finns en påtaglig konservatism när det gäller synen på dagstidningens form. En stor grupp av människor föredrar den pappersdistribuerade varianten och har svårt att föreställa sig att den skall försvinna från marknaden (se tabell 3). De tillfrågade känner mycket för sin dagliga tidning och har säkert mycket förknippat med den. Känner man en sådan tryggheten med papperstidningen, tar man säkert avstånd från påståendet att tidningen inte behövs om man skaffar sig Internet.

Som vi har sett finns det också en mer innovativ grupp, som gärna kan tänka sig att läsa tidningen på nätet. Den är fortfarande förhållandevis liten och, som framgår av tabellen är det bara på två påståenden, som vi finner en större andel, som är positiva till den elektroniska utgåvan av dagstidningen än papperstidningen. Det är en större andel som anser att Internet ger både bättre och snabbare information än andra medier, inklusive dagstidningar, än som har en motsatt uppfattning. Det är också en större andel som anser att Internet är ett bra medium för att söka information än det finns respondenter som har en annan uppfattning. Det är på informationsökningens område som Internet och elektronisk publicering kan ha framgångar i framtiden.

Utifrån de ovannämnda påståendena konstruerades en skala som var avsedd att mäta respondenternas samlade inställningen till papperstidningar respektive tidningar på Internet. I en första omgång gavs variabeln tre värden utifrån en trikotomisering av skalvärdena. Det innebar en fördelning som blev mycket sned. Nästan hälften (45 %) kom att klassificeras som positiva till papperstidningen, drygt hälften (51%) hamnade i den neutrala gruppen och bara fyra procent kom att uppfattas som positiva till nättidningar. Den sneda fördelningen gjorde att resultatet inte kunde användas för att beskriva de olika grupperna vad gällde exempelvis bakgrundsvariabler. I stället trikotomiserades frekvensfördelningen och vi erhöll en ny variabel, där det ena ytterlighetsvärdet kan sägas representera dem som är positivt inställda till den konventionella tidningen och det andra dem som är positiva till nättidningen. I tabell 4 redovisas hur de olika grupperna är sammansatta.

Tabell 3. Procentandelar bland dem som använt Internet senaste året som instämmer respektive tar avstånd från olika påståenden hösten 1998, (n=959)

Påstående	Positiva till papperstidning	Positiva till nättidning
1. Internet kan aldrig ersätta känslan av att bläddra i en papperstidning eller en bok	Instämmer 82	Tar avstånd 7
2. Den som har Internet behöver inte ha någon dagstidningsprenumeration	Tar avstånd 63	Instämmer 19
3. Inom en 10-årsperiod kommer tidningar att förmedlas över Internet och dagstidningar på papper att försvinna	Tar avstånd 62	Instämmer 16
4. Man får ut mer av nyheter och information genom Internet än genom vanliga tidningar	Tar avstånd 55	Instämmer 16
5. Internet är ett överskattat medium för att söka information	Instämmer 31	Tar avstånd 43
6. Internet ger både bättre och snabbare information än andra medier	Tar avstånd 29	Instämmer 39

Som framgår har såväl papperstidningen som nättidningen en större andel anhängare bland män än bland kvinnor. Kvinnorna är i större utsträckning än männen tveksamma. För männen är tidningen förmodligen viktigare än vad den är för kvinnorna oavsett form. I övrigt är resultaten de förväntade. De yngre är i mindre utsträckning än vad som kunde förväntas av deras andel av befolkningen positiva till papperstidningar och i större utsträckning positiva till nättidningar. Detsamma gäller de med låg och medelhög formell utbildningsbakgrund. De högutbildade är i större utsträckning än vad som kunde förväntas av deras andel positiva till papperstidningen och, på motsvarande sätt, i mindre utsträckning positiva till de elektroniska varianterna - detta gäller trots att de i stor utsträckning använder sig av de senare.

Tabell 4. Andelen positiva till papperstidningar respektive tidningar på Internet i olika undergrupper, hösten 1998.

	Samtliga	Positiva till papperstidningar	Positiva till tidningar på Internet
<u>Kön</u>			
Kvinnor	48	46	45
Män	52	54	55
<u>Ålder</u>			
15-29	37	28	45
30-49	44	45	40
50-75	20	26	15
<u>Utbildning</u>			
Låg	31	28	33
Medel	31	28	35
Hög	38	45	32
<u>Social klass</u>			
Arbetare	32	23	37
Lägre tjänstemän	30	39	24
Högre tjänstemän	14	14	14
Egna företagare	7	7	5
Antal svar	888	308	291

Förändringens vind

Även om papperstidningarna har ett starkt stöd bland allmänheten innebär utvecklingen att deras marknad på sikt begränsas, liksom den gör för alla andra traditionella medier. Vilka effekter kan vi då se att Internet har haft på andra medier? Sammanlagt är det drygt en tiondel (13 %) av de tillfrågade som menar att deras användning av Internet har gjort att de använder andra medier i mindre utsträckning. Konsekvenserna syns, som väntat, i första hand på dagstidningsutnyttjandet. Drygt en av tio (11 %) hävdar att de använder dagstidningar i mindre utsträckning än tidigare. Även tiden för radio och TV har påverkats, i varje fall om vi får tro respondenternas självuppskattning (jfr Annika Bergströms och Lennart Webulls artikel i denna volym).

Vad är det då som driver på utvecklingen? Även om vi här har lagt tonvikten på konsumentens sida och försökt att få en uppfattning var tidningsläsaren i dag står när det gäller synen på de gamla dagstidningarna och de nya elektroniska varianterna, är det nog andra faktorer som driver fram utvecklingen. Inte minst är det tidningsföretagen själva som bidrar med att sätta fart på utvecklingen genom att delta och uppmuntra den. Mycket talar för att det rör sig om en dialektisk process, där de elektroniska medierna anpassas in i en tidningsmiljö, som är under stark förändring (jfr Rasmussen, 1996:7). Tidningarna har mycket att vinna ekonomiskt i form av minskade tryckkostnader och, framför allt, minskade distributionskostnader. Deras osäkerhet ligger naturligtvis i ovissheten om vilka som kan tänkas vilja betala för tjänsterna på nätet och vilka tjänster som det går att ta betalt för. Till de pådrivande krafterna hör, som vanligt, teknikerna som utvecklar bättre möjligheter till snabb informationsöverföring, komprimering av data, tekniker för att underlätta läsning på bildskärm, etc. Den starkast pådrivande faktorn torde dock vara andra företag än dagstidningar, som från sitt perspektiv inom bl a data- och teleindustrin, ser stora utvecklingsmöjligheter i nyhets- och informationsbranschen och en ny stor marknad för industrins tjänster och produkter. Som en återhållande kraft står, som vi har sett, de dagliga tidningsläsarna, som gärna ser att det gamla bevaras.

Noter

¹ Forskningsprojektet "Från papper till elektronik – Den nya tidningens framväxt" finansieras av Kommunikationsforskningsberedningen (KFB) och är förlagt till Institutionen för informationsvetenskap vid Uppsala universitet.

² Christer Edeborg (1999:25) har i en C-uppsats i medie- och kommunikationsvetenskap granskat forskningen på området. De flesta resultat tyder på att det är svårare att läsa från bildskärm än från en papperskopia.

³ Att "instämna i" eller "ta avstånd från" ett visst påstående innebär i det här sammanhanget att respondenten har kryssat i någon av de fem alternativen till höger eller vänster om mittenalternativet på en 11-gradig skala. Till det senare alternativet har, om ej annat anges, förts de som inte har svarat på påståendet i fråga.

⁴ Till den senare gruppen har, som tidigare, förts de som valt att inte svara på frågan. Detta med motiveringen att de sannolikt avstått att svara på grund av tveksamhet.

förutsättningar för dagstidningar på internet

⁵ Med regelbundna läsare avses även här personer som läser morgontidning minst en dag i veckan.

⁶ Påståendet löd, "En svaghet med Internet är att det innehåller för få lokala annonser".

⁷ I den här gruppen har också inkluderats de som inte har svarat på frågan, eftersom vi utgår från att de inte heller har läst någon dagstidning på Internet.

⁸ Hela 66 personer har avstått från att svara på samtliga påståenden av den här karaktären, vilket kan tolkas som att de inte har tillräcklig erfarenhet för att göra uttalanden. Bortser man från dem skulle andelen tveksamma öka till 71 procent.

⁹ 1982 besöktes Sverige av en brittisk medieexpert, Alan Sapper, som inför Utbildningsdepartementet och Filminstitutet uttalade sig om den framtida mediasituationen. Han menade att det om tio år, dvs 1992, inte skulle finnas några papperstidningar överhuvud taget. Bedömningen presenterades bl a på Dagens Nyheters första sida den 4 december 1982 (Rudberg, 1982:1).

¹⁰ De tillfrågade utgör de som säger sig ha använt Internet under det senaste året. Det rör sig totalt om 959 personer.

¹¹ Respondenterna fick på en 11-gradig skala ta ställning till påståendet "Internet är ännu så länge alltför komplicerat".

Referenser

Bergström, Annika och Weibull, Lennart, "Internet – för alla?" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Opinionssamhället*. SOM-rapport nr 20, SOM-institutet, Göteborgs universitet. Göteborg. 1998. Sid 315-328.

Bergström, Annika, *Internet i svenska hushåll hösten 1997*. Arbetsrapport nr 90. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet. 1999.

Edeborg, Christer, *Att läsa på skärm - en forskningsöversikt och en fallstudie om läsning på skärm*. C-uppsats i medie- och kommunikationsvetenskap, Institutionen för informationsvetenskap, Uppsala universitet. 1999.

Hedman, Lowe, "Dagspress och facktidningar på Internet" i Hedman, Lowe, (red), *Pressen på Internet*, Working Paper Series 1. Institutionen för informationsvetenskap/ Medier och kommunikation. Uppsala universitet. 1998a. Sid 13-46.

- Hedman, Lowe, "Den digitala pressrevolutionen" i Hedman, Lowe, (red), *Pressen på Internet*, Working Paper Series 1. Institutionen för informationsvetenskap/Medier och kommunikation. Uppsala universitet. 1998b. Sid 175-235.
- Hedman, Lowe och Holmlöv, PG, *Kabel-TV i Sverige*. Rabén&Sjögren. Kristianstad. 1986.
- Jansson, André, "Hur värdefulla? Dagstidningarna i läsarnas ögon" i Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red), *Ett missnöjt folk?*SOM-rapport nr 18. SOM-Institutet. Göteborg. 1997. Sid 205-219.
- Rasmussen, Terje, *Communication Technologies and the Mediation of Social Life. Elements of a Social Theory of the New Media*. IMK-report no.16. Department of Media and Communication. University of Oslo. 1996.
- Rudberg, Ann Helena, "Om 10 år finns inga riktiga tidningar ..." i *Dagens Nyheter*. 1982-12-04. Sid 1.
- Weibull, Lennart, "Dagspressen inför 2010" i Weibull, Lennart och Kratz, Charlotta (red), Tidningsmiljöer. *Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Dagspresskollegiet. Göteborg. 1995. Sid 191-212
- Weibull, Lennart, "IT – Den nya mötesplatsen?" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Ett missnöjt folk?*SOM-rapport nr 18, SOM-institutet, Göteborgs universitet, Göteborg, 1997. Sid 61-78.

STIGANDE FÖRTROENDE FÖR RIKSDAGEN UNDER VALÅR¹

MARTIN BROTHÉN

Det minskande förtroendet för politiker, partier och nationella parlament har på senare år fått stor uppmärksamhet i samhällsvetenskaplig forskning. Försöken att identifiera specifika förklaringar till medborgarnas bristande förtroende har inte alltid varit helt framgångsrika; förtroende är ett svårfångat fenomen. I den nyligen utkomna boken *Critical Citizens* (Norris 1999) diskuteras tänkbara förklaringar till de nedåtgående förtroendekurvorna i västerländska demokratier utifrån fyra olika perspektiv. Frågan ställs i boken om förtroendeminskningarna har att göra med det försvagade civila samhället, en bristande förmåga hos regeringar att leverera vad medborgarna efterfrågar, samhällets modernisering och ändrade värderingar, eller med brister i det politiska systemets utformning (Norris 1999:21).²

Inget av de två förstnämnda förklaringsperspektiven får något särskilt starkt stöd av resultaten i *Critical Citizens*. Enligt boken finns det däremot stöd för den tredje förklaringsansatsen; tesen att samhällets modernisering och värdeförskjutning i postmaterialistisk riktning minskar människors auktoritetstilltro och bidrar till ett minskat politikerförtroende samtidigt som stödet för demokratin ökar (Norris 1999:21-25).³

Enligt författarna till *Critical Citizens* finns också ett samband mellan politikertilltro och politikens spelregler. Politikertilltro är enligt bokens resultat högre i länder med majoritetsvals-system än i länder med proportionella valsystem, i länder med parlamentariska system än i länder med presidentsystem och i länder med få partier än i länder med många partier (alternativt ett dominerande parti) (Norris 1999:232 f.). En minskande politikertilltro skulle därför kunna tillskrivas brister i de politiska systemens utformning. Till en liknande slutsats har statsvetaren Olof Petersson kommit. Han har skrivit följande: "Det faktum att svenskarna i dag har mycket lågt förtroende för partier och politiker kan inte bara skyllas på yttre omständigheter. En viktig förklaring är också att det politiska ledarskapet och *de politiska institutionerna har stora brister* (min kursivering)" (Petersson 1997. Jfr. Petersson 1999:108).

Både Olof Petersson och Pippa Norris vill således föra tillbaka allmänhetens låga förtroende för politik, partier och politiker till de institutionella formerna för det politiska systemet. Vad som i båda fallen diskuteras är närmast de konstitutionella spelreglerna för det politiska systemet. I det följande är det detta förhållningssätt som skall utnyttjas när förtroendet för den svenska riksdagen analyseras över tid.

En viktig konstitutionell aspekt är mandatperiodens längd. I Sverige är den, genom regeringsformen 3 kap. 3 §, bestämd till fyra år. Den första frågeställning som kommer att besvaras i kapitlet är om förtroendet för riksdagen varierar beroende på om det är valår eller mellanvalsår. En rimlig förväntning är att förtroendet för riksdagen ökar under valåren. Riksdagsvalen får t.ex. till följd att de aktuella partisympatierna bland medborgarna får genomslag i riksdagens sammansättning. Mellanvalsår kan däremot riksdagens sammansättning skilja sig markant från partisympatierna bland medborgarna. Medborgarnas möjlighet att påverka riksdagens sammansättning är därför en tänkbar anledning till att vi – som kapitlets första hypotes – kan förvänta oss ett ökat förtroende för riksdagen under valåren.

Utifrån Olof Peterssons och Pippa Norris resonemang kan vidare förväntas att allmänhetens låga förtroende för riksdagen kan härledas tillbaka till faktiska eller upplevda brister i institutionen. Något strikt test av teorier om att institutionella spelregler förklarar graden av medborgarnas tillit till det nationella parlamentet kommer inte att göras i detta kapitel; ett sådant test skulle förutsätta data från flera olika länder. En näraliggande tanke skulle däremot kunna vara att institutionens och dess ledamöters sätt att hantera de egna uppgifterna ifrågasätts av medborgarna, vilket i sin tur påverkar förtroendet för riksdagen negativt. Ett samband skulle därför kunna förväntas mellan medborgarnas bedömningar av hur riksdagen sköter sina uppgifter och vilket förtroende riksdagen åtnjuter.

Statsrättsligt sett har riksdagen tre funktioner. Till riksdagen hänförs lagstiftningsmakten, finansmakten och kontrollmakten (Holmberg & Stjernquist 1980:29 f. och 49).⁴ I litteraturen om nationella parlament brukar ytterligare ett antal uppgifter och funktioner omnämnas. Avsikten med detta kapitel är inte att formulera en heltäckande funktionskatalog kring vilka uppgifter riksdagen har att hantera. Syftet är snarare att undersöka om det överhuvudtaget finns stöd för tesen att allmänhetens bedömning av hur olika tänkbara riksdagsuppgifter hanteras påverkar det generella förtroendet för riksdagen. Har förtroendebedömningen något att göra med i vilken grad medborgarna anser att riksdagen sköter sina

uppgifter på ett bra eller dåligt sätt? Den andra hypotes som kommer att prövas kan således formuleras på följande sätt: allmänhetens förtroende för riksdagen hänger samman med bedömningen av hur riksdagen och dess ledamöter hanterar olika uppgifter och funktioner.

Hur medborgarna bedömer att riksdagen och riksdagsledamöterna hanterar sitt demokratiska uppdrag, och förtroendet för riksdagen, är troligen förknippat med hur riksdagen och riksdagens arbete presenteras inför medborgarna. På flera olika sätt kan medborgarna komma i kontakt med riksdagen och riksdagens arbete, vilket i sin tur antas påverka den syn medborgarna har dels på hur riksdagen hanterar sina uppgifter, dels på vilket förtroende som skall tillskrivas institutionen.

De möjliga och tänkbara kanalerna för kontakter som ger tillfälle till information och presentation av riksdagen är många. Självklart är massmediernas bild av riksdagen en viktig sådan kontaktkanal (Holmberg 1999a:119 f.). Ytterligare sätt för medborgarna att få information om riksdagsarbetet har tillkommit på senare år genom riksdagens hemsida på Internet och genom ett ökat antal direktsända riksdagsdebatter i radio och television. Den bild som riksdagsledamöterna själva ger av sig och sin institution är rimligen också av betydelse för allmänhetens bedömning av riksdagen. Inte minst Richard Fennos uppmärksammade bok *Home Style* har pekat på betydelsen av hur de enskilda parlamentarikerna presenterar sig själva och parlamentet (Fenno 1978; Parker 1989:45 ff.).

Medborgarnas kontakter med riksdagen och dess ledamöter kan således ta sig olika former. Den tredje hypotes som skall prövas i detta kapitel säger att människor som har kontakter med riksdagen och dess ledamöter har ett större förtroende för riksdagen än människor utan sådana kontakter.

Ökat förtroende för riksdagen under valåren

Tidigare undersökningar kring hur förtroendet för riksdagen har varierat över tid har indikerat att förtroendet tenderar att vara något högre under valår jämfört med året dessförinnan (Brothén 1998:53 f. och 63; Holmberg 1999a:110 ff.). SOM-institutets mätserie av förtroendet för riksdagen kan utnyttjas för att avgöra om det ligger något i ett sådant påstående om att förtroendet skulle öka under valåren. Sedan mätningarna började 1986 har institutet ställt en och samma fråga om svars-

stigande förtroende för riksdagen under valår

personernas förtroende för en rad olika samhällsinstitutioner, däribland riksdagen. Vi har möjlighet att besvara frågeställningen om en elektoral cykel på ett tidshistoriskt material som omfattar inte mindre än fyra valår: 1988, 1991, 1994 och 1998.

Den frågeformulering som undersökningen baseras på lyder: *"Hur stort förtroende har Du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?"*. Svarsalternativen har varit: *"mycket stort förtroende"*, *"ganska stort förtroende"*, *"varken stort eller litet förtroende"*, *"ganska litet förtroende"* och *"mycket litet förtroende"*.⁵

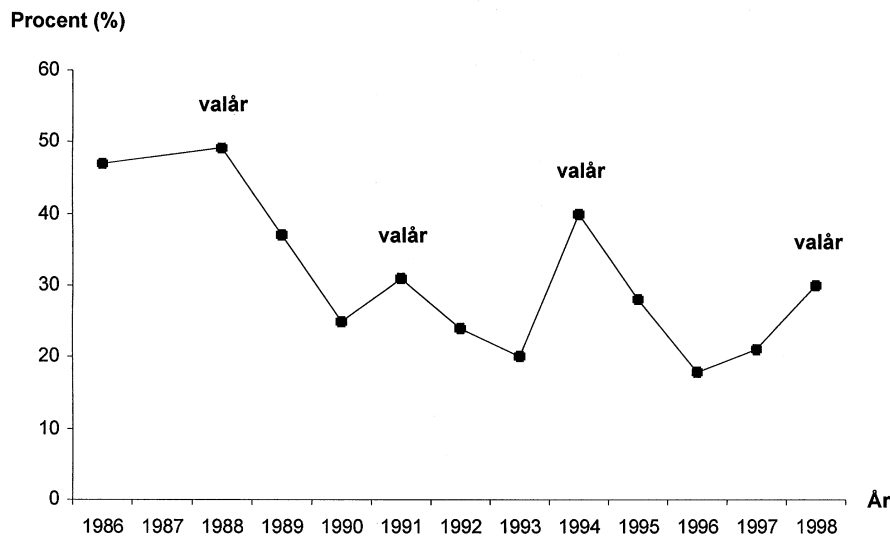
I tabell 1 redovisas hur förtroendet för riksdagen har utvecklats mellan 1986 och 1998.⁶ I tabellen redovisas dels hur svarspersonerna fördelar sig på de fem alternativa svarsmöjligheterna och hur andelen svars personer med stort förtroende minus andelen svars personer med litet förtroende (balansmätt) har varierat under samma tidsperiod. Figur 1 åskådliggör hur andelen personer med mycket eller ganska stort förtroende för riksdagen har utvecklats under den aktuella tidsperioden.

Tabell 1 Förtroendet för riksdagen 1986-1998 (procent, balansmätt)

	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort eller litet	Ganska litet	Mycket litet	Summa	Balansmätt	N
1986	10	37	38	11	4	100	+32	1556
1987 ¹⁾	12	52	–	29	7	100	+28	1606
1988	10	39	37	10	4	100	+34	1558
1989	6	31	41	16	6	100	+14	1483
1990	4	21	39	22	14	100	-11	1522
1991	4	27	41	19	9	100	+3	1502
1992	3	21	41	23	12	100	-11	1663
1993	2	18	45	22	13	100	-15	1645
1994	5	35	43	13	4	100	+24	1511
1995	3	25	39	23	10	100	-5	1589
1996	2	16	40	26	16	100	-23	1541
1997	2	19	41	26	12	100	-17	1514
1998	3	27	41	21	8	100	+1	3133
Differens								
1986-98	-7	-10	+3	+10	+4		-31	

Kommentar:¹⁾ Mittenalternativet *"varken stort eller litet förtroende"* fanns inte med i 1987 års undersökning. *Källa:* SOM-undersökningarna 1986-1998.

Figur 1 Bedömningar av förtroendet för riksdagen 1986-1998 (procent)

Kommentar: Resultaten visar andelen svarspersoner som svarat att de har mycket eller ganska stort förtroende för riksdagen 1986-1998. 1987 har inte tagits med i analysen eftersom svarsalternativen var annorlunda formulerade det året, se kommentar till tabell 1. *Källa:* SOM-undersökningarna 1986-1998

Redan en hastig inventering av resultaten ger vid handen att förtroendet för riksdagen tycks öka de år vi haft riksdagsval. Sett till hela tidsperioden från 1986 och framåt har förtroendet för riksdagen varit föremål för en svag nedgångstrend. Huruvida den nedåtgående trenden för riksdagens förtroende nu kan sägas vara bruten eller inte är troligen för tidigt att uttala sig om, även om resultaten för 1997 och 1998 går i den riktningen. Numera har förtroendet stabiliserats på de nivåer som uppmättes under nedgångsåren i början av 1990-talet. Under hela nittioåret har andelen personer med ett mycket eller ganska stort förtroende pendlat mellan 20 och 30 procent.⁷

Det som särskilt förtjänar uppmärksamhet är iakttagelsen att förtroendet för riksdagen ökar under valåren 1988, 1991, 1994 och 1998. Vid samtliga dessa tillfällen är förtroendet för riksdagen något högre än året dessförinnan.⁸ Resultaten visar på en elektoral cykel när det gäller förtroendet för riksdagen; valår tenderar förtroendet

att öka jämfört med året dessförinnan. Som Sören Holmberg och Lennart Weibull visar i ett annat av bokens kapitel kan det uppåtgående förtroendet för riksdagen i samband med valår hänföras till en mer allmän elektoral cykel för politikertilltron.⁹

Slutsatsen av detta måste vara positiv för den som ser ett demokratiskt värde i att medborgarna hyser ett förtroende för riksdagen. De år riksdagen står i fokus för den politiska händelseutvecklingen, och de år medborgarna ges möjlighet att påverka sammansättningen av den parlamentariska församlingen, ökar förtroendet.¹⁰

Medborgarnas bedömning av hur riksdagen uppfyller sina uppgifter

Forskningsdiskursen om vilka uppgifter som skall tillskrivas nationella parlament är stor och någon gemensam uppfattning om vilka dessa uppgifter skulle vara finns inte.¹¹ En vägledning ger dock litteraturen och utifrån den kan ett antal uppgifter och funktioner för riksdagen preciseras: *"fatta avgörande beslut för samhällsutvecklingen"*, *"övervaka regeringens arbete"*, *"vara central debattarena"*, *"förutse framtida problem innan de blir akuta"*, *"avspegla åsiktsfördelningen bland väljarna"* och *"ta initiativ i frågor som inte tas upp av regeringen"*. Dessa sex uppgifter har Peter Esaiasson och Sören Holmberg tidigare angivit som centrala för riksdagen (Holmberg & Esaiasson 1988:252; Esaiasson & Holmberg 1996:239). Sedan deras undersökningar från 1985 och 1988 genomfördes har Sverige blivit medlem av Europeiska unionen, vilket motiverar att en sjunde uppgift för riksdagen kan anges: *"bevaka utvecklingen inom EU"*.¹² Sammantaget ger det således sju tänkbara uppgifter som riksdagen och dess ledamöter har att hantera. Dessa behöver inte vara de enda tänkbara eller möjliga uppgifterna utan kan ses som indikatorer på olika uppgifter det är rimligt att riksdagen och dess ledamöter ägnar sig åt. För att – som syftet med kapitlet är – undersöka om medborgarnas bedömning av hur riksdagen sköter sina demokratiska uppgifter påverkar det allmänna förtroendet för riksdagen torde de sju uppgifterna vara tillräckliga.

Hypotesen att förtroendet för riksdagen hänger samman med bedömningar av hur riksdagen och riksdagsledamöterna uppfyller sina uppgifter kommer att prövas på ett material som insamlats i 1998 års SOM-undersökning. Svarspersonerna har fått bedöma hur bra eller dåligt riksdagen uppfyller de sju uppgifter som i det ovanstående har presenterats. Frågan har varit formulerad på följande sätt: *"Riksdagen har*

olika uppgifter. Hur bra eller dåligt anser Du att riksdagen och riksdagens ledamöter uppfyller nedanstående uppgifter?”. Svartalternativen var: ”mycket bra”, ”ganska bra”, ”varken bra eller dåligt”, ”ganska dåligt” och ”mycket dåligt”.¹³

I tabell 2 redovisas hur de svarande har bedömt att riksdagen och riksdagsledamöterna sköter de olika uppgifterna. Tabellen presenterar också ett statistiskt balansmått som väger andelen svarspersoner som svarat mycket eller ganska bra mot andelen svarspersoner som svarat ganska eller mycket dåligt.

Tabell 2 Medborgarnas syn på riksdagens sätt att uppfylla olika uppgifter 1998 (procent, balansmått)

	Mycket bra	Ganska bra	Varken bra eller dåligt	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Summa procent	Balansmått
Fatta avgörande beslut för samhällsutvecklingen	1	33	47	15	4	100	+15
Övervaka regeringens arbete	2	25	54	15	4	100	+8
Vara central debattarena	2	26	52	16	4	100	+8
Förutse framtida problem innan de blir akuta	1	9	34	38	18	100	-46
Avspegla åsiktsfördelningen bland väljarna	2	19	48	23	8	100	-10
Ta initiativ i frågor som inte tas upp av regeringen	1	13	55	24	7	100	-17
Bevaka utvecklingen inom EU	1	19	49	24	7	100	-11

Kommentar: Resultaten bygger enbart på svarspersoner som besvarat alla uppgifter (n = 1539).

Källa: SOM-undersökningen 1998.

Om tre av riksdagens uppgifter är medborgarnas bedömning övervägande positiv; andelen svarspersoner som tycker att riksdagen sköter dessa uppgifter bra är större än andelen svarspersoner som tycker att riksdagen sköter uppgifterna dåligt.

Balansmått för uppgifterna att fatta de avgörande besluten (+15), övervaka regeringen (+8) och vara central debattarena (+8) är därför positiva. Vad gäller övriga fyra uppgifter är däremot andelen svarande som tycker att riksdagen hanterar uppgifterna dåligt större än andelen som tycker att riksdagen hanterar dessa uppgifter bra. Sämst ut i medborgarnas utvärdering hamnar riksdagen när det gäller uppgiften att ta initiativ i frågor som inte tas upp av regeringen (-17) respektive uppgiften att förutse framtida problem innan de blir akuta (-46).¹⁴

En naturlig fråga att ställa till materialet är om resultaten återspeglar en rimlig bedömning av hur riksdagen uppfyller sina uppgifter. Något facit att jämföra resultaten mot finns naturligtvis inte. En möjlig indikator på validiteten i de resultat som undersökningen visar skulle istället kunna erhållas om resultaten jämfördes t.ex. med vad riksdagsledamöterna själva skulle svara på en motsvarande fråga.

En sådan jämförelse har möjliggjorts genom att samtliga riksdagsledamöter fått besvara samma fråga i en undersökning genomförd parallellt med SOM-undersökningen.¹⁵ Ett sätt att pröva validiteten i medborgarnas svar om bedömningen av hur riksdagen sköter sina uppgifter skulle kunna vara att jämföra riksdagsledamöters och medborgares uppfattning om vilka uppgifter som riksdagen sköter bra respektive dåligt; att helt enkelt jämföra rangordningen av medborgarnas och riksdagsledamöternas bedömningar.

I tabell 3 redovisas hur stor andel av de svarande medborgarna och riksdagsledamöterna som tycker att riksdagen och riksdagsledamöterna sköter de olika uppgifterna mycket eller ganska bra.¹⁶

Medborgare och riksdagsledamöter gör ungefär samma bedömning av vilka uppgifter som riksdagen och dess ledamöter sköter bra respektive mindre bra.¹⁷ Överensstämmelsen mellan de folkvaldas och medborgarnas rangordning av de sju uppgifterna är relativt god.¹⁸ Riksdagsledamöter och medborgare är t.ex. överens om vilka två uppgifter som riksdagen hanterar bäst (*"fatta avgörande beslut för samhällsutvecklingen"* respektive *"övervaka regeringens arbete"*). Likaså är medborgare och folkvalda överens om att riksdagen är minst bra på att förutse framtidens problem (*"förutse framtida problem innan de blir akuta"*).

Tabell 3 Medborgarnas (mb) och riksdagsledamöternas (rd) syn på riksdagens sätt att uppfylla olika uppgifter 1998 efter partitillhörighet (procent, balansmätt)

		Partitillhörighet							Balansmätt	
		v	s	c	fp	m	kd	mp	alla	alla
Fatta avgörande beslut för samhällsutvecklingen	mb	32	49	23	39	26	33	33	34	+15
	rd	61	90	88	86	58	72	50	74	+61
Övervaka regeringens arbete	mb	24	37	21	38	25	30	22	27	+8
	rd	46	79	53	79	63	75	58	68	+55
Vara central debattarena	mb	22	34	23	33	28	26	28	28	+8
	rd	34	45	59	29	34	32	42	40	+8
Förutse framtida problem innan de blir akuta	mb	4	16	5	2	4	10	4	10	-46
	rd	10	25	12	0	11	8	0	15	-35
Avspegla åsiktsfördelningen bland väljarna	mb	17	26	13	25	21	23	22	21	-10
	rd	56	74	59	43	44	45	33	57	+38
Ta initiativ i frågor som inte tas upp av regeringen	mb	11	16	15	10	11	14	19	14	-17
	rd	49	56	53	71	42	45	33	50	+29
Bevaka utvecklingen inom EU	mb	13	24	16	15	16	25	18	20	-11
	rd	29	41	24	43	47	30	0	37	+4
Antal intervjuade	mb	149	459	61	61	291	135	67	1539	1539
	rd	41	117	17	14	73	40	12	314	314

Kommentar: Resultaten visar andelen svars personer som svarat att riksdagen uppfyller olika uppgifter mycket eller ganska bra. Resultaten visar också balansmättet, dvs. andelen mycket eller ganska bra minus andelen ganska eller mycket dåligt (andelen bra minus dåligt). Endast svars personer som besvarat alla uppgifter har medtagits i analysen. *Källa:* Riksdagskandidat 1998 och SOM-undersökningen 1998.

Problembilden hos riksdagsledamöter och väljare är således densamma; man är överens om riksdagens starka och svaga sidor. Resultaten kan jämföras med forskarnas bild. Peter Esaiasson har t.ex. tidigare visat att riksdagsledamöter inte lyckats särskilt bra med den svåra uppgiften att förutse framtida problem för att kunna vidta lämpliga åtgärder innan problemen blir akuta (Esaiasson & Holmberg 1996:171-191). Sören Holmberg har i en rad studier undersökt hur väl riksdags-

ledamöterna avspeglar åsiktsfördelningen bland väljarna och kommit fram till att svensk åsiktsöverensstämmelse inte är högre än i de andra nordiska länderna eller i länder som Tyskland, Frankrike och USA, samt att åsiktsrepresentationen t.om. är sämre än vad som skulle ha åstadkommit genom en lottningsprocedur (se t.ex. Holmberg 1996; 1999b; 1999c). Statsvetarna Magnus Isberg (1984) och David Arter (1984) har i sina utvärderingar av riksdagens starka och svaga sidor funnit att riksdagen är bäst på att formulera och initiera politiska frågor, mindre bra på att fatta viktiga beslut och sämst när det gäller uppgiften att övervaka regeringens arbete (se även Holmberg & Esaiasson 1988:259; Esaiasson & Holmberg 1996:244). Det förefaller således som om medborgarnas respektive riksdagsledamöternas utvärdering av riksdagen inte bara står i överensstämmelse med varandra utan också i någorlunda överensstämmelse med tidigare forskningsresultat.

Medborgarnas värdering av hur riksdagen och dess ledamöter sköter de sju uppgifterna är förknippad med hur stort förtroendet för riksdagen bedöms vara. För samtliga sju uppgifter som riksdagen har att sköta har ett positivt samband med förtroendet kunnat uppmätas bland befolkningen som helhet.¹⁹ Klart högst är sambanden mellan förtroendebedömningen och bedömningen av hur riksdagen sköter uppgifterna att fatta viktiga samhällsbeslut respektive att kontrollera och övervaka regeringen (.53 och .46). Svagast är sambandet mellan förtroendebedömningen och uppfattningen om hur riksdagen har bevakat EU-frågorna (.33).

I en rationell modell är det rimligt att förvänta sig att medborgarnas bedömning av hur riksdagen hanterar sina uppgifter föregår bedömningen av förtroendet för riksdagen i allmänhet. Den allmänna och generella förtroendebedömning som människor gör av riksdagen antas i en sådan modell förklaras utifrån den värdering människor gör av hur riksdagen hanterar olika funktioner och uppgifter.²⁰

En multivariat analys, som beaktar samtliga sju riksdagsuppgifter, gör det möjligt att väga de olika riksdagsuppgifterna mot varandra. Man kan ställa sig frågan vilka av de sju värderingarna som har störst betydelse för människors förtroende för riksdagen. Spelar – som resultaten av de bivariata analyserna antyder – bedömningen av uppgiften att fatta de avgörande besluten en större roll för människors förtroende för riksdagen än uppgiften att bevaka utvecklingen inom Europeiska unionen?

I tabell 4 redovisas en sådan multivariat regressionsanalys. I analysen har bedömningen av de sju riksdagsuppgifterna medtagits som tänkbara förklaringsfaktorer

till förtroendet för riksdagen. Bedömningen av dessa sju uppgifter ses som oberoende variabler och kan i den multivariata regressionsanalysen variera mellan värdena 0 ("mycket dåligt") och 4 ("mycket bra"). Den beroende variabeln – förtroendet för riksdagen – kan anta värden mellan 0 ("mycket litet förtroende") och 4 ("mycket stort förtroende").²¹ I tabellen redovisas de ostandardiserade regressionskoefficienterna avseende både de bivariata regressionsanalyserna med respektive förklaringsfaktor och den multivariata regressionsanalysen med samtliga förklaringsfaktorer.

Tabell 4 Förklaringsfaktorer till människors uppgivna förtroende för riksdagen (ostandardiserade regressionskoefficienter)

Förklaringsfaktor	b	
	Bivariat	Multivariat
Fatta avgörande beslut för samhällsutvecklingen	.62*	.36*
Övervaka regeringens arbete	.55*	.18*
Vara central debattarena	.45*	.03
Förutse framtida problem innan de blir akuta	.44*	.11*
Avspegla åsiktsfördelningen bland väljarna	.40*	.11*
Ta initiativ i frågor som inte tas upp av regeringen	.43*	.07**
Bevaka utvecklingen inom EU	.35*	.05***
Konstant		.25**
Förklarad varians (R ²)	–	.35
Antal intervjuade	1528	1528

Kommentar: Förtroendet för riksdagen har mätts med en femgradig skala från 0 ("mycket litet förtroende") till 4 ("mycket stort förtroende"). I analysen ingår svars personer som har svarat med mittenalternativet "varken stort eller litet förtroende" (värdet 2 på skalan). B-värdena i tabellen kan utläsas som den förändring i svars personernas bedömning av förtroendet för riksdagen (på en skala från 0-4) som vi får om svars personen går från värdet 0 till 4 på den aktuella förklaringsfaktorn. Av tabellen kan således utläsas att förtroendet för riksdagen är 0.36 skalsteg högre för en svars person som tycker att riksdagen sköter uppgiften att fatta avgörande beslut för samhällsutvecklingen "mycket bra" (4) än en svars person som tycker att riksdagen sköter den uppgiften "mycket dåligt" (0) om allting annat hålls konstant (ceteris paribus) i modellen. * p<.01; ** p<.05, *** p<.10. *Källa:* SOM-undersökningen 1998.

Tillsammans bidrar människors bedömning av hur riksdagen hanterar dessa sju uppgifter till en stor del av förklaringen av förtroendet för riksdagen; andelen förklarad varians uppgår till 35 procent. Det är uppenbart att människors uppfattning om hur riksdagen hanterar ett antal olika uppgifter har betydelse för i vilken grad riksdagen tillskrivs något förtroende. Därtill ger analyserna ett tydligt stöd för att människors förtroende för riksdagen bestäms i olika hög grad av synen på hur dessa sju uppgifter uppfylls av riksdagen. Uppfattningen om hur riksdagen sköter vissa uppgifter har större effekt på det allmänna förtroendet för riksdagen än bedömningen av andra uppgifter. Hur riksdagen lyckas med uppgiften att fatta de stora samhällsavgörande besluten utgör det enskilt viktigaste bedömningskriteriet för förtroendet för riksdagen. Minst effekt, om vi ser till de statistiskt signifikanta effekterna, på förtroendet för riksdagen har människors föreställning om hur riksdagen lyckas hantera uppgiften att bevaka utvecklingen inom EU.

Medborgarnas kontakter med riksdagen och dess ledamöter

Ett i tidigare forskning belagt resultat är att människor som har kontakter med partier och politiker också har en generellt sett större politikertilltro. Sören Holmberg skriver t.ex. i den tidigare omnämnda boken *Critical Citizens*.

”All kinds of measures of contacts, as measured in the Election Studies, provide the same result: greater contact with parties and politicians is positively correlated with strength of party identification, as well as with trust in politicians. The correlations tend to be modest (about .10), but the point is clear: people in contact with parties or MPs tend to be more appreciative and trusting of them compared to people without any contacts” (Holmberg 1999a:110).

Holmbergs slutsats bygger således på data om sambanden mellan medborgarnas politikerkontakter och ett allmänt förtroende för politiker. Därför återstår att undersöka om ett samband också kan återfinnas när det preciseras till att gälla medborgares kontakter med parlamentariker och förtroendet för parlamentet. Tidigare undersökningar på ett amerikanskt material tyder på att så är fallet (Parker & Parker 1993:450 ff.). Nu skall undersökas om samma resultat återspeglas i Sverige. Tenderar människor som har kontakter med riksdagen och riksdagsledamöter att ha ett större förtroende för riksdagen?

Frageställningen kommer att kunna besvaras med hjälp av ett material som insamlats i 1998 års SOM-undersökning. I undersökningen har ingått frågor om svarspersonernas kontakter med riksdagsledamöter. Undersökningen har också omfattat frågor om i vilken utsträckning svarspersonerna kommit i kontakt med riksdagen genom dess hemsida på Internet.

Undersökningen baseras på två frågor om medborgarnas kontakter med riksdagen och dess ledamöter. Den första frågan hade följande formulering: *“Under de senaste 12 månaderna, har Du haft någon form av kontakt med någon riksdagsledamot?”*. Svartalternativen var “ja” och “nej”. Frågan om medborgarnas användning av riksdagens hemsida var formulerad på följande sätt: *“Hur ofta brukar Du ta del av något av följande på Internet?”* (Riksdagens hemsida). Svartalternativen var “6-7 dagar/vecka”, “3-5 dagar/vecka”, “1-2 dagar/vecka”, “mera sällan” och “aldrig”.²²

Tabell 5 redogör för hur stor andel av befolkningen som har uppgivit sig ha haft kontakt med någon riksdagsledamot respektive besökt riksdagens hemsida på Internet vid något tillfälle. Tabellen anger också hur stor del av befolkningen som haft antingen kontakt med någon riksdagsledamot eller besökt riksdagens hemsida, alternativt uppgivit sig både ha haft kontakter och gjort besök på riksdagens hemsida.

Omkring var tionde medborgare (11 procent) uppger sig under det senaste året ha haft någon kontakt med någon riksdagsledamot. Det kan tyckas vara en något hög andel med beaktande av att andra undersökningar rapporterat ungefär lika höga kontaktnivåer med politiker i allmänhet. Den svenska maktutredningen studerade t.ex. människors kontakter med politiker, tjänstemän och journalister och alltså inte specifikt kontakter med folkvalda riksdagsledamöter (SOU 1990:44, s. 209 ff.; Petersson, Westholm & Blomberg 1989:95 ff.). Maktutredningens medborgarundersökning har senare följts upp dels av Mikael Gilljam och Sören Holmberg, dels av SNS Demokratiråd. Dessa undersökningar har rapporterat likvärdiga resultat; en knapp tiondel av medborgarna uppger sig ha någon form av politikerkontakter (Gilljam & Holmberg 1995:180 ff.; Petersson m.fl. 1998:53 ff.). Att politikerkeretsen i SOM-undersökningen har snävats in till att enbart gälla riksdagsledamöter har således inte påverkat resultaten i den riktningen att färre rapporterat sådana kontakter. Det behöver dock inte innebära att resultaten i den nu genomförda SOM-undersökningen skulle vara överskattade; valår som 1998 är det naturligtvis rimligt att förvänta sig att andelen medborgare som har haft någon form av kontakt med riksdagsledamöter är hög.²³

Tabell 5 Medborgarnas kontakter med riksdagsledamöter och besök på riksdagens hemsida (procent)

	Kontakt med riksdagsledamot	Besökt riksdagens hemsida	Kontakt och/eller hemsidesbesök
Samtliga	11	9	18
<u>Kön</u>			
Man	13	11	22
Kvinna	8	8	15
<u>Ålder</u>			
15-19 år	23	14	33
20-29 år	7	10	13
30-39 år	9	10	17
40-49 år	13	13	24
50-59 år	12	11	22
60-75 år	9	3	11
<u>Utbildning</u>			
Låg	7	5	11
Medel	12	10	19
Hög	16	14	29
<u>Yrke¹⁾</u>			
Arbetare	6	6	12
Tjänsteman	14	9	24
Företagare	14	12	24
<u>Bostadsområde</u>			
Ren landsbygd	11	7	17
Mindre tätort	8	8	13
Stad eller större tätort	11	10	19
Stockholm/Göteborg/Malmö	11	10	22
<u>Parti</u>			
Vänsterpartiet	12	11	22
Socialdemokraterna	7	8	14
Centerpartiet	18	8	29
Folkpartiet	12	9	20
Moderaterna	14	12	24
Kristdemokraterna	10	10	18
Miljöpartiet	8	8	17
Antal intervjuade	1718	3421	1656

Kommentar: Resultaten visar andelen svarspersoner som uppgivit sig ha haft någon form av kontakt med någon riksdagsledamot eller gjort något besök på riksdagens hemsida. Med *kontakt med riksdagsledamot* avses att svarspersonen haft någon kontakt med någon riksdagsledamot de senaste 12 månaderna. Med *besökt riksdagens hemsida* avses att svarspersonen svarat "6-7 dagar/vecka", "3-5 dagar/vecka", "1-2 dagar/vecka" eller "mera sällan" på frågan om regelbundenheten i utnyttjandet av riksdagens hemsida på Internet. Med *kontakt och/eller hemsidesbesök* avses andelen svarspersoner som haft antingen kontakt med någon riksdagsledamot eller besökt riksdagens hemsida, alternativt haft och gjort både och. ¹⁾ Antalet jordbrukare som besvarat frågorna är för litet för att kunna redovisas. *Källa:* SOM-undersökningen 1998.

Andelen människor som uppger sig besöka riksdagens hemsida är ungefär densamma (9 procent). Möjligheterna att validera detta resultat är begränsade; någon motsvarande undersökning har mig veterligen inte genomförts tidigare. En naturlig jämförelsepunkt är andelen personer som utnyttjar Internet överhuvudtaget. Som Annika Bergström och Lennart Weibull rapporterar på annat håll i denna bok var det 1998 hela 34 procent av befolkningen som uppgav sig använda Internet regelbundet, dvs. åtminstone någon gång i veckan. En annan jämförelsepunkt är valundersökningens undersökning i samband med 1998 års val av väljarnas besök på partiernas hemsidor. Preliminära analyser från valundersökningen pekar på att andelen väljare som besökt åtminstone något partis hemsida ligger i paritet med andelen människor som besökt riksdagens hemsida. Därtill kan, som en tredje jämförelsepunkt, läggas statistik från riksdagen som visar att hemsidan hade omkring en miljon besök under 1998 (Årsredovisning för riksdagsförvaltningen 1998, s. 36). Mättet är en grov uppskattning av antalet besökare på hemsidan. Antalet besök säger t.ex. inget om huruvida en och samma individ står för ett eller flera besök på riksdagens hemsida under året, inte heller om de besökandes ip-adresser som registrerats härrör från en och samma individ eller från olika personer. Bland den miljon besökare som riksdagens hemsida registrerat under 1998 finns säkerligen personer som varit inne vid mer än ett tillfälle, vilket *å ena sidan* skulle indikera att de i SOM-undersökningen uppmätta nivåerna troligen återspeglar en viss överskattning av medborgarnas utnyttjande av riksdagens hemsida. *Å andra sidan* kan det bakom varje registrerad ip-adress dölja sig ett stort antal olika användare.

Sammantaget finns det skäl som talar för det rimliga i att iaktta viss försiktighet med nivåskattningarna av dels andelen människor som haft kontakt med någon riksdagsledamot, dels andelen människor som besökt riksdagens hemsida.²⁴ Sambanden i olika befolkningsgrupper kan dock fortfarande vara intressanta.

Båda kontaktvägarna uppvisar vissa skillnader mellan olika befolkningsgrupper. Andelen män är t.ex. högre både när det gäller kontakter och besök på riksdagens hemsida; nivåerna för arbetare tenderar på samma sätt att vara lägre än för andra yrkeskategorier. Utbildningsfaktorn har – som i många andra studier om politiskt deltagande – en viss effekt på graden av kontakt med riksdagsledamöter och utnyttjandet av riksdagens hemsida. Högutbildade uppger sig i större utsträckning än lågutbildade ha sådana kontakter och utnyttja riksdagens hemsida.

När det gäller åldersskillnader ser vi att andelen kontakter med riksdagsledamöter är högst i den yngsta åldersgruppen, i vilken förstagångsväljarna ingår. Var femte 15- till 19-åring uppger sig ha haft någon form av kontakt med en riksdagsledamot under valåret 1998. Det är en betydligt högre nivå än i någon annan åldersgrupp. Det är samma grupp som uppmäter högst andel som gjort besök på riksdagens hemsida.

Partimässigt visar resultaten att det är centerpartiets sympatisörer som uppmäter högst andel kontakter med riksdagsledamöter medan socialdemokratiska sympatisörer hamnar lägst.²⁵ Utnyttjandet av möjligheten att besöka riksdagen genom Internet är mer jämt spridd mellan partiernas sympatisörer.

För att återgå till frågan om kontakterna med riksdagen och dess ledamöter hänger samman med den bedömning människor gör av förtroendet för riksdagen ställs vi först inför problemet med den kausala ordningen. Med tvärsnittsdata av den typ som det nu utnyttjade SOM-materialet erbjuder är det svårt att avgöra den kausala ordningen mellan kontakter och förtroende. Är det människor med förtroende för riksdagen som tar, eller låter sig utsättas för, parlamentariska kontakter (graden av förtroende förklarar graden av kontakter) eller är det människor som haft kontakter med riksdagen och dess ledamöter som utvecklar ett förtroende (graden av kontakter förklarar graden av förtroende)?²⁶

Eftersom vi med det tillgängliga materialet inte kan fälla avgörandet i frågan om den kausala ordningen får vi nöja oss med en analys av huruvida något samband överhuvudtaget kan återfinnas mellan den bedömning medborgarna gör av förtroendet för riksdagen och deras egna parlamentariska kontakter.

Sambandsanalyserna med hjälp av Pearson's r ger inget stöd för hypotesen att människor som har kontakter med riksdagen och dess ledamöter har ett större förtroende för riksdagen än människor utan sådana kontakter. I den mån ett

samband kan uppmätas går det förvisso i den riktning vi kunnat förvänta oss, men sambanden är svaga och inte alltid statistiskt signifikanta. Det enda statistiskt signifikanta sambandet finns mellan hemsidesbesök och förtroendet för riksdagen (Pearson's $r = .06$).²⁷

Avslutande diskussion

Som andra statsvetare tidigare hävdar finns det skäl att se förtroendet för nationella parlament i ett institutionellt perspektiv. Människors allmänna och generella bedömning av förtroendet för riksdagen visade sig vara starkt kopplat till de bedömningar som görs av hur riksdagen och dess ledamöter hanterar sina funktioner i det representativa styrelseskicket.

Förtroendet för riksdagen har säkert flera förklaringar. Ett av resultaten i kapitlet var att förtroendet för riksdagen i en inte ringa utsträckning bestäms av medborgarbedömningarna av hur riksdagen och dess ledamöter hanterar ett antal olika uppgifter. Ett sådant resultat pekar i en bestämd riktning. Förtroendet för riksdagen är inte oberoende av de institutionella spelregler och de eventuella institutionella brister som omger det parlamentariska arbetet. Medborgare utvecklar sin bedömning av förtroendet för riksdagen i nära samklang med i vilken utsträckning de bedömer att riksdagen hanterar olika uppgifter bra eller dåligt. En given reservation som bör föras in i resonemanget är att både den allmänna bedömningen av förtroendet för riksdagen och de olika bedömningarna av hur riksdagen hanterar sina uppgifter skulle kunna föras tillbaka på andra förklaringsfaktorer, vilka i den nu föreliggande undersökningen inte har beaktats. Syftet har, som tidigare nämnts, varit begränsat till att se om det överhuvudtaget är relevant att föra in bedömningar av hur riksdagen hanterar sina uppgifter som tänkbara förklaringar till det sjunkande förtroendet för nationella parlament i västerländska demokratier.

De två andra resultaten i kapitlet är också värda att lyfta fram i ett institutionellt och konstitutionellt sammanhang. En tydlig elektoral cykel vad gäller förtroendet för riksdagen kunde konstateras. Däremot fanns det inte något egentligt stöd för hypotesen om ett samband mellan kontakter och förtroende.

Givet att vi anser att ett demokratiskt samhälle är beroende av ett ömsesidigt förtroende mellan medborgarna och den folkvalda församlingen är detta två resultat som

manar till eftertanke. Resultaten kan ses i samband med två konstitutionella vägval ett land har att göra; bestämningen av mandatperiodens längd och bestämningen av parlamentets storlek.

Den svenska mandatperioden för riksdagen är som i flertalet av EU:s medlemsländer fyra år. Bara i fem av EU:s medlemsländer är mandatperioden längre: fem år. Internationellt sett avviker således inte Sverige från andra EU-länder. Däremot har hävdats att Sverige, vid en internationell jämförelse, skulle ha en stor parlamentarisk församling (se t.ex. Ekonomikommisionen 1993:158 f.). I jämförelse med samtliga femton EU-länder är en sådan bild bara delvis rättvisande. Fyra andra länder har en större folkvald församling (Frankrike, Italien, Storbritannien och Tyskland) och tre länder (Finland, Irland och Luxemburg) har fler parlamentariker per medborgare.²⁸

De resultat som detta kapitel kunnat visa på tyder på att en kortare mandatperiod skulle kunna vara något positivt för förtroendet för det nationella parlamentet.²⁹ Däremot finns i dessa resultat inget stöd för att medborgarnas kontakter med riksdagen och dess ledamöter skulle samvariera med förtroendet för riksdagen. Det är därför knappast möjligt att argumentera för att en stor parlamentarisk församling – med dess möjligheter för medborgarna att få kontakter med folkvalda representanter – skulle vara värdefullt för medborgarkontakterna och därmed för förtroendet. Något sådant tydligt samband mellan kontakter och förtroende har inte kunnat uppmätas.

En intressant jämförelse – och framtida forskningsuppgift – skulle kunna ta fasta på hur förtroendet för det nationella parlamentet varierar mellan länder med olika långa mandatperioder och olika antal medborgare per folkvald parlamentariker. En sådan undersökning skulle också kunna undersöka i vad mån variationer i medborgarnas kontakter med parlamentariker kan föras tillbaka på parlamentets storlek i förhållande till befolkningens storlek.

Noter:

¹ Detta kapitel utgör avrapportering av forskningsprojektet "Förtroendet för riksdagen", finansierat av Riksdagens informationsenhet. För deltagande i SOM-institutets utvärderingsresa till Warszawa i mars 1999 har stipendium från Paul och Marie Berghaus' donationsfond erhållits.

²I bokens terminologi talas om "declining social trust and civic engagement", "failure of government performance", "modernization and changing values" samt "failure of constitutional design" (Norris 1999:21-25).

³För ett motsvarande resonemang om minskande auktoritetstilltro och en "naturlig misstro", se Möller 1998:50 ff.

⁴Detta är de tre funktioner som framgår av regeringsformen 1 kap. 4 §: "Riksdagen är folkets främsta företrädare. Riksdagen stiftar lag, beslutar om skatt till staten och bestämmer hur statens medel skall användas. Riksdagen granskar rikets styrelse och förvaltning." Numera används ofta termen *normgivningsmakten* som synonym till *lagstiftningsmakten*.

⁵Frågan om förtroendet för olika samhällsinstitutioner har ställts i de båda SOM-undersökningarna. Urvalet för undersökningen har därför bestått av 5600 personer i hela Sverige i åldrarna 15-80 år. För en diskussion om frågeformuleringen, se Brothén 1998:51.

⁶Urvalet för undersökningarna har varierat något under tidsperioden 1986 till 1998. För att uppnå jämförbarhet för hela undersökningsperioden kommer endast svars personer med svenskt medborgarskap och personer mellan 15 och 75 år att ingå i de tidsjämförande analyserna i detta kapitel. I 1998 års undersökning saknas 15-åringarna helt, se Anders Lithners kapitel i denna volym om SOM-undersökningens genomförande och utfall.

⁷Det främsta undantaget är 1994 då andelen personer med mycket eller ganska stort förtroende uppgick till hela 40 procent.

⁸Mittenalternativet "varken stort eller litet förtroende" fanns inte med i 1987 års SOM-undersökning, varför viss försiktighet bör iaktas vad gäller resultaten i förhållande till andra års resultat och därmed resultaten för valåret 1988. En jämförelse av balansmåtten (andel stort förtroende minus andel litet förtroende) visar dock på den elektorala cykelns giltighet också för valåret 1988. Balansmättet var +34 valåret 1988, jämfört med +28 året dessförinnan.

⁹En sådan allmän elektoral cykel för förtroendet för politiker indikeras också av andra undersökningar. En studie kring allmänhetens förtroende för politiker i allmänhet mellan 1973 och 1994 visar t.ex. på ett uppåtgående förtroende i samband med valet, med undantag av valet 1979 (Österman 1995:16).

¹⁰SOM-mätningarna genomförs normalt under tidsperioden oktober-januari, dvs. *efter* ett nytt riksmötes öppnande och därmed *efter* en nyvald riksdags första sammanträde. 1998 års SOM-undersökning genomfördes mellan den 6 oktober 1998 och den 27 januari 1999. Mellan den 21 september och 7 oktober 1998 – dvs. under tidsperioden mellan riksdagsvalet (den 20 september) och riksdagens öppnande (den 6 oktober) – genomförde Lennart Weibull och Sören Holmberg, via MedieAkademin i Göteborg, en motsvarande undersökning av förtroendet för riksdagen. Fältarbetet gjordes av undersökningsföretaget Infratest Burke och antalet svars personer i undersökningen uppgick till 936 personer, fördelade mellan 15 och 79 år. Undersökningen genomfördes med telefonintervjuer. Andelen svars personer med ett mycket eller ganska stort förtroende för riksdagen uppgick i den undersökningen till 37 procent, dvs. 7 procentenheter högre än i SOM-undersökningen (Medie-Akademin 1998:7).

stigande förtroende för riksdagen under valår

¹¹ För en diskussion om tidigare funktionsindelningar i litteraturen om de nationella parlamentens roll, se t.ex. Holmberg & Esaiasson 1988:250 ff; Esaiasson & Holmberg 1996:237 ff.

¹² Se riksdagsordningen, kap. 10 Behandlingen av frågor i Europeiska unionen.

¹³ Urvalet för undersökningen har bestått av 2800 personer i hela Sverige i åldrarna 15-80 år.

¹⁴ Rangordningen av medborgarnas bedömning av hur riksdagen uppfyller sina uppgifter blir densamma om vi ser till andelen svarande som svarat "mycket bra" eller "ganska bra". Att lägga märke till är att andelen svarande som utnyttjat mittenalternativen "varken bra eller dåligt" är tämligen stor för samtliga uppgifter.

¹⁵ Frågan har ställts inom ramen för forskningsprojektet "Riksdagskandidat 1998", som bedrivs på uppdrag av en parlamentarisk utredning: Rådet för utvärdering av 1998 års val. Projektledare för forskningsprojektet har Martin Brothén varit. I forskningsprojektets enkätundersökning med riksdagsledamöterna blev svarsfrekvensen 94 procent. Insamlingsperioden (13 oktober 1998–1 mars 1999) har varit parallell med SOM-undersökningens (6 oktober 1998–27 januari 1999). För en dokumentation av undersökningen, se Brothén 1999.

¹⁶ I denna jämförelse finns det skäl att utnyttja balansmättet eftersom andelen svarande som uppgivit svarskategori "varken bra eller dåligt" är ganska olika för medborgare och riksdagsledamöter.

¹⁷ Riksdagsledamöter gör genomgående mer positiva bedömningar av hur riksdagen hanterar de olika uppgifterna. Endast för en av sju uppgifter är andelen "dåligt" större än andelen "bra", vilket kan jämföras med medborgarna där fyra av sju uppgifter uppmätte ett negativt balansmätt.

¹⁸ Spearmans rho (ρ) är ett rangkorrelationsmätt med vilket två rangordningars likhet kan jämföras. Mättet uttrycker graden av överensstämmelse beträffande rangordningarna för medborgarnas respektive riksdagsledamöternas bedömning av hur riksdagen sköter sina uppgifter. Rangkorrelationskoefficienten Spearmans rho (ρ) beräknas med följande formel: $\rho = 1 - (6 \sum d^2) / (n^3 - n)$, där n = antalet riksdagsuppgifter (dvs. 7) och d = differensen mellan en riksdagsuppgifts placering i de två olika rangordningarna. Mättet kan variera mellan -1,0 (hur riksdagen uppfyller sina uppgifter rangordnas helt olika av medborgare och folkvalda) och +1,0 (hur riksdagen uppfyller sina uppgifter rangordnas helt lika av medborgare och folkvalda).

¹⁹ Med sambandsmättet Pearson's r undersöks om det finns något samband mellan medborgarnas bedömning av hur riksdagen hanterar de olika uppgifterna och bedömningen av förtroendet för riksdagen. Mättet är ett statistiskt korrelationsmätt för att studera sambandet mellan två specifika variabler och kan variera från -1,0 (perfekt negativt samband) till +1,0 (perfekt positivt samband). I sambandsanalyserna kan både medborgarnas bedömning av respektive riksdagsuppgift och bedömningen av förtroendet för riksdagen variera mellan 0 och 4. Tolkningen av sambandsmättet är enkel. Positiva värden nära 1,0 skall läsas som att det finns ett starkt samband mellan de båda olika typerna av bedömning. Det säger oss att medborgare som bedömer att riksdagen sköter en viss uppgift på ett bra sätt också i stor utsträckning uppgivit sig ha förtroende för riksdagen.

²⁰ Läsaren bör ha i åtanke att förhållandet skulle kunna vara det motsatta; att människors allmänna bedömning av förtroendet för riksdagen färgar av sig på bedömningen av hur riksdagen sköter olika uppgifter.

²¹ Svarepersoner som svarat med mittenalternativen "varken bra eller dåligt", respektive "varken stort eller litet förtroende" har medtagits i denna analys och har givits värdet 2.

²² Urvalet för undersökningen har bestått av 2800 personer i hela Sverige i åldrarna 15-80 år. Frågan om medborgarnas användning av riksdagens hemsida har ställts i båda SOM-undersökningarna; urvalet är således 5600 personer.

²³ Undersökningens validitet styrks av ytterligare två skäl. Parallellt med SOM-undersökningen har Valforskningsprogrammet, i samarbete med SCB, genomfört 1998 års valundersökning och där ställt exakt samma fråga om väljarnas kontakter med riksdagsledamöter. I valundersökningen uppgår andelen väljare som haft någon kontakt med en riksdagsledamot under det senaste året till 12 procent. Relevanta och möjliga jämförelser mellan olika grupper av befolkningen styrker likheten i de båda undersökningsresultaten. Det andra skälet för att resultatet inte behöver återspegla en tendens till överskattning är tidigare forskningsresultat som visat att människor tenderar att överskatta främst i telefonundersökningar (Togeby 1989). SOM-undersökningarna genomförs med postenkäter; valundersökningen genomförs med besöksintervjuer.

²⁴ Det är ett generellt problem i samhällsvetenskapliga undersökningar att studera beteende genom självrapporterade uppgifter. Exempel på områden där problematiken gör sig gällande är just *medieanvändnings* som Internet är ett exempel på (se t.ex. Cerha 1967; Weibull 1983; Hadenius & Weibull 1997) och *politisk aktivitet* som kontakter med riksdagsledamöter är ett exempel på (se t.ex. Martinussen 1973; Lafferty 1981; Rose & Waldahl 1982; Hellevik 1983; Togeby 1989).

²⁵ Resultatet överensstämmer med tidigare forskningsresultat som säger att centerpartister har störst kandidat-känedom medan s-väljare har sämst kandidat-känedom (Holmberg 1993:36; Gilljam & Holmberg 1995:76). Centerpartiets väljare var också de som i störst utsträckning utnyttjade möjligheten att personrösta i höstens riksdagsval (41 procent). Socialdemokraternas väljare var de som i minst utsträckning utnyttjade den möjligheten (26 procent). Genomsnittet för samtliga väljare var 30 procent.

²⁶ Parker & Parker (1993) har i sin uppsats valt att utgå från den senare situationen. I deras studie antas människors grad av kontakter med kongressledamöter förklara graden av tillit och förtroende.

²⁷ De övriga sambanden uppgår till Pearson's $r = .04$ respektive $.05$.

²⁸ Jämförelsen av *mandatperiodens längd* och *antalet parlamentariker per medborgare* avser underhuset i de fall något land inte har enkammarsystem.

²⁹ Något stöd för att återinföra treåriga mandatperioder mellan riksdagsvalen finns dock inte bland riksdagens ledamöter; 92 procent av de ledamöter som besvarat en enkätfråga om detta förslag i Riksdagskandidat 1998 tyckte att det var ett ganska eller mycket dåligt förslag.

Referenser

- Arter, D. (1984) *The Nordic Parliaments. A Comparative Analysis*. London: C. Hurst & Company.
- Brothén, M. (1998) "Fallande förtroende för riksdagen", i Holmberg, S. & Weibull, L., *Opinionssamhället*, SOM-rapport nr. 20, s. 49-68, Göteborg: SOM-institutet.
- Brothén, M. (1999) *Riksdagskandidat 1998. Dokumentation*, stencil, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Cerha, J. (1967) *Selective Mass Communication*, Upplands Väsby.
- Ekonomikommisionen (1993) SOU 1993:16 *Nya villkor för ekonomi och politik. Ekonomikommisionens förslag*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Esaiasson, P. & Holmberg, S. (1996) *Representation From Above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*, Aldershot: Dartmouth.
- Fenno, R. F. (1978) *Home Style. House Members in their Districts*, Boston: Little, Brown & Co.
- Gilljam, M. & Holmberg, S. (1995) *Väljarnas val*, Stockholm: Norstedts juridik.
- Hadenius, S. och Weibull, L. (1997) *Massmedier. En bok om press, radio och TV*, 6., helt omarb. uppl., Stockholm: Bonnier Alba.
- Hellevik, O. (1983) "Politisk deltagelse i Norge – begrenset og skjev?", *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 24:3-30.
- Holmberg, E. & Stjernquist, N. (1980) *Grundlagarna med tillhörande författningar*, Stockholm: P A Norstedt & söners förlag.
- Holmberg, S. & Esaiasson, P. (1988) *De folkvalda. En bok om riksdagsledamöterna och den representativa demokratin i Sverige*, Stockholm: Bonniers.
- Holmberg, S. (1993) "Nuvarande valsystem: minskande personkännedom och få personröster", i Westerståhl, J. (red.) SOU 1993:63 *Person och parti. Studier i anslutning till Personvalskommitténs betänkande Ökat personval*, s. 29-48, Stockholm: Allmänna Förlaget.

- Holmberg, S. (1996) "Svensk åsiktsöverensstämmelse", i Rothstein, B. & Särilvik, B. (red.) *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl*, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Holmberg, S. (1999a) "Down and Down We Go. Political Trust in Sweden", i Norris, P. (ed.) *Critical Citizens. Global Support for Democratic Government*, New York: Oxford University Press.
- Holmberg, S. (1999b) "Issue Agreement", i Esaiasson, P. & Heidar, K. (eds.) *Beyond Westminster and Congress. The Nordic Experience*, kommande, Ohio: Ohio State University Press.
- Holmberg, S. (1999c) "Collective Policy Congruence Compared", i Miller, W. et al., *Policy Representation in Western Democracies*, kommande, Oxford: Oxford University Press.
- Isberg, M. (1984) *Riksdagens roll under 1970-talet*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Lafferty, W. M. (1981) *Participation and Democracy in Norway. The "Distant Democracy" Revisited*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Martinussen, W. (1973) *Fjerndemokratiet*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- MedieAkademin (1998) *Den goda populismen. Rapport från seminariet "Den goda populismen?"*. Presenterat av elever från JMG och HDK, Göteborg: MedieAkademin.
- Möller, T. (1998) *Politikerförakt eller mogen misstro? Misstron mot politiker och politiska institutioner*, Stockholm: Svenska kommunförbundet och Kommentus Förlag.
- Norris, P. (ed.) (1999) *Critical Citizens. Global Support for Democratic Government*, New York: Oxford University Press.
- Parker, G. R. (1989) *Characteristics of Congress. Patterns in Congressional Behavior*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall
- Parker, G. R. & Parker S. L. (1993) "Why Do We Trust Our Congressman?", i *The Journal of Politics*, Vol. 55, No. 2, s. 442-453.
- Petersson, O., Westholm, A. & G. Blomberg (1989) *Medborgarnas makt*, Stockholm: Carlsson

stigande förtroende för riksdagen under valår

- Petersson, O. (1997) "Politiker orsakar demokratikris", DN Debatt, *Dagens Nyheter* den 19 oktober 1997.
- Petersson, O. m.fl. (1998) *Demokrati och medborgarskap. Demokratirådets rapport 1998*, Stockholm: SNS Förlag.
- Petersson, O. (1999) *Samhällskonsten*, Stockholm: SNS Förlag.
- Riksdagens ekonomienhet, personalenhet och informationsenhet (1999) *Årsredovisning för riksdagsförvaltningen 1998*, Stockholm: Sveriges riksdag.
- Rose, L. E. & Waldahl, R. (1982) "The Distribution of Political Participation in Norway: Alternative Perspectives on a Problem of Democratic Theory", i *Scandinavian Political Studies*, 5:285-314.
- SOU 1990:44 (1990) *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*, Stockholm: Statsrådsberedningen.
- Togebj, L. (1989) *Ens og forskellig. Græsrodsdeltagelse i Norden*, Aarhus: Politica.
- Weibull, L. (1983) *Tidningsläsning i Sverige*, Stockholm: LiberFörlag.
- Österman, T. (1995) *Vitbok över riksdagsvalet 1994. En långtidsstudie*, Stockholm: Tiden.

stigande förtroende för riksdagen under valår

stigande förtroende för riksdagen under valår

SEGRARNA I UPPSTICKARNAS VAL

HÅKAN HVITFELT OCH LARS NORD

Valet hösten 1998 var anmärkningsvärt på tre viktiga punkter: valdeltagandet, valresultatet och valdebatten. Valdeltagandet blev det lägsta i ett svenskt riksdagsval sedan extravalet efter ATP-striden 1958. Valdeltagandet 1998 stannade på 81,4 procent vilket var betydligt lägre än vid närmast föregående riksdagsval. Valresultatet redovisade betydande framgångar för två tidigare småpartier, vänsterpartiet och framför allt kristdemokraterna. Dessa båda partier nådde sina bästa valresultat någonsin. Samtidigt uppvisade tre andra parter – centern, folkpartiet liberalerna och socialdemokraterna – rekordstora tillbakagångar i väljaropinionen. Aldrig tidigare har så stora opinionsförskjutningar noterats i ett svenskt riksdagsval i modern tid.¹

Valdebatten, slutligen, dominerades av ett i medierna upprepat mantra: vård, skola och omsorg. Mantrat upprepades av såväl politiker ur alla politiska läger och av journalister från olika medier som de skilda representanter för allmänheten som fick komma till tals. Valdebatten kom i hög grad att kopplas till frågor som sammanhängde med dessa tre områden, även om den svenska ekonomin och sysselsättningen ständigt var närvarande. Valet 1998 utmärktes dock inte av några stora partiskiljande konfliktfrågor. I stor utsträckning gällde debatten vem som ville satsa mest och bäst på samma tre saker: vård, skola och omsorg.

Den moderna valrörelsen

Valrörelser hör till de företeelser som är allra mest utforskade inom ämnesområdet politisk kommunikation (Swanson & Nimmo 1990, McQuail 1979). Inom statsvetenskapen har mångåriga studier av väljare och partier gett stora kunskaper om valrörelsens villkor. Inom journalistikforskningen finns en motsvarande regelbunden fokusering av hur medierna skildrar valrörelsen; vilka aktörer som får komma till tals och hur de behandlas i medierna. Studier av mediernas effekter och dagordningsfunktioner har under lång tid också varit av centralt intresse (McCombs & Shaw och Weaver 1997).

Det är emellertid viktigt att komma ihåg att valrörelsen inte är ett statistiskt fenomen. Villkoren för den politiska opinionsbildningen förändras i takt med omfattande strukturförändringar i de politiska och massmediala systemen. Dessa förändringar kan ibland vara nationellt betingade och ha att göra med förändringar i politisk kultur eller mediekonsumtion, men är i allmänhet resultat av internationella faktorer såsom teknologitveckling, globalisering och kommersialisering (Herman & McChesney 1997, Weymouth & Lamizet 1996, McManus 1994).

I den moderna svenska valrörelsen har också rollerna för politiska makthavare, massmedier och medborgare förändrats jämfört med tidigare. Den partipolitiska stabiliteten och lojaliteten i valmanskåren har ersatts av snabba opinionskast och antalet väljare med tydlig partiidentifikation har minskat över tid, även om valår regelmässigt innebär en viss uppgång. Antalet partibytare har ökat liksom antalet medborgare som hyser misstro mot politiker, partier och det politiska systemet i sin helhet (Holmberg – Weibull 1998). Kampen om väljarna har blivit allt hårdare och viktigare för partierna. Politik handlar då mer om att vilja överleva än övertyga.

Valrörelsen bevakas inte av samma sorts medier som förr. Partipressen är i spillror och har ersatts av ett oberoendeideal som omfattar nästan alla dagstidningar (Nord 1998). De nyaste och mest framgångsrika – Dagens Industri och Metro – har ingen politisk uppfattning alls. Public service-radio och public service-TV är omgivna av nya, kommersiella konkurrenter. Som all annan nyhetsverksamhet i denna miljö omfattas också den politiska journalistiken av den ökade konkurrensen. Kampen om publiken står i centrum, och den politiska journalistiken blir mer marknadsstyrd än tidigare (Hvitfelt 1996).

En valrörelse måste ytterst bedömas utifrån sina demokratiska funktioner; den moderna demokratin handlar till stor del om kommunikation (Hill & Hughes 1998, McCombs & Shaw och Weaver 1997). Tillåter den de politiska aktörerna att föra fram sina visioner och ambitioner på ett rättvisande sätt? Är det verkligen möjligt att få fullgod information om de politiska alternativ som erbjuds? Förmedlar medierna en verklighetstrogen bild av valets viktigaste frågor? Ger valrörelsen medborgarna politisk konsumentupplysning ända fram till valdagen? Dramatiken i valrörelsens slutspurt, personstriderna och opinionssiffrorna brukar förvisso vara det som får mest uppmärksamhet såväl bland politiker och journalister som vid politiska samtal på arbetsplatser och lunchserveringar. Inte desto

mindre är det valrörelsens demokratiska roll och dess långsiktiga effekter för politiskt deltagande och politiskt förtroende som är av störst betydelse att analysera.

Avsikten med denna artikel är att belysa något av det delvis nya samspelet mellan politik, medier och medborgare i den moderna valrörelsen. Vilka sakfrågor blir viktigast när egentliga stridsfrågor saknas? Vilka kriterier spelar då störst roll för väljarnas val av parti? Hur viktig är partiledaren i den moderna valrörelsen? Vilka massmedier upplevs som mest informativa av väljarna när medieutbudet ständigt ökar? Svaren på dessa frågor säger givetvis inte allt om den moderna valrörelsens villkor. Vår ambition är snarast att peka på några trender i denna utveckling.

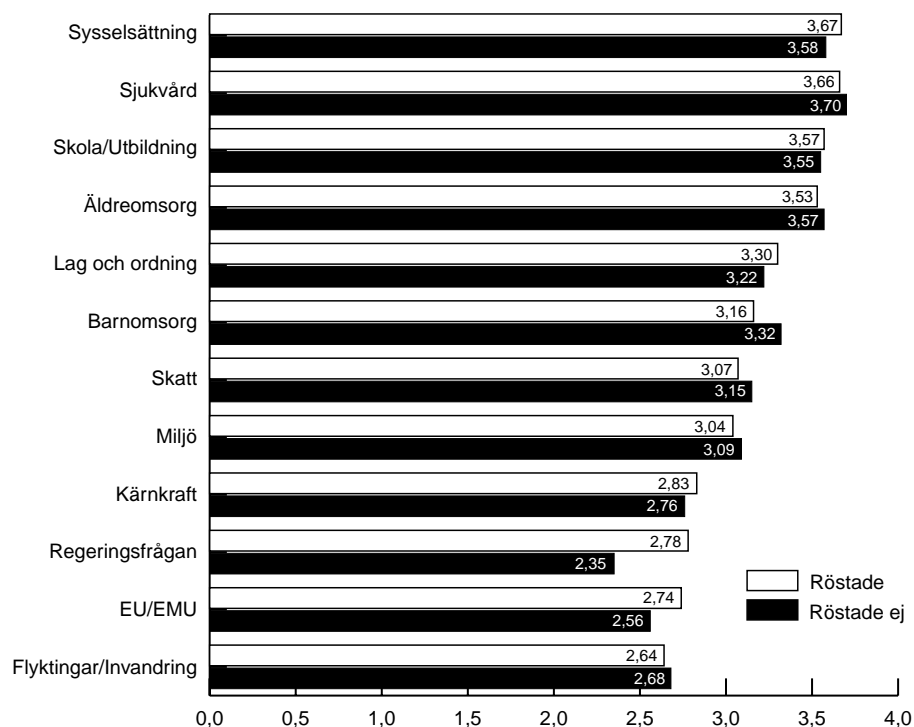
Rundgång eller opinionsspiral?

I JMG-Granskaren (1998:3) redovisas analyser av mediernas innehåll inför valet. Där visas att sakfrågorna kvantitativt sett dominerade valrörelsen, men samtidigt hävdas att de segrande partierna inte vann på dessa utan på idéfrågor som rättvisa, etik och moral. Men den avgörande frågan är vad väljarna egentligen röstade på, och hur viktiga de fann valrörelsens sakfrågor. Bakom denna fråga ligger också problematiken kring mediernas betydelse och om vilka medier som var mest betydelsefulla och för vem.

Figur 1 visar vilka frågor som svenskarna ansåg vara viktigast under valrörelsen uppdelat mellan dem som röstade respektive inte röstade. Det mest slående är att det var i stort sett samma frågor som de båda grupperna upplevde som viktigast. Även bland de som inte röstade är de frågor som ligger i toppen respektive botten de samma. Sysselsättning, sjukvård, skola och äldreomsorg ansåg såväl röstande som icke röstande vara valrörelsens viktigaste frågor. Det finns således inga välgrundade skäl att tro att de som avstod från att rösta gjorde det på grund av att "fel" frågor diskuterades i valrörelsen. Den enda större skillnaden mellan grupperna fanns i synen på regeringsfrågan. Det politiska spelet ansågs mindre viktigt i gruppen icke röstande. Resultaten är överlag i linje med en parallell undersökning i sex svenska kommuner som Demokratiinstitutet i Sundsvall genomförde hösten 1998. I samtliga kommuner ansåg medborgarna att äldreomsorg, sjukvård, barnomsorg och sysselsättning var valrörelsens viktigaste frågor (Nord 1999).

Figur 1. Viktiga frågor i årets valrörelse. Medelvärden.

Fråga: Hur viktiga var följande frågor i valrörelsen?

Kommentar: Respondenternas bedömning av hur viktiga olika frågor var i valrörelsen uttryckt i ett medelvärde. Skalan för medelvärdet varierar mellan 0 och 4.

Mediernas och politikerns mantra blev uppenbarligen också väljarnas mantra. I JMG-Granskaren talas om rundgångsvalet; såväl väljare, medier som politiker satte vård, skola och omsorg högst på dagordningen inför valet. Teorin om rundgång är nog riktig till en viss del. Men frågan är ändå vad som utlöser denna rundgång; vad som är orsak och verkan. En rimlig tanke förefaller vara att medierna, eller kanske i

synnerhet de som påverkar deras politiska innehåll, exempelvis politiker och påtryckningsgrupper, ligger först i något som snarast är en opinionsspiral. Vissa frågor hamnar på mediernas dagordning vid rätt tidpunkt, skapar intresse och engagemang hos medborgare och blir på olika sätt användbara för politiker och partier över hela det politiska fältet. Resultatet kan ses som en rundgång men också som ett bevis på mediernas roll i en valrörelse. Om det ytterst är så att starka lobbygrupper lyckades placera dessa frågor på dagordningen, handlar det om en väl orkestrerad valrörelse. Lärarnas Riksförbunds kampanj för att få in skolfrågorna i valrörelsen 1998 är förmodligen det bästa exemplet.

Partiledarnas val

Men det är inte bara sakfrågorna som har betydelse för väljarnas val. ISOM-undersökningen 1998 tillfrågades de intervjuade om de avgörande skälen till att de valde som de gjorde på valdagen. En motsvarande fråga ingick i valundersökningen 1994 (Gilljam – Holmberg 1995).

Tabell 1 visar på det ganska uppenbara: människor röstar på ett parti för att det har bra åsikter i de frågor som de tycker är viktiga och för att de uppfattar att partiet har en bra ideologi. Väljarna röstade alltså på partiets idéer och i detta fall på idépolitiska frågor.

Det är värt att notera att väljarna själva anser att åsikter framförda i medierna var ett mindre viktigt skäl vid val av parti. Detta skulle kunna tyda på att medierna hade relativt sett underordnad betydelse, men möjligen också att mediernas betydelse vid ett val är av delvis annan art än vad som kan mätas med denna fråga. Det är vidare känt från tidigare medborgarundersökningar att förmågan att bilda sig egna uppfattningar anses betydligt mer hedrande än att låta sig påverkas av åsikter i medierna.

Möjligen framträder mediernas roll inför partivalet på ett mer indirekt sätt. De som svarat att det är viktigt för deras val att partiet har en bra partiledare, bör rimligen ha fått detta partiledarintryck främst från medierna och från partiledarens framträdanden i TV under valrörelsen.

Tabell 1. Viktigaste skäl vid val av parti. Procent.

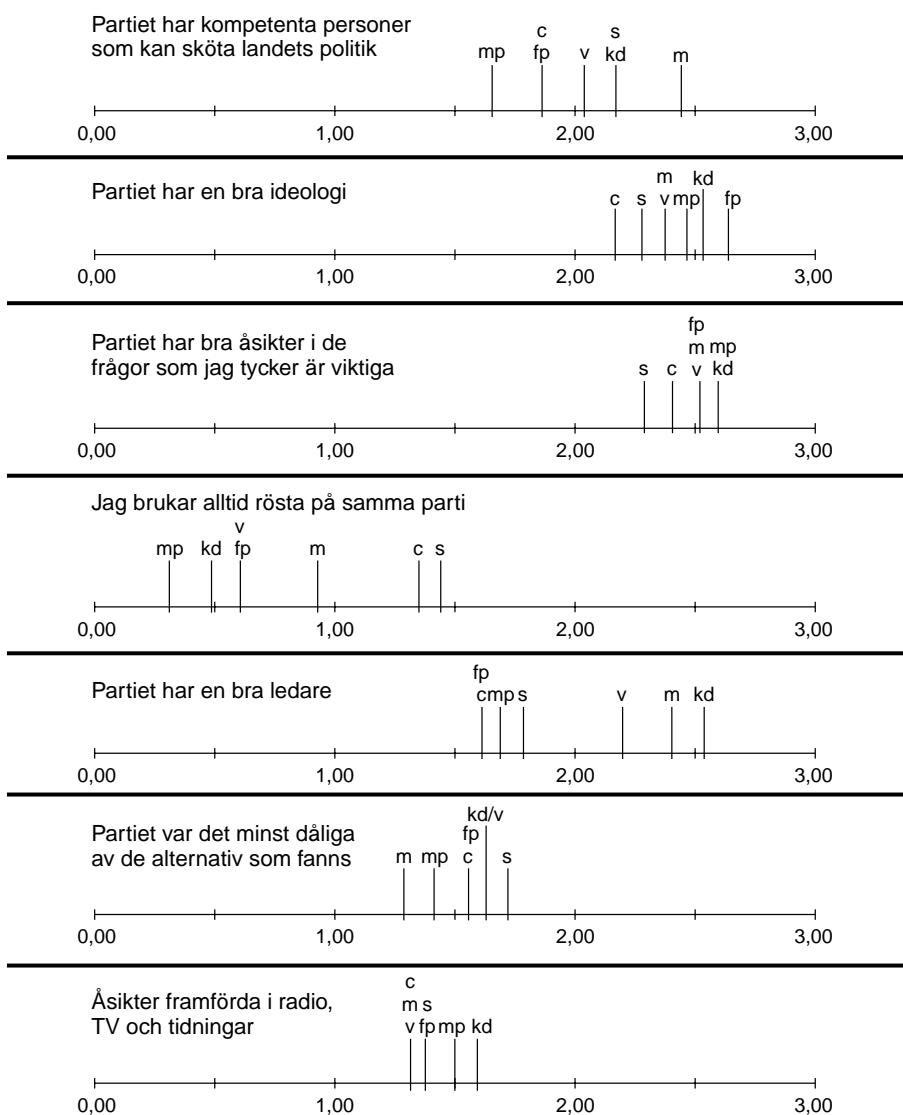
	Ett av de absolut viktigaste skälen	Ganska viktigt skäl	Inte särskilt viktigt skäl	Inte alls viktigt skäl	Summa	Balansmätt	Medelvärde	Antal personer
Partiet har bra åsikter i de frågor som jag tycker är viktiga	51	44	5	1	101	89	2,44	1329
Partiet har en bra ideologi	47	44	8	1	100	82	2,36	1318
Partiet har kompetenta personer som kan sköta landets politik	36	47	15	2	100	66	2,17	1305
Partiet har en bra partiledare	35	39	21	6	101	47	2,02	1316
Partiet var det minst dåliga	26	29	20	24	99	12	1,58	1309
Åsikter framförda i medierna	10	37	34	19	100	-6	1,37	1315
Jag brukar alltid rösta på samma parti	14	14	29	43	100	-43	1,00	1305

Kommentar: Respondenternas bedömning av betydelsen av olika skäl vid val av parti till riksdagen uttryckt i procent. Balansmättet är värdet av den procentuella andelen positivt svarande subtraherat med den procentuella andelen negativt svarande. Skalan för medelvärdet varierar mellan 0 och 3.

Det är givet att de olika skälen kan väga olika tungt för olika partier. I figur 2 visas detta.

Resultaten visar bland annat att socialdemokraterna är slentrianröstarnas parti framför andra. Det skälet att rösta på partiet är visserligen det minst starka av de alternativ som gavs men i jämförelse med de övriga partierna upplever socialdemokratiska väljare detta skäl som starkare än väljare av andra partier.

Figur 2. Betydelsen av olika skäl vid val till riksdagen efter partisynpati. Medelvärde.

Kommentar: Partisynpatiserörs bedömning av betydelsen av olika skäl vid val av parti till riksdagen uttryckt i medelvärde. Skalan för medelvärdet varierar mellan 0 och 3.

När det gäller en slags missnöjesröstning, dvs att ett viktigt skäl att rösta på partiet är att det var det minst dåliga, är det tydligt att moderaterna var de minst missnöjdas parti. Socialdemokraterna var de missnöjdas parti. Man kan säga att socialdemokraterna därmed var de missnöjda slentrianväljarnas parti framför andra.

Det enda parti vars ideologi var det främsta skälet att välja partiet är folkpartiet. Detta är intressant med tanke på partiets interna eftervalsdebatt. Den interna kritiken gick ut på att partiets ideologi inte kom fram i medierna. I själva verket kanske de liberala idéernas attraktionskraft räddade folkpartiet kvar i riksdagen.

Det mest slående i figur 2 är emellertid partiledarens betydelse. Väljarna av de partierna som gick fram i valet, kristdemokraterna, vänsterpartiet och i någon mån moderaterna, anser att partiet har en bra partiledare och att det är ett viktigare skäl att rösta på partiet än övriga partiers väljare tycker. Mest dragkraft på väljarna hade uppenbarligen kristdemokraternas partiledare Alf Svensson. Sämst draghjälp från sina partiledare hade centerpartiet och folkpartiet, följda av miljöpartiet.

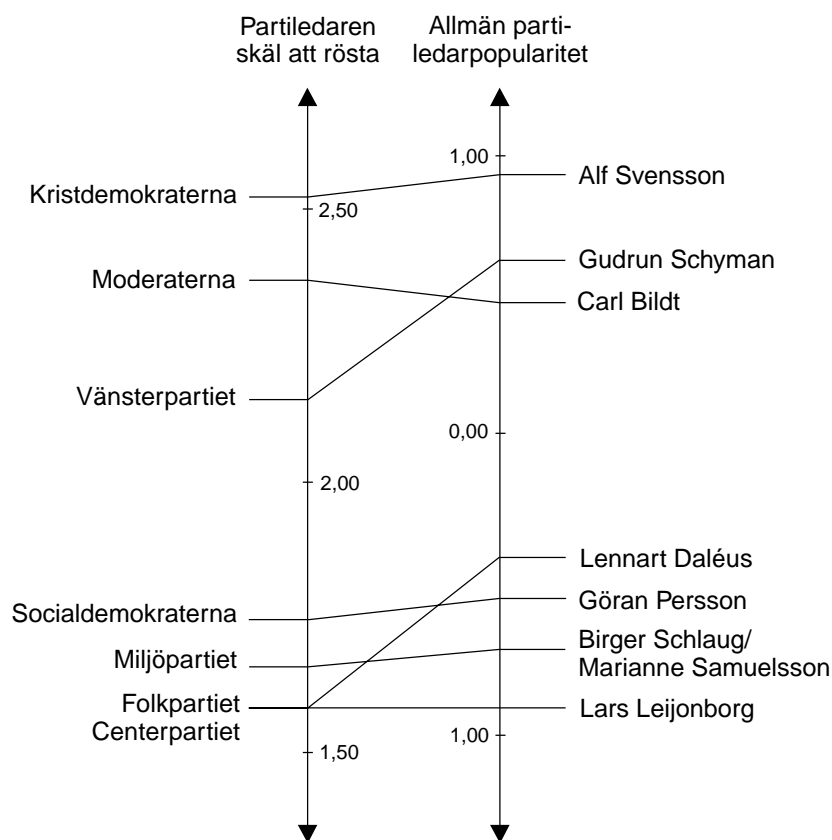
Än intressantare blir väljarnas bedömning av partiledarna som skäl att välja ett visst parti om detta relateras till hur mycket människor gillar respektive ogillar respektive partiledare. Detta bedömdes på en skala från -5 till +5 vid denna liksom tidigare SOM-enkäter. Figur 3 visar en jämförelse mellan respektive partis väljares bedömning av hur viktigt det var att partiet har en bra partiledare och den enskilde partiledarens popularitet hos den svenska befolkningen.

Figur 3 visar på ett i det närmaste perfekt samband mellan partiledarens allmänna popularitet och hur viktigt skäl att rösta partiledaren var för respektive partis väljare. Kristdemokraternas Alf Svensson är den populäraste partiledaren och partiets väljare angav partiledaren som skäl att rösta i högre utsträckning än andra partiers väljare. För den hos allmänheten minst populära partiledaren, Lars Lejonborg, var det i stort sett tvärtom. Låg popularitet hos partiledaren – ingen anledning att rösta på hans parti.

De flesta svenskar har ingen direktkontakt med partiledarna. Uppfattningen om dem grundas i mycket hög, om än oklar, grad på hur dessa framträder i medierna och sannolikt särskilt i TV. Uppfattningen om partiledaren är naturligtvis mångdimensionell. Det kan handla om uppfattning om partitillhörighet, allmän duglig-

het och politisk kompetens, men också om direkt personliga egenskaper som att överhuvud taget göra ett trevligt intryck. Uppenbart är emellertid att vid 1998 års val spelade partiledaren en förmodligen direkt avgörande roll när det gällde valutgången. De populäraste partiledarnas partier gick framåt i förhållande till föregående val, och detta ungefär i relation till partiledarens popularitet.

Figur 3. Förhållandet mellan partiledaren som röstkäl och respektive partiledares allmänna popularitet. (Medelvärden).

Kommentar: Medelvärdet är baserat på de intervjupersoner som besvarat varje delfråga. Skalan för medelvärdet varierar mellan 0 och 3 för partiledaren som röstkäl samt mellan - 5 och + 5 för den allmänna partiledarpopulariteten.

Mediernas roll i sammanhanget stärks ytterligare vid en jämförelse med JMG-Granskarens analys av partiledarnas framtoning i etermediernas nyhetsprogram under valrörelsen. Mest positivt omtalad var Alf Svensson och han var också mycket i centrum. Mest i medievalrörelsens centrum var naturligt nog regeringspartiets ordförande Göran Persson men han var samtidigt mest kritiserad av alla partiledarna. Carl Bildt och framför allt Gudrun Schyman befann sig nära valrörelsens centrum men blev betydligt mindre positivt omtalade än Alf Svensson, men inte lika negativt omtalade som Göran Persson. De övriga partiledarna blev positivt omtalade men befann sig i medievalrörelsens utkant. Men detta handlade alltså om valrörelsen. Uppbyggnaden av popularitet hos en partiledare är en betydligt mer långvarig process.

TV4:s vallokomotiv

Det svenska medielandskapet förändrades en del mellan 1994 och 1998 års valrörelser. Det mest påtagliga är den ökande styrkan hos kommersiell TV och den i motsvarande mån avtagande styrkan hos Sveriges Television. Publikmässigt är Sveriges största TV-kanal idag kommersiella TV4. En annan trend är en upplagemässig nedgång för den samlade svenska kvällspressen. Privatradiokanalerna har publikmässigt ökat något, men har i synnerhet skaffat sig en mycket stark position bland de yngre lyssnargrupperna (Ohlsson 1999).

De olika medierna satsade naturligtvis olika mycket på sin bevakning av valrörelsen. I debatten påstods att Sveriges television minskat sin valbevakning vilket förnekades av företrädare för företaget. Valbevakning sades förekomma även i programtyper som inte etiketterades "val 98" eller liknande. TV4 lät den populära ledaren för Bingo-Lotto, Leif "Loket" Olsson, bli utfrågare av partiledarna, något som togs emot med stor skepsis från många håll, inte minst från många etablerade politiska journalister.

Den viktiga frågan är emellertid hur väl olika medier lyckades med sin valbevakning i väljarnas ögon. I SOM-undersökningen 1998 ställdes en fråga om hur nöjd allmänheten var med den valinformation den tog del av i några medier. I tabell 2 redovisas svaren på denna fråga uppdelade på politiskt intresserade respektive politiskt ointresserade.

Tabell 2. Tillfredsställelse med medieinformationen inför valet. (Procent).

Politiskt intresserade

	Mycket nöjd	Ganska nöjd	Inte särskilt nöjd	Inte alls nöjd	Summa procent	Balans- mätt	Medel- värde	antal personer
TV 4	16	62	18	4	100	57	1,91	768
Sveriges Radios kanaler	16	63	17	5	101	56	1,89	555
Dagens Nyheter	17	60	16	6	99	55	1,89	289
Svenska Dagbladet	19	56	18	7	100	51	1,88	195
Lokala morgon- tidningen	15	62	19	4	100	53	1,87	594
SVT 2	9	67	20	4	100	52	1,82	799
SVT 1	8	68	21	3	100	52	1,81	793
Göteborgs-Posten	16	49	24	11	100	32	1,72	152
Kvällstidningarna	8	49	34	9	100	16	1,58	445
Privatradiokanaler	4	27	37	32	100	-38	1,03	195

Politiskt ointresserade

	Mycket nöjd	Ganska nöjd	Inte särskilt nöjd	Inte alls nöjd	Summa procent	Balans- mätt	Medel- värde	antal personer
TV 4	15	67	15	3	100	64	1,95	448
Lokala morgon- tidningen	14	67	16	3	100	61	1,91	380
Dagens Nyheter	18	57	20	5	100	50	1,88	104
Kvällstidningarna	11	67	18	4	100	56	1,85	267
SVT 2	8	71	19	3	101	57	1,83	429
SVT 1	6	72	19	3	100	56	1,82	412
Sveriges Radios kanaler	7	68	23	3	101	50	1,80	235
Göteborgs-Posten	7	65	21	8	101	43	1,70	77
Svenska Dagbladet	8	61	22	9	100	38	1,68	77
Privatradiokanaler	7	42	36	15	100	-2	1,42	122

Kommentar: Tillfredsställelse med medieinformationen inför valet efter politiskt intresse uttryckt i procent. Balansmättet är värdet av den procentuella andelen positivt svarande subtraherat med den procentuella andelen negativt svarande. Skalan för medelvärdet varierar mellan 0 och 3.

Tabell 2 visar att både politiskt intresserade och politiskt ointresserade var mest nöjda med den information de fick i TV4. Skillnaderna jämfört med övriga ledande massmedier är dock inte särskilt stora. Men det verkligt intressanta är snarast att Sveriges Television inte längre tycks vara ledande på vad som egentligen borde vara en klar hemmaplan – valbevakning. Inte heller är TV4 kanalen för de mindre politiskt intresserade och Sveriges Television kanalerna för de politiskt intresserade. Detta i kraft av en förutfattad uppfattning om ett större djup hos de senare. Lokets partiledarutfrågningar nådde nog både politiskt intresserade och politiskt ointresserade.

De ledande TV-kanalerna valde i valrörelsen också att på helt olika sätt samla partiledarna till en avslutande debatten i valrörelsen. TV 4 sände ett mer improviserat samtal, med utgångspunkt i politiska frågor som introducerades i egna förhandproducerade inslag. Någon tidtagning av repliker förekom inte. I Sveriges Televisions traditionella partiledardebatt hade alla partiledare lika mycket tid till förfogande, och det fanns på förhand bestämda regler för anföranden och repliker. Att döma av svaren i SOM-undersökningen har den kommersiella televisionens nyare grepp i valbevakningen uppskattas av publiken.

En tydlig skillnad finns dock med hur tillfredsställda människor var med valinformationen i kvällstidningarna. Dessa var mer de politiskt ointresserades informationskanal än de politiskt intresserades. I den förra gruppen var det bara Dagens Nyheter av dagstidningarna som i någon mån var lika betydelsefull som informationsbärare. De politiskt ointresserade var också betydligt mindre missnöjda med privatradiokanalernas roll i sammanhanget. Det omvända förhållandet finns beträffande Sveriges Radios kanaler där tillfredsställelsen är något större bland de politiskt intresserade.

Skillnader mellan de både konkurrerande morgontidningarna i Stockholm är värda att notera. Bland de politiskt ointresserade var andelen mycket nöjda betydligt större för Dagens Nyheter än för Svenska Dagbladet. Den senare tidningen hade också betydligt fler inte alls nöjda läsare i den ointresserade gruppen. Förhållandet är svagt det motsatta när det gäller de politiskt intresserade.

Valrörelse för uppstickare

För tio år sedan var kds närmast ett politiskt skämt. Partiet tycktes dömt till en politisk ökenvandring och röster på kds ansågs som "bortkastade". Först när partiledaren Alf Svensson till följd av ändrade regler fick rätt att delta i Sveriges Televisions partiledarutfrågningar fick partiet vind i seglen. Alf Svenssons popularitet ökade och partiet har sedan 1991 varit representerat i den svenska riksdagen. Rekordvalet 1998 bekräftade att partiet blivit en central del av det borgerliga regeringsalternativet.

Sveriges Television dominerade länge den svenska valrörelsen med sina utfrågningar av partiledarna och flera viktiga debatter i valrörelsens slutskede. Inslagen kommenterades och refererades i efterhand i de flesta andra medier. Men de senaste valen har också den tredje marksända kanalen, TV 4, haft en ambitiös valbevakning som fått stor uppmärksamhet, och i vart fall 1998 också rönt stor uppskattning bland publiken.

Det är uppenbart att den moderna valrörelsen på flera avgörande sätt skiljer sig från den traditionella i vårt land. De enkätresultat som redovisas här visar att uppfattningen om partiledarna spelar en allt viktigare roll för valresultatet, i synnerhet kanske när de politiska sakfrågorna upprepas som ett mantra av alla och när medierna i stort skildrar valrörelsen på samma sätt. I konforma politiska och massmediala samtal sticker partiledaren ut som mest. Dessutom är partiledaren den mediemässigt i särklass dominerande av alla politiker i ett parti. Partiledaren är partiet för många väljare.

Utvecklingen kan möjligen synas dyster, men rymmer samtidigt försonande drag. Den politiska rörligheten skulle kunna ha fött nya mindre demokratiska partibildningar, men har snarare stärkt befintliga före detta småpartier på den politiska arenan. Det tycks finnas en politisk mognad i Sverige som fungerar också i en delvis ny form av valrörelse. På samma sätt tycks konkurrensen mellan i vart fall public service-TV och TV 4 inte ha lett till en sämre valbevakning och populistiskt tittarfrieri, utan till valprogram som i hög grad uppskattas av väljarna oavsett vilken av dessa TV-kanaler de väljer.

Men det är naivt att tro att den politiska kommunikationen i valrörelser i Sverige kan förbli helt påverkad av internationella trender. Personifiering, politisk mark-

nadsföring, opinionsundersökningar, tabloidisering och politisk cynism kommer i olika utsträckning att prägla kommande valrörelser också i vårt land. Men det innebär inte att amerikaniseringen behöver bli total. Nationella särdrag som en anti-populistisk och anti-extremistisk politisk kultur samt en tradition av samhällsengagerade medier kan kanske motverka en demokratisk urvattning.

Noter

¹ I valet fick moderaterna 22,9 procent (-0,5 procentenheter), centern 5,1 (-2,5), folkpartiet 4,7 (-2,5), kristdemokraterna 11,8 (+7,7), socialdemokraterna 36,4 (-8,9), vänsterpartiet (+5,8) och miljöpartiet 4,5 (-0,5).

Litteratur

Gilljam, Mikael & Holmberg, Sören (1995) *Väljarnas val*, Stockholm: Norstedts Juridik

Herman & Mc Chesney (1997) *The Global Media*, London: Cassell

Hill, Kevin A. & Hughes, John E. (1998) *Cyberpolitics – citizen activism in the age of Internet*, Lanham: Rowman & Littlefield Publ.

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (1998) *Opinionssamhället*, Göteborg: SOM-institutet

Hvitfelt, Håkan (1996) Skurkar, kapplöpningar och sensationer. Om marknadsstyrd journalistik och politisk populism. I Carlsson, Ulla (red.) *Medierna i samhället i går i dag i morgon*, Göteborg: Nordicom

JMG-Granskaren (1998:3) Valspecial

McCombs, Maxwell & Shaw, Donald L. och Weaver, David (1997) *Communication and Democracy – exploring the intellectual frontiers in agenda-setting theory*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Publ.

McManus, John H (1994) *Market-driven Journalism*. London: Sage.

- McQuail, Denis (1979) *Mass Communication Theory*, Newsbury Park: Sage Publ.
- Nord, Lars (1998) *Makten bakom orden*, Sundsvall: Mitthögskolan
- Nord, Lars red. (1999) *Den svala demokratin*, Sundsvall: Demokratiinstitutet
(under utgivning)
- Ohlsson, Jonas (1999) *Sveriges Radio och demokratin – en studie av public service-
uppdraget och publiken*, Sundsvall: Demokratiinstitutet
- Swanson, David L. & Nimmo, Dan red. (1990) *New Directions in Political
Communication*, Newbury Park: Sage

SPARA OCH SLÖSA

LENNART NILSSON

Valrörelsen 1994 präglades av debatten om budgetunderskottet och den växande statsskulden. Saneringsprogram och skarpa förslag följde slag i slag. Partierna bjöd över varandra med ansvarsfulla besparingar och nödvändiga inkomstförstärkningar. Nya reformer och ökade satsningar lyste med sin frånvaro. Skandiachefen Björn Wolraths utspel under sommaren före valet med bojkott av statens obligationer var ett exempel på ekonomiska aktörers inlägg i debatten som bidrog till att sätta budgetunderskottet och statsskulden i fokus. Frågan gällde inte om utgiftsbe-gränsningar skulle genomföras utan i vilken omfattning och på vilka områden och om också skattehöjningar var nödvändiga.

Fyra år senare hade perspektivet förskjutits. Med en förbättrad ekonomi gällde det på vilka områden angelägna förstärkningar skulle göras efter en period av åtstramning. Jobben och vård, skola och omsorg var centrala teman i samtliga partiers budskap i valrörelsen. Skattefrågan med krav på omedelbara eller framtida skatte-sänkningar blev också ett inslag i debatten.

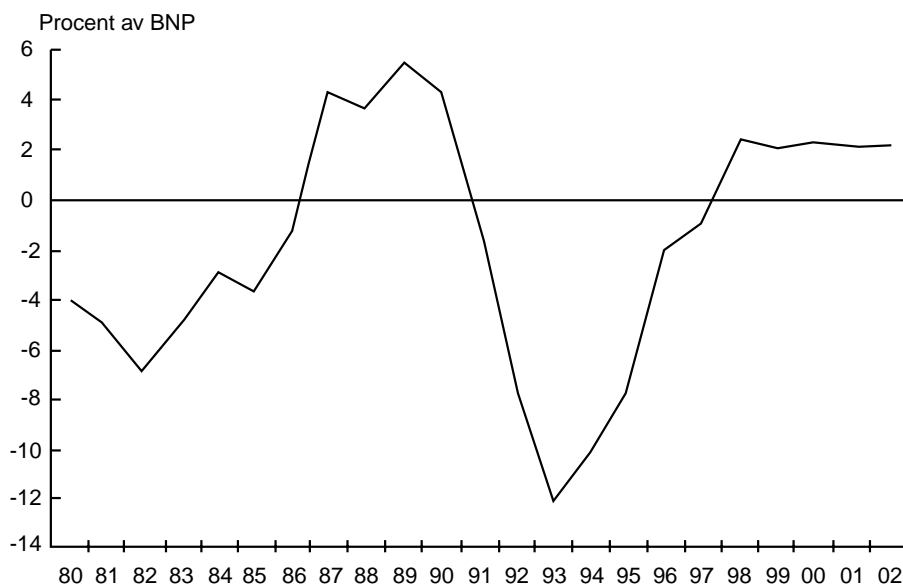
För medborgarna var sysselsättningen det viktigaste samhällsproblemet under båda de senaste valrörelserna. Sveriges ekonomi kom 1994 på andra plats. Cirka 30 procent ansåg att ekonomin var ett viktigt problem. Fyra år senare hade denna andel sjunkit till under 10 procent. Istället var det vård, skola och omsorg som blev de mest angelägna frågorna efter arbetslösheten. (Bennulf 1999).

Utgångspunkten för debatten har förskjutits med förändringen av den ekonomisk situationen. De ändrade ekonomiska förhållandena illustreras av figur 1 över den offentliga sektorns finansiella sparande, som redovisar de offentliga inkomsterna minus utgifterna, sedan 1980.

Under första hälften av 1980-talet översteg den offentliga sektorns utgifter inkomsterna. Budgetåret 1982/83 uppgick de totala offentliga utgifterna till 67 procent i relation till BNP och underskottet i det offentliga finansiella sparandet motsvarade 7 procent av BNP. Den långa högkonjunkturen, en stigande skattekvot

och en minskad offentlig konsumtion bidrog till ett förbättrat sparande och 1990 redovisades ett finansiellt överskott. Tre år av sjunkande BNP, stigande arbetslöshet och sjunkande skattekvot medförde emellertid på nytt ett snabbt växande gap mellan den offentliga sektorns inkomster och utgifter; för 1993 redovisades ett rekordstort underskott i det finansiella sparandet motsvarade 13 procent av BNP, och de offentliga utgifterna uppgick till 73 procent av BNP. Därefter vände trenden; 1998 visade den offentliga sektorn ett överskott på drygt 2 procent av BNP, och sparandet beräknas ligga på denna nivå under de närmaste åren.

Figur 1 Den offentliga sektorns finansiella sparande 1980-1998 (procent av BNP)

Anmärkning: Exkluderat beräkningsteknisk överföring.

Källor: Konjunkturinstitutet, Statistiska centralbyrån och Finansdepartementet, Prop. 1998/99:100, bilaga 1.

Den statsfinansiella krisen under 1980-talets första hälft gällde i första hand den statliga sektorn medan 1990-talets mera djupgående kris även omfattade den kommunala. En andra skillnad är att under 1980-talets sanering spelade högkonjunkturen och ökande inkomster med höjda skatter en stor roll, medan utgiftsminskningar var av större betydelse under 1990-talet, samtidigt som det förelåg en lågkonjunktur med minskande BNP under tre år. Det statsfinansiella underskottet har inneburit att finanspolitiken inriktats på kortsiktiga balansproblem, medan de samhällsekonomiska frågorna skjutits i bakgrunden.

Den nya budgetprocess, som trädde i kraft i och med budgetåret 1997, har inneburit att regeringen fått en förstärkt ställning vid behandlingen av de offentliga inkomsterna och utgifterna. En bred parlamentarisk uppslutning bakom kravet på att Sverige, oavsett anslutning till EMU eller ej, skall uppfylla konvergenskraven har också bidragit till ett samlat grepp över statsfinanserna.

I Sverige bygger välfärdspolitiken i högre grad än i andra OECD-länder på den offentliga sektorn. Medborgarna nyttjar i stor omfattning tjänster och transfereringar och förutsätts som skattebetalare vara med och betala. Många svenskar arbetar också inom den offentliga sektorn främst i kommuner och landsting.

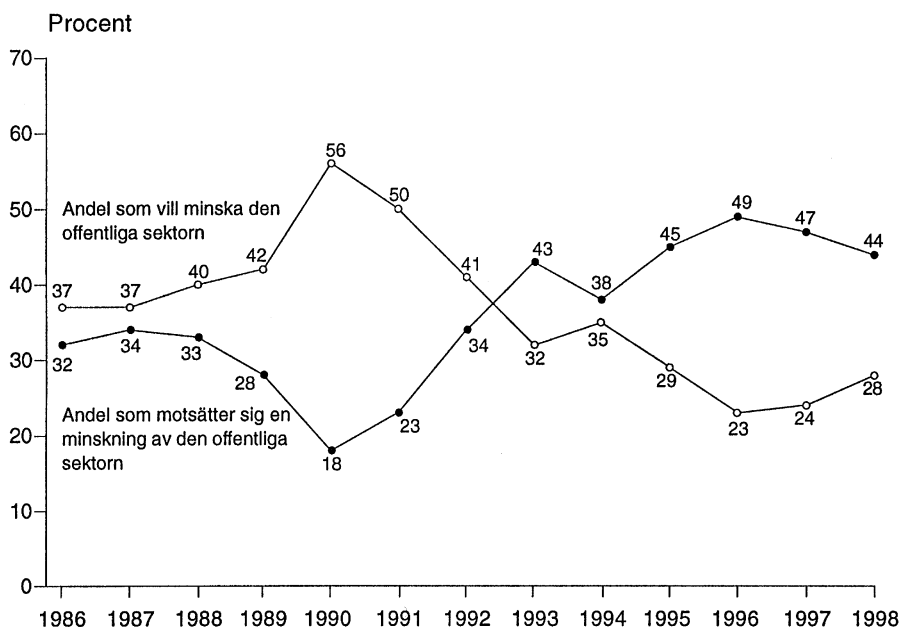
Genomförandet av den svenska välfärdspolitiken bygger på att det finns en uppslutning bland medborgarna. I denna artikel skall opinionsstödet för den offentliga sektorn och skatterna under 1980- och 1990-talets dramatiska svängningar av den ekonomiska situationen analyseras. Underlaget för studien utgörs av data från de nationella SOM-undersökningarna 1986-1998. När det gäller synen på den offentliga sektorn görs jämförelser med resultat från valundersökningarna 1982-1998.

Opinionen om den offentliga sektorn

Svenska folkets allmänna inställning till att minska den offentliga sektorn under perioden 1982-1998 kan avläsas i två undersökningsserier. Valundersökningarna täcker hela tidsperioden men genomförs endast i anslutning till de allmänna valen. Samma fråga har ställts i de årliga SOM-undersökningarnas postenkäter 1986-1998.

Opinionen i denna centrala vänster-högerfråga är tudelad under perioden 1982-1988, med ungefär lika många som stöder som motsätter sig förslaget att minska den offentliga sektorn. I valundersökningarna 1982 och 1988 är det en svag övervikt för dem som är positiva till den offentliga sektorn. Valåret 1985 är de två åsiktsgrupperna lika stora. Efter 1988 sker en dramatisk förskjutning. Hösten 1991 utgör de som vill minska en majoritet, medan de som sluter upp bakom den offentliga sektorn sjunkit till en knapp tredjedel. Därefter inträffar en kraftig rekyl och 1994 är bilden spegelvänd jämfört med 1991 med en övervikt för dem som inte vill minska den offentliga sektorn och denna övervikt förstärks 1998.¹

Figur 2 Svenska folkets åsikter om den offentliga sektorn i SOM-undersökningarna 1986-1998 (procent)

Kommentar: De svarande fick ta ställning till förslaget *Minska den offentliga sektorn* med svarsalternativen: *Mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag* och *mycket dåligt förslag*. Andelen som inte tagit ställning till frågan utgör andelen vet ej. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag, i 1998 års undersökning 19 personer.

I SOM-undersökningarna kan förändringarna följas år från år.² Fram till och med 1988 är opinionsläget stabilt, men 1989 ökar andelen som vill skära ner, samtidigt som de som vill bibehålla eller öka de offentliga insatserna minskar. Året därpå sker ett ras i stödet för den offentliga sektorn. Hösten 1990 är andelen personer som vill minska den offentliga sektorn mer än tre gånger så många som de som motsätter sig en sådan förändring. Därefter bryts trenden. För första gången i SOM-undersökningarna är det 1993 fler som motsätter sig en minskning av den offentliga sektorn än som vill göra nedskärningar, och 1994 är det också något fler som är positiva till den offentliga sektorn även om skillnaderna minskat något i förhållande till året innan. Gapet ökar till 1996 men har därefter minskat något, samtidigt som ekonomin förbättrats.

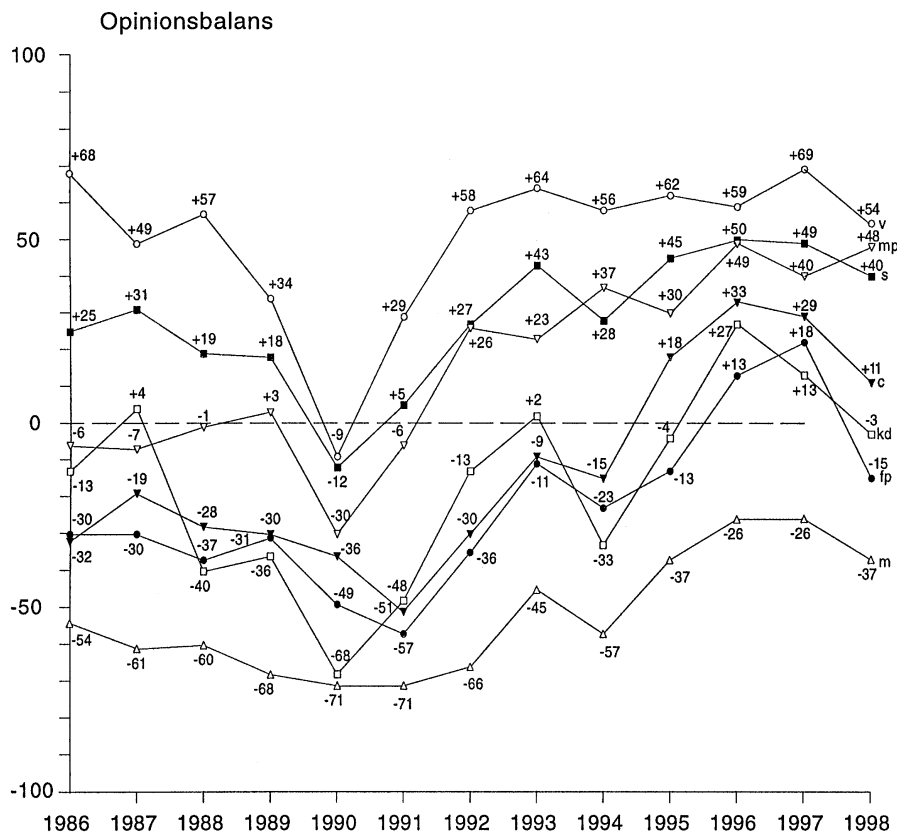
Jämfört med SOM-undersökningarna framträder i valundersökningarna en något mera positiv inställning till den offentliga sektorn. I anslutning till fyra val sedan 1988 har båda undersökningarna genomförts samma år och vid samtliga tillfällen är de svarande i valundersökningarna mera positiva till den offentliga sektorn; vid valen 1994 och 1998 uppgick differensen till 18 balansmåttsheter. Det förefaller troligt att det föreligger en valrörelseeffekt som innebär att i valundersökningarna som genomförs i direkt anslutning till valet, då brister i den offentliga sektorn ges stor uppmärksamhet, är medborgarna mindre benägna att skära ner.³ Motsvarande skillnad föreligger inte när det gäller inställningen till privat sjukvård, se nedan.

Genomgående har vänsterpartiets sympatisörer varit mest positiva och moderata samlingspartiets mest negativa till den offentliga sektorns storlek. Opinionsbalansen för socialdemokratiska sympatisörer var 1986 klart positiv; anhängare till mp och kd intog positioner mellan blocken med en svagt negativ inställning. Mittenpartiernas sympatisörer var klart negativa, men inte lika eniga om att skära ner som moderaterna.

Under perioden 1986-1988 var opinionen stabil inom de olika partierna med undantag för kd, där sympatisörerna blev mer benägna att minska. Därefter försköts positionerna inom alla partier mot en mer negativ inställning till den offentliga sektorn, och det var främst vänsterpartiets och socialdemokraternas sympatisörer, som blev mera kritiska. År 1990 var opinionsbalansen negativ inom samtliga partier. Det var främst sympatisörer till partier som varit mest positiva till den offentliga sektorn som hade närmast sig de traditionella borgerliga väljarnas

negativa positioner. Förskjutningarna på vänsterkanten var mycket stora mellan 1986 och 1990. På den borgerliga sidan var förändringarna väsentligt mindre.

Figur 3 Partisypati och inställning till den offentliga sektorn 1986-1998 (balansmätt)

Kommentar: Balansmättet anger andelen negativa till en minskning av den offentliga sektorn minus andelen positiva.

Sett över hela perioden 1986-1998 är det stora opinionsförskjutningar som har ägt rum. I denna centrala vänster-högerfråga har också spännvidden mellan de positioner som partiernas sympatisörer intagit varit betydande, men varierat över tid.

Därefter vände trenden ånyo och inställningen till den offentliga sektorn blev mer positiv, först inom v och s. Året efter valet 1991 blev attityden sedan mera positiv inom alla partier. Fram till 1993 fortsatte svängningen mot en mera positiv inställning och förändringen var starkast bland anhängare till de borgerliga partierna. Fortfarande var balansmåtten för de borgerliga partiernas sympatisörer dock negativa, dvs. det var fler som ville minska den offentliga sektorn än som motsatte sig en minskning. Under valåret 1994, och den starka fokuseringen på budgetunderskottet och statsskulden, var opinionen inom samtliga partier, utom mp, något mindre kritisk till nedskärningar än året innan och mp-sympatisörerna intog en position till vänster om de socialdemokratiska sympatisörerna.

Samtliga partiers sympatisörer blev därefter mer kritiska till minskningar av den offentliga sektorn. Åren 1996-97 var det bara bland moderata sympatisörer som det finns en opinionsövertikt för att minska den offentliga sektorn. Hösten 1998 förskjuts emellertid inställningen till den offentliga sektorn i mer kritisk riktning utom bland miljöpartiets sympatisörer, som liksom det föregående valet är mera positiva än socialdemokraternas.

Opinionen om privatisering

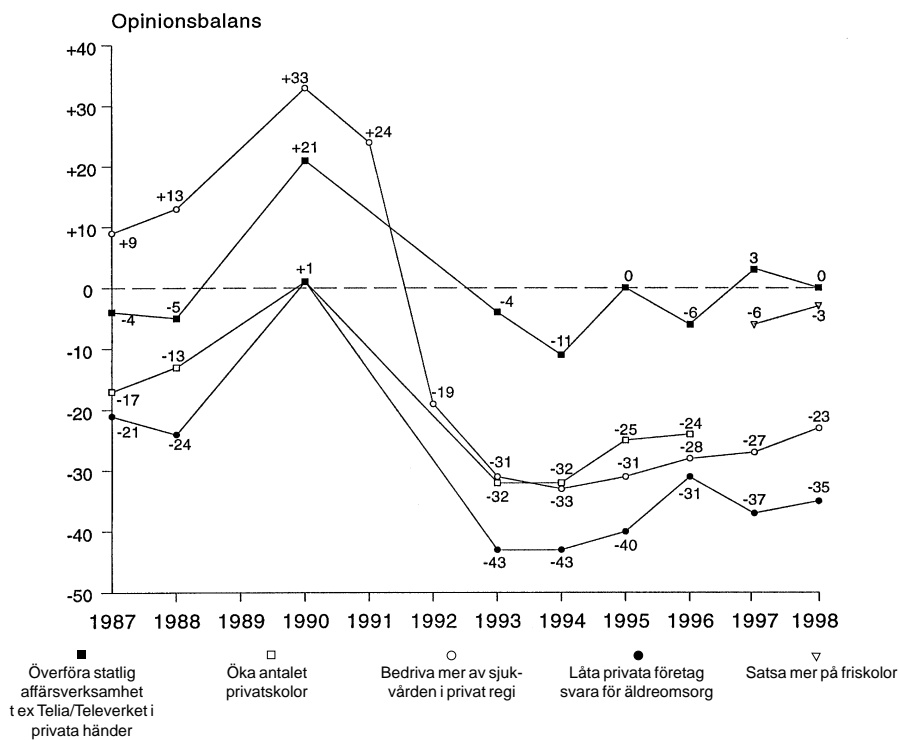
I SOM-undersökningarna har ingått frågor om förslag till privatisering sedan 1987 (Nilsson och Strömberg 1988). Mot bakgrund av debatten utvaldes fem områden, varav fyra ingått såväl 1987, 1988, 1990 som 1993-1998. De gäller sjukvård, skolor, äldreomsorg och statlig affärsverksamhet. Tre av dem avsåg en privatisering i betydelsen övergång till en ökad andel privat produktion:

- Bedriva mer av sjukvården i privat regi,
 - Öka antalet privatskolor/satsa mer på friskolor,
 - Låta privata företag svara för äldreomsorg.
- Det fjärde området avsåg utförsäljning av statlig affärsverksamhet:
- Överföra statlig affärsverksamhet, t.ex. Telia/Televerket i privata händer.

De två undersökningsåren 1987 och 1988 kännetecknades av stor stabilitet i opinionen. Opinionen var positiv till privatiseringar när det gällde sjukvården, medan den var negativ till privatiseringar när det gällde affärsverksamhet, skola och särskilt äldreomsorg.

Förändringen av attityden till privatisering 1987 – 1993 följer samma huvudmönster som inställningen till den offentliga sektorn som helhet. Motståndet mot privatiseringar minskade 1988 – 1990. År 1990 fanns ett klart stöd för privatiseringar inom sjukvården och av statlig affärsverksamhet, medan det var lika många för som emot privatiseringar inom skola och äldreomsorg. Därefter rasade opinionsstödet för privata alternativ. År 1993 var motståndet mot privata lösningar inom sjukvård, skola och äldreomsorg väsentligt större än 1987. På dessa tre områden tog en majoritet avstånd från ytterligare privatiseringar. För sjukvården var förändringen särskilt markant. Därefter är bilden mera splittrad för de olika policyområdena.

Figur 4 Svenska folkets inställning till förslag om privatisering av offentlig verksamhet 1987 – 1998 (balansmätt)

Kommentar: Svarepersonerna fick ta ställning till förslagen som redovisas i figuren och svarsalternativen var: *Mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag*. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag.

Under perioden 1993-1998 har synen på privatisering av statlig affärsverksamhet fluktuerat med ungefär lika många för som emot att överföra Telia i privata händer.

Inom skolans område har det under senare år skett en svängning mot större stöd för alternativ till den kommunala skolan. I undersökningarna fram till 1996 fick de svarande ta ställning till förslaget att öka antalet privatskolor men i 1997 års undersökning hade förslaget ändrats till satsa mera på friskolor vilket försvarar en jämförelse. Förändringen av frågan hade emellertid föregåtts av att båda alternativen testats i 1996 års västsvenska SOM-undersökning, vilket visade att balansmättsvärdet för friskolor var 11 enheter högre än för privatskolor.⁴

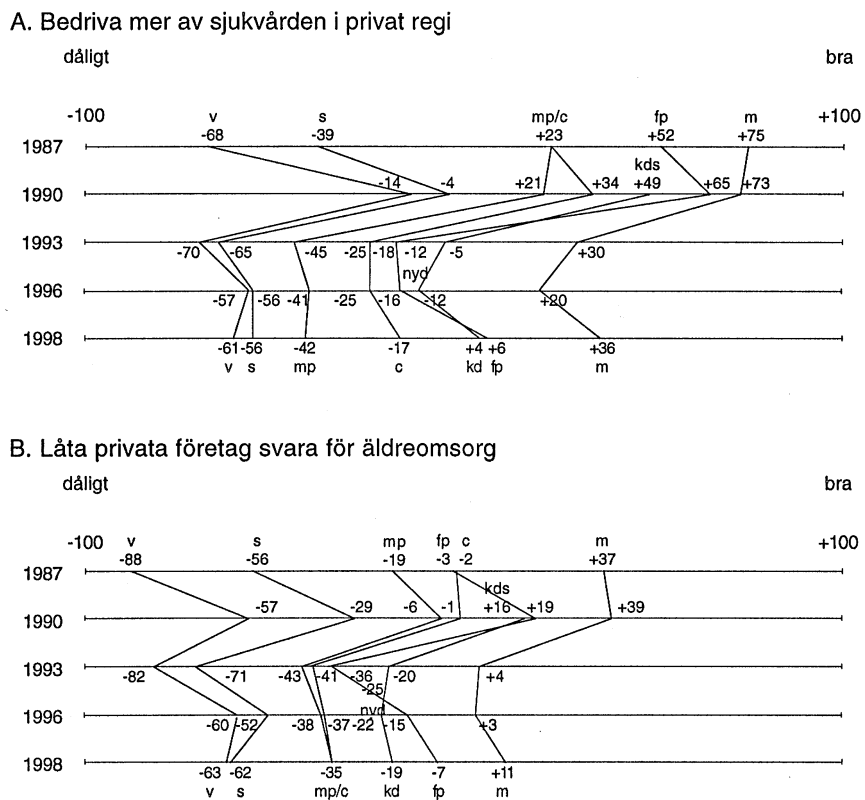
För privat sjukvård har opinionsläget under perioden 1994-1998 förskjutits i något mindre negativ riktning. Även synen på privat äldreomsorg blev mindre negativ 1995 och 1996. Hösten 1997 påverkades emellertid opinionen av en serie reportage som startade i Rapport om förhållandena vid det privata vårdhemmet Polhemsgården. Medieeffekten innebar att balansmättet för privat äldreomsorg och sjukvård försköts med tio enheter under en dryg månad. Äldrevården fick inte bara stort utrymme i medierna utom betraktades också av allmänheten som en viktigare fråga hösten 1997 än tidigare. Bedömningen av privata alternativ inom andra områden påverkades ej. (Nilsson 1998).

Privatiseringsvägen 1987-1990 försköt opinionen på alla områden och inom flertalet partier, och rekylen 1990-1993, som var ännu starkare, berörde alla verksamheter och alla partier. På samma sätt som när det gällde inställningen till de offentliga sektorn var förändringarna 1987-1990 kraftigast bland personer som sympatiserade med vänsterpartiet och socialdemokraterna. Åsikterna hos anhängare till de borgerliga partierna, som i utgångsläget var positiva till privatiseringar, ändrades endast i begränsad utsträckning. Däremot var svängningen i privatiseringsnegativ riktning 1991-1993 i flertalet fall större bland de borgerliga partiernas sympatisörer. Sedan 1993 har det endast skett smärre förskjutningar.

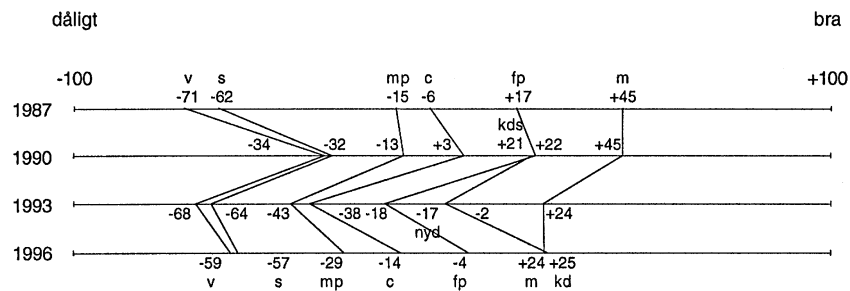
Hösten 1998 är det bara bland moderata samlingspartiets sympatisörer som det finns en viss övervikt för att låta privata företag svara för äldreomsorg. När det gäller att bedriva mer av sjukvården i privat regi är moderata sympatisörer klart positiva, och det finns också en viss övervikt bland fp- och kd-anhängare för privatisering. Däremot är det bara s- och v-sympatisörer som inte vill satsa mer på friskolor, och i

denna fråga är de borgerliga positiva liksom miljöpartisterna. När det gäller statlig affärsverksamhet är opinionen polariserad med sympatisörer till v, s och mp negativa till att överföra Telia i privata händer och anhängare till kd, fp samt m positiva, medan c-sympatisörer intar en position i mitten.

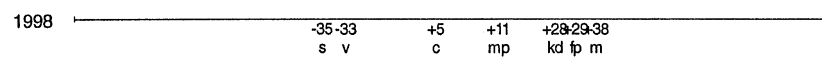
Figur 5 Partisympati och inställning till privatisering inom sjukvård, skola, och äldreomsorg samt av statlig affärsverksamhet 1987, 1990, 1993, 1996 och 1998 (balansmätt)

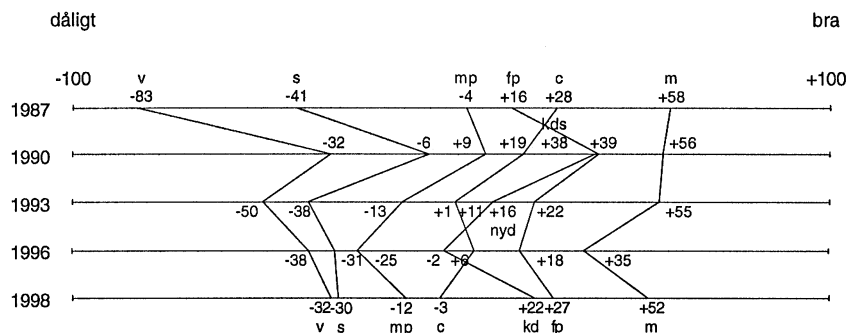
C.a. Öka antalet privatskolor

C.b. Satsa mer på friskolor

D. Överföra statlig affärsverksamhet t ex Telia/Televerket i privata händer

Kommentar: Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag och -100 (alla negativa) redovisas till vänster i figuren och +100 (alla positiva) till höger.

Skatter och service

I alla tider och i alla länder har människor klagat över skatter och pålagor. Skatterevolter har brutit ut och protestpartier har bildats. Det finns emellertid inget entydigt samband mellan skattenivå och skatteprotest. I välfärdsstater med en utbyggd service och omfattande transfereringar till hushållen är medborgarnas syn på avvägningen mellan betalningen i form av skatter och den offentliga sektorns service central (Peters 1991).

Svenskarnas inställning till skatterna har kartlagts i ett flertal undersökningar under efterkrigstiden (för en översikt se Åberg 1993). I en studie, som genomfördes 1968, analyserades bl.a. relationen mellan skatter och förmåner med användandet av en intervjufråga som också ingått i senare undersökningar (Vogel 1970). Mot slutet av 1960-talet ansåg en majoritet av svenska folket att skatterna var för höga i förhållande till de förmåner som staten gav medborgarna, medan majoriteten under 1980- och 1990-talen gjorde bedömningen att skatterna inte var för höga i relation till förmånerna. Svenskarna har visserligen allmänt sett haft åsikten att skatterna är för höga; framför allt gällde det marginalskatterna före den stora skattereformen. Men vid en avvägning mellan skatter och förmåner har synen på skatterna varit mera positiv (Åberg 1993).

På kommunal nivå var det vid mitten 1960-talet fler som ansåg ”att det borde gå att minska utgifterna, så att man kunde sänka kommunalskatten” än som svarade att ”det är så mycket som behöver göras här i kommunen, att kommun bör öka sina insatser även om man skulle bli tvungna att höja kommunalskatten” (Strömberg 1974). I kommunala medborgarundersökningar under slutet av 1970-talet och början av 1990-talet prioriterades den kommunala servicen framför skattesänkningar (Westerstahl och Johansson samt SOM-undersökningarna).

Tabell 2 **Inställningen till förslaget att höja skatterna hellre än att minska den offentliga servicen 1994-1997 (balansmått)**

År	Bästa parti								Diff. v-m
	v	s	mp	c	fp	kd	m	Samtliga	
1994	+61	+47	+30	+9	-8	-9	-46	+15	107
1995	+45	+43	+24	+16	-7	+10	-42	+11	87
1996	+41	+35	+28	+11	+3	-3	-38	+8	79
1997	+36	+32	+20	+19	-13	+5	-32	+6	68
1998	+28	+25	+28	-8	-29	-18	-60	-3	88

Kommentar: Frågans lydelse har varit: *Höja skatterna hellre än att minska den offentliga servicen* med fem svarsalternativ *Mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslagsamt mycket dåligt förslag.*

Från och med 1994 års nationella SOM-undersökning har svarspersonerna fått ta ställning till förslaget att höja skatterna hellre än att minska den offentliga servicen. I takt med genomförda skattehöjningar och förbättrade statsfinanser har svenska folkets benägenhet att acceptera skattehöjningar gradvis minskat. Valåret 1994 fanns det en tydlig övervikt för skattehöjningar bland hela folket men den har år från år minskats och 1998 fanns det en svag övervikt emot skattehöjningar.

Partierna och deras sympatisörer har i denna fråga intagit sina traditionella positioner på vänster-höger-skalan. Under perioden 1994-1997 minskade spännvidden mellan partierna genom att såväl v- och s- som m- sympatisörer förflyttade sig mot mitten. Valåret 1998 fortsatte denna tendens på vänsterkanten medan motståndet mot skattehöjningar skärptes bland de borgerliga partiernas sympatisörer. Endast miljöpartiets sympatisörer har intagit samma position under hela tidsperioden, vilket sakpolitiskt inneburit en förskjutning till vänster, och 1998 hade miljöpartiets väljare samma inställning till skatterna i relation till service som socialdemokraternas och vänsterpartiets väljare.

Om skatterna inte kopplas till service fanns hösten 1998 en klar övervikt för att sänka skatterna, drygt 60 procent. Det gäller också inom samtliga partier men spännvidden var emellertid också i skattesänkingsfrågan stor mellan partiernas sympatisörer från ca 45 procent bland v-, s- och mp-sympatisörerna till en i det närmaste total uppslutning för en skattesänkning bland moderata samlingspartiets sympatisörer.⁵ Sambandet mellan inställningen i de två skattefrågorna är starkt (tau-b 0,48). Det vill säga personer som hellre vill höja skatterna än att minska servicen är också i större utsträckning motståndare till sänkt skatt och omvänt.

Sammanfattningsvis kan konstateras att sedan 1970-talet har det funnits ett motstånd mot skattesänkningar, om de får konsekvenser för servicenivån. I detta avseende överensstämmer resultaten från de kommunala medborgarundersökningarna med resultaten från de nationella skatteundersökningarna. Mot slutet av 1960-talet, före den stora utbyggnaden av den offentliga sektorn, var skatterna i förhållande till utgifterna ifrågasatta. Sedan slutet av 1970-talet har det funnits en övervikt bland svenska folket som ansett att skatterna inte varit för höga i förhållande till förmånerna/servicen. Under den statsfinansiella krisen i mitten på 1990-talet fanns det vidare stöd bland svenska folket för att höja skatten hellre än att minska servicen. Med en förbättrad ekonomisk situation har stödet för skatte-

höjningar hösten 1998 förbyts i en svag övervikt för att inte höja skatten i relation till den offentliga servicen.

Att minska den offentliga sektorn – att höja skatterna

Det finns ett starkt samband mellan inställningen till att minska den offentliga sektorn och att höja skatten (tau-b 0,39 år 1998). Personer som vill minska den offentliga sektorn är mer benägna att inte vilja höja skatterna och personer som inte vill minska den offentliga sektorn är i större utsträckning beredda att höja skatterna. Detta samband gäller också inom de olika partierna.

I det följande skall ställningstagandet i dessa två avseenden analyseras närmare. Av samtliga som ingått i undersökningarna var det 1994, 58 procent som gav uttryck för en bestämd åsikt i bägge frågorna, dvs. svarade att förslagen var bra eller dåliga, och fyra år senare 52 procent. Övriga valde vid bedömningen av ett eller båda förslagen mittalternativet, varken bra eller dåligt förslag, eller avstod från att besvara någon av frågorna. Vid bägge tillfällena var det vanligast att de som sympatiserade med vänsterpartiet och moderaterna tog ställning. För den fortsatta analysen är det de med en bestämd uppfattning som bildar underlaget. Av dessa var det 1994-1997 närmare hälften som inte ville minska den offentliga sektorn men var beredda att höja skatterna. Denna andel minskade 1998 till drygt 40 procent. Mellan en tredjedel och en fjärdedel har velat satsa på den andra huvudformen av finansiellt sparande nämligen, minska den offentliga sektorn men inte höja skatterna.

Valåret 1994, då debatten var inriktad på budgetunderskott och statsskuld var det 14 procent som ansåg att man både behövde minska den offentliga sektorn och höja skatterna, men denna siffra hade fyra år senare halverats. Omvänt tredubblades andelen som ansåg att man varken skulle minska den offentliga sektorn eller höja skatterna mellan 1994 och 1996/98.

Under budgetsaneringens akuta fas 1994-95 placerade sig fyra av fem svenskar med en bestämd åsikt i någon av motpolerna, där man antingen ville minska den offentliga sektorn eller höja skatterna. Eftersom det är partierna i riksdag och fullmäktigeförsamlingar som skall fatta beslut och få stöd bland sina väljare för besluten finns det anledning att närmare skärskåda inställningen hos de olika partiernas sympatisörer och hur den har förändrats.

Figur 5 **Inställningen till skatthöjningar och till en minskning av den offentliga sektorn bland medborgare med en bestämd åsikt 1994-1998 (procent)**

	Höja skatten		Ej höja skatten	
Minska den offentliga sektorn	1994	14	1994	33
	1995	9	1995	32
	1996	6	1996	26
	1997	8	1997	27
	1998	7	1998	34
Ej minska den offentliga sektorn	1994	47	1994	6
	1995	48	1995	11
	1996	51	1996	16
	1997	48	1997	18
	1998	42	1998	17

Kommentar: Underlaget för procentberäkningen utgöres av dem som haft en bestämd åsikt om både förslaget att *minska den offentliga sektorn* och förslaget att *hellre höja skatterna än att minska den offentliga servicen*, dvs. svaret att förslagen varit mycket eller ganska bra/dåliga.

Partiernas sympatisörer intar också i detta avseende sina positioner på vänster-höger skalan och avstånden dem emellan är stora. En mycket klar majoritet av v-, s- och mp-sympatisörer med en bestämd åsikt vill höja skatterna men inte minska den offentliga sektorn både 1994 och 1998. Bland moderater med en bestämd uppfattning är det närmare 80 procent som har åsikten att man inte skall höja skatterna men minska den offentliga sektorn. Personer som sympatiserar med c, fp och kd är både 1994 och 1998 splittrade och det finns betydande grupper inom dessa partier i båda motpolerna, men med en övervikt för att inte höja skatterna men minska den offentliga sektorn.

Miljöpartiets sympatisörer intar samma position både 1994 och 1998 medan åsikterna bland övriga partiers sympatisörer förskjutits, vilket bland annat inneburit att fler 1998 än 1994 anser att man varken bör minska den offentliga sektorn eller höja skatten.

Valet 1994 innebar att socialdemokraterna fick en mycket stark ställning i riksdagen men inte tillräckligt stark för egen majoritet. Den socialdemokratiska reger-

ingen måste för att få igenom sina förslag på den parlamentariska arenan få stöd från minst något av de andra partierna. Dessutom måste de samverkande partierna få acceptans för förslagen hos sina egna sympatisörer, åtminstone på lång sikt för att få förnyat förtroende. Om vi ser på avståndet mellan partiernas sympatisörer kan det beräknas genom att summera differenserna mellan partierna parvis i de fyra rutorna. Avståndet från regeringspartiets sympatisörer var 1994: mp 26, v 32, c 64, fp 78, kd 90 och m 142 av maximala 200.

Figur 6 Inställningen till skatthöjningar och till en minskning av den offentliga sektorn bland partiernas sympatisörer med en bestämd åsikt 1994 och 1998 (procent)

		1994		1998	
		Höja skatten	Ej höja skatten	Höja skatten	Ej höja skatten
<u>Parti</u>					
v		10	–	6	6
s	Minska den offentliga sektorn	17	9	9	11
mp		4	16	6	13
c		18	40	8	36
fp		14	48	18	47
kd		13	52	11	42
m		10	80	3	77
<u>Parti</u>					
v		82	8	72	16
s	Ej minska den offentliga sektorn	67	7	64	16
mp		71	9	73	8
c		39	3	32	24
fp		32	6	12	23
kd		26	9	25	22
m		7	3	6	14

Kommentar: Se anmärkning till figur 5. Summa procent uppgår till 100 för varje parti.

Avståndet mellan socialdemokraternas sympatisörer och anhängare till vänsterpartiet och miljöpartiet är förhållandevis litet, medan avståndet till de borgerliga partiernas sympatisörer är betydligt större. Bland dessa ligger centerpartiets närmast och därefter anhängarna till fp och kd. Däremot är avståndet mellan socialdemokraternas och moderaternas sympatisörer mycket stort.

I valet 1998 försvagades socialdemokraternas parlamentariska ställning och för fortsatt regeringsinnehav krävdes stöd från minst två andra partier. Avstånden mellan s och de övriga partierna var emellertid desamma som fyra år tidigare, med undantag för avståndet till folkpartiet som ökat markant. I Sverige är blockgränsen tydlig för medborgarna i synen på den offentliga sektorn och skatterna.

Ekonomisk nödvändighet och politisk ideologi

Den eviga debatten om gränserna mellan den offentliga och den privata sfären i samhället utgår i Sverige under 1990-talet från en situation där den offentliga sektorn är större än i något annat OECD-land. Det innebär att det finns många organiserade intressen som företräder offentliga lösningar. Om vi som kontrast ser på USA, är situationen omvänd med en liten offentlig sektor och "vested interests" i starka privata organisationer.

Förhållandena i Sverige och USA kan beskrivas med en metafor från sportens värld: i Sverige äger en försvarskamp rum på den offentliga planhalvan mot förslag om privatisering; omvänt utspelas i Förenta staterna en kamp på den privata planhalvan mot förslag om ökade offentliga satsningar. Förutsättningarna för spelen är olika liksom reglerna. I Sverige åvilar bevisbördan dem som förespråkar privata alternativ medan den i USA ligger på dem som vill genomföra offentliga program.

Som framgått av resultaten från SOM-undersökningarna fanns hösten 1998 en klar övervikt bland svenska folket för att inte minska den offentliga sektorn liksom en övervikt emot privatiseringar inom sjukvård och äldreomsorg. Efter regeländringar inom skolsektorn i början av 1990-talet har antalet fristående skolor ökat och inställningen till friskolor har blivit mera positiv, speciellt i storstäderna. När det gäller statlig affärsverksamheten är åsikterna delade med lika många för som emot en privatisering av Telia.

Inställningen till den offentliga sektorns gränser och attityderna till privatisering har under det senaste årtiondet svängt drastiskt. Genomgående intar partierna sina platser på vänster-högerskalan med vänsterpartiets och moderata samlingspartiets sympatisörer som motpolar. Positionerna har emellertid förflyttats för alla partier. Vid privatiseringsvägens höjdpunkt 1990 fanns starkt stöd för avreglering och

privatisering men under lågkonjunkturen under 1990-talets första år ökade uppslutningen bakom den offentliga sektorn markant.

Låt oss till slut återknyta till artikelns titel och berättelsen om spara och slösa. De statsfinansiella problemen har inneburit att den ekonomiska politiken under 1990-talet inriktats på kortsiktiga balansproblem, medan de samhällsekonomiska frågorna och välfärdspolitiken skjutits i bakgrunden. I den svenska politiska debatten har partier som förespråkade begränsade offentliga utgifter och en minskad offentlig sektor med lägre skatter agerat slösa genom att regera under perioder med budgetunderskott och växande statsskuld. Omvänt har andra regeringar vars program förespråkade omfattande offentliga utgifter, en oförändrad offentlig sektor och höga skatter spelat rollen som spara genom att besluta om åtstramningar och budgetnedskärningar, när deras väljare förväntat sig välfärdssatsningar.

Noter

¹ I valundersökningarna har mättet på opinionsbalansen (andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag att minska den offentliga sektorn) antagit följande värden: 1992 -7, 1985 0, 1988 -5, 1991 +22, 1994 -21 och 1998 -35.

² Värdet för 1998 avser den samhällsinriktade SOM-undersökningen men det överensstämmer med det för den medieinriktade undersökningen, balansmätt 17 respektive 14.

³ Åldersgruppen 15-17 år ingår i SOM-undersökningarna men inte i valundersökningarna, men denna skillnad kan inte förklara avvikelserna. Inte heller är det sannolikt att valundersökningens personintervjuer jämfört med SOM-undersökningarnas enkäter skulle ge denna effekt.

⁴ Det fanns hösten 1996 i Göteborg fler som var emot än för båda förslagen, balansmätt -16 för privatskolor respektive -5 för friskolor, och svarssambandet var starkt, tau-b +0,57. Det var fler som var för att satsa på friskolor än som var för att öka antalet privatskolor. I Göteborg med en stor andel elever i fristående skolor var det 1997 en övervikt för att satsa mera på friskolor, balansmätt +6 och valåret 1998 var det lika många som var för som emot en ökad satsning på friskolor. (Carlsson 1998).

⁵ Balansmättet uppgick för samtliga till +45 balansmättsenheter. För v-, s- och mp-sympatisörer varierade värdet kring +20 och för de moderata sympatisörerna uppgick det till +85.

REFERENSER

- Bennulf, M (1999) Medborgarna och den hållbara utvecklingen. I Holmberg, S och Weibull, L (red) *Ljusnande framtid*, SOM-rapport nr 22. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Carlsson, B R (1998) Fristående skolor i Göteborg – ett traditionsbrott? I Nilsson, L (red) *Mångfald. Bilder av en storstadsregion*, SOM-rapport nr 21. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (1998). Opinionstrender och medieeffekter. I Holmberg, S och Weibull, L (red), *Opinionssamhället*, SOM-rapport nr 20. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (1995) Att spara eller inte spara? Holmberg, S och Weibull, L (red) *Det gamla riket*, SOM-rapport nr 13. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L och Strömberg, L (1988) Offentligt – privat, Svenska folkets åsikter om privatisering och avreglering. Holmberg, S och Weibull, L (red), *SOM-undersökningen 1987*, SOM-rapport nr 3. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Peters, G (1991), *The Politics of Taxation. A Comparative Perspective*. Blackwell.
- Proposition 1998/99:100, Bilaga 1.1.
- Strömberg, L (1975), *Väljare och valda. En studie av den representativa demokratin i kommunerna*. Göteborgs universitet.
- Vogel, J (1970), *Aspirationer, möjligheter och skattemoral*. Stockholm: SOU 1970:25.
- Westerståhl, J och Johansson, F (1981), *Medborgarna och kommunen. Studier av medborgerlig aktivitet och representativt folkstyre*. Ds Kn 1981:12.
- Åberg, R (1993), *Århundradets skattereform? Politik och opinion kring 1991 års skattereform*. Fritzes.

SVAGT STÖD FÖR ARBETSLÖSHETSPOLITIKEN

SÖREN HOLMBERG, MARIA OSKARSON OCH BO ROTHSTEIN

När vi senhösten 1998 frågade svenska folket vad de tyckte om den politik som bedrevs i Sverige på olika samhällsområden hamnade arbetslöshetspolitiken i botten tillsammans med äldreomsorgen. Hela 56 respektive 57 procent ansåg att arbetslöshetspolitiken respektive äldreomsorgen var dålig. Endast 17 respektive 16 procent tyckte områdena sköttes bra. Andra politikområden som också fick klart mer kritik än positiva omdömen var flyktingpolitiken, sjukvården och skolan. Det enda politikområde som fick något mer beröm än kritik var miljön. Endast 25 procent tyckte miljöpolitiken var dålig, mot hela 33 procent som ansåg den var bra. Även jämställdhetspolitiken och ekonomin fick relativt hyfsade bedömningar med endast något fler kritiska röster än uppskattande (se tabell 1).

Människornas bedömningar bär spår av 1998 års valrörelse. De politikområden som bedöms mest negativt är de som dominerade valrörelsen, dvs arbetslösheten och socialdemokraternas slagord – vård, omsorg, skola. Sambandet är tankeväckande och illustrerar den centrala frågan om hur dagordningen bestäms i en demokrati och vad det är som bestämmer människors åsikter. Tag arbetslöshetspolitiken som exempel. Alla studier har visat att den var en av de stora valfrågorna 1998 – bland väljarna, såväl som för partierna och i medierna (Hernborn m fl 1998, Asp 1998, Hvitfelts och Nords artikel i föreliggande volym). Frågan är om det var medierna och/eller partierna som mer eller mindre oberoende av väljarnas önsknings gjorde arbetslösheten till en stor valfråga? Eller var det tvärtom medierna och partierna som anpassade sin valbevakning respektive sin valframtoning efter vad de uppfattade var väljarnas prioriteringar?

Vad som bestämmer åsikter och bedömningar är lika centralt. Varifrån kommer människornas övervägande negativa bedömning av arbetslöshetspolitiken – från egna erfarenheter, från erfarenheter i närmiljön, från mediakonsumtion, från ideologiska övertygelser, från partitillhörigheten eller från egna teoretiska kunskaper. Påverkanskanalerna är många. Svaret på frågan vilka av dem som är viktigast är central i en demokrati, både när det gäller att bedöma graden av legitimitet för olika

politikområden och när det gäller att lära oss hur opinioner kan förändras. Ingen påverkanskanal är illegitim i en demokrati som utmärks av yttrandefrihet. Men graden av legitimitet kan variera. Opinioner som präglats av en missvisande media-kampanj eller av lögnaktig partipropaganda förtjänar inte att tas lika seriöst som exempelvis åsikter som präglats av egna erfarenheter och självreflektion. Normativt sett bör det förstnämnda slaget av opinioner väga mindre tungt i en demokratisk beslutsprocess. I praktiken kan vi naturligtvis sällan fastslå att vissa opinioner är baserade på felaktiga premisser medan andra bygger på säkrare underlag. Vad vi däremot kan bena upp någorlunda väl är vilken roll olika påverkanskanaler spelar när åsikter bildas.

Ett av syftena med forskningsprojektet Arbetsmarknadens politik är att studera åsiktsbildningen när det gäller arbetsmarknadspolitik i Sverige.¹ Det teoretiska syftet är att kombinera studier av opinionsbildning med analyser av politiska institutioner och genomförd politik inom det arbetsmarknadspolitiska området. Möjligheten att framgångsrikt kunna genomföra ett offentligt åtgärdsprogram i en representativ demokrati bygger på åtminstone fem olika förutsättningar, nämligen att programmet: har stöd i en korrekt policyteori (idéstöd), har stöd i den allmänna opinionen (folkligt stöd), har stöd hos de beslutande politiska partierna (parlamentariskt stöd), har stöd av centrala intressegrupper och implementeringsorgan (institutionellt stöd) och har stöd av massmedia (mediestöd).

Vår första mätning av det folkliga stödet för arbetslöshetspolitiken från senhösten 1998 visar på ett mycket svagt stöd. Endast 17 procent tyckte den var bra mot hela 56 procent som var kritiska. Det negativa resultatet understryks ytterligare när vi ser på graden av förtroende för arbetsmarknadsstyrelsen (AMS), en av de viktigare institutionerna när det gäller att implementera arbetslöshetspolitiken. Resultaten i tabell 2 visar att mycket få personer i våra SOM-undersökningar uttrycker någon form av förtroende för AMS (9 procent 1997, 14 procent 1998). Andelen som anger ett lågt förtroende är klart högre, hela 47 procent 1997 och 37 procent 1998. Jämfört med den grad av förtroende som de flesta andra samhällsinstitutioner åtnjuter är resultaten för AMS mycket dåliga (se Sören Holmbergs & Lennart Weibulls artikel om förtroende i denna volym). Den lilla uppgången i förtroende mellan 1997 och 1998 kan eventuellt vara hoppningivande för AMS, men den kan också enbart var en reflex av den allmänna förtroendeuppgång som politiska institutioner brukar vederfaras under valår. Våra mätningar under kommande år får visa hur politiskt trendkänsligt förtroendet för AMS är.

Tabell 1 Bedömningar av den politik som bedrivs inom olika samhällsområden (procent)

Fråga: "Vad tycker Du om den politik som bedrivs i Sverige inom följande samhällsområden?"

Samhällsområde	varken			summa procent	andel bra minus andel dålig	grad av samband mellan bedömning och partisympati (eta)
	bra	eller	dålig			
Miljön	33	42	25	100	+8	.18
Jämställdheten	27	43	30	100	-3	.16
Sveriges ekonomi	30	33	37	100	-7	.35
Barnomsorgen	25	41	34	100	-9	.20
Företagens villkor	18	47	35	100	-17	.42
Lag och ordning	21	39	40	100	-19	.19
Energi/kärnkraft	17	43	40	100	-23	.27
Skolan/utbildn.	22	30	48	100	-26	.27
Hälsa/sjukvård	23	26	51	100	-28	.22
Flykting/invandr.	13	43	44	100	-31	.19
Arbetslösheten	17	27	56	100	-39	.36
Äldreomsorgen	16	27	57	100	-41	.19

Kommentar: Andelen personer som inte besvarade bedömningsfrågorna höll sig kring 2-4 procent. Sambandsmättet eta kan variera mellan .00 (inget samband) och 1.00 (maximalt samband). De sju riksdagspartierna är medtagna i sambandsanalysen.

Tabell 2 Lågt förtroende för AMS 1997 och 1998 (procent)

	mycket/ganska stort förtroende	varken eller	mycket/ganska litet förtroende	summa procent	andel stort minus andel litet
AMS 1997	9	44	47	100	-38
AMS 1998	14	49	37	100	-23

Kommentar: Andelen personer som inte besvarade förtroendefrågan om AMS var 8 procent 1997 och 2 procent 1998.

Preliminära analyser av vad det är för individfaktorer som strukturerar människors bedömningar av arbetslöshetspolitiken visar att partipolitiska sympatier och vänster-högerideologi spelar en viktig roll medan egna erfarenheter av arbetslöshet och

mediaexponering tycks betyda mindre. Resultaten i tabell 1 visar att bedömningarna av arbetslöshetspolitiken, tillsammans med bedömningarna av politiken när det gäller ekonomin och företagets villkor var de områden där medborgarnas partisympatier betydde mest. Sambandet mellan partisympati och bedömning höll sig för dessa tre sakområden kring .35-.40 på en skala mellan .00 och 1.00 (eta-värden). Bedömningarna var mindre partipolitiserade för övriga sakområden (eta-värden kring .20-.25).

Konkret uttryckt betyder det att anhängare till regeringspartiet (s) var mindre negativa till arbetslöshetspolitiken än anhängare till övriga partier. Andelen s-sympatisörer som angav att arbetslöshetspolitiken var dålig var endast 35 procent mot t ex hela 74 procent bland moderata sympatisörer. Anhängare till vänsterpartiet och miljöpartiet var också mer kritiska än s-sympatisörer men inte lika negativa som m-anshängare. Andelen sympatisörer till v och mp som ansåg att arbetslöshetspolitiken var dålig var 60 procent i båda fallen; ungefär lika stora andelar var negativa bland c- och kd-sympatisörer (61 respektive 64 procent) medan andelen kritiker var högre bland fp-sympatisörer (74 procent).

De kritiska bedömningarna av arbetslöshetspolitiken har också ett klart samband med ideologisk position på vänster-högerdimensionen. Personer som uppfattar sig som klart till höger är mycket mer negativa (81 procent) till arbetslöshetspolitiken än personer som ser sig som klart till vänster (41 procent negativa). Värderingarna av arbetslöshetspolitiken är ideologiskt laddade.

Jämfört med de relativt klara sambanden mellan partisympati respektive ideologisk uppfattning och bedömningen av arbetslöshetspolitiken är kopplingarna mellan egna erfarenheter av arbetslöshet och värderingen av politiken på arbetslöshetsområdet anmärkningsvärt svaga för att inte säga icke-existerande. Andelen kritiker av arbetslöshetspolitiken var i allt väsentligt densamma bland förvärvsarbetande (57 procent) som bland arbetslösa (56 procent). Arbetslösa var alltså inte mer kritiska, som man kanske kunde ha väntat sig med tanke på att de inte ännu blivit hjälpta av den arbetslöshetspolitik som förs. Å andra sidan kan man kanske förvänta sig att arbetslösa som fått viss hjälp via t ex AMS-åtgärder skulle vara mer positiva. Lennart Nilsson har för andra policyområden visat att brukare av offentlig service nästan genomgående tenderar att vara mer positiva till den aktuella servicen än icke-brukare (Nilsson 1996). En viss tendens åt samma håll kan vi också iaktta när det gäller arbetslöshetspolitiken och förtroendet för AMS. Arbetslösa med en aktuell

erfarenhet av AMS-åtgärder var något mindre kritiska mot arbetslöshetspolitiken (39 procent) och något mindre negativa mot AMS (26 procent) än genomsnittet (56 respektive 37 procent). Antalet undersökningsspersoner är dock mycket begränsat (23 personer) vilket gör att alla slutsatser måste bli högst preliminära.

Sambanden mellan konsumtion av olika typer av media och grad av kritik mot arbetslöshetspolitiken var också mycket små. Hög och låg konsumenter av så olika medier som t ex Ekot, Rapport, Aktuellt, TV4s Nyheterna, TV3 Direkt och Expressen är i allt väsentligt lika kritiska mot arbetslöshetspolitiken. Några enkla mediasamband kan inte iaktas. Ett visst samband kunde dock konstateras när det gäller läsning av Aftonbladet. Frekventa AB-läsare tenderade att vara mindre negativa till arbetslöshetspolitiken än mindre frekventa AB-läsare. Bakom det sambandet finns en välkänd partipolitisk faktor. Frekventa AB-läsare tenderar fortfarande att oftare vara s-sympatisörer än icke-frekventa AB-läsare.

Vi skall inte driva analysen längre i detta preliminära skede. De olika opinionsbildningsmodellerna skall naturligtvis prövas multivariat och de kommer att vara lättare att testa när vi får ett allt bättre underlag vartefter våra mätningar fortskrider in på 2000-talet. Det mest väsentliga nu är att konstatera att när vi började våra mätningar 1998 var det folkliga stödet för arbetslöshetspolitiken mycket svagt. Vårt projekt startar inte med en solskenshistoria. Det handlar istället om ett ifrågasatt policyområde med legitimitetsproblem.

Arbetsmarknadspolitiken och särskilt AMS svaga stöd är också intressant ur ett mer institutionellt perspektiv. Den aktiva arbetsmarknadspolitiken var länge ett av huvudnumren i den "Svenska modellen" och väckte under 1960- och 70-talen stor internationell uppmärksamhet. Ett flertal OECD-länder gjorde under denna period stora förändringar av sin arbetsmarknadspolitik efter svensk modell. Även under senare tid har den svenska arbetsmarknadspolitiken uppmärksammats och socialdemokraterna har gjort det till sin politik att få EU att inrikta politiken åt detta håll. Vi skall inte uppehålla oss vid politikens innehåll här, men vill fästa uppmärksamheten på att ett sätt att få medborgerligt stöd och legitimitet för arbetsmarknadspolitiken var att ge de fackliga organisationerna ett stort inflytande över både dess inriktning och genomförande. Tanken var att de som utsattes för politiken lättare skulle kunna acceptera åtgärderna om representanter för deras egna organisationer var med och fattade besluten. Fram till början av 1990-talet var parterna på arbetsmarknaden i majoritet i AMS centrala och regionala styrelser.

Denna s k korporativa representationskanal avvecklades emellertid 1992 då SAF beslutade sig för att dra sig ur dessa styrelser (Rothstein & Bergström 1999). Samtidigt som den korporativa representationsprincipen övergavs skedde som bekant en dramatisk ökning av arbetslösheten. Vi har tyvärr inte data över tid som gör att vi kan mäta om det svaga stödet för AMS och arbetsmarknadspolitiken har något samband med att de fackliga organisationerna och arbetsgivarnas representation och inflytande har minskat, men det är intressant att kunna konstatera att arbetsmarknaden är ett politikområde där legitimitet är en stor bristvara på tröskeln till 2000-talet.

Noter

¹Forskningsprojektet finansieras av Rådet för arbetslivsforskning (RALF) och leds av Sören Holmberg, Maria Oskarson och Bo Rothstein, med Rothstein som huvudansvarig.

Litteratur

Asp, Kent 1998. *JMG-Granskaren*. Nr 3, Göteborg: Journalisthögskolan.

Hernborn, Hans, Holmberg, Sören, Näsman, Pär och Thedeén, Torbjörn 1998. *Sveriges Televisions vallokalsundersökning i samband med riksdagsvalet 1998*. Stockholm: Sveriges Television.

Nilsson, Lennart 1996. "Medborgarna och servicedemokratin". I Rothstein, Bo och Särilvik, Bo (red.) *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Rothstein, Bo och Bergström, Jonas 1999. *Korporativismens fall och den svenska modellens kris*. Stockholm: SNS Förlag..

svagt stöd för arbetslöshetspolitiken

ARBETSLÖSHETEN SOM POLITISK SAKFRÅGA

MARIA OSKARSON

Långt in på 1980-talet var arbetslöshet ett perifert politiskt problem i Sverige. Den öppna arbetslösheten låg på endast några få procent, och sågs knappast som ett allvarligt samhällsligt problem. Den aktiva svenska arbetsmarknadspolitiken var ett centralt inslag i vad som ibland kallas den svenska modellen, och sågs som ett verksamt medel mot hög och bestående arbetslöshet. Sedan början av 1990-talet är läget ett annat, och Sverige har idag en förhållandevis hög arbetslöshet. Den aktiva arbetsmarknadspolitiken tycks inte längre vara lika effektiv. Samtidigt står åtgärder mot arbetslösheten högt på både de politiska partiernas och väljarnas dagordning.

I och med att den traditionella aktiva arbetsmarknadspolitiken inte längre tycks räcka till, har också olika uppfattningar kring hur arbetslösheten skall bekämpas kommit att framträda. I princip kan det sägas finnas tre huvudlinjer i debatten. Den första är fortsatta satsningar på arbetsmarknadsåtgärder och utbildning av typen ALU och kunskapslyftet. Den andra är att förenkla och förbilliga för företag att anställa och även att säga upp personal, och den tredje är att minska arbetstiden. De politiska partierna driver här delvis olika linjer.

Den övergripande fråga som skall behandlas i detta kapitel är vilka skiljelinjer som finns hos svenska folket rörande inställningen till de tre typerna av politik för bekämpande av arbetslösheten. Detta sker genom att analysera det svenska folkets inställning hösten 1998 till sju olika typer av åtgärder mot arbetslösheten. I tabell 1 redovisas den sammantagna inställningen till de sju förslagen.

Den åtgärd som samlar störst gillande är ökade resurser till det så kallade "kunskapslyftet", som bedöms som ett mycket eller ganska bra förslag av 52 procent av de svarande. Detta är det enda förslag som en majoritet av svarspersonerna är positiva till. Av övriga förslag är det tre som vinner stöd av minst 40 procent, nämligen förslagen om att mjuka upp arbetsrätten, om att införa sex-timmars arbetsdag samt att införa lägre ingångslöner för ungdomar. Att tidsbegränsa rätten till arbetslöshetsersättning (en bortre parentes) gillas av 27 procent, och förslaget att satsa mer på arbetsmarknadspolitiska åtgärder i AMS regi bedöms

som ett bra förslag av 22 procent av de svarande. Att inte fler bedömer ökade satsningar på AMS-åtgärder som positivt kan sägas vara ett något förvånande resultat, givet att det varit ett viktigt inslag i den vedertagna svenska modellen för arbetslöshetsbekämpning. Det kan samtidigt sättas i samband med den mycket kritiska inställning till AMS och den förda arbetslöshetspolitiken som redovisas i ett annat kapitel i denna bok (Holmberg, Oskarson och Rothstein). Det minst populära förslaget av de sju är att öka löneskillnaderna. Det förslaget vinner endast stöd av 18 procent av de svarande.

Tabell 1. Opinionsläget vad gäller olika förslag för att minska arbetslösheten. Procent.

Förslag	Bra	Varken bra eller dåligt	Dåligt	Summa Procent	Opinionsbalans	Antal personer
Satsa mer på arbetsmarknads-politiska åtgärder i AMS regi	22	36	42	100	-20	1666
Öka resurserna till utbildning som t ex till det så kallade Kunskapslyftet	52	29	19	100	+33	1676
Mjuka upp arbetsrätten	45	32	22	100	+23	1654
Öka löneskillnaderna	18	25	57	100	-39	1678
Införa lägre ingångs-löner för ungdomar	46	24	30	100	+16	1682
Tidsbegränsa rätten till arbetslöshetsersättning	27	25	48	100	-21	1678
Införa sex-timmars arbetsdag	49	23	28	100	+21	3446

Kommentar: Bra avser svaren "mycket bra förslag" och "ganska bra förslag" sammantaget, medan dåligt förslag avser svaren "ganska dåligt förslag" och "mycket dåligt förslag". Opinionsbalansmätt avser andelen som svarat "bra förslag" minus andelen som svarat "dåligt förslag".

I den SOM-undersökning som genomfördes 1996 bedömdes också några av dessa åtgärder. Att införa sex-timmarsdag uppfattades då som ett bra förslag av 60 procent av de svarande (opinionsbalans +41), att mjuka upp arbetsrätten bedömdes positivt av 43 procent (opinionsbalans +13) och att satsa mer på ALU stöddes av 45 procent (opinionsbalans +17).

Stödet för arbetsmarknadspolitiska åtgärder i AMS regi liksom för införandet av sex-timmarsdagen har alltså rasat betydligt på två år. Stödet för en förändring av arbetsrätten är däremot något starkare år 1998 än 1996.

Inledningsvis urskiljdes tre huvudlinjer i debatten kring arbetslöshetspolitik nämligen den traditionella aktiva arbetsmarknadspolitiken, att förenkla och förbilliga arbetskraften och att minska arbetstiden. Att detta verkligen är tre olika linjer bekräftas av mer detaljerade analyser. En varimaxroterad faktoranalys enligt standardmodellen faller ut i två faktorer. Den första faktorn samlar de "icke-traditionella" åtgärdsförslagen, med förslagen om att öka löneskillnaderna, tidsbegränsa rätten till arbetslöshetsförsäkring, mjuka upp arbetsrätten och införa lägre ingångslöner vid ena polen, och att införa sextimmarsdag vid den andra. Denna första faktor kan tolkas som en tydlig vänster-högerfaktor. Den andra faktorn samlar de mer traditionellt svenska arbetsmarknadsåtgärderna att satsa på AMS-åtgärder och att satsa på utbildning.¹

Inställning i olika arbetsmarknadsgrupper

Människors inställning till olika former av arbetslöshetspolitik kan naturligtvis antas hänga samman med med var på arbetsmarknaden man befinner sig, eller om man själv är arbetslös eller riskerar att bli det. I tabell 2 redovisas inställningen till de sju förslagen bland arbetare, tjänstemän, jordbrukare respektive företagare. Gruppen jordbrukare är för liten för att det ska vara möjligt att dra några egentliga slutsatser av resultaten.

Det finns en tydlig polarisering i inställning till samtliga sju förslagen mellan arbetare och företagare, med tjänstemän i en mellanposition. Det är dock endast för två av förslagen som opinionsbalansen väger åt olika håll bland arbetare och företagare, nämligen att tidsbegränsa rätten till A-kassa och att införa sextimmars arbetsdag. För övriga fem förslag är opinionsbalansens riktning densamma i samtliga yrkesgrupper.

Störst avstånd mellan arbetare och företagare återfinns i förslagen om att införa sextimmarsdag (opinionsbalansen +42 respektive -19), att tidsbegränsa rätten till arbetslöshetsersättning (-36 respektive +14) samt att öka löneskillnaderna (-59 respektive -9). När det gäller de förslag som kan karakteriseras som mer traditionell svensk arbetsmarknadspolitik råder större enighet mellan arbetare och företagare.

När det gäller ökade resurser till kunskapslyftet var opinionsbalansen +43 bland arbetare och +25 bland företagare, och vad gäller mer AMS-åtgärder är motsvarande balanser -8 bland arbetarna och -33 bland företagarna.

Tabell 2. Inställning till olika arbetsmarknadspolitiska förslag i olika yrkesgrupper. Opinionsbalansmätt.

	Arbetare	Tjänstemän	Jordbrukare	Företagare
Mjuka upp arbetsrätten	+11	+26	+75	+53
Satsa mer på arbetsmarknads- politiska åtgärder i AMS regi	-8	-36	-25	-33
Öka löneskillnaderna	-59	-24	-21	-9
Öka resurserna till utbildning som t ex till det så kallade Kunskapslyftet	+43	+28	-20	+25
Införa lägre ingångslöner för ungdomar	+1	+33	+70	+42
Tidsbegränsa rätten till arbetslöshetsersättning	-36	-14	+30	+14
Införa sextimmars arbetsdag	+42	+10	-56	-19
Lägsta antal svarande	652	630	19	116

När det gäller inställning till just arbetsmarknadspolitik är det emellertid möjligt att det inte främst är ställningen på arbetsmarknaden som är mest väsentlig, utan kanske snarare om man är med på den överhuvudtaget. Utifrån tankar om egenintresse är det därför relevant att också jämföra inställningen mellan de som förvärvsarbetar och de som inte gör det. Resultatet redovisas i tabell 3.

Med reservation för att grupperna "I arbetsmarknadsåtgärd" och "arbetslös" är små, kan ändå urskiljas ett visst mönster. Vad gäller de traditionella arbetsmarknadsåtgärderna finns en tydlig skillnad framförallt mellan de svars personer som är i någon form av arbetsmarknadsåtgärd² och förvärvsarbetande. I inställning till förslaget om att öka resurserna till kunskapslyftet är opinionsbalansen -14 bland förvärvsarbetande men +60 bland de som deltar i arbetsmarknadsåtgärd, och för förslaget om att satsa mer på AMS-åtgärder är motsvarande opinionsbalanser -30 respektive +36. Vad gäller de övriga förslagen som kan kallas mer "icke-traditionella" är skillnaderna beroende på relation till arbetsmarknaden mindre.

Sammantaget tycks alltså arbetsmarknadsposition ha betydelse på så sätt att vad gäller den traditionella aktiva arbetsmarknadspolitikerna har den egna relationen till arbetsmarknaden betydelse – om man har arbete eller inte. Däremot har det relativt sett mindre betydelse om man är arbetare eller företagare. Vad gäller de mer ”icke-traditionella” åtgärderna är det snarare position på arbetsmarknaden som är av betydelse, medan skillnaden mellan de som har arbete och de som inte har det är mindre. Vi kan alltså konstatera att den två-dimensionalitet som framkom i faktoranalysen också återspeglas i hur grupper med olika relation till arbetsmarknadsgrupper bedömer förslagen.³

Tabell 3. Inställning till olika arbetsmarknadspolitiska förslag uppdelat på arbetsmarknadsrelation. Opinionsbalansmått.

	Förvärvs- arbetande	I arbetsmarknads- åtgärd	Arbetslös	Ej i arbets- kraften
Mjuka upp arbetsrätten	+19	+36	+27	+27
Satsa mer på arbetsmarknads- politiska åtgärder i AMS regi	-30	+36	+8	-10
Öka löneskillnaderna	-39	-55	-47	-36
Öka resurserna till utbildning som t ex till det så kallade Kunskapslyftet	-14	+60	+30	+36
Införa lägre ingångslöner för ungdomar	+21	-10	+17	+10
Tidsbegränsa rätten till arbetslöshetsersättning	+28	+14	+13	+29
Införa sextimmars arbetsdag	+24	+62	+48	+10
Lägsta antal svarande	914	42	79	543

Inställning bland partiernas sympatisörer

När det gällde värdering av den förda politiken på arbetsmarknadens område visas i ett annat kapitel i denna bok att värderingarna hade ett mycket tydligt samband med partisympati (Holmberg, Oskarson och Rothstein). I tabell 4 framgår att detsamma gäller bedömning av olika förslag till åtgärder för att sänka arbetslösheten.

Opinionsbalansmåtten visar en tydlig polarisering mellan de olika partiernas sympatisörer. Med ett undantag utgör vänsterpartiets respektive moderata samlingspartiets sympatisörer ytterpunkterna i denna polarisering. Undantaget gäller förslaget om att öka resurserna till kunskapslyftet, där de socialdemokratiska sympatisörerna är mest positiva och m-sympatisörer de minst positiva. Att öka resurserna till kunskapslyftet är det förslag som det råder minst polarisering kring – opinionsbalansmättet är +56 bland socialdemokratiska sympatisörer och +5 bland moderata. Kraftigast polarisering återfinns i förslaget om sextimmarsdag, där opinionsbalansmättet för vänsterpartiet är +63 och bland moderaterna –26.

De förslag som respektive partis sympatisörer stödjer i högst grad visar också ett tydligt V/H-mönster. Det förslag som vinner starkast stöd bland de vänsterpartistiska sympatisörerna är förslaget om sextimmarsdag, och detsamma gäller för miljöpartiets sympatisörer. Miljöpartisterna är också positiva till ökade satsningar på kunskapslyftet och till att mjuka upp arbetsrätten. Det mest impopulära förslaget bland båda partiernas sympatisörer är att öka löneskillnaderna.

Socialdemokratiska sympatisörer har ökade satsningar på kunskapslyftet som sitt främsta förslag, och i likhet med vänsterpartiets och miljöpartiets sympatisörer är det att öka löneskillnaderna som är minst populärt. Om vi ser till de två mest positivt bemötta förslagen är det förslagen om sextimmarsdag och om ökade satsningar på kunskapslyftet bland samtliga tre partiers sympatisörer. De partier som utgör regeringsunderlaget grupperar sig alltså förhållandevis tydligt.

Om vi istället ser till oppositionspartierna är centerpartister mest positiva till att införa lägre ingångslöner för ungdomar, och minst positiva till ökade satsningar på AMS-åtgärder. Folkpartiets, kristdemokraternas och moderaternas sympatisörer har samtliga förslaget att mjuka upp arbetsrätten som mest populära förslag, och att satsa mer på AMS-åtgärder som det minst populära. Men ser vi även här till två mest positivt bedömda förslag, är de desamma för alla fyra partierna.

Det är med andra ord två tydliga grupperingar som formerar sig. Regeringssidans sympatisörer föredrar sextimmarsdag och ökade utbildningssatsningar, medan oppositionspartiernas sympatisörer har uppmjukning av arbetsrätten och införandet av lägre ingångslöner för ungdomar som sina främsta förslag. Oppositionens minst populära förslag – att satsa på utbildning av typen kunskapslyftet, är alltså ett av regeringssidans mest populära.

Tabell 4. Inställning till olika arbetsmarknadspolitiska förslag bland partiernas sympatisörer Opinionsbalansmått.

	v	s	mp	c	fp	kd	m
Mjuka upp arbetsrätten	-16	+1	+8	+31	+59	+49	+62
Satsa mer på arbetsmarknads- politiska åtgärder i AMS regi	-17	+7	-9	-29	-51	-31	-59
Öka löneskillnaderna	-71	-61	-64	-28	-6	-21	+9
Öka resurserna till utbildning som t ex till det så kallade Kunskapslyftet	+49	+56	+36	+22	+28	+15	+5
Införa lägre ingångslöner för ungdomar	-18	+3	-4	+56	+33	+42	+40
Tidsbegränsa rätten till arbetslöshetsersättning	-45	-41	-37	-12	+3	-15	+24
Införa sextimmars arbetsdag	+63	+37	+59	+2	-15	+17	-26
Lägsta antal svarande	217	550	98	65	79	178	354

Tre av de förslag som behandlats här ställdes som tidigare nämnts också i SOM-96. Den främsta slutsatsen är att förslaget om att mjuka upp arbetsrätten bedöms mer positivt inom samtliga partier 1998 än det gjorde 1996, och att ökade satsningar på AMS-åtgärder bedöms som ett klart mindre positivt förslag bland samtliga partiers sympatisörer. Förslaget om sex-timmarsdag uppvisar också överlag ett mindre positivt bemötande 1998 än 1996, med undantag för vänsterpartiets sympatisörer och i viss mån miljöpartiets.

Arbetslösheten som polariserad sakfråga

Arbetslösheten och arbetsmarknadspolitiken är inte bara en fråga högt på den politiska dagordningen i Sverige utan också en i hög grad polariserad sakfråga. Det finns inte några entydiga lösningar, vilket också återspeglas i opinionen till olika åtgärdsförslag.

Analysen av opinionsläget i grupper med olika relation till arbetsmarknaden visar olika mönster avseende den klassiska svenska arbetsmarknadspolitiken och olika

obeprövade, "icke-traditionella" förslag som finns i debatten. Den aktiva arbetsmarknadspolitiken har stöd främst bland dem som själva ingår i den – personer i arbetsmarknadsåtgärder och i viss mån bland öppet arbetslösa, och bland dem som driver den – sympatisörer till det socialdemokratiska partiet. Men trots att det är dessa grupper som är allra mest positiva, är det bland det svenska folket som helhet förslaget om att öka resurserna till åtgärder av typen kunskapslyftet som bedöms mest positivt av de sju.

När det gäller de "nya" förslagen är det istället en bild av den klassiska vänsterhögerpolariseringen som framkommer. Det finns tydliga och genomgående opinionskillnader mellan arbetare och företagare, och mellan partier till vänster och höger. Skillnaderna i opinionsläget är stora mellan dessa grupper, och de har helt skilda rangordningar om vilka som är de bästa och de sämsta förslagen.

Sammantaget har dessa resultat visat på arbetsmarknadspolitiken som ett mycket tydligt politiserat område, med mycket tydlig ideologisk likväl som klassmässig polarisering. Den bild som framkommit tyder på att oavsett vilken politik som bedrivs för att åtgärda arbetslösheten kommer någon slags enighet eller entydighet i opinionsstödet att vara mycket svår att uppnå.

Noter

¹ Faktorladdningarna underskrider inte i något fall 0,42. Förklarad varians är 2,46 för faktor 1 och 1,20 för faktor 2. Antalet faktorer är avgjort med Mineigen-kriteriet. De två frågor som visar högst laddning på faktor 2 (0,69 respektive 0,67) har även höga laddningar på faktor 1 (-0,42 respektive -0,45).

² Kategorin "I arbetsmarknadsåtgärd" är sammanslagen av "har arbete i arbetsmarknadspolitiska åtgärder", "Genomgår arbetsmarknadsutbildning i AMS regi" och "Genomgår utbildning med stöd av det s k Kunskapslyftet".

³ Inställningen till de sju förslagen visar inga stora skillnader mellan könen, mellan olika åldersgrupper eller mellan personer med olika utbildningsnivå. Undantaget är inställning till sextimarsdag som bedöms betydligt mer positivt av kvinnor än av män.

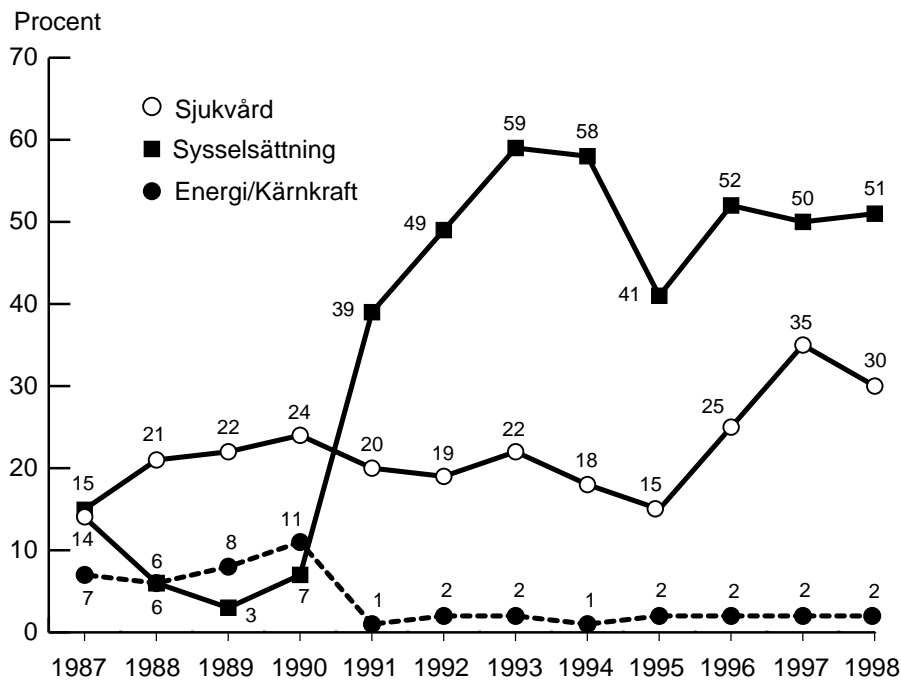
KÄRNKRAFTSOPINIONEN PÅ TRÖSKELN TILL 2000-TALET

SÖREN HOLMBERG

Kärnkraften var en stor fråga på medborgarnas politiska dagordningen under slutet av 1970-talet och under några år efter Tjernobylyolyckan 1986. På 1990-talet har kärnkraften dock haft en relativt undanskymd plats på listan över väljarnas viktigaste frågor. Liksom miljöfrågorna har energi- och kärnkraftsfrågor fått lämna plats åt andra mer angelägna problem under 1990-talet, som t ex ekonomin och arbetslösheten (Bennulf 1999). Att kärnkraften var en central fråga i slutet av 1970-talet illustreras av att hela 26 procent av väljarna angav energi/kärnkraft som viktiga frågor för partivalet 1979. Det var en högre andel än för något annat politiskt sakområde. Sysselsättning och skatter kom därefter med endast 18 respektive 17 procent (Holmberg 1981). I senare val har andelen väljare som angivit energi- och kärnkraftsfrågor som viktiga för partivalet aldrig överstigit 3 procent. I valet 1998 var andelen just 3 procent.

Resultaten i figur 1 visar hur kärnkraftsfrågan har uppmärksammats på medborgarnas dagordning år för år sedan 1986. Vi inkluderar sysselsättning och sjukvård för jämförelsens skull. Enkätfrågan som svarspersonerna fick besvara gäller vilka frågor/samhällsproblem de tyckte var viktigast i Sverige idag. Andelen personer som utpekar kärnkraften som en viktig fråga har minskat från 7-11 procent under sent åttiotal till cirka 2 procent under 1990-talet. Sysselsättningen och sjukvården har gått motsatt väg på agendan. Andelen människor som anger sysselsättningen som ett viktigt problem har ökat från endast 3 procent 1989 till 59 procent 1993 och 51 procent 1998. Motsvarande siffror för sjukvården visar på en ökning från 14 procent 1987 till hela 30 procent 1998. Energi- och kärnkraftsfrågorna uppfattades m a o som viktiga samhällsfrågor av nästan lika många människor som sysselsättningen och sjukvården på sent 1980-tal. Under sent 1990-tal befinner sig frågorna inte ens i samma härad. Sysselsättningsfrågorna och sjukvården uppfattas nu som viktiga samhällsproblem av mellan en tredjedel och halva folket medan kärnkraften ses som en viktig fråga av endast 2 procent. Kärnkraften behöver dock inte känna sig övergiven på botten av medborgarnas dagordning. Många andra sakligt sett tunga sakfrågor befinner sig också långt ned på väljaragendan. Martin Bennulfs uppställning i kapitel 2 visar t ex att EU-frågor och skatter endast nämndes av 4 respektive 7 procent som viktiga frågor i SOM-undersökningen 1998.

Figur 1 Medborgarnas dagordning 1987-1998. Andel som anger sysselsättning, sjukvård och energi/kärnkraft som viktiga frågor (procent)

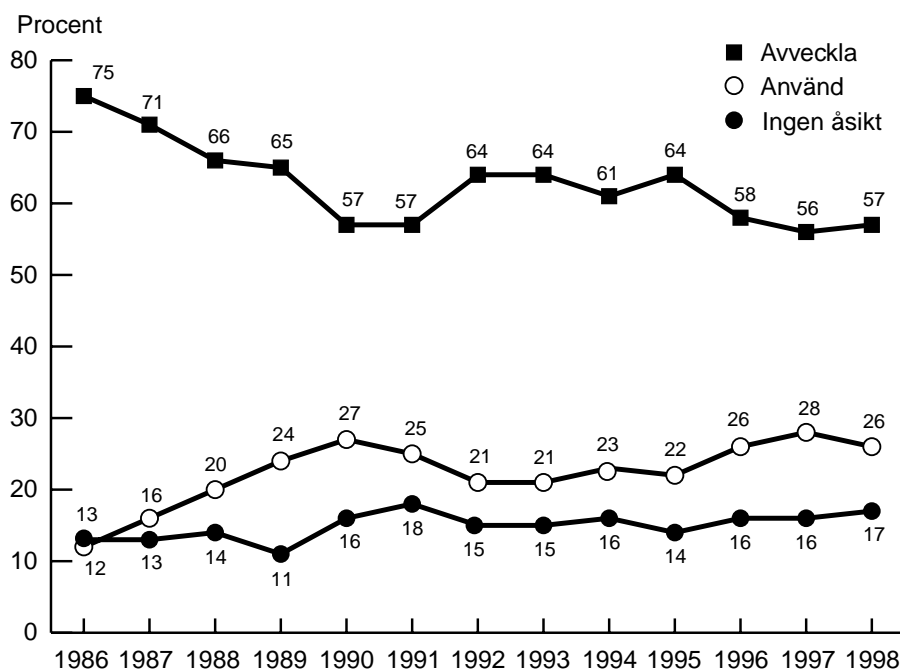

Kommentar: Resultaten har hämtats från M. Bennulfs kapitel.

Kärnkraftens nedgång som viktig fråga på medborgarnas dagordning har sammanfallit med en nedgång i folkopinionen för dem som på lång sikt vill avveckla kärnkraften. Resultaten i figur 2 visar hur stödet för en långsiktig kärnkraftsavveckling minskade drastiskt i övergången mellan åttio- och nittiotalen för att därefter i stort sett vara stabilt. Rutschkanan utför – från 75 procent 1987 till 57 procent 1990 – ger dock en överdriven bild av ras eftersom opinionskurvan börjar strax efter Tjernobylolyckan då kärnkraftsmotståndet var som starkast. Om vi jämför längre tillbaka i tiden, t ex till tiden för folkomröstningen 1980, visar det sig att andelen svenskar som på lång sikt vill avveckla kärnkraften var ungefär lika många då som i

SOM-undersökningen 1998 (58 respektive 57 procent). De intervjufrågor som utnyttjats är olika utformade vilket försvårar mer exakta jämförelser (Holmberg och Asp 1984:288). Men slutsatsen håller. Majoritetsstödet för en långsiktig kärnkraftsavveckling från folkomröstningen 1980 består fortfarande 1998.

Figur 2 Avveckla eller använda kärnkraften på lång sikt i Sverige?
Opinionsutvecklingen 1986-1998 (procent)

Kommentar: Se tabell 1 för frågeformuleringen 1998. Svartalternativen 1-2 har klassificerats som avveckla kärnkraften medan svartalternativ 3-4 klassificerats som använda kärnkraften. Resultatet för åren 1986-97 bygger på en annan enkätfråga som ger resultat mycket lika de som 1998 års fråga ger (se Holmberg 1998). Resultatet för 1986 har justerats eftersom enkätfrågan 1986 inte innehöll ett explicit ingen åsikt-alternativ. Det ojusterade resultatet 1986 var; avveckla 84 procent, använda 13 procent, ingen åsikt/vet ej 3 procent.

Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige (procent)

Fråga: "Vad är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?"

Åsikt	1996	1997	1998
avveckla kärnkraften till senast år 2010	22	19	17
avveckla kärnkraften, men använd de 12 kärnkraftsreaktorerna vi har tills de har tjänat ut	31	32	40
använd kärnkraften och förnya de 12 kärnkraftsreaktorerna vi har efterhand så att Sverige i framtiden har 12 reaktorer i drift	18	19	21
använd kärnkraften och satsa på fler kärnkraftsreaktorer än 12 i framtiden	6	7	5
ingen bestämd åsikt/vet ej	23	23	17
summa procent	100	100	100
antal personer	1779	1754	1740
övertikt avveckla	+29	+25	+31

Resultaten i tabell 1 visar mer detaljerat hur medborgarnas åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige sett ut under senare år. En minoritet vill avveckla så snabbt som till det gamla slutdatumet 2010 (17 procent 1998). Den mest populära åsikten är att avveckla kärnkraften, men först när de nuvarande reaktorerna tjänat ut (40 procent). Det sammanlagda stödet för en långsiktig avveckling blir alltså 57 procent. Andelen personer som vill satsa på kärnkraften utgör en minoritet (26 procent). Bland dem vill de flesta förnya reaktorerna efterhand så att vi i Sverige kan behålla tolv kärnkraftsaggregat i drift. Endast en mindre grupp vill satsa på kärnkraften och bygga fler än tolv reaktorer (5 procent).

Åsikterna om den långsiktiga användningen eller avvecklingen av kärnkraften är förhållandevis svagt kopplade till människors socioekonomiska omständigheter. Det har de alltid varit. Några av de svaga samband som finns känns dock igen (se tabell 2). Kvinnor är t ex något mer positiva till en avveckling än män. Jordbrukare

och personer boende på landsbygden och i små tätorter är också mer inställda på en kärnkraftsavveckling än storstadsbor. Däremot återfinns knappast det tidigare sambandet mellan ungdom och kärnkraftsmotstånd. När det gäller den långsiktiga avvecklingen av kärnkraften är opinionsstödet idag lika starkt (kring 56-58 procent) i alla åldersgrupper. Detsamma gäller olika utbildningsgrupper, även om motståndet mot en avveckling är något starkare bland universitetsutbildade än bland de lägst utbildade.

Ett mycket klarare samband återfinns om vi studerar människors partisympatier. Det sambandsmönster som funnits mellan parti och kärnkraftsåsikt ända sedan kärnkraftsfrågan politiserades i mitten av 1970-talet återfinns fortfarande i stort sett intakt. Resultaten i tabell 2 visar att anhängare till centerpartiet och vänsterpartiet är något mer positiva till en avveckling än sympatisörer till folkpartiet, socialdemokraterna och framförallt moderaterna. Jämfört med 1970-talet har moderata sympatisörer relativt sett blivit mer positiva till kärnkraften samtidigt som s-sympatisörer blivit relativt sett mer negativa (Holmberg, Westerstahl och Branzén 1977:90). Anhängare till kristdemokraterna är tillsammans med m-sympatisörer de väljare som är minst positiva till en kärnkraftsavveckling. Men kd-anshängare har en klar opinionsövertikt för en avveckling, 56 procent jämfört med 24 procent för att använda kärnkraften. Bland moderata sympatisörer återfinns en svag opinionsövertikt åt andra hållet, 43 procent för en långsiktig avveckling mot 46 procent för att använda kärnkraften. En sådan opinionsbalans till förmån för en långsiktig användning av kärnkraften är moderaterna ensamma om bland väljarna. Miljöpartiet som inte existerade på 1970-talet rymmer 1998 de mest kärnkraftsnegativa sympatisörerna. Bland mp-sympatisörer vill 80 procent avveckla kärnkraften medan endast 8 procent vill använda den.

Resultaten i figur 3 illustrerar väl att kärnkraften fortfarande är en starkt partipolitiserad bland väljarna, om än på en något lägre nivå än under 1970-talet och vid tiden för folkomröstningen 1980. Siffrorna i figuren är eta-värden som visar graden av samband mellan människors partitillhörighet och kärnkraftsåsikter. Eta kan variera mellan .00 och 1.00. Ju högre värde desto starkare samband. Analysmaterialet har hämtats från valundersökningarna såväl som från SOM-studierna. Utfallet blir mycket överensstämmande. Under 1970-talet höll sig eta-värdet kring .45 med en topp på .49 år 1980. Sedan dess har sambandet mellan parti och kärnkraftsåsikt hållit sig kring .40 i valundersökningarna och kring .37 i SOM-studierna.

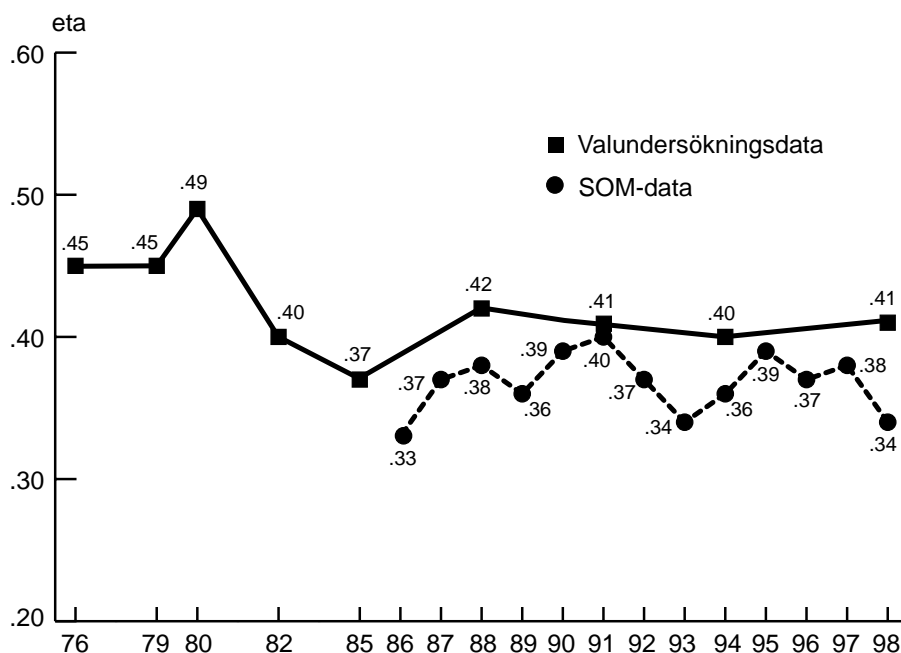
Tabell 2 Avveckla eller inte avveckla kärnkraften på lång sikt efter social och politisk grupptillhörighet (procent)

	avveckla	avveckla inte	ingen åsikt	summa procent	antal personer	övertikt avveckla
<u>kön</u>						
man	56	33	11	100	855	+23
kvinnor	59	19	22	100	885	+40
<u>ålder</u>						
18-30	57	23	20	100	405	+34
31-60	58	28	14	100	947	+30
61-80	56	25	19	100	322	+31
<u>yrkesgrupp</u>						
arbetare	59	21	20	100	619	+38
tjänstemän	59	30	11	100	623	+29
företagare	49	37	14	100	117	+12
jordbrukare	85	5	10	100	20	+80
studerande	54	22	24	100	207	+22
<u>utbildning</u>						
grundnivå	60	21	19	100	521	+39
mellannivå	54	26	20	100	691	+28
universitet/högskola	60	31	9	100	506	+29
<u>bostadsort</u>						
landsbygd	62	22	16	100	366	+40
tätort	62	19	19	100	267	+43
stad	55	28	17	100	819	+27
storstad	56	30	14	100	251	+26
<u>partisympti</u>						
v	64	18	18	100	224	+46
s	60	21	19	100	580	+39
c	73	12	15	100	66	+61
fp	62	27	11	100	82	+35
m	43	46	11	100	365	-3
kd	56	24	20	100	185	+32
mp	80	8	12	100	101	+72
inget parti	47	24	29	100	107	+23
samtliga	57	26	17	100	1740	+31

Kommentar: Intervjufrågan om kärnkraften redovisas i tabell 1.

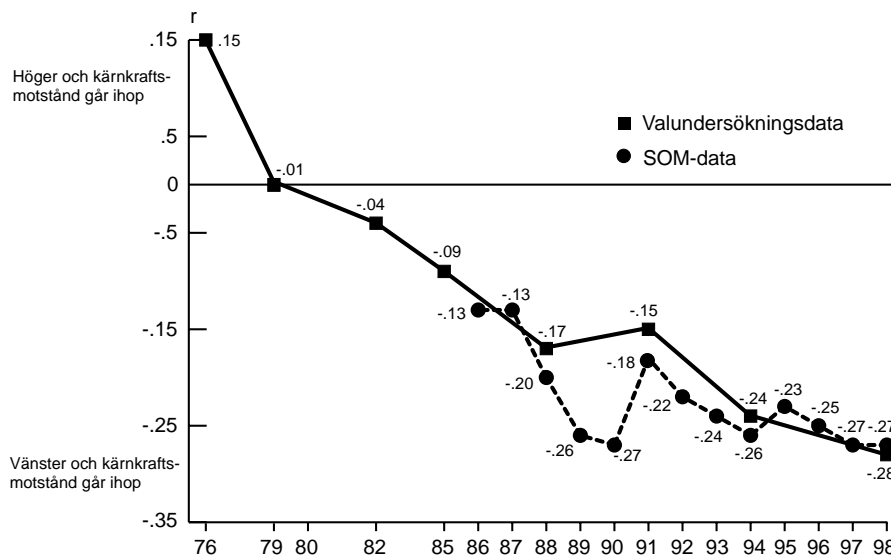
Partisamband av denna storleksordning är sällsynta. Det brukar bara vara vänsterhögerfrågor och EU-frågan som uppvisar så starka kopplingar till partitillhörigheten (Gilljam och Holmberg 1995:144). Det är ingen tvekan om att kärnkraften efter tjugofem års debatt fortfarande är klart partiskiljande bland väljarna.

**Figur 3 Sambandet mellan väljarnas partitillhörighet och kärnkrafts-
åsikt åren 1976-1998 (eta)**

Kommentar: Eta är ett sambandsmått som kan variera mellan .00 (lägt) och 1,00 (högt). Antalet partier (oberoende variabel) har varierat genom åren. De var sex 1976-80, sju 1982-90, åtta 1991-94 och sju 1995-1998. Resultaten blir mycket likartade om vi begränsar analysen till de fem gamla partierna (se Holmberg 1992). I valundersökningsmaterialet har partivariabeln definierats som partival och i SOM-materialet som bästa parti. Kärnkraftsåsikterna (den beroende variabeln) har i valundersökningarna (utom 1976) mätts med en dikotom fråga – för och emot kärnkraft. I SOM-undersökningarna har vi utnyttjat en fråga med fem svarsalternativ 1986-95 och fyra svarsalternativ 1996-98 (se tabell 1).

Figur 4 Sambandet mellan väljarnas kärnkraftsåsikter och självuppskattad vänster-högerposition (r)

Kommentar: Den subjektiva vänster-högerskalan är elvgradig i valundersökningarna och femgradig i SOM-studierna. Väljarnas kärnkraftsåsikter har i valundersökningarna (utom 1976) mätts med en dikotom fråga – för och emot kärnkraft. I SOM-undersökningarna har vi utnyttjat en fråga med fem svarsalternativ 1986-1995 och en fråga med fyra svarsalternativ 1996-1998. (se tabell 1). Korrelationskoefficienten r kan variera mellan -1.00 och +1.00.

Men kärnkraftsfrågans ideologiska förankring har förändrats sedan politiseringen på 1970-talet. Då fanns bland väljarna en svag koppling mellan höger och kärnkraftsmotstånd som snabbt övergick i ett nollsamband mellan vänster-högerposition och kärnkraftsåsikt. Det talades om att den dominerande vänster-högerdimensionen fått konkurrens av en andra konfliktdimension. Sverige hade begåvats med två okorrelerade konfliktdimensioner – kärnkraften och vänster-höger (Holmberg 1978, Vedung 1979, Petersson 1979, Korpi 1980).

Resultaten i figur 4 visar att den sanningen inte gäller längre. Det tidigare nollsambandet bland väljarna mellan kärnkraftsåsikt och ideologisk vänster-högerposition har under 1990-talet förbytts i ett relativt klart samband mellan kärnkraftsmotstånd och vänsterposition. Korrelationen (r) mellan svarspersonernas subjektiva

vänster-högerposition och kärnkraftsåsikt var $-.27/- .28$ i både valundersökningen och SOM-studien 1998. I valundersökningarna 1979 och 1982 var motsvarande korrelation $-.01$ respektive $-.04$. Förändringen är så påtaglig att det inte längre går att tala om kärnkraften som en konfliktfråga på tvärs mot vänster-högeruppdelningen. Den alternativa kärnkraftsdimensionen har börjat sammanfalla med den gamla vänster-högerdimensionen.

Tabell 3 Åsiktsöverensstämmelse mellan riksdagens ledamöter och väljare i frågan om kärnkraftens långsiktiga avveckling (procent)

Fråga: "Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften."

svarsalternativ	riksdags- ledamöter	väljare
mycket bra förslag	41	22
ganska bra förslag	28	30
varken bra eller dåligt förslag	8	15
ganska dåligt förslag	10	17
mycket dåligt förslag	12	13
vet ej	1	3
summa procent	100	100
antal personer	329	1818
andel bra förslag	69	52

Kommentar: Riksdagsundersökningen genomfördes senhösten 1998 under ledning av Martin Brothén (1999). Väljardata kommer från 1998 års valundersökning. Resultaten för väljarna omfattar samtliga svarspersoner, d v s även icke-röstare. Frågan ingick också i 1998 års SOM-undersökning med följande resultat: Andel bra förslag, 47 procent, andel varken eller 21 procent, andel dåligt förslag 29 procent och andel inget svar 3 procent.

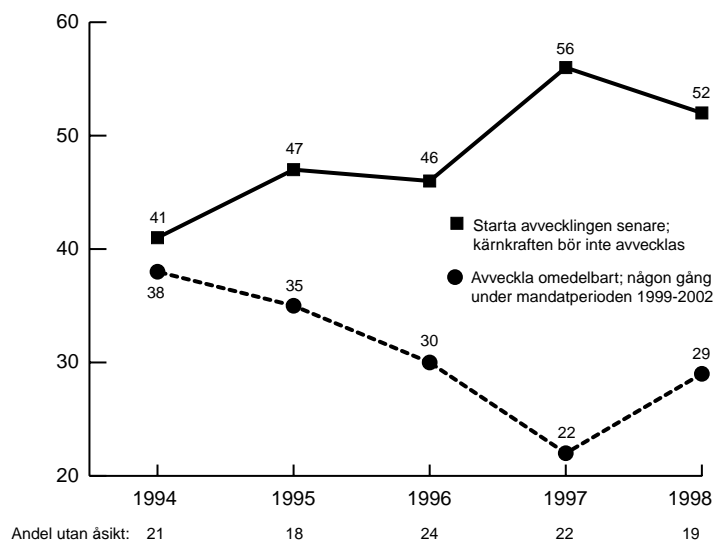
Om vi jämför hur inställningen till kärnkraften har förändrats i riksdagen och bland folket visar det sig att opinionen i båda fallen blivit mer positiv. Andelen kärnkraftsmotståndare har minskat både i riksdagen och bland väljarna i de representationsundersökningar som vi genomfört 1985, 1988, 1994 och 1996 (Esaiasson and Holmberg 1996). Andelen personer som på frågan "Behålla kärnkraften, även efter 2010" svarade `dåligt förslag`, dvs som var emot att använda kärnkraften efter år 2010 var bland ledamöterna 54 procent 1985, 62 procent 1988, 54 procent 1994 och 38 procent 1996. Motsvarande andelar kärnkrafts-

motståndare har hela tiden varit lägre bland väljarna, 48 procent 1985, 44 procent 1988, 36 procent 1994 och 28 procent 1996 (Holmberg 1997:144). Väljaropinionen har gått före och riksdagen har följt efter – ett vackert exempel på en folkstyrd representationsprocess.

Mönstret med en riksdagsopinion som är mer negativ till kärnkraften än väljarna går igen också 1998 (se tabell 3). I 1998 års valundersökning frågade vi: "Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften". Andelen väljare som svarade att det var ett bra förslag var 52 procent, alltså en knapp majoritet. Motsvarande andel var klart högre i en enkät som Martin Brothén genomförde med riksdagsledamöterna senhösten 1998. Bland ledamöterna var det 69 procent som ansåg att det var ett bra förslag att långsiktigt avveckla den svenska kärnkraften (Brothén 1999). Åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och vald är m a o inte överdrivet stor i kärnkraftsfrågan. Jämfört med andra sakfrågor ligger den nära medelvärdet (Holmberg 1999). Men majoriteten bland riksdagsledamöterna var i alla fall överens med majoriteten bland väljarna att kärnkraften på lång sikt skall avvecklas i Sverige.

Figur 5 När bör kärnkraftsavvecklingen inledas? (procent)

Fråga: "Det kan diskuteras när kärnkraftsavvecklingen skall påbörjas i Sverige. Enligt din åsikt när bör avvecklingen av kärnkraften inledas?"

Resultaten är inte lika idylliska när det gäller den stora stridsfrågan i svensk kärnkraftsdebatt, nämligen när kärnkraftsavvecklingen skall inledas. Beslutet att starta avvecklingen under mandatperioden 1995-98 hade aldrig något stöd i folkopinionen. SOM-undersökningarnas mätserie visar att det ända sedan 1994 funnits en opinionsövertikt emot en tidig avvecklingsstart. Andelen personer som var negativa till att inleda avvecklingen under perioden 1995-98 var 56 procent hösten 1997 mot endast 22 procent som var för. Resultaten i figur 5 visar att opinionsläget var ungefär detsamma hösten 1998. En något mindre majoritet (52 procent) motsätter sig en avvecklingsstart under perioden 1999-2002 medan andelen för är 29 procent. Andelen personer utan åsikt håller sig kring 20 procent, ungefär samma andel som inte kan ta ställning till kärnkraftens långsiktiga avveckling.

Tabell 4 Åsikter om avvecklingsstarten 1998 (procent)

Fråga: "Det har diskuterats när kärnkraftsavvecklingen skall påbörjas i Sverige. Enligt Din åsikt när bör avvecklingen av kärnkraften inledas?"

avvecklingsstarten	bästa parti							inget parti	samtliga
	v	s	c	fp	m	kd	mp		
omedelbart	18	10	20	5	5	10	39	23	13
någon gång under perioden 1999-2002	21	19	33	17	6	16	25	23	16
avvecklingen bör starta senare	22	29	24	43	33	29	18	20	28
kärnkraften bör inte avvecklas	15	21	8	22	44	26	8	4	24
ingen bestämd åsikt/vet ej	24	21	15	13	12	19	10	35	19
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
antal personer	224	580	66	82	365	185	101	107	1740
övertikt senare/inte avveckla	-2	+21	-21	+43	+66	+29	-38	-22	+23

Kommentar: Frågeformuleringen för det andra svarsalternativet gällde perioden 1995-1998 under åren 1994-1997

Det finns endast två grupper av partisympatisörer som uppvisar en klar övervikt för att kärnkraftsavvecklingen bör starta under den kommande mandatperioden. Och de grupperna är sympatisörer till miljöpartiet och centerpartiet. Klart över hälften av mp-anhängare är för en avvecklingsstart under perioden 1999-2002 (64 procent) medan 18 procent är emot (se tabell 4). Opinionsläget är något mindre entydigt bland c-sympatisörer med 53 procent för en tidig avvecklingsstart och 32 procent emot. Vänsterpartiets sympatisörer är splittrade mitt i tu med endast en svag övervikt för att påbörja avvecklingen under de närmaste åren (39 procent för vs 37 procent emot). Övriga partiers sympatisörer uppvisar klara opinionsövervikt mot att starta kärnkraftsavvecklingen under åren 1999-2002. Mest tydligt bland moderata sympatisörer men också bland sympatisörer till socialdemokraterna. Hälften av socialdemokraternas sympatisörer motsätter sig att påbörja kärnkraftsavvecklingen under åren 1999-2002. Endast 29 procent är för. Regeringen har alltså varken folkopinionen eller det egna partiets sympatisörer med sig på en avvecklingsstart under de närmaste åren.

Beskedet från svenska folket inför 2000-talet är – avveckla kärnkraften, men börja inte nu.

Litteratur

Bennulf, Martin 1999. Kapitel i föreliggande volym

Brothén, Martin 1999. *Riksdagskandidat 1998. Dokumentation*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Esaiasson, Peter och Holmberg, Sören 1996. *Representation From Above: Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot: Dartmouth.

Gilljam, Mikael och Holmberg, Sören 1995. *Väljarnas val*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Holmberg, Sören 1978. "Kärnkraften och vänster-högerdimensionen. Konfliktlinjer i svensk politik". *Statsvetenskaplig tidskrift* 81: 67-77.

Holmberg, Sören 1981. *Svenska väljare*. Stockholm: Liber Förlag.

- Holmberg, Sören 1992. "Kärnkraften – ett seglivat stridsäpple". I Holmberg, S. och Weibull, L. (red). *Trendbrott*. SOM-rapport nr 8. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören 1997. "Den seglivade kärnkraftsfrågan". I Holmberg, S. och Weibull, L. (red). *Ett missnöjt folk*. SOM-rapport nr 18. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören 1998. "Avveckla kärnkraften, men börja inte nu". I Holmberg, S. och Weibull, L. *Opinionsamhället*. SOM-rapport nr. 20. Göteborgs universitet: : SOM-institutet.
- Holmberg, Sören 1999. *Representativ demokrati*. SOU 1999.
- Holmberg, Sören och Asp, Kent 1984. *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Liber Förlag.
- Holmberg, Sören , Westerståhl, Jörgen och Branzén, Karl 1977. *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Liber Förlag.
- Korpi, Walter 1980. "Kärnkraften och politikens dimensioner". *Sociologisk forskning*. Nr 3-4.
- Petersson, Olof 1979. *Regeringsbildningen 1978*. Stockholm: Raben & Sjögren, 1979.
- Vedung, Evert 1979. "Kärnkraften ger en ny blockbildning i politiken". *Tvärsnitt*, nr 1.

MENINGAR OM KÄRNAVFALL

PER HEDBERG

Svensk Kärnbränslehantering AB (SKB) har huvudansvaret för slutförvaringen av det högaktiva kärnbränsleavfallet i Sverige. Det innebär arbete med tekniska och naturvetenskapliga problemlösningar kring säkerheten vid en slutförvaring. Men det innebär också möten med människor och deras värderingar på de lokala platser som kan vara aktuella för ett slutförvar. SKB har tydligt uttalat att man inte avser genomföra en etablering i kommuner där en medborgarmajoritet är negativ. Mot denna bakgrund fortsätter arbetet med att finna en kommun där det högaktiva svenska kärnavfallet kan slutförvaras. SKB genomför för närvarande så kallade förstudier i fyra kommuner - Oskarshamn, Östhammar, Nyköping och Tierp. I två kommuner har folkomröstningar genomförts efter avslutade förstudier. Både i Storuman och Malå har befolkningen förklarat att de inte önskar något slutförvar. SKB har efter folkomröstningarna avbrutit vidare undersökningar.¹

Kärnavfallförvaringen har tillhört en av de frågor inom kärnbränslecykeln som svenska folket bedömt som mest riskfylld. I SOM-undersökningarna har människors riskuppfattningar i kärnkraftsfrågor (inklusive avfallsproblemet) mätts på en skala från 1 till 10 där 1 står för mycket liten risk och 10 står för mycket stor risk. I tabell 3 redovisas svenska folkets riskbedömningar i kärnkraftsfrågor 1986-1998. Värdena utgörs av medeltal på riskskalan.²

Siffrorna har varit mycket stabila under hela 1990-talet. Av tabell 1 framgår att bara små förändringar på några få tiondels enheter har skett. Översiktligt kan vi konstatera att svenska folkets bedömning av risker i kärnkraftsfrågor 1998 är bland de lägsta under hela mätserien. Det gäller emellertid inte bedömningen av riskerna i kärnavfallsfrågan där vi finner de lägsta riskbedömningarna 1995 (4,8) och 1997 (4,5). Riskbedömningarna för hantering och slutförvaring av kärnavfallet har under hela perioden legat något under bedömningen av risken för kärnvapenspridning och över bedömningen av risken för en olycka vid ett svenskt kärnkraftverk. I 1998 är mätning av riskbedömningen i kärnavfallsfrågan (5,0) närmast sig frågan om kärnvapenspridning (5,2). I den senaste mätningen skiljer endast 0,2 enheter mellan frågorna.

meningar om kärnavfall

Tabell 1 Riskbedömningar i kärnkraftsfrågan 1980-1998 (medeltal)

Hur stor är risken för:	Fu 80	SOM 86	SOM 87	SOM 88	SOM 89	SOM 90	SOM 91	SOM 92	SOM 93	SOM 94	SOM 95	SOM 96	SOM 97	SOM 98
att kärnkraften leder till att allt fler länder skaffar sig atomvapen	6,2	6,8	6,5	5,8	5,7	5,5	5,9	5,7	5,9	5,8	5,6	5,9	5,2	5,2
att vi i Sverige inte kan hantera och slutförvara kärnkraftens avfall på ett säkert sätt	---	6,1	6,1	5,9	5,7	5,2	5,4	5,3	5,1	5,3	4,8	5,2	4,5	5,0
att kärnkraften ger ökade miljöskador på mark luft och vatten	4,8	5,2	4,6	4,3	4,2	3,7	4,3	4,2	4,6	4,4	---	4,6	---	4,0
fler cancerfall och andra sjukdomar om vi använder kärnkraften	5,1	5,2	4,7	4,3	4,1	3,7	4,2	4,1	4,5	4,3	---	4,4	---	3,9
en större olycka med radioaktivt utsläpp i ett kärnkraftverk i Sverige	4,8	4,8	4,4	3,9	3,9	3,5	3,7	3,7	4,0	3,9	3,6	3,9	3,7	3,5
att länderna i Öst europa inte kan hantera sina kärnkraftverk och sitt kärnavfall på ett säkert sätt	---	---	---	---	---	---	---	---	---	8,8	8,7	8,9	8,4	8,5

Kommentar: Medeltalen kan variera mellan 1,0 (mycket lite risk) och 10,0 (mycket stor risk). Siffrorna för 1980 (Fu) är hämtade från Kampen om kärnkraften av Sören Holmberg och Kent Asp (1984:sid 476).

I frågan om lokaliseringen av ett slutförvar för det högaktiva kärnavfallet finns, trots SKB:s uttalade avsikt att ta hänsyn till den lokala opinionen, möjlighet att på nationell nivå fatta det avgörande beslutet. I SOM-undersökningarna har sedan 1987 ställts frågor om det kommunala vetot i slutförvaringsfrågan, d v s om de

aktuella kommunerna i sista hand skall ha det slutgiltiga avgörandet om ett slutförvar skall tillåtas i kommunen eller ej. Resultaten för 1998 visar att en majoritet (55 procent) bland den svenska befolkningen är för ett kommunalt veto i slutförvaringsfrågan, 16 procent är emot och 29 procent vet inte eller saknar åsikt i frågan. Som framgår av tabell 2 har vetoopinionen 1987-1998 varit stabil med cirka halva befolkningen för ett veto, knappt en femtedel emot och ungefär en tredjedel utan någon åsikt huruvida ett kommunalt veto bör finnas i slutförvaringsfrågan.

Tabell 2 Vetopinionen 1987-1998 (procent)

	SOM 1987	SOM 1988	SOM 1989	SOM 1990	SOM 1991	SOM 1992	SOM 1993	SOM 1994	SOM 1995	SOM 1996	SOM 1997	SOM 1998
ja, kommunalt veto skall finnas i kärn- avfallsfrågan	54	51	52	46	48	--	52	--	--	53	--	55
nej, kommunalt veto skall inte finnas i kärnavfallsfrågan	17	17	17	21	17	--	17	--	--	15	--	16
har ingen bestämd åsikt i frågan, vet ej	29	32	31	33	35	--	31	--	--	31	--	29
summa procent	100	100	100	100	100	--	100	--	--	100	--	100
antal personer	1 624	1 672	1 634	1 578	1 573	--	1 857	--	--	1 779	--	1 740

Kommentar: Frågan om kommunalt veto i kärnavfallsfrågan ställdes inte 1992, 1994, 1995 och 1997. Vid 1986 är undersökning ställdes fråga utan svarsalternativet "ingen bestämd åsikt". Svarsfördelningen var då 72 procent ja, 24 procent nej och 4 procent som ej besvarade frågan. Samtliga svars personer ingår i procentbasen.

Sedan tidigare vet vi att kvinnor är mer positiva till ett kommunalt veto i kärnavfallsfrågan än män. Ålder och utbildning är endast svagt kopplade till vetoåsikt. Personer som sympatiserar med miljöpartiet och centerpartiet är mer positiva till ett kommunalt veto än sympatisörer till moderaterna och folkpartiet. Vänster-högerdimensionen saknade betydelse 1987 men har visat sig mer betydelsefull under senare år. Personer som placerar sig långt till vänster är numera mer positiva till ett kommunalt veto än de som placerar sig långt till höger. En viktig faktor när det

meningar om kärnavfall

gäller att förklara vad som strukturerar människors åsikter i frågan om det kommunala vetot är inställning till kärnkraften och inställning till ett slutförvar i den egna kommunen. Tidigare SOM-undersökningar har visat att kärnkraftsmotståndare är betydligt mer positiva till ett kommunalt veto än kärnkraftsförespråkare och de som inte önskar en slutförvaringsanläggning i den egna kommunen är mer positiva till ett kommunalt veto än personer som är för en etablering av ett slutförvar i den egna kommunen.³ I tabell 3 redovisas hur vetoopinionen skilde sig åt i olika befolkningsgrupper 1998.

Tabell 3 Vetoopinionen 1998 i olika grupper bland befolkningen (procent)

	ja, kommunalt veto skall finnas i kärn- avfallsfrågan	nej, kommunalt veto skall inte finnas i kärn- avfallsfrågan	har ingen bestämd åsikt i frågan	summa procent	antal personer	opinions- balans
<u>kön (eta .15)</u>						
man	52	23	25	100	855	+29
kvinnor	59	8	33	100	885	+51
<u>ålder (eta .05)</u>						
15-30	56	16	29	100	405	+40
31-60	58	16	26	100	947	+42
61-80	49	16	35	100	322	+33
<u>utbildning (eta .04)</u>						
låg	53	12	35	100	521	+41
medel	57	15	28	100	691	+42
hög	55	21	23	100	506	+34
<u>partisympati (eta .19)</u>						
v	67	11	22	100	224	+56
s	54	16	30	100	580	+38
c	70	9	21	100	66	+61
fp	52	17	31	100	82	+35
m	44	26	30	100	365	+18
kd	59	15	26	100	185	+44
mp	72	8	20	100	101	+64
<u>vänster-högerideologi (eta .12)</u>						
klart till vänster	62	14	24	100	179	+48
något till vänster	61	15	24	100	481	+46
varken vänster eller höger	55	11	34	100	467	+44
något till höger	52	18	30	100	402	+34
klart till höger	44	28	28	100	167	+16

meningar om kärnavfall

Forts. på tabell 3

	ja, kommunalt veto skall finnas i kärn- avfallsfrågan	nej, kommunalt veto skall inte finnas i kärn- avfallsfrågan	har ingen bestämd åsikt i frågan	summa procent	antal personer	opinions- balans
<u>kärnkraftsåsikt (eta .24)</u>						
avveckla till 2010	77	7	16	100	296	+70
använd de 12 reaktorerna tills de tjänat ut	60	17	23	100	703	+43
förnya de 12 reaktorerna	46	25	29	100	362	+21
satsa på fler än 12 reaktorer	41	33	26	100	84	+8
<u>slutförvar i egna kommunen (eta .42)</u>						
bra förslag	29	50	21	100	147	-21
varken bra eller dåligt	45	30	35	100	405	+24
dåligt förslag	68	7	25	100	1119	+61
samtliga	55	16	29	100	1 740	+39

Kommentar: Vid beräkningen av sambandsmättet eta har kategorin för ingen bestämd åsikt lagts i mitten. Till lågutbildade räknas personer med obligatorisk utbildning (grund- eller folkskola) och folkhögskola. Till medelutbildade har personer med gymnasieutbildning, realskola och flickskola förts. Högre studier på universitet eller högskola har förts till kategorin högutbildade. Procentbasen utgörs av samtliga svars personer.

Resultaten för 1998 innebär inte att tidigare kunskap måste revideras. Sociala bakgrundsfaktorer som kön, ålder och utbildning korrelerar svagt med vetoopinion. Män, äldre personer och högutbildade är något mer negativa till det kommunala vetot än kvinnor, personer under 60 år och de som inte har högskoleutbildning. Frågans koppling till partisympati uppvisar liksom tidigare en grön profil. Sympatisörer till miljöpartiet, centerpartiet och vänsterpartiet är mer positivt inställda till vetot än sympatisörer till moderata samlingspartiet, folkpartiet och socialdemokraterna. Men frågan om det kommunala vetot är också en vänsterhögerfråga. Medborgare med ideologisk hemvist klart åt höger är mer negativa till ett kommunalt veto än personer som har sin hemvist klart åt vänster. Inställningen i andra kärnkraftsfrågor har starkare förklaringskraft än sociala och politiska bakgrundsfaktorer. Bland personer som omedelbart vill avveckla kärnkraften är 77 procent för ett kommunalt veto att jämföra med endast 41 procent bland dem som vill bygga ut kärnkraften. Bland personer som anser det vara ett bra förslag att

förlägga ett slutförvar till den egna kommunen var 29 procent för det kommunala vetot. Motsvarande siffra bland dem som ansåg det vara ett dåligt förslag att förlägga ett slutförvar i den egna kommunen var 68 procent.

Ser vi till resultaten från SOM-undersökningarna har SKB ingen lätt uppgift att finna en kommun där opinionen är positiva till etablering av ett slutförvar. Det bör emellertid poängteras att SOM-undersökningarna bygger på ett rikstäckande urval, vilket medför betydande svårigheter att uttala sig om förhållanden för enskilda kommuner. Det statistiska underlaget på kommunal nivå är allt för litet för att kunna genomföra tillförlitliga analyser. Det kan alltså finnas lokala variationer i folkopinionen vilka SOM-undersökningarna inte har möjlighet att påvisa. Men från andra undersökningar vet vi t ex att bland ungdomar i Oskarshamn är det fler som är positiva (37 procent) till ett slutförvar i kommunen än negativa (27 procent).⁴ I en undersökning genomförd i Nyköpings kommun, med en liknande frågeformulering var 26 procent bland befolkningen positiva till ett slutförvar i kommunen och 33 procent negativa.⁵ Resultaten i tabell 4 visar på en något annorlunda bild när det gäller folkopinionen i riket som helhet.⁶

Tabell 4 Svenska folkets inställning till ett slutförvar i den egna kommunen 1994 - 1998 (procent)

slutförvaring i den egna kommunen	SOM 1994	SOM 1995	SOM 1996	SOM 1997	SOM 1998
mycket positiv	2	2	2	3	3
ganska positiv	5	5	5	5	6
varken positiv eller negativ	19	19	17	20	24
ganska negativ	12	14	14	15	14
mycket negativ	62	60	62	57	53
summa procent	100	100	100	100	100
antal personer	1 629	1 702	1 650	1 614	1 671
andel negativa	74	74	76	72	67

Kommentar: I tabellen redovisas de som besvarat frågan. De som inte vet eller inte vill svara ingår ej i procentbasen.

Resultaten från SOM-undersökningen 1998 visar att endast 9 procent bland befolkningen är positiva till ett slutförvar i den egna kommunen, medan 67 procent är negativa. Frågan har ställts sedan 1994 och vi kan konstatera att andelen negativa har minskat från 76 procent 1996, då motståndet var som högst, till 67 procent 1998. Det minskade motståndet (9 procentenheter) har emellertid inte en motsvarighet i ökat förespråkande av ett slutförvar i den egna kommunen. Andelen positiva ligger i stort sett stilla under tidsperioden, medan andelen personer som varken tar ställning för eller emot ett slutförvar i den egna kommunen har ökat med 7 procentenheter.

Det minskade motståndet mot en slutförvaring i den egna kommunen 1996-1998 slår igenom bland både män och kvinnor, bland äldre och yngre medborgare och bland boende på ren landsbygd såväl som bland boende i städer. Resultaten visar också att motståndet minskar oavsett hos vilket parti man har sina sympatier eller om man vill använd eller avveckla kärnkraften. I tabell 5 redovisas andelen negativa till ett slutförvar i den egna kommunen 1994-1998 efter kön, partisympati och kärnkraftsåsikt.

Tabell 5 Andel negativa till ett slutförvar i den egna kommunen bland olika grupper i befolkningen (procent)

	SOM 1994	SOM 1995	SOM 1996	SOM 1997	SOM 1998
<u>kön</u>					
man	65	64	67	63	55
kvinn	83	82	84	80	77
<u>partisympati</u>					
v	81	85	79	83	78
s	76	69	76	71	64
c	84	77	89	80	86
fp	72	71	78	70	68
m	64	66	67	62	54
kd	76	79	88	75	70
mp	85	82	84	83	82
<u>kärnkraftsåsikt</u>					
använd kärnkraften	47	46	53	50	43
avveckla kärnkraften	84	83	85	81	78
samtliga	74	73	76	72	67

Kommentar: Personer som ej besvarat frågan om ett slutförvar i den egna kommunen ingår ej i procentbasen.

Sedan mätseriens början finner vi de starkaste sambanden med åsiktsbildningen i frågan om ett slutförvar i bakgrundsegenskaper som kön, politisk hemvist och hur man ser på kärnkraftens användning i Sverige. Sociala bakgrundsfaktorer som ålder, utbildning eller om man är bosatt i stad eller på landsbygd betyder mycket litet för människors inställning till ett slutförvar i den egna kommunen. Resultaten i tabell 5 visar att sambanden även består 1998. Kvinnor är mer negativa till ett slutförvar i den egna kommunen än män och bland dem som vill avveckla kärnkraften är man mer negativa till ett slutförvar än bland dem som vill använda kärnkraften. Intressant är också att resultaten pekar på en något ökad politisering av frågan. Partisympati har blivit en något viktigare åsiktsstrukturande faktor i den senaste mätningen än vad den varit tidigare. Ett tydligare mönster framträder där motståndet är kraftigast bland sympatisörer till centerpartiet (86 procent), miljöpartiet (82 procent) och vänsterpartiet (78 procent) och minst bland sympatisörer till moderaterna (54 procent). Jämförs resultaten från 1998 med 1996 års undersökning, då svenska folket var som mest negativa till ett slutförvar, återfinns vi de största förändringarna bland kristdemokraternas sympatisörer (-18 procentenheter) och moderaternas sympatisörer (-13 procentenheter). Förändringen bland kristdemokraterna kan till en del förklaras av att partiet under senare tid attraherat helt nya väljargrupper.

Vi har alltså konstaterat att det föreligger ett samband mellan inställning till ett slutförvar i den egna kommunen och kärnkraftsåsikt så tillvida att kärnkraftsmotståndare är mer negativa till en slutförvaring i den egna kommunen än kärnkraftsförespråkare. Frågan är om personer som förespråkar en användning av kärnkraften också är villiga att ta hand om det avfall en sådan energiproduktion ger upphov till? Resultaten från SOM-undersökningen 1998 visar att andelen som ser positivt på en slutförvaring i den egna kommunen utgör 18 procent av samtliga som vill använda kärnkraften. Motsvarande siffror 1994-1997 har legat mellan 15 och 19 procent. Att vara för kärnkraftens användning innebär inte med nödvändighet att man också är positiv till ett slutförvar i den egna kommunen. Olämpliga geologiska förhållanden i kommunen eller kritiska bedömningar av den svenska slutförvaringsmodellen kan vara aspekter som verkar i motsatt riktning. Om vi för det första utesluter personer boende i Stockholm, Göteborg och Malmö, samt personer boende i Skåne av de skälen att vi antar att ett slutförvar aldrig kommer att förläggas till någon av de tre storstäderna och att berggrunden i Skåne är alltför olämplig för ett slutförvar ökar dock andelen kärnkraftsanshängare som är för ett slutförvar i den egna kommunen endast från 18 procent till 19 procent. Utesluter vi dessutom

personer som anser att hanteringen och slutförvaringen av kärnkraftens högaktiva avfall är riskfylld, ökar siffran till 20 procent.⁷ Återstår alltså 80 procent bland kärnkraftsanhängare som inte bor i de tre storstäderna, som inte bor under olämpliga geologiska förhållanden i Skåne och som inte bedömer riskerna vid hantering och slutförvaring av kärnavfallet som stora, men som ändå inte är positiva till en slutförvaring av kärnavfallet i den egna kommunen.

I Sverige har vi valt en förvaringsmetod, den så kallade KBS 3-metoden, som innebär att det högaktiva kärnavfallet innesluts i kapslar som därefter placeras i borrhål berggrunden på 500 meters djup. På sikt har planerna varit att förvaret efter fyllnad av bl a bentonitlera och tillslutning i framtiden skall kunna lämnas övertvakat. Kärnavfallet anses en gång för alla förbrukat och ingen kommer kunna komma åt det. I debatten finns det dock de som hävdar att vi inte skall ha allt för bråttom med den slutna förvaringen av kärnavfallet och istället förordar en öppen och övervakad förvaring. Ett skäl till att välja det öppna alternativet har bl a varit diskussioner om användning av framtida ny teknik för att oskadliggöra den farliga strålningen i kärnavfallet. I SOM-undersökningarna har en fråga om förvaring av kärnavfallet skall vara åtkomlig eller ej ställts sedan 1987. Resultaten redovisas i tabell 6.

Tabell 6 Svenska folkets inställning till en öppen respektive sluten förvaring av kärnavfallet 1987-1998 (procent)

slutförvaringsåsiikt	SOM 1987	SOM 1988	SOM 1990	SOM 1992	SOM 1995	SOM 1998
en gång för alla slutförvara det högaktiva avfallet så att det inte går att komma åt i framtiden	40	37	30	34	33	27
slutförvara det högaktiva avfallet så att framtidens människor kan övervaka och komma åt det	27	33	33	34	33	41
ingen bestämd åsiikt i frågan, vet inte	33	30	37	32	34	32
summa procent	100	100	100	100	100	100
antal personer	1 673	1 643	1 582	1 889	1 777	1 740
andel definitiv slutförvaring bland personer med en åsiikt	60	53	52	48	50	40

Kommentar: Samtliga svarspersoner ingår i procentbasen.

Sedan 1987 har det varit ungefär en tredjedel bland den svenska befolkningen som saknar en åsikt i frågan. Bland personer med en åsikt har en tydlig opinionsförskjutning inträffat. Medborgarna föredrar i allt högre grad en förvaringsmetod där framtidens människor kan övervaka och komma åt kärnavfallet. I mitten av 1980-talet var 27 procent för en sådan metod, en siffra som ökat till 41 procent 1998. En majoritet för en icke övervakad och sluten förvaring har sedan 1987 ersatts av en motsvarande stark majoritet för en övervakad och öppen förvaringsmetod. De största förändringarna i opinionen har skett mellan mätpunkterna 1987 och 1988 respektive mellan 1995 och 1998.⁸

Tabell 7 Inställning till en oåtkomlig och övervakad förvaring respektive till en åtkomlig och övervakad förvaring bland olika grupper i befolkningen (procent)

slutförvaringsåsiikt	ej åtkomlig, sluten förvaring	åtkomlig, öppen och övervakad förvaring	har ingen bestämd åsikt i frågan	summa procent	antal personer	opinions- balans
<u>kön (eta .21)</u>						
man	23	53	24	100	855	-30
kvinn	32	29	39	100	885	+3
<u>ålder (eta .06)</u>						
15-30	24	41	35	100	405	-17
21-60	27	43	30	100	947	-16
61-80	31	35	34	100	388	-4
<u>utbildning (eta .15)</u>						
låg	34	33	33	100	521	+1
medel	27	40	33	100	691	-13
hög	20	50	30	100	506	-30
<u>partisympati (eta .09)</u>						
v	25	41	34	100	224	-16
s	29	41	30	100	580	-12
c	26	42	32	100	66	-16
fp	20	45	35	100	82	-25
m	24	48	28	100	365	-24
kd	32	33	35	100	185	-1
mp	30	43	27	100	101	-14
<u>vänster-högerideologi (eta .09)</u>						
klart till vänster	27	44	29	100	179	-17
något till vänster	29	41	30	100	481	-12
varken vänster eller höger	31	33	36	100	467	-2
något till höger	24	45	31	100	402	-21
klart till höger	23	48	28	100	167	-25

Forts. på tabell 7

slutförvaringsåsiikt	ej åtkomlig, sluten förvaring	åtkomlig, öppen och övervakad förvaring	har ingen bestämd åsiikt i frågan	summa procent	antal personer	opinions- balans
<u>kärnkraftsåsiikt (eta . 13)</u>						
avveckla till 2010	35	37	28	100	296	-2
använd de 12 reaktor- erna tills de tjänat ut	28	45	27	100	703	-17
förnya de 12 reaktorerna satsa på fler	26	52	22	100	362	-26
reaktorer än de 12	20	67	13	100	84	-47
<u>slutförvar i egna kommunen (eta . 12)</u>						
bra förslag	25	62	14	100	147	-37
varken bra eller dåligt	24	47	29	100	405	-23
dåligt förslag	30	37	33	100	1 119	-7
samtliga	27	41	32	100	1 740	-14

Kommentar: Vid beräkningen av sambandsmättet eta har kategorin för ingen bestämd åsiikt lagts i mitten. Till lågutbildade räknas personer med obligatorisk utbildning (grund- eller folkskola) och folkhögskola. Till medelutbildade har personer med gymnasieutbildning, realskola och flickskola förts. Högre studier på universitet eller högskola har förts till kategorin högutbildade.

Resultaten i tabell 7 visar hur opinionen i frågan om kärnavfallets åtkomlighet skiljer sig åt i olika grupper av befolkningen. Sambanden känns igen från Sören Holmbergs tidigare studier.⁹ Män är i högre utsträckning för en öppen och åtkomlig förvaring än kvinnor, liksom unga och medelålders personer. När det gäller kön har skillnaden mellan män och kvinnor ökat något sedan den senaste mätningen 1995. Intressant är den förhållandevis starka kopplingen till utbildningsnivå. Varken i frågan om det kommunala vetot eller frågan om slutförvaring i den egna kommunen spelar utbildning någon avgörande roll för åsiktsbildningen. Men när det gäller frågan om en åtkomlig eller icke åtkomlig förvaring av kärnavfallet har utbildning en klar betydelse. Människor med hög utbildning förordar i större utsträckning en åtkomlig och övervakad förvaring (50 procent) än lågutbildade (33 procent).

Frågan om hur slutförvaringen skall ske är politiskt vilande. Sambanden med parti-sympati och ideologisk hemvist på vänster-höger skalan är svaga. Samtliga partiers sympatisörer föredrar den åtkomliga förvaringen framför den slutna. Mest ambivalenta är kd:s väljare medan folkpartiet och moderaterna visar upp en något tydligare profil i det öppna förvarets riktning. På vänster-höger skalan finner vi något

starkare stöd för det öppna förvaret på flyglarna än i mitten. Jämfört med Sören Holmbergs analys av kopplingen mellan vänster-höger ideologi och åtkomlighet under åren 1987-1992 är det en ny bild som framträder 1998. Tidigare karaktäriserades sambandet av att människor till vänster tenderade att förorda en sluten och oövervakad förvaring medan människor till höger tenderade att välja en öppen och övervakad lösning.

Kopplingen till kärnkraftsåsikt och åsikt om ett slutförvar i den egna kommunen är tydliga. Kärnkraftsförespråkarna väljer i högre grad en öppen och övervakad förvaring än kärnkraftsmotståndare. Bland de få personer som är positiva till en slutförvaring i den egna kommunen anser 62 procent den åtkomliga modellen vara bästa lösningen. Motsvarande siffra bland personer som är negativa till en slutförvaring i den egna kommunen är 37 procent.

Svenska folket åsikter och riskbedömningar inom kärnavfallsområdet har under hela 1990-talet präglats av stor stabilitet. Men när det gäller frågan om en slutförvaring i den egna kommunen har andelen negativa minskat något de senaste två åren och när det gäller frågan om en öppen eller en sluten förvaring är det idag en övervikt som föredrar det öppna alternativet.

Noter

¹ Statens kärnkraftsinspektion (SKI) har sedan 1994 finansierat forskningsprojektet Kärnkraftsopinionen i Sverige och projektets medverkan i de årliga SOM-undersökningarna. Mätningarna mellan 1986 och 1993 finansierades av dåvarande Statens kärnbränslenämnd (SKN).

² Se t ex Drottz-Sjöberg 1991 för analyser av människors riskuppfattningar i frågor om kärnavfall och kärnkraft.

³ Se Holmberg, 1988 och Hedberg, 1997

⁴ Se Hedberg och Sundqvist, 1998

⁵ Nyköping kommun, 1998. I Nyköpings kommun har det bedrivits kärnteknisk forskningsverksamhet sedan 1950-talet.

⁶ I början av 1990-talet gick SKB ut med en skrivelse till samtliga landets kommuner där de tillfrågades om intresset för en framtida kärnavfallshandling (SKB, 1992). Resultatet av skrivelsen blev två förstudier, en i Storuman och en i Malå. SKB fortsatte sitt arbete och 1995 presenterade man en studie över möjligheterna att förlägga slutförvaringen i någon av de svenska kommuner där det drivs kärnteknisk verksamhet (SKB, 1995). Bakom den senare strategin kan ligga bedömningen att opinionen är mer positiv till en slutförvaring i kommuner där man har lång erfarenhet av kärnenergi jämfört med kommuner som saknar denna erfarenhet. Utnyttjar vi data från samtliga fem senaste SOM-undersökningar finner vi att det finns ett visst stöd för ett dylikt resonemang. I kärnkraftskommuner är 63 procent bland befolkningen emot ett slutförvar i den egna kommunen. I övriga landets kommuner är motsvarande siffra 72 procent. Slås de fem senaste undersökningarna samman blir antalet intervjuade i Varberg, Kävlinge, Oskarshamn och Östhammar sammanlagt 132 personer.

⁷ Se tabell 1. Personer som angivit värde 7-10 på riskskalan för frågan om hantering och slutförvaring av det högaktiva kärnavfallet är de som i sista ledet utesluts ur analysen.

⁸ I en undersökning av oskarshamnsungdomars attityder till kärnavfall som genomfördes i samarbete mellan forskare vid Göteborgs universitet och Oskarshamns kommun 1996 ställdes en fråga om man ansåg det vara ett bra eller dåligt förslag att "inte slutförvaras det högaktiva avfallet utan avvakta eventuella tekniska lösningar att oskadliggöra det högaktiva avfallet". Bland ungdomarna ansåg 43 procent att det var ett bra förslag och 23 procent att förslaget var dåligt.

⁹ Se Holmberg, 1993 och 1996

Referenser

- Drott-Sjöberg, Britt-Marie (1991). *Perceptions of Risk. Studies of Risk attitudes and Definitions*. Center for Risk Research, The Economic Research Institute, Stockholm School of Economics. Stockholm.
- Hedberg, Per och Sundqvist, Göran (1998). "Slutstation Oskarshamn?" i Rolf Lidskog (red), *Kommunen och kärnavfallet. Svensk kärnavfallspolitik på 1990-talet*. Stockholm. Carlssons Bokförlag.
- Hedberg, Per (1997). "Kärnavfallsopinionen" i Sören Holmberg och Lennart Weibull (red), *Ett missnöjt folk*, SOM-rapport 18, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (1988). "Vetooopinionen" i Sören Holmberg och Lennart Weibull (red), *SOM-undersökning 1987*, SOM-rapport 2, Göteborgs universitet.

meningar om kärnavfall

Holmberg, Sören (1993). "Åtkomlig eller ej åtkomlig slutförvaring av kärnkraftens högaktiva avfall" i Sören Holmberg och Lennart Weibull (red), *Perspektiv på krisen*, SOM-rapport 9, Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (1993). "Kärnkraftsfrågans återkomst" i Sören Holmberg och Lennart Weibull (red), *Mitt i nittioalet*, SOM-rapport 16, Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören och Asp, Kent (1984). *Kampen om kärnkraften. En bok om väljare, massmedier och folkomröstningen 1980*. Stockholm. Liber Förlag.

Oskarson, Maria. (1991). *Kvinnor, män och kärnkraft*. SKN-rapport 50. Statens kärnbränslenämnd. Stockholm. Allmänna förlaget.

Svensk kärnbränslehantering, SKB (1992), *Ang. Lokalisering av ett djupförvar för Sveriges långlivade kärnavfall*. SKB 1992-10-21.

Svensk kärnbränslehantering, SKB (1995), *Översiktsstudie av kommuner med kärn teknisk verksamhet*. Projektrapport PR D-95-002. Maj 1995. Stockholm. Svensk kärnbränslehantering AB.

FLYKTINGMOTSTÅNDET MINSKAR – POLARISERINGEN ÖKAR?

MARIE DEMKER

Motståndet mot att ta emot flyktingar i Sverige minskar. Sedan 1992 har trenden varit stadigt sjunkande för att under hösten 1998 nå den klart lägsta nivån sedan mätningar i SOM påbörjades hösten 1990. Samtidigt med den sjunkande trenden finns det dock tecken som tyder på att polariseringen mellan olika samhällsgrupper och politiska grupperingar är stort eller i vissa fall till och med ökat. I attityderna till Sveriges mottagande av flyktingar från andra delar av världen är gapet mellan aktiva medborgare som ser optimistiskt på sin tillvaro och passiva och misstroagna stort.

Alla tidigare analyser har visat att en större grad av motstånd återfinns i vissa sociala grupper t ex bland lågt utbildade män. Redan i undersökningen 1991 återfanns vissa definierade grupper som präglades av ett klart större mått av flyktingmotstånd.¹ En sådan grupp är unga män som är politiskt ointresserade och har kort skolutbildning. En annan grupp är partisympatisörer till moderata samlingspartiet. I senare undersökningar har politiskt intresse och vänster/höger-ideologi samt utbildning också visat sig ha förklaringskraft i andra länder på attityderna till flyktingmottagning, medan vare sig kön eller ålder inte har samma tydliga effekter vid jämförelser med andra länder.² Studier har också visat att partisympati har ett starkt samband med attityder till flyktingmottagning; synen på mottagandet av flyktingar är starkt partiskiljande. Även frågor om tilliten till medmänniskorna har visat sig ha stark effekt på attityderna till flyktingar och till biståndspolitik.³

Sammantaget har ett drygt decenniums studier av flyktingattityder fått oss att mer och mer tillmäta individernas upplevelse av samhället, och den egna platsen i det, en allt större plats i förklaringarna till åsikter om mottagandet av flyktingar och synen på invandrapolitiken.

I den här artikeln är avsikten att försöka ytterligare penetrera två aspekter av de slutsatser om flyktingmotståndet som tidigare studier givit oss anledning till. Dels är vi intresserade av om det sjunkande motståndet mot att ta emot flyktingar är jämnt fördelat på alla sociala eller organiserade grupper i samhället, dels är vi intresserade

av om motståndet kan förklaras med hänvisning till tillhörighet och aktivitet i dessa grupper och/eller till synen på det svenska samhällets funktion i stort. Med grupper avses här såväl politiska partier som villaföreningar, med synen på det svenska samhället avses uppfattningar om demokratins funktion, förtroende för politiker-na och syn på den egna livssituationen.

Anledningen till vårt intresse är för det första att om vi kan iaktta en polarisering i flyktningmotståndet mellan olika grupper trots att motståndet sjunker, kan detta ge grogrund för påtryckningsgrupper och intressegrupper mot invandring och flyktningmottagning. Den egna ståndpunkten kommer i klarare motsatsställning till andras ståndpunkter. Opinionsbildningen kring invandringspolitik och invandran-re kan således komma att påverkas av en polarisering. En polarisering kan också leda till utanförskap hos marginaliserade grupper som upplever att deras uppfattningar inte kommer fram, vilket i sin tur kan leda till en ökning av provocativa inslag från dessa grupper i den politiska verkligheten. För det andra är vi intresserade av om synen på mottagning av flyktingar kan härledas till grundläggande attityder till samhället och till individuella föreställningar av samhället, snarare än till de klassiska socio-ekonomiska faktorerna som ålder, kön, utbildning, bostadsort, yrke och civilstånd. Om det skall vara en väsentlig vetenskaplig uppgift att utveckla ett analysinstrument för individuella föreställningars betydelse för politiska attityder, måste vi finna belägg för att de också har en tydlig effekt i enskilda politiska frågor.

Varför kan vi förvänta oss en polarisering eller att attityden till flyktningmottagning hänger samman med samhällssyn?

Utgångspunkten för en möjlig polarisering är att vi vet sedan tidigare att ju lägre andel av befolkningen som omfattar en viss åsikt desto tydligare avtecknar sig ett specifikt sambandsmönster – om det finns. När många har samma uppfattning skymt de grundläggande sambanden av tillfälliga opinionsstormar eller inträffade händelser som påverkat folkopinionen. Att undersöka attityderna till färjetrafik i samband med Estonias förlisning är ingen bra idé om man vill veta varför vissa människor inte tycker om att åka båt. Att undersöka attityderna till vapen i samband med att ungdomar skjuter ihjäl klasskamrater på en amerikanska skola är heller ingen bra idé om man vill veta i vilka grupper som motståndet mot vapentillgängligheten har mest stöd. När motståndet mot flyktingar sjunker finns det därför möjligheter att hitta de grupper inom vilka de negativa attityderna till mottagning av flyktingar har ett särskilt starkt fäste. Dessa grupper avtäckts ungefär

som ojämnheter i havsbotten när tidvattnet sjunker undan.

Utgångspunkten för att synen på samhället och den egna platsen i samhället, har ett samband med attityden till flyktningmottagning är de tidigare undersökningar som visat att såväl vänster-högerideologi i allmän mening samt tilliten till andra människor har ett starkt samband med attityden till flyktningmottagning. Teoretiskt finns det också anledning att tro att det egna missnöjet och uppfattningar om huruvida samhället fungerar bra eller dåligt kan vara en förklaring till attityderna till att ta emot flyktingar. Socialpsykologiska teorier pekar på att människor som upplever vanmakt – brist på kontroll och delaktighet – lätt reagerar negativt inför nya företeelser och förändringar. En upplevelse av att det egna livet är misslyckat, samhället inte har plats för just mig och att landets ledarskap är korrumperat skapar därför alienation inför samhället och då också kanske inför de främlingar som ”någon annan” bestämt skall släppas in i ”mitt land”. Brist på kontroll skapar, enligt denna tankegång, en negativ attityd till förändringar.

En andra, sociologiskt orienterad, teoretisk förklaring är att ett ”vi och domperspektiv” snabbt skapar misstro mot allt det som ledarskapet beslutar. I en marginaliserad grupp uppstår en kollektiv identitet som i mångt och mycket handlar om att definiera bort sig från andra, ett sätt att bli ”någon” är att avgränsa sig från ”dom andra”. En upplevelse av sådan marginalisering kan leda till en negativ attityd till att ta emot främlingar i den egna miljön. Vi människor har också i allmänhet en förmåga att lägga förklaringen till beteende och skeenden hos aktörerna istället för hos situationen.⁴

En tredje förklaring till att misstro mot samhället kan leda till en negativ syn på mottagandet av flyktingar anknyter till samhörighetskänslans betydelse för att förklara attityder till flyktingar. Om individen uppfattar sig som delaktig av det samhälle hon/han lever i och har uppfattningen att de övriga medborgarna också tillhör gemenskapen, kommer det i allmänhet till uttryck genom tilltro till styrelseskick och tillfredsställelse med den egna livssituationen. En sådan samhörighetskänsla kan skapa en mer generös attityd till att ta emot flyktingar, medan en känsla av utanförskap kan skapa en mer restriktiv attityd till att ta emot flyktingar. Här finns anledning att nämna den teori som brukar kallas ”kulturteori” och som menar att vår livsstil – eller kultur – förklarar mycket av våra hållningar i t ex flyktingattityder. Kulturteorin grundas på två av varandra oberoende principer; grad av gruppidentitet samt grad av auktoritetstro. Den kultur som har lite av båda kallas

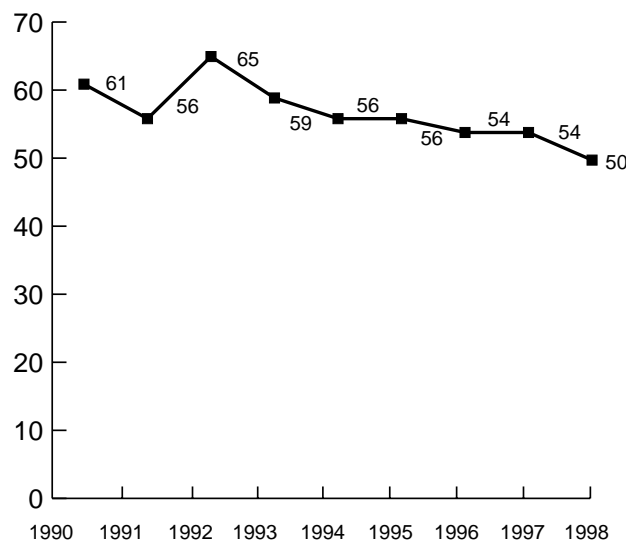
individualism, den som har mycket av båda kallas hierarki. Den kultur som har lite gruppidentitet men mycket auktoritet kallas fatalism och den som har mycket gruppidentitet men lite auktoritet kallas egalitär.⁵

I kapitlet kommer vi således att undersöka huruvida polariseringen ökat i opinionen kring flyktningmottagningen samt huruvida det finns något samband mellan å ena sidan missnöje med det svenska styrelseskicket och/eller med det egna livet och å andra sidan attityden till mottagande av flyktingar.

Opinionsläget

Sedan 1992 har den svenska opinionen mot att ta emot flyktingar minskat.⁶ I 1998 års undersökning har 50 procent av svarspersonerna angivit att de tycker att det är ett ganska bra eller mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar. I undersökningen år 1992 hade 65 procent den uppfattningen, och i figur ett syns att trenden sedan dess varit långsamt sjunkande.

Figur 1. Andel personer som anser att det är ett bra eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige (procent)

Sedan SOM-undersökningarna av opinionen i flyktingfrågorna startade har vi sett att frågorna om synen på flyktingmottagning, men även andra frågor om invandrare och invandringspolitik, är starkt partiskiljande. Sympatisörer till moderata samlingspartiet har under hela perioden varit mest negativ till att ta emot flyktingar, med undantag för ny demokratis sympatisörer 1991. Folkpartiets och kristdemokraternas sympatisörer har turats om att vara den mest flyktingpositiva gruppen. Mönstret i 1998 års undersökning skiljer sig inte i dessa avseenden från tidigare år. I tabell 1 redovisas procentandelen av partisympatisörerna som ansåg att det var ett ganska bra eller mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige under perioden 1995-1998.

Moderaternas sympatisörer är mest negativa till att emot flyktingar medan folkpartiets sympatisörer är mest positiva. Gapet mellan de två är lika stort som det varit under de senaste åren, runt 30 procentenheter. Vad som förändrats är däremot kristdemokraternas sympatisörer, en grupp som i 1998 års undersökning ligger på samma nivå som befolkningen som helhet. I 1996 års undersökning var istället kristdemokraternas sympatisörer den klart mest positiva gruppen. Folkpartiets sympatisörer har gått åt andra hållet och blivit mer positiva till att ta emot flyktingar. Miljöpartiets sympatisörer har haft en sjunkande trend sedan 1995 års undersökning och är nu näst mest positiva till att ta emot flyktingar.

Tabell 1 Andel personer som anser att det är ett ganska bra eller mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige; efter partisympati 1995-1998 (procent).

	1995	1996	1997	1998
<u>Partisympati</u>				
moderaterna	67	68	68	59
kristdemokraterna	37	26	45	50
folkpartiet	38	40	38	27
centerpartiet	58	50	48	50
socialdemokraterna	55	53	52	48
miljöpartiet	50	46	42	31
vänsterpartiet	54	46	44	49
Samtliga	56	54	54	50

Kommentar: Svarepersoner som inte besvarat båda frågorna är ej medräknade i procentbasen.

En förklaring till folkpartiets och kristdemokraternas förändring kan vara de strömmar av sympatisörer som rört sig mellan partierna i samband med valet hösten 1998. Kristdemokraternas sympatisörer blev dubbelt så många som tidigare - och kom till stor del från höger - medan folkpartiets andel sjönk. Även miljöpartiet minskade sin andel av sympatisörer och flyktningmotståndet i den gruppen fortsatte att sjunka.

Polariseringen mellan partierna har således inte ökat över tid, även om partierna som är mest positiva till flyktningmottagning bytt plats. Gapet mellan högsta och lägsta siffra är nästan lika stort som tidigare. Allra störst var det emellertid 1996, mellan just moderata och kristdemokratiska sympatisörer.

Delaktighet, missnöje och flyktningmotstånd

Att känna samhörighet med det samhälle i vilket vi lever kommer ofta till uttryck genom att vi också väljer att engagera oss i olika föreningar eller organiserade grupper i samhället. Många svenskar är medlemmar i föreningar eller organisationer av folkrörelsetyp, allt ifrån de 80 procent som anger sig vara medlemmar i Svenska Kyrkan till de knappa 10 procent som i 1998 års SOM-undersökning anger att de är medlemmar i ett politiskt parti. Som medlem kan vi också vara mer eller mindre aktiva i föreningen eller organisationen. Ett aktivt medlemskap innebär att delta på föreningsmöten, men kan också vara att ha ett uppdrag inom föreningen eller organisationen. Ju mer integrerad medlemmen är, desto större känsla av delaktighet manifesteras.

En analys av de individer som uppgett att de är medlemmar i olika föreningar och deras attityder till att ta emot flyktingar i tabell 2 visar att det inte finns någon enhetlig påverkan av föreningsaktivitet på attityden till att ta emot flyktingar. Det finns ett svagt samband i flera förenings typer där aktiva medlemmar och medlemmar med uppdrag tenderar att vara mer positiva till att ta emot flyktingar, men det är snarast skillnaden mellan olika föreningar som väcker intresse.

Ett engagemang i de gamla folkrörelserna tycks endast ge mycket svagt utslag avseende synen på mottagandet av flyktingar. Däremot är personer som är aktiva i politiska partier, miljöorganisationer, kulturföreningar, frikyrkoförsamlingar eller andra föreningar (Amnesty, Rädda Barnen, ABF m fl) klart mer positiva till att ta

emot flyktingar. En sådan mer positiv attityd till flyktingmottagning har även personer som är aktiva inom Svenska Kyrkan i den meningen att de har uppdrag inom församlingarna, uppdrag som t ex kan vara att arbeta som kyrkvård eller sitta i kyrkorådet.

Tabell 2 Andel svarspersoner som anser det vara ett ganska bra eller mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige, (procent).

	Ej medlem	Passiv	Aktiv	Har uppdrag
Idrotts- eller Friluftsförening	50	49	46	51
Fackförening	51	49	46	46
Pensionärsförening	49	49	53	43
Boendeförening (Hyresgäst-, bostadsrätts- eller villaägareförening)	49	51	51	46
Politiskt parti	50	44	44	31
Miljöorganisation	51	27	--	--
Kulturförening	51	37	42	39
Annan förening	53	47	46	41
Svenska Kyrkan	44	54	49	28
Frikyrkoförsamling	50	--	15*	15*

Kommentar:* = Procentbasen utgörs av såväl aktiva som de som har uppdrag, -- = alltför litet N-tal i dessa grupper. Svarspersoner som inte besvarat såväl frågan om föreningsmedlemskap som flyktingfrågan har ej medräknats i procentbasen.

Den delaktighet i samhällslivet som ett föreningsmedlemskap och därav följande engagemang kan således inte självklart ses som grund för en mer positiv attityd till att ta emot flyktingar i Sverige. Snarare tycks typen av förening och även graden av

engagemang vara starkare korrelerat till attityden i flyktingfrågor än föreningsmedlemskapet i sig.

Att vara nöjd med hur det demokratiska styrelseskicket fungerar indikerar rimligen även det en viss känsla av delaktighet i samhället. De medborgare som upplever att den svenska demokratin fungerar väl är troligen bättre integrerade i samhället, medan de som är missnöjda med demokratins funktioner kan uppleva sig mera utanförstående. Resonemanget kan även appliceras på graden av förtroende för politikerna i den svenska demokratin. Även om vi vet att en allt mindre andel av befolkningen har förtroende för politiker, finns det anledning att tro att de som ändå har det, upplever sig bättre integrerade eller har en större samhörighet med det svenska samhället, än de som är mer misstroende mot politiker. Ett likartat tänkesätt gäller medborgarnas grad av tillfredsställelse med sina egna liv. Om individerna känner sig tillfreds och nöjda med sina egna liv finns det anledning att tro att det också känner sig mer delaktiga än de som upplever sig missnöjda. Tillsammans kan synen på den svenska demokratin, politikerna och på det egna livet sägas vara tre mått på samhälleligt missnöje. Låg grad av samhälleligt missnöje innebär, i enlighet med resonemanget i artikelns inledning, ett visst mått av kontroll över sin situation och sitt liv. En sådan kontroll kan ha som effekt att individen är mer positiv till förändringar, nya människor och nya samhällsfenomen än den som upplever vanmakt och bristande möjligheter att själv förändra sin situation. Vi nämnde också kulturteorins fyra livsstilar eller kulturer i anslutning till resonemanget i inledningen, och vi kan då säga att fatalisten och hierarken är de som upplever minst grad av kontroll över sin situation, eftersom de båda har en stark betoning av auktoriteten.

Som vi kan se i tabell 3 finns det ett mycket tydligt samband mellan attityden till flyktingmottagning och graden av tillfredsställelse med demokratin i Sverige, förtroende för politiker och även – om än något svagare – graden av tillfredsställelse med det egna livet.

Vi kan se att alla frågorna skapar samma mönster, nämligen att de missnöjda och de misstroende är avsevärt mer negativa till att ta emot flyktingar än de som är tillfreds och som har förtroende för politiker. I en tidigare studie har vi också visat att samma mönster gäller i fråga om graden av tillit till medmänniskorna.⁷ Ju större grad av tillit desto mer generös attityd till flyktingmottagning.

Tabell 3 Andel svars personer som anser det vara ett ganska bra eller mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige efter samhälleligt missnöje, procent.

	Mycket nöjd	Ganska nöjd	Inte särskilt nöjd	Inte alls nöjd
Demokratis funktion	37	45	57	68
	Mycket eller ganska stort		Ganska litet	Mycket litet
Förtroende för politiker	35		53	65
	Mycket nöjd	Ganska nöjd	Inte särskilt nöjd	Inte alls nöjd
Nöjd med det egna livet	48	49	56	68

Kommentar: Svarspersoner som inte besvarat såväl frågorna om tillfredställelse som flyktingfrågan har ej medräknats i procentbasen.

Eftersom vi vet att yngre (under 20 år) är mer positiva till att ta emot flyktingar och att äldre (över 60 år) är mer negativa, har vi också genomfört en enklare kontroll för ålder. Det visar sig då att sambandet mellan missnöje och syn på flyktingar kvarstår. Äldre har större förtroende för politiker än yngre och är mer nöjda med sina liv medan yngre tycker att demokratin fungerar sämre än vad äldre tycker. Skillnaderna avseende uppfattning om flyktingmottagning mellan de grupper som är missnöjda och de som är tillfreds kvarstår.

Vadan och varthän?

Efter flera års arbete med analyser av flyktingopinionen tycks det nu stå ganska klart att A) frågan är starkt partiskiljande, B) frågan berör grundläggande värden hos individen, samt C) tillfredställelse med den egna livssituationen har betydelse för attityden till flyktingar. Den utmanande forskningsuppgiften som ligger framför är

att genom kombinationer av dessa faktorer och genom att utveckla ett mer fingraderat analysinstrument ifråga om attityderna till invandrare och flyktingar, söka förklaringar till hur motståndet mot flyktingmottagning och negativa attityder mot invandrare får starkare fäste i vissa sociala grupper än i andra.

Den inledande tesen att polariseringen skulle öka när flyktningmotståndet sjunker har inte besannats. Däremot ger våra resultat vid handen att en ökande marginalisering av sociala grupper i samhället kan utgöra grunden för fientliga stämningar mot invandrare och flyktingar. Om allt större grupper anser sig förfördelade och inte anser att det svenska samhället fungerar på det sätt de förväntar sig, så kommer detta att få till följd en polarisering mellan missnöjda grupper och grupper som är tillfreds. Den föreställning om "vi och dom" som utgör en av grogrunderna för ett samhälleligt missnöje kan bli "Sann" med stort "S", i meningen att "vi" och "dom" faktiskt har två helt olika bilder av verkligheten. En sådan utveckling gynnar inte någon.

Noter

¹Bennulf och Demker 1992.

²Andersson och Demker 1997. Könsskillnaden i 1998 års undersökning är knappt märkbar; 51 procent av männen och 48 procent av kvinnorna tycker att det är ett mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige. Ålderseffekten är något större då 46 procent av 15-19-åringarna och 56 procent av dem över 60 anser det vara ett ganska eller mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar.

³Bjereld och Demker 1998.

⁴Stevens 1998: 106ff.

⁵Grenstad och Selle 1996:11ff

⁶En liknande tendens återfinns i Frankrike där stödet för uppfattningen att "det finns för många i Frankrike" minskat ifråga om "araber" från 70 procent 1990 till 51 procent 1998 och ifråga om "svarta" från 46 procent 1991 till 30 procent 1998. Urvalet är endast 1040 personer, undersökningen från Sondage CSA-Opinion, redovisas i Le Monde 25 mars 1999.

⁷Bjereld och Demker 1998.

Referenser

- Andersson, Hans E. och Marie Demker (1997) "Sverige, Belgien och Frankrike – Vem tycker vad om invandrare?" ur Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Ett missnöjt folk?*SOM-rapport nr 18, SOM-institutet, Göteborgs Universitet, Göteborg.
- Bennulf, Martin och Marie Demker (1992) "Vi och Dom. Svenska folket åsikter om flyktingmottagning" ur Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Trendbrott*. SOM-rapport nr 8, Göteborgs Universitet.
- Bjereld, Ulf och Marie Demker (1998) "Skall jag taga vara på min broder?" ur Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Opinionssamhället*, SOM-rapport nr 20, SOM-institutet, Göteborgs Universitet, Göteborg.
- Grendstad, Gunnar och Per Selle (red) (1996) *Kultur som levemåte*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- Le Monde (1999) "Les indicateurs du racisme et de la xénophobie sont en légère baisse", Ur *Le Monde* den 25 mars 1999.
- Stevens, Richard (red) (1998) *Att förstå människor. Socialpsykologiska aspekter på jag, medvetande och identitet*, Studentlitteratur, Lund.

TRENDBROTT I SVENSK NATO-OPINION

ULF BJERELD

I april 1999 firade NATO sitt 50-årsjubileum. Firandet hade förberetts mer än ett år i förväg. Avsikten var att inför millenieskiftet odelat hylla och hedra den organisation som gått segerrikt ur det kalla kriget och som skulle säkra freden i Europa en bra bit in på nästa årtusende.

Men det blev inte som det var tänkt. Firandet kom i skymundan av det pågående kriget i Jugoslavien. För första gången under organisationens existens bedrev NATO krigföring på europeisk mark. Situationen kännetecknades av en stark osäkerhet kring vart både NATO och den tänkta säkerhetsordningen i Europa var på väg.

Den svenska linjen inför kriget var kluven. Å ena sidan sade sig den svenska utrikesledningen hysa förståelse för de pågående bombningarna, å andra sidan ville man inte uttala ett direkt stöd för dem. Orsaken till den svenska kluvenheten var att två för Sverige viktiga principer ställdes mot varandra. För det första innebar NATO:s bombningar ett brott mot folkrätten i den meningen att FN-stadgan endast godkänner våldsanvändning i självförsvar eller efter beslut av FN:s säkerhetsråd. Det är en princip som Sverige alltid värnat som ett sätt att trygga freden i världen. Men för det andra igångsattes NATO:s bombningar med det uttalade humanitära syftet att skydda den albanska minoriteten i Kosovo från serbiska övergrepp. Folkrätten har under senare år lagt allt större vikt på mänskliga rättigheter och skydd åt etniska minoriteter. Det vore både politiskt och moraliskt svårt för den svenska regeringen att fördöma NATO-bombningarna, om syftet med dessa var att hjälpa den albanska minoriteten att överleva.

Den svenska kluvenheten illustrerar väl det bekymmersamma i Sveriges kontakter med NATO. Samtidigt som Sverige bibehåller den militära alliansfriheten i syfte att kunna stå neutralt i händelse av krig i vårt närområde, deltar Sverige i mycket stor utsträckning i olika samarbetsprogram med NATO, t ex inom ramen för PFF (Partnerskap för fred). Samarbetets gränser går vid NATO-

fördragets artikel V, som föranstaltar om ömsesidiga försvarsgarantier medlemsstaterna emellan. Sedan frågan om svenskt NATO-medlemskap började ställas i SOM 1994 har stödet för svenskt medlemskap ständigt ökat, om än från en ganska låg nivå. År 1994 var det 15 procent av de tillfrågade som förespråkade ett svenskt NATO-medlemskap, år 1997 hade andelen ökat till 24 procent. I SOM 1998 ställdes frågan igen, innan kriget i Jugoslavien brutit ut.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till NATO-medlemskap 1994-1998 (procent)

Förslag: Sverige bör söka medlemskap i NATO

År	Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag	Summa procent	Balansmått
1994	15	37	48	100	-33
1995	17	37	46	100	-29
1996	21	34	45	100	-24
1997	24	38	38	100	-14
1998	22	35	43	100	-21

Kommentar: Balansmättet visar andelen som tycker att det är ett bra förslag minus andelen som tycker att det är ett dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. De personer som ej besvarat frågan ingår inte i procentbasen.

Resultaten visar att det skett ett trendbrott i den svenska NATO-opinionen. För första gången sedan mätningarna påbörjades 1994 ökar inte stödet för ett svenskt NATO-medlemskap. Av de tillfrågade uppger 22 procent att de tycker att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i NATO, mot 24 procent föregående år. Samtidigt har andelen som anser att det är ett dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i NATO ökat från 38 procent 1997 till 43 procent 1998. Vid samtliga fem mättillfällen ligger andelen som uppger att det är ett varken bra eller dåligt förslag mellan 34 och 38 procent.

Vilka åsiktsskillnader i NATO-frågan återfinns bland olika befolkningsgrupper? Finns det ex samma åsiktsskillnader på väljarnivå som vi gör mellan de politiska partierna? Tabell 2 visar svenska folkets inställning till NATO-medlemskap efter kön, ålder och partisympati för åren 1994-1998.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till NATO-medlemskap efter kön, ålder och partisympati, 1994-1998 (balansmätt)

Förslag: Sverige bör söka medlemskap i NATO

	1994	1995	1996	1997	1998
Samtliga	-33	-29	-24	-14	-21
<u>Kön</u>					
Man	-30	-22	-20	-13	-18
Kvinna	-35	-33	-28	-16	-24
<u>Ålder</u>					
15-30	-45	-29	-30	-16	-12
31-60	-32	-32	-26	-15	-27
61-75	-20	-17	-16	-14	-12
<u>Partisympati</u>					
Vänsterpartiet	-58	-53	-46	-57	-39
Socialdemokraterna	-36	-39	-38	-30	-33
Centerpartiet	-35	-26	-28	-32	-29
Folkpartiet	-27	-4	-24	+11	-7
Moderaterna	-17	+2	+7	+21	+9
Kristdemokraterna	-32	-9	-24	+2	-12
Miljöpartiet	-61	-42	-50	-43	-52

Kommentar: Se tabell 1. Ju högre positivt balansmätt, desto starkare stöd för att Sverige bör söka medlemskap i NATO.

Män är något mer positivt inställda till svenskt NATO-medlemskap än kvinnor. Så har det varit även vid tidigare mätningar och skillnaden är ungefär lika stor denna gången. Yngre och äldre är mindre negativa till svenskt NATO-medlemskap än mellangenerationerna. Vid tidigare mätningar har antingen den äldsta gruppen varit minst negativ (1994-1996), eller har det inte funnits några ålderskillnader alls (1997).

De olika väljargrupperna följer i stort det mönster som partierna visar upp i NATO-frågan. Miljöpartister och vänsterpartister är mest negativa, följda av socialdemokrater och centerpartister. Moderater och folkpartister är minst negativa, men det är bara inom moderaterna som andelen som är för svenskt NATO-medlemskap är större än andelen som är emot.

Frågan är om inställningen till förslaget "Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig" utvecklats över tid på ett liknande sätt som NATO-frågan.

Tabell 3 Svenska folkets inställning till bibehållen alliansfrihet, 1994-1998 (procent)

Förslag: *Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig*

År	Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag	Summa procent	Balansmätt
1994	70	23	7	100	+63
1995	69	21	10	100	+59
1996	69	21	10	100	+59
1997	67	21	11	99	+56
1998	62	25	13	100	+49

Kommentar: Se tabell 1. Ju högre positivt balansmätt, desto starkare stöd för att Sverige skall bibehålla alliansfriheten.

Resultaten visar att stödet för alliansfriheten och/eller neutraliteten minskat över tid. Av de tillfrågade anser 62 procent att Sverige i fredstid bör föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig. Det är en nedgång med fem procentenheter jämfört med 1997 och med sju procentenheter jämfört med 1996. Samtidigt har andelen som anser att det är ett dåligt förslag ökat något, från 11 procent 1997 till 13 procent 1998.

Det till synes paradoxala resultatet är alltså att såväl stödet för neutraliteten som för svenskt NATO-medlemskap minskar. Det kräver en kommentar. Men först skall vi se vilka åsiktsskillnader som återfinns i olika befolkningsgrupper i alliansfrihets-

frågan. Tabell 4 visar åsikter om förslaget "Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig" efter kön, ålder och partisympati under åren 1994-1998.

Tabell 4 Svenska folkets inställning till bibehållen alliansfrihet, efter kön, ålder och partisympati, 1994-1998 (balansmätt)

Förslag: Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig

	1994	1995	1996	1997	1998
Samtliga	+63	+59	+59	+56	+49
<u>Kön</u>					
Man	+61	+53	+50	+52	+44
Kvinna	+65	+66	+67	+59	+56
<u>Ålder</u>					
15-30	+62	+50	+54	+52	+39
31-60	+61	+61	+59	+56	+42
61-75	+69	+63	+64	+58	+59
<u>Partisympati</u>					
Vänsterpartiet	+83	+72	+76	+81	+66
Socialdemokraterna	+69	+67	+64	+72	+57
Centerpartiet	+65	+66	+61	+74	+66
Folkpartiet	+45	+49	+62	+33	+33
Moderaterna	+49	+42	+37	+29	+24
Kristdemokraterna	+70	+52	+52	+61	+49
Miljöpartiet	+81	+71	+80	+65	+63

Kommentar: Se tabell 1. Ju högre balansmätt, desto starkare stöd för att Sverige skall bibehålla alliansfriheten.

Resultaten visar att stödet för alliansfriheten har minskat i så gott som samtliga befolkningsgrupper. Fortfarande är kvinnor mer positivt inställda till alliansfrihet och neutralitet än män, äldre är mer positiva än yngre och vänsterpartister, miljöpartister, socialdemokrater och centerpartister är mer positivt inställda än folkpartister och moderater. Kristdemokraterna utgör här en mellangrupp.

Hur kan då stödet för alliansfriheten och neutralitet i händelse av krig minska samtidigt som stödet för ett svenskt NATO-medlemskap också minskar? Vore det inte rimligare att förvänta sig att stödet för NATO-medlemskap ökade när stödet för alliansfrihet och neutralitet minskade och tvärtom? Jag tror att ett skäl till resultatet är att begreppet "neutralitet" idag för många människor känns mer främmande än tidigare. Sedan några år tillbaka betecknar den svenska regeringen inte längre landets utrikespolitik som en neutralitetspolitik. Det finns ingen direkt hotbild mot Sverige och det är svårt att föreställa sig den politiska eller militära händelseutveckling i Sveriges närområde under överskådlig tid som skulle aktualisera att Sverige förklarade sig neutralt. I diskussionerna kring Försvarsberedningens betänkande våren 1999 lanserades också förslaget att formuleringen "Sveriges militära alliansfrihet, syftande till att vi skall kunna stå neutralt i händelse av krig i vårt närområde, består" skulle lyftas ut ur texten. Först i samband med slutskrivningen bestämdes att formuleringen - åtminstone tills vidare - skulle stå kvar.

Ett av skälen till att många - även ledande socialdemokrater - vill få bort formuleringen är att de anser att kopplingen mellan alliansfriheten och neutraliteten tunnar ut alliansfrihetens värde. Om syftet med alliansfriheten endast är att vi skall kunna stå neutrala i händelse av krig och ingen tror att en sådan situation kommer att uppstå - varför skall vi då vara alliansfria? Genom att frikoppla alliansfriheten från neutraliteten menar en del att andra fördelar med alliansfriheten skulle kunna få utrymme i debatten. Exempel på sådana tänkbara fördelar är att Sverige fortfarande skulle stå oberoende av andra stater med avseende på försvarsgarantier. I en krigssituation skulle Sverige ha handlingsfrihet att välja mellan neutralitet och icke-neutralitet - beroende på vad som i den konkreta situationen ansågs ligga i landets intresse. Det skulle också kunna vara så att alliansfriheten möjliggör för Sverige att i egenskap av brobyggare gentemot t ex Ryssland spela en större roll än vad som vore fallet om Sverige var medlem av NATO. En negativ inställning till att alliansfriheten skall syfta till neutralitet i händelse av krig innebär således inte per definition en positiv inställning till att Sverige bör söka medlemskap i NATO.

Det minskade stödet för förslaget "alliansfrihet i fred, syftande till neutralitet i krig" skall i så fall inte tolkas som ett minskat stöd för alliansfriheten i sig, utan snarare som ett minskat stöd för att alliansfriheten med nödvändighet skall leda till neutralitet i en krigssituation. Med den tolkningen upphävs paradoxen att såväl stödet för neutraliteten som för ett svenskt NATO-medlemskap minskar.

Den politiska laddningen i debatten om svenskt NATO-medlemskap smittade länge av sig på debatten om svenska folkets inställning till NATO-medlemskap. Opinionsciffror som visat att stödet för ett svenskt NATO-medlemskap varit lågt eller minskande har använts som argument från dem som vill bibehålla alliansfriheten, medan t ex tidningar och debattörer som förespråkar svenskt NATO-medlemskap hävdar att det varit fel på mätningarna. Undersökningar som i stället visat att stödet för svenskt NATO-medlemskap ökat har föranlett tystnad från dem som värnar alliansfriheten, medan den "NATO-vänliga" delen av pressen tagit mätningarnas opartiskhet för given och kommenterat undersökningarna i uppskattande ord. Svensk säkerhetspolitisk debatt förtjänar att slippa sådana ensidiga och förutsägbara tolkningar.

Under senare år har flera olika opinionsinstitut börjat mäta den svenska NATO-opinionen. Därigenom ökar mångfalden, mätningarna avdramatiseras och det synliggörs att resultaten i stor utsträckning är beroende av frågeformuleringar och utformning av svarsalternativ.

Tillsammans bildar emellertid de olika mätningarna ett ganska enhetligt mönster. Frågan om svenskt NATO-medlemskap ställs inte bara av SOM-institutet, utan under det senaste året också av Svenska Dagbladet genom SIFO, Valundersökningarna vid Göteborgs universitet samt av Styrelsen för Psykologiskt Försvar. I samtliga undersökningar - med inbördes olika frågeformuleringar - varierar andelen som förespråkar ett svenskt NATO-medlemskap mellan 22 och 32 procent, medan andelen som motsätter sig ett svenskt medlemskap i NATO varierar mellan 43 och 59 procent.

Undantaget utgörs av en mätning beställd och till dels utformad av USIA (United States Information Agency), en organisation med den officiella målsättningen att "stödja USA:s utrikespolitik och nationella intressen utomlands". Mätningen genomfördes i september 1998 och visade resultat som gick på tvärs med alla tidigare mätningar, genom att hela 55 procent av de tillfrågade förespråkade ett svenskt NATO-medlemskap. Mätningen blev mycket omdiskuterad och själv kritiserade jag den bl a för att ha ett mycket litet urval (endast 500 svarspersoner), ledande frågeformuleringar och skeva svarsalternativ.

Den SOM-undersökning som här diskuterats genomfördes i slutet av 1998, d v s långt innan det nuvarande kriget i Jugoslavien bröt ut. Hur kan då krigshandling-

arna tänkas påverka den svenska NATO-opinionen? En SIFO-mätning utförd i början av april 1999, mitt under NATO-bombningarna, visar att svenskarnas motstånd mot NATO-medlemskap ökat sedan motsvarande mätning i januari samma år. Andelen som förespråkade ett svenskt NATO-medlemskap minskade på de tre månader som gick mellan mätningarna från 32 till 26 procent, medan andelen som motsatte sig ett svenskt NATO-medlemskap ökade från 44 till 52 procent.

På lite längre sikt får händelseutvecklingen på Balkan en avgörande betydelse för den svenska NATO-opinionen. Om kriget leder till att Kosovo får någon form av självstyre, flyktingarna kan återvända och att stabilitet upprättas i regionen - hur lång vägen dit än tycks vara i dag - stärks NATO som organisation, vilket kommer att ha en positiv inverkan på den svenska NATO-opinionen. Men om kriget slutar i allmän förödelse, instabilitet och mänskliga lidanden av ett slag vi knappast vågar ana, kommer NATO:s ställning som försvarsallians och garant för säkerheten i Europa att försvagas. I så fall blir det svårare att mobilisera folkligt stöd för tanken på ett svenskt NATO-medlemskap.

MÅNGTYDIG EU-OPINION

RUTGER LINDAHL

Svenska folkets opinion i EU-frågor tilldrar sig stort intresse både i och utanför Sverige. Under vintern och våren 1998-99 har inställningen till Sveriges deltagande i den Ekonomiska och Monetära Unionen (EMU) ägnats störst uppmärksamhet. De opinionsundersökningar som redovisats har innehållit resultat som tytt på att opinionsläget är instabilt och snabbt kan förändras. I rapporten från 1997 års SOM-undersökning diskuterades om det i den svenska EU-opinionen går att urskilja flera olika mönster. Är det så att de svenska väljarna inte bara tar ställning i största allmänhet till det svenska medlemskapet i EU, utan att de också utvecklar olika EU-opinioner baserade på ställningstaganden till EU-medlemskapet effekter inom olika politikområden. Är det på det sättet blir den svenska EU-opinionen både mer mångsidig och mer mångtydig.

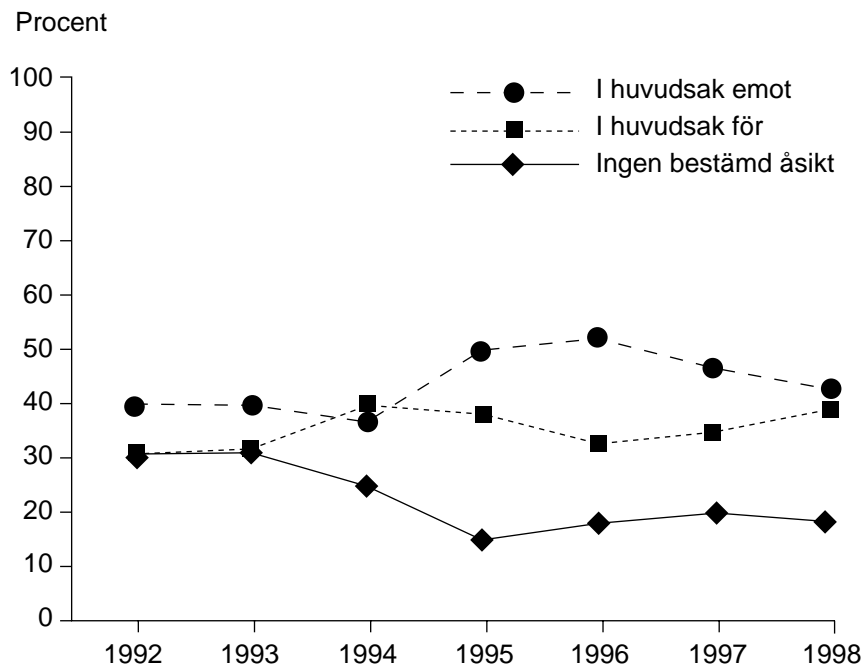
I detta kapitel kommer huvudintresset att riktas på väljarnas uppfattning om effekter av det svenska medlemskapet i EU. På vilket sätt skiljer sig t.ex. anhängarna av svenskt EU-medlemskap från motståndarna när det gäller synen på EU:s betydelse för den svenska samhällsutvecklingen?

Håller EU-medlemskapet på att bli en del av vår vardag?

I tidigare uppsatser har diskuterats det speciella opinionsläge som uppstod i samband med den svenska folkomröstningen om EU-medlemskap i november 1994. (Lindahl, 1998; Gilljam och Holmberg, 1996) Sedan 1991 är folkomröstningen det enda tillfälle då det funnits en majoritet bland väljarna för svenskt EU-medlemskap. Som illustreras grafiskt i figur 1 håller andelen förespråkare av EU-medlemskap nu åter på att bli lika stor som andelen motståndare. Andelen bland väljarna som i huvudsak är emot EU-medlemskapet har sjunkit kraftigt sedan 1996 medan andelen som i huvudsak är för har stigit. I 1998 års SOM-undersökning är skillnaden endast tre procentenheter. En tänkbar förklaring till utvecklingen kan vara att svenska folket nu vant sig vid att Sverige är medlem i EU och att detta förhållande alltmer kommit att bli accepterat, eller åtminstone att det uppfattas som ett förhållande som är mer tveksamt att motsätta sig. Det kan finnas anledning

att fråga sig om vi håller på att gå in i en utvecklingsfas där EU-medlemskapet blir en del av vår vardag och vad detta i så fall betyder för synen på EU och EU-medlemskapets konsekvenser.

Figur 1 Väljarnas åsikt om Sveriges medlemskap i EU 1992 – 1998 (procent)

Kommentar: Under perioden 1992 – 1994 formulerades frågan: "Vad är din åsikt om ett svenskt medlemskap i EU?" Sedan 1995 lyder frågan: "Vad är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?"

Bakom det grova attitydmönster som illustreras i figur 1 kan noteras att män är mer EU-positiva än kvinnor. Det är också lätt att urskilja en vänster-höger-dimension i svaren. En klar majoritet av vänsterpartiets sympatisörer är emot Sveriges medlemskap i EU, medan det omvända gäller för sympatisörer till moderata samlingspartiet. I årets resultat kan dock noteras att opinionsläget inom samtliga partier gått i EU-

positiv riktning, utom inom miljöpartiet där värdet ligger på samma nivå som 1997.

Ett resultat som också bör observeras är att EU-förespråkarna nu i det närmaste är lika bestämda i sin uppfattning som motståndarna (71 respektive 76 procent). I tidigare undersökningar har andelen bland EU-anhängarna som haft en bestämd uppfattning varit drygt tio procentenheter lägre och motsvarande andel för motståndarna några procentenheter högre. Även på denna punkt ligger det nära tillhands att anta att tiden, dvs. antalet år som Sverige är medlem i EU, verkar för att anhängarna blir mer övertygade i sin uppfattning och kanske också för att EU-motståndarna blir mindre övertygade i sin.

Svenskarna mest tveksamma inom EU15 till nyttan av EU-medlemskapet

Sverige framställs i många sammanhang där EU diskuteras som "en tveksam medlem". Det främsta skälet för detta tycks vara det rådande opinionsläget och att svenskar i allmänhet uppfattas som missnöjda med vad EU-medlemskapet medfört. En starkt bidragande orsak till detta är de resultat från omfattande opinionsundersökningar i alla EU:s femton medlemsländer som två gånger per år presenteras i Eurobarometern. Sverige har i dessa undersökningar sedan 1995 noterats för det lägsta stödet till EU.

Bland resultaten i tabell 1 kan noteras att det finns ett samband mellan nivån på stödet till EU och graden av upplevd nytta av EU-medlemskapet. Det starkaste stödet för EU återfinns i de medlemsstater som också är de största nettobidragsmottagarna och där upplevelsen av att ha nytta av medlemskapet i EU är störst. Motsatsen gäller för bl.a. länder som Storbritannien och Sverige. I det sammanhanget kan det också noteras att Sverige tillhör de största nettobidragbetalarna och att detta förhållande ofta förekommer i den svenska EU-debatten.

Att resultaten för Sverige så kraftigt avviker från det dominerande mönstret inom EU15 är värt att notera. Frågan är hur länge denna negativa EU-opinion kommer att hålla i sig bland svenska väljare. Förväntningarna på EU-medlemskapets positiva effekter skruvades upp kraftigt under den kampanj som föregick folkomröstningen 1994 och uppenbart är att många svenska väljare känner sig missnöjda med de effekter av EU-medlemskapet som hittills kunnat uppfattas. Mycket talar för att det är just detta förhållande som spelar en avgörande roll för opinionsmönstret i Sverige när det gäller EU-frågor.

Tabell 1 Åsikt bland väljare inom EU:s femton medlemsländer om det egna landet har haft nytta eller ej av medlemskapet i EU. Mätningen gjord under hösten 1998. (procent)

Land	Andel ja-svar	Andel nej-svar	Opinions-balans	Andel vet ej-svar
Irland	85	5	+80	10
Grekland	76	17	+59	7
Danmark	70	20	+50	10
Luxemburg	69	14	+55	18
Nederländerna	67	22	+45	12
Portugal	67	18	+49	12
Spanien	58	25	+33	18
Frankrike	53	27	+26	21
Italien	51	27	+24	22
Belgien	44	32	+12	24
Österrike	41	34	+7	25
Tyskland	39	36	+3	25
Finland	39	44	-5	17
Storbritannien	37	42	-5	21
Sverige	27	53	-26	20

Källa: Eurobarometer Nr 50, 1998

Tabellkommentar: Det i tabellen redovisade balansmättet har beräknats genom att procentandelen Ja-svar har minskat med procentandelen Nej-svar.

Väljarnas många EU-opinioner

Sedan flera år har SOM-undersökningarna inriktats på att ge underlag för en nyantering av den grova opinionsbild som erhålls när enbart allmänna frågor om synen på Sveriges medlemskap i EU ställs till väljarna. Förutom ett stort antal frågor om hur väljarna uppfattar effekterna av Sveriges medlemskap i EU har också framlagts ett antal påståenden som svarspersonerna fått reagera på. Dessa har främst tagit sikte på att utröna vad väljarna har för åsikt om den önskvärda framtida utvecklingen av Sveriges EU-medlemskap.

Nationell självständighet och nationellt självstyre var begrepp som flitigt användes i samband med folkomröstningskampanjen 1994 och som har förekommit senare

i den svenska EU-debatten. (Oskarson, 1996; Lindahl, 1996) Även om förespråkare för svensk medlemskap i EU har accepterat att Sverige måste avstå från delar av sin nationella suveränitet och sitt självbestämmande i vissa frågor, visar sig frågor där detta aktualiseras utlösa tveksamhet om EU-medlemskapets värde i förhållande till vad man får avstå. I den väljarundersökning som genomfördes i samband med det första svenska valet till Europaparlamentet hösten 1995 framkom klara skillnader mellan de politiska partiernas sympatisörer vad gällde frågan om hur djupgående den europeiska integrationsprocessen skulle vara när det gäller överföring av nationell beslutanderätt till EU. Mest negativa till fördjupat samarbete var sympatisörer med vänsterpartiet och miljöpartiet. Sympatisörer med centern, socialdemokraterna och kristdemokraterna kunde tänka sig fördjupning inom vissa områden men inte inom andra (t.ex. penningpolitik), medan moderaternas och folkpartiets sympatisörer hade den mest positiva hållningen till fördjupat EU-samarbete. (Gilljam och Holmberg, 1998)

Sedan 1987 har i SOM-undersökningarna ställts ett par frågor som försöker fånga in attityder som rör förhållandet mellan EU-medlemskap och nationell suveränitet. En av dessa frågor gäller inställningen till EU-medlemskap om det innebär inskränkt politisk självständighet. Opinionsen i slutet av 1980-talet visade sig vara relativt okänslig för denna inskränkning i den nationella suveräniteten. Under första hälften av 1990-talet skedde en dramatisk förändring och det föreslagna alternativet ansågs allt mindre attraktivt. Under båda dessa skeden följde utvecklingen bland de svenska partierna samma mönster. Sedan 1992-93 har miljöpartiets och vänsterpartiets sympatisörer visat mycket svagt stöd för att Sverige bör vara medlem i EU om det betyder inskränkning av den politiska självständigheten. Socialdemokrater har visat något större stöd, medan attityden hos centerns och kristdemokraternas sympatisörer har växlat kraftigt. Moderater och folkpartister har omväxlande uppvisat det starkaste stödet för förslaget. Även bland dessa partiers sympatisörer har det dock funnits ett tydligt inslag av tveksamhet under slutet av 1990-talet.

Ungefär hälften av förespråkarna för ett svenskt medlemskap i EU är för fortsatt medlemskap, även med den angivna inskränkningen, medan nittio procent av EU-moståndarna är emot. Det sammantagna resultatet visar att det fortfarande finns ett starkt motstånd mot att Sverige skall lämna ifrån sig mer av sin politiska självständighet, men att motståndet för första gången minskat 1998 sedan Sverige inträdde som medlem i EU 1995. (Tabell 2)

Krav på att Sverige skall utträda ur EU förs fram av vänsterpartiet och miljöpartiet. Ett utträde uppfattas med stor sannolikhet av väljarna som en mycket dramatisk åtgärd, vars konsekvenser kan vara svåra att överblicka. För att pröva väljarnas stöd för ett utträde har i SOM-undersökningarna ställts en fråga där en sådan åtgärd kopplas samman med "försämrad ekonomi" för Sverige.

Även i svarsmonstret till denna fråga framkommer i 1998 års undersökning ett ökat stöd för fortsatt EU-medlemskap. Som framgår av tabell 2 är det inte fråga om någon större förändring. Förslaget att Sverige bör lämna EU stöds av trettio två procent, främst bland sympatisörer med vänsterpartiet och miljöpartiet, medan fyrtiofyra procent har motsatt åsikt. Starkast är åsikten förankrad bland sympatisörer till folkpartiet och moderaterna, men även kristdemokrater och socialdemokrater stöder i högre grad fortsatt medlemskap än utträde, om detta skulle leda till en försämring av ekonomin. Det kan också noteras att endast sextio procent av dem som i huvudsak är emot Sveriges medlemskap i EU stöder förslaget om utträde under dessa förutsättningar. Detta kan möjligen ge en antydning om att ekonomiska konsekvenser – positiva och negativa – av EU-medlemskapet spelar en betydande roll för väljaropinionen.

Försvarssamarbete med andra länder – militärallianser – har under hela efterkrigstiden varit en fråga som lockat till politisk debatt. Det har varit särskilt märkbart under de senaste tio åren, dvs. sedan det kalla krigets slut. Det bör i sammanhanget noteras att det inte enbart är den internationella utvecklingen som satt spår i debatten utan också de svenska besluten att minska försvarsutgifterna och därmed minska det svenska försvarets omfattning. Som framgår på annan plats i denna skrift (se artikel av Ulf Bjereld) har inställningen till medlemskap i NATO under de senaste åren uppvisat en svagt positiv trend. Denna bryts genom resultaten i den senaste SOM-undersökningen och fortfarande gäller att motståndet är ungefär dubbelt så starkt som stödet för svenskt NATO-medlemskap.

Sveriges medlemskap i EU har av många kopplats till begrepp som "fred" och "stabilitet". (Lindahl, 1996). Samtidigt kan konstateras att EU ej utgör någon försvarsallians. I Amsterdam-fördraget anges dock att EU i framtiden skulle kunna utveckla en sådan kapacitet, om medlemsländerna så önskar. Det skulle kunna ske genom att inkludera den redan befintliga försvarsalliansen Västeuropeiska Unionen (VEU) i EU. Sverige är inte medlem utan endast observatör i VEU och

har motsatt sig en utveckling av ett gemensamt försvar inom EU. Sverige har, tillsammans med Finland, i stället arbetat för att EU skall inrikta sig på konfliktförebyggande och fredsbevarande insatser. Detta har också förts fram i den offentliga debatten och fått stöd även inom oppositionspartierna. SOM-undersökningarna har uppmärksammat denna problematik och ställt frågor som rör åsikterna om Sveriges förhållande till ett eventuellt framtida försvarssamarbete inom EU.

Resultaten av den senaste SOM-undersökningen visar att stödet för ett eventuellt framtida försvarssamarbete inom EU har ökat. Trenden har varit stigande sedan 1995. Fyrtio procent av väljarna stöder ett gemensamt försvarssamarbete medan 26 procent har motsatt åsikt. Tendensen är i stort sett likartad bland de politiska partiernas sympatisörer. Motståndet har minskat kraftigt bland vänsterpartiets och miljöpartiets sympatisörer, medan stödet ökat inom folkpartiet, centern, kristdemokraterna och moderata samlingspartiet. De socialdemokratiska sympatisörerna ligger kvar på en svagt positiv nivå.

På en följdfråga som rör vilken typ av samarbete som skulle föredras svarade 19 procent att de ansåg att Sverige borde delta fullt ut i alla former av säkerhets- och försvarssamarbete. Att samarbetet skall innefatta enbart konfliktförebyggande och fredsbevarande samarbete stöds av 46 procent. Värt att notera är att endast 9 procent säger nej till någon form av EU-samarbete som rör säkerhets- eller försvarsfrågor.

Fullt utbyggt försvarssamarbete väcker störst anklag hos sympatisörer med moderata samlingspartiet (37 procent). Därefter kommer folkpartiets och kristdemokraternas sympatisörer (24 och 22 procent), följda av centerpartister (14 procent), socialdemokrater (13 procent) och sympatisörer med vänsterpartiet (11 procent). De minst entusiastiska för detta förslag finner vi bland miljöpartiets sympatisörer (6 procent). Den officiella svenska linjen, dvs. att EU-samarbetet främst bör inrikta på fredsbevarande och konfliktförebyggande insatser, har uppenbart noterats av de svenska väljarna och gjort intryck på en stor andel av dem. Förhållandet ligger väl i linje med "svensk tradition" på detta område, främst inom ramen för FN. Gemensamma EU-insatser i konfliktförebyggande och fredsbevarande syfte får kraftigt stöd (totalt 46 procent) och utgör huvudalternativet för alla partiers sympatisörer. Förslaget att Sverige inte bör delta i någon form av EU-samarbete som rör säkerhets- eller försvarsfrågor lockade i 1998 års SOM-undersökning

förvånansvärt få personer. Inte en enda folkpartisympatisör valde detta alternativ och bland sympatisörer med vänsterpartiet och miljöpartiet var det bara 14 respektive 11 procent som prioriterade det.

De skillnader i åsiktsmönstret som framträder mellan de båda frågorna rörande framtida försvarssamarbete inom EU kan med stor sannolikhet tillskrivas angivandet i fråga nummer två av att "konfliktförebyggande och fredsbevarande samarbete" kan ingå som ett huvudalternativ i det framtida EU-samarbetet. En viss försiktighet vid tolkningen av resultaten kan dock vara befogad eftersom samarbetet inom det aktuella området inte ännu har funnit sin slutliga form och inte heller prövats i praktiken.

Slutligen kan också frågan om Sveriges förhållande till den Ekonomiska och monetära Unionen (EMU) föras in i detta sammanhang. När det gäller denna aktuella fråga bör det understrykas att opinionen under det senaste året uppvisat kraftiga skiftningar. (Hinnfors, 1998; jfr. under våren 1999 i massmedia publicerade opinionsundersökningar från flera svenska opinionsinstitut). I detta sammanhang koncentreras intresset därför på den långsiktiga trenden i resultaten från SOM-undersökningarna under de senaste fyra åren.

Opinionstrenden från 1995 är tydlig. Den går i EMU-positiv riktning. Förändringen mellan 1997 och 1998 är mycket kraftig (tabell 2) och opinionsbalansen, dvs. andelen förespråkare minus andelen motståndare, är för första gången positiv. Andelen som är positiv till ett svenskt deltagande i EMU ökar i samtliga partier utom i miljöpartiet, där motståndet snarare ökat. Närmare trettio procent av de tillfrågade anser att förslaget är varken bra eller dåligt. Det finns alltså ett betydande utrymme från båda håll för opinionsbildning i EMU-frågan. Utvecklingen inom Euro-länderna under det närmaste året liksom utvecklingen i Danmark och Storbritannien, kommer sannolikt att få stor betydelse för opinionsutvecklingen. Detta gäller inte minst inför den socialdemokratiska extra partikongressen som hålls våren år 2000 och som väntas bli avgörande för regeringens beslut om och när en folkomröstning i frågan skall arrangeras.

Tabell 2 Attityder till Sveriges EU-medlemskap 1995 – 1998 (balansmätt)

A) Vad är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?		
1995	-12	
1996	-19	Trendbrott
1997	-13	
1998	-3	
B) Hur ställer du dig till följande förslag? "Sverige bör vara medlem i EU även om det betyder inskränkningar av den politiska självständigheten"		
1995	-42	
1996	-43	Minskat EU-motstånd
1997	-47	
1998	-35	
C) Hur ställer du dig till följande förslag? "Sverige bör lämna EU även om det innebär en försämrad ekonomi"		
1995	-9	
1996	-5	Stabilt, svagt EU-stöd
1997	-4	
1998	-8	
D) Hur ställer du dig till följande förslag "Sverige bör delta i ett eventuellt framtida försvarssamarbete inom ramen för EU"		
1995	-5	
1996	+1	Ökat EU-stöd
1997	+9	
1998	+14	
E) I den politiska debatten har ett antal olika förslag förts fram om hur den svenska ekonomin skall förbättras. Vad är din åsikt? "Införa en gemensam EU-valuta" *		
1995	-39	
1996	-28	Ökat EMU-stöd
1997	-20	
1998	+4	

Kommentar: I tabellen redovisas balansmätt som beräknas genom att minska den sammanlagda procentandelen för "mycket och ganska bra förslag" med den sammanlagda procentandelen för "mycket och ganska dåligt förslag". När det gäller de resultat som redovisas under 4c bör noteras att påståendet är formulerat på ett sådant sätt att negativa balanstal svarar mot EU-positiva åsikter.

* 1998 påståendet: "Sverige bör bli medlem i EMU"

EU-medlemskapets effekter svåra att avgöra

När det gäller åsikter om EU-medlemskapets effekter på Sverige ställdes för första gången 1997 en serie frågor i syfte att fånga in åsikter inom en rad av de mest uppmärksammade politikområdena och därmed fördjupa och nyansera bilden av den svenska opinionsutvecklingen. Ett av resultaten i den föregående undersökningen var att en mycket stor andel av de tillfrågade använde sig av "mittenalternativet", dvs. svarade att effekterna av EU-medlemskapet varken lett till förbättring eller försämring. Eftersom det saknades ett svarsalternativ för dem som inte hade någon uppfattning i frågan var det svårt att avgöra hur starkt detta inslag var bland svaren i mittenalternativet och om det hade någon snedvridande effekt på tolkningen av åsiktsmönstret. Av denna anledning tillfördes i 1998 års SOM-undersökning svarsalternativet "ingen uppfattning". Betydelsen av svarsalternativet "varken förbättring eller försämring" är därför i 1998 års undersökning lättare att analysera, samtidigt som jämförelser med resultat från tidigare år försvaras.

Vid genomgång av hur stor andel av de svarande som utnyttjat det nytillkomna svarsalternativet ("ingen uppfattning") visar det sig att det har attraherat en större andel av de svarande än vad som svarar mot minskningen av det "nya mittalternativet". Det innebär att färre av de svarande denna gång har valt något av alternativen "förbättring" eller "försämring".

En snabb överblick över resultaten visar att uppfattningen om EU-medlemskapets effekter fortfarande är relativt dyster läsning för EU-förespråkare. Inom åtta av de tretton politikområdena är opinionsbalansen negativ, dvs. det är fler som uppfattar att EU-medlemskapet medfört försämringar än som anser att det medfört förbättringar. De områden där effekterna anses ha varit negativa är miljön, ekonomin, sysselsättningen, jordbruket, den sociala tryggheten, jämställdheten och brottsbekämpningen. Innan man drar alltför långtgående slutsatser med utgångspunkt från opinionsbalansen inom vart och ett av dessa områden bör man dock ha uppmärksammat den höga andelen "varken eller"-svar och andelen "ingen uppfattning". Inom flertalet politikområden är det färre än hälften av de svarande som använt något av alternativen "förbättring" eller "försämring". Ett huvudintryck av undersökningens resultat blir mot denna bakgrund att väljarna inom många områden inte anser att EU-medlemskapet haft någon speciellt stor effekt, eller att denna i varje fall varken varit positiv eller negativ.

Tabell 3 Inställning till frågan om vad medlemskapet i EU hittills inneburit för Sverige inom olika sakområden (procent)

Ämnesområde	Förbättring		Effekt av Sveriges EU-medlemskap				Summa procent	Balansmätt		
	1997	1998	Varken eller	För- eller	Ingen uppfattning	1997		1998		
Miljön	12	10	62	52	26	21	17	100	-14	-11
Ekonomi	16	15	48	38	36	35	12	100	-20	-20
Sysselsättning	10	12	61	49	29	36	13	100	-19	-14
Jordbruket	27	16	37	25	36	42	17	100	-9	-26
Sociala tryggheten	3	3	66	58	31	21	18	100	-28	-18
Jämställdheten	6	5	80	64	14	13	18	100	-8	-8
Militära säkerheten	20	17	70	51	10	11	21	100	+10	+6
Nationella självständigheten	3	2	44	34	53	51	13	100	-50	-49
Möjligh. att påverka utveckl. i EU	34	31	42	30	24	25	14	100	+10	+6
Livsmedelspriserna	35	36	41	34	24	20	9	100	+11	+16
Brottsbekämpningen	7	10	52	43	41	33	14	100	-34	-23
Företagens konkurrensmöjligh.	43	32	46	37	11	11	20	100	+32	+21
Högre utbildning och forskning	-	28	-	45	-	4	23			+24

Kommentar. Svartalternativen var 1997: stor förbättring, viss förbättring, varken förbättring eller försämring, viss försämring och stor försämring. 1998 lades alternativet "ingen uppfattning" till. Dessutom tillkom ämnesområdet "Högre utbildning och forskning". I tabellen har svartalternativen "stor förbättring" och "viss förbättring" liksom "viss försämring" och "stor försämring" sammanslagits under rubriken "förbättring" respektive "försämring". Balansmättet är framräknat genom att för varje ämnesområde minska procentandelen i kategorin "förbättring" med procentandelen i kategorin "försämring".

Inom några områden råder det dock uppenbart tydliga åsiktsskillnader om vilken effekt Sveriges medlemskap i EU haft. Ett av dessa rör ekonomin. I de tidigaste studierna (Lindahl, 1993) framkom relativt stora förhoppningar bland väljarna när det gällde EU-medlemskapets möjlighet att förbättra den svenska ekonomin. Eftersom den svenska ekonomin enligt officiell statistik och regeringens rapporter

om det ekonomiska läget i landet har förbättrats måste resultatet på denna fråga, liksom när det gäller sysselsättningen, ses som en effekt av att de högt ställda förväntningarna från början av 1990-talet inte infriats. När det gäller förhållandena inom jordbruket har opinionsbalansen 1998 slagit kraftigare över i EU-negativ riktning. Förmodligen har detta två orsaker. Kritiska granskningar i massmedia av den gemensamma jordbrukspolitiken, reglerna för djurhållning och avel ("Belgian Blue-debatten") och misshushållning med budgetmedel (jordbruksstöd) har troligen varit bidragande orsaker.

Den sociala tryggheten och jämställdheten kan illustrera politikområden där förhållandena till största del anses tillhöra Sveriges egen politiska sfär, dvs. där EU-medlemskapet inte har så stor effekt. Därav den höga andel som använder mittenalternativet. EU-medlemskapet anses inte betyda så mycket i detta sammanhang.

Fem av de tretton politikområdena kan noteras för en positiv opinionsbalans. Även i dessa fall bör den höga andelen registreringar på alternativet "varken förbättring eller försämring" noteras inför analysen. Av de erhållna resultaten är åsikterna om livsmedelspriserna och företagets konkurrensmöjligheter värda att uppmärksammas. Lägre livsmedelspriser tillhörde de argument som fanns långt upp på EU-anshängarnas "löfteslista" inför folkomröstningen. Detta "löfte" ansågs emellertid inte uppfyllt under EU-medlemskapets första år. På denna punkt verkar nu opinionen utvecklas så att alltfler anser att EU-medlemskapet har en positiv effekt. Det andra fallet --företagens konkurrensmöjligheter-- är visserligen präglad av en positiv opinionsbalans, men stödet för påståendet att EU har en positiv effekt visar en sjunkande tendens, vilket i sin tur kan hänga samman med att tillgången till den inre marknaden inte infriat förväntningarna om minskad arbetslöshet och förbättrad lönsamhet i den svenska industrin.

"Minskad nationell självständighet" och "möjlighet att påverka utvecklingen i EU" kan lite grovt ses som ett motsatspar. I detta kapitel har tidigare uppmärksamats den känslighet som finns i frågor som är kopplade till svensk suveränitet. Både förespråkare och motståndare till Sveriges EU medlemskap uppfattar inskränkningar i självbestämmandet som negativt. Både bland förespråkare och motståndare finns samtidigt uppfattningen att EU medlemskapet har en gynnsam effekt i form av ökat svenskt inflytande inom EU. En möjlig förklaring till resultatet skulle, särskilt bland EU förespråkarna, kunna vara att minskat självbestämmande kompenseras av ökat inflytande på beslut på EU nivå.

EU-anhängare och EU-motståndare har olika uppfattning om det mesta inom EU

I en rad tidigare undersökningar har kunnat konstateras att det finns ett samband mellan den i svensk politik vanliga "vänster-höger-dimensionen" och en "ja – nej till EU-dimension". (Oscarsson, 1996) . Sympatisörer med miljöpartiet och vänsterpartiet var i övervägande utsträckning negativa till Sveriges medlemskap i EU. Socialdemokraternas, centerns och kristdemokraternas sympatisörer bildade en mittengrupp där partierna var starkt splittrade i EU-frågor och på den mest EU-positiva flygeln återfanns folkpartiets och moderata samlingspartiets sympatisörer. Resultat från 1998 års SOM-undersökning visar att kristdemokraternas, och i vissa frågor även centerns, sympatisörer åsiktsmässigt flyttat sig närmare folkpartister och moderater. När det gäller att avge de mest EU-positiva åsikterna delar folkpartister och moderater på denna position, medan motsvarande förhållande på den EU-negativa sidan gäller för sympatisörer till vänsterpartiet och miljöpartiet.

Grundinställningen till Sveriges medlemskap i EU framstår dock som den viktigaste förklaringsfaktorn till det åsiktsmönster som framträder när svaren på frågorna om EU-medlemskapets effekter sammanställs. Inom flertalet politikområden är EU-anhängare och EU-motståndare tydligt oense när det gäller EU-medlemskapets effekter på Sverige.

Bland dem som har uppgivit att de i huvudsak är för det svenska EU-medlemskapet är den interna opinionsbalansen positiv i nio av tretton fall. Starkast är utslaget när det gäller möjligheterna att påverka utvecklingen inom EU, företagens konkurrensmöjligheter och EU-medlemskapets effekt på livsmedelspriserna. När det t.ex. gäller den sociala tryggheten anser 72 procent att medlemskapet i EU varken förbättrat eller försämrat förhållandena i Sverige och 14 procent anser sig inte ha någon uppfattning i frågan. Detta innebär att endast 14 procent använde sig av något av alternativen "förbättring" eller "försämring".

Att EU-medlemskapet uppfattas innebära en försämring när det gäller den nationella självständigheten är flertalet av både EU-anhängarna och EU-motståndarna eniga om, men medan de som är för ett svenskt EU-medlemskap ser möjligheter att påverka utvecklingen inom EU som något starkt positivt, och som möjligen skulle kunna kompensera förlusten av delar av den nationella självständigheten, uppfattar EU-motståndarna att läget även har försämrats på denna punkt.

Tabell 4 Inställning till Sveriges EU-medlemskap fördelat på uppfattning om effekter av medlemskapet (balansmätt)

Ämnesområde	Inställning till Sveriges EU-medlemskap					
	I huvudsak för		I huvudsak emot		Ingen bestämd åsikt	
	1997	1998	1997	1998	1997	1998
Miljön	+4	+4	-29	-27	-7	-1
Sveriges ekonomi	+23	+19	-51	-53	20	-19
Sysselsättningen	+4	+8	-38	-36	-13	-10
Jordbruket	+18	-5	-28	-49	-6	-19
Sociala tryggheten	-10	-4	-44	-35	-21	-10
Jämställdheten	+1	+1	-17	-18	-4	-4
Militära säkerheten	+36	+27	-5	-9	+3	+1
Nationella självständigheten	-36	-38	-65	-65	-31	-31
Möjlighet att påverka utveckl. i EU	+58	+53	-21	-32	+3	-3
Livsmedelspriserna	+45	+49	-11	-8	+2	+10
Brottsbekämpningen	-15	-1	-50	-42	-34	-23
Företagens konkurrensmöjligh.	+64	+51	+12	-2	+26	+12
Högre utbildning och forskning	-	+42	-	+10	-	+19

Kommentar: I tabellen redovisas balansmätt som framräknats genom att minska den andel bland de svarande som uttalat att de anser att EU-medlemskapet inneburit en förbättring med andelen som anser att det inneburit en försämring. Ämnesområdet "Högre utbildning och forskning" tillfördes i 1998 års undersökning.

Ekonomi, jordbruket och brottsbekämpningen tillhör de politikområden där EU-motståndarna ser negativa effekter av EU-medlemskapet. Endast inom området högre utbildning och forskning uppkommer en positiv opinionsbalans bland EU-motståndarna. Det kan också noteras att andelen som använt sig av alternativet "varken förbättring eller försämring" är lägre bland EU-motståndarna än bland EU-anhängarna, dvs. de som är i huvudsak emot Sveriges medlemskap i EU markerar oftare än EU-anhängarna en kraftigare värderande hållning till EU och medlemskapets effekter på Sverige.

Önskvärt med en mångsidig EU-opinion

Debatten om Sveriges medlemskap i EU är i högsta grad levande i riksdagen, i de politiska partierna, i många organisationer och inte minst i svenska massmedier. Tillgången är mycket god på information om EU, dess institutioner och verksamhet, och om Sveriges ställningstagande i olika frågor. Trots detta visar en analys av väljarnas subjektiva uppfattning om sin egen informationsnivå när det gäller EU-frågor att denna sjönk mellan 1997 och 1998. I 1998 års SOM-undersökning anser sig drygt 60 procent av väljarna vara oinformerade. Endast 2 procent anser sig vara mycket välinformerade. Tendensen är likartad bland sympatisörerna till samtliga politiska partier.

Det redovisade åsiktsmönstret när det gäller väljarnas inställning i olika EU-frågor har ett visst samband med den subjektivt uppgivna informationsnivån. EU-anhängarna uppfattar sig som bättre informerade. Det finns dock knappast någon anledning att tro att det rådande åsiktsmönstret när det gäller EU och konsekvenserna av EU-medlemskapet för svensk del kan förändras särskilt mycket med hjälp av enbart traditionella informationskampanjer. Mycket talar i stället för att en mer tydlig och konkret redovisning av vad Sverige vill med sitt EU-medlemskap och inte minst en kontinuerlig, öppen redovisning av såväl positiva och negativa konsekvenser skulle ha större effekt inte bara på opinionsläget utan framförallt också på medborgarnas engagemang. Kampanjen inför valet till Europaparlamentet i juni 1999 och en eventuell folkomröstning hösten år 2000 om Sveriges deltagande i EMU skulle kunna vara utmärkta tillfällen för att förstärka insatserna på detta område och för att vidmakthålla en mångsidig EU-opinion bland de svenska väljarna.

Referenser:

- Bjereld, U. (1998) "Närmare NATO?" i Holmberg, S. och Weibull, L. (red.) *Opinionsamhället*. Göteborg: SOM institutet, Göteborgs Universitet.
- Eurobarometern kan laddas ner från adressen www.Europa.eu.int/en/comm/dg10/infcom/epo/polls.html
- Gilljam, M. Och Holmberg, S. (1998) *Sveriges första Europaparlamentsval*. Stockholm: Norstedts utbildning.

mångtydig eu-opinion

- Hinnfors, J. (1998) "EMU: Marknadens politik" i Holmberg, S. och Weibull, L. (red.) *Opinionssamhället*. Göteborg: SOM institutet, Göteborgs Universitet.
- Lindahl, R. (1993) "Inför avgörandet – åsikter om EU" i Holmberg, S. och Weibull, L. (red.) *Vägval*. Göteborg: SOM-Institutet, Göteborgs Universitet.
- Lindahl, R. (1996) "En folkomröstning i fredens tecken" i Gilljam, M. Och Holmberg, S. (red.) *Ett knappt ja till EU*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Lindahl, R. (1997) "EU-opinionen efter tre års medlemskap" i Holmberg, S. och Weibull, L. (red.) *Opinionssamhället*. Göteborg: SOM institutet, Göteborgs Universitet.
- Oscarsson, H. (1996) "EU-dimensionen" i Gilljam, M. Och Holmberg, S. (red.) *Ett knappt ja till EU*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Oskarson, M. (1996) "Väljarnas vägskålar" i Gilljam, M. Och Holmberg, S. (red.) *Ett knappt ja till EU*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Stütz, G. (1998) *Opinion 1998*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

mángtydig eu-opinion

FÖRTROENDE FÖR ANDRA OCH FÖRTROENDE FÖR POLITISKA INSTITUTIONER

BO ROTHSTEIN

I november 1997 hade jag förmånen att föreläsa för en grupp ryska politiker och högre tjänstemän i Moskva. Svenska UD hade bestämt att inför president Jeltsins statsbesök kunde det vara på sin plats med lite information till ryska beslutsfattare om hur det svenska politiska systemet fungerade. Min föreläsning handlade om välfärdspolitikens ställning och problemen med medborgarnas uppslutning bakom den högskattepolitik som dess omfattande sociala åtagandena innebär. Efter min föreläsning kom jag i samspråk med en person som enligt uppgift var en av de högsta tjänstemännen i den ryska skatteförvaltningen. Han berättade för mig att han hade varit i kontakt med sina svenska kolleger vid Riksskatteverket i Stockholm och fått veta att i Sverige, där får skattemyndigheterna in drygt 98 procent av det totala belopp på vilket de skickar skattsedlar till medborgarna. Denna siffra var förbluffande för honom ity i Ryssland, sa han, var motsvarande siffra 26 procent. Detta är alltså då hela den gråa och svarta ekonomin redan är borträknad, dvs det handlar om vad staten enligt sina skattelagar fastslagit att medborgarna skall betala in i skatt. I en sådan situation är 26 procent inte mycket.

Det är, sa han vidare, inte så lätt att bedriva välfärdspolitik utan pengar. Det är överhuvudtaget inte lätt att bedriva någon politik alls. Vi diskuterade situationen och det stod klart att enligt hans åsikt var det egentligen inte så att de ryska medborgarna i princip inte ville betala skatt. Tvärtom, enligt hans uppfattning ville de flesta betala sina skatter eftersom de faktiskt insåg att om inte staten fick inkomster, så kunde den inte heller betala ut löner och pensioner eller bedriva, sjukvård, utbildning och allt annat som medborgarna efterfrågade. Skälen till att så många likväl inte ville betala sina skatter var enligt min sagesman istället två. Dels att de ansåg att eftersom "alla andra" inte var att lita på utan smet undan skyldigheten att betala skatt, var det poänglöst att tillhöra den lilla hederliga minoriteten som betalade sina skatter. Dels ansåg de flesta att skattebyråkraterna inte var att lita på utan stoppade en försvarlig del av skattemedlen i egen ficka. När jag, lite försiktigt, då undrade om detta stäm-

de, svarade han att, jodå, förvisso var en hel del av de 150.000 skattebyråkraterna mer eller mindre korrupta. Problemet var emellertid i princip detsamma, de flesta skattetjänstemän insåg att detta var en ohållbar situation och ville egentligen sluta ta mutor. Men eftersom de inte litade på varandra utan ansåg att "alla andra" inom det gigantiska ryska skattebyråkratin tog mutor, var det ingen egentlig poäng att inte fortsätta själv.

Jag fick sedan frågan om jag som samhällsvetare hade några förklaringar till detta och jag kunde då tala om att detta är saker som vi har väl etablerade teorier för att kunna förklara. Utvecklingen inom vad som kallas icke-kooperativ spelteori ger utmärkta analyser över varför Stockholm är Stockholm och Moskva är Moskva. När väl ett suboptimalt jämviktsläge som det i Ryssland är etablerat, där vad som är individuellt rationellt samtidigt är patologiskt för kollektivet, är vi bra på att förklara varför så är fallet och vi kan också säga att det visar sig utomordentligt svårt att bryta denna slags "sociala fällor". Från Palermo till Columbia, från Belgrad till Sierra Leone, visar sig dessa socialt och ekonomiskt ineffektiva situationer tyvärr vara lika vanliga som stabila (Bardhan 1997). Enligt berömda samhällsforskare som nobelpristagaren Douglass C. North och statsvetaren Mancur Olsen är det dessutom just dessa brister i de politiska institutionerna som förklarar varför en så stor del av världens länder är och förblir fattiga. För att citera ur Mancur Olsens sista publicerade artikel:

"the large differences in per capita income across countries cannot be explained by differences in access to the world's stock of productive knowledge or to its capital markets, by differences in the ratio of the population to land or natural resources, or by differences in the quality of marketable human capital or personal culture. Albeit at a high level of aggregation, this eliminates each of the factors of production as possible explanation of most of the international differences in per capita income. The only remaining plausible explanation is that the great differences in the wealth of nations are mainly due to differences in the quality of their institutions and economic policies" (Olson 1996, s. 19 jfr North 1998; North & Weingast 1996)

De sociala och ekonomiska kostnaderna för att inte kunna skapa en hederlig förvaltning är enorma eftersom de leder till att människorna inte vågar investera och ta ekonomiska risker av rädsla för att staten antingen själv godtyckligt skall lägga beslag på tillgångarna eller att den är så svag att den inte kan erbjuda effektivt skydd för dessa tillgångar mot andra. Den korrupta eller på andra sätt dysfunktio-

nella förvaltningen gör vidare alla ekonomiska transaktioner utomordentligt kostsamma, så kostsamma att människorna ofta avstår från att göra vad som annars vore ekonomiskt fördelaktigt för såväl dem själva som för samhället. Just skattepolitiken verkar vara ett av de svåraste problemen i många gryende och därför instabila demokratier. En expert på Latinamerika uttalade nyligen i *New York Times* följande: "I don't think there is any more vital issue in Latin America right now.... It's a vicious cycle that is very hard to break. People don't want to pay taxes because they say government doesn't deliver services, but government institutions aren't going to perform any better until they have resources, which they obtain when people pay their taxes" (Rother 1999; jfr Blomkvist 1988)

Alltnog, min ryske samtalspartner ställde därefter frågan som gjorde mig fullständigt svarslös, nämligen: Hur kan Moskva bli Stockholm? Vad kunde han göra för att få de ryska skattebetalarna och skattebyråkraterna att lita på varandra och komma ur denna hopplösa "sociala fälla". Det visar sig nämligen att inom den rationalistiska teori som dominerat stora delar av samhällsvetenskaperna finns det ingen lösning på problemet. Om alla aktörer uppträder ekonomiskt rationellt kommer de aldrig att ta sig ur dessa situationer. De kommer att föredra att agera sk. fripassagerare, dvs hoppas att alla andra betala skatt/avstår från mutor men själv smita undan. Det är enbart om man kan få aktörerna inom staten att avstå från egenintresserad nyttomaximering och istället agera moraliskt som det är möjligt att etablera en okorrumpierad förvaltning. Men enligt den ekonomistiska teorin om hur det politiska systemet fungerar är det uteslutet eftersom man då bryter mot teorins utgångspunkter för mänskligt agerande (Lichbach 1995; Miller & Hammond 1994).

Allt fler samhällsvetare som arbetar med ekonomiska modeller har emellertid börjat inse att de innehåller en sådan inbyggd paradox, nämligen att om aktörerna uppträder ekonomiskt rationellt, såsom de antas göra i deras modellvärld, kommer de med stor sannolikhet att hamna i dylika patologiska "sociala fällor". De kommer, som en forskare uttryckt det, "att överlista varandra till ineffektiva jämviktslägen" (Hechter 1992). För att än en gång citera Mancur Olsen:

"If spontaneous Coase-style bargains,...., eliminated socially wasteful predation and obtained the institutions that are needed for a thriving market economy, then there would not be so many grossly inefficient and poverty stricken societies. ...Some impor-

tant trends in economic thinking, useful as they are, should not blind us to a sad and all-too-general reality: as the literature on collective action demonstrates, individual rationality is very far indeed from being sufficient for social rationality" (Olson 1996, s. 23).

En viktig nyorientering inom samhällsvetenskaperna gäller studiet av Adam Smiths ekonomiska tänkande från den andra halvan av 1700-talet. Som varje ekonom vet är han mest berömd för att ha lagt fram just idén om den "osynliga handen". Om bara varje ekonomisk aktör ser till sitt egenintresse av maximal vinst, kommer utfallet automatiskt också att bli kollektivt rationellt. Detta ifrågsätts i en ny bok redigerad av ekonomerna Avner Ben-Ner och Lois Putterman. De skriver att "taking self-interest to be as thoroughgoing as neoclassicism has heretofore presumed, and thus letting no institution be taken for granted but instead insisting that all be explained on grounds of self-interested action by rational individuals, raises the puzzle of how the Invisible Hand gets on with its work" (Ben-Ner & Putterman 1998, s. 4) I likhet med North och Olsen hävdar de att det i denna teori inte finns något som garanterar att de institutioner som behövs för att göra att utbytet fungerar effektivt alls kommer till stånd. Den nyare forskningen om Adam Smiths tänkande har också gett en betydligt mer komplicerad bild av dennes idévärld. Ekonomernas favorittes om den "osynliga handen" är hämtad från Smiths bok *Wealth of Nations* publicerad 1776. Vad som glöms bort, eller förträngs, i den vulgariserade version av Smiths tänkande som ofta torgförs, är att Smith publicerade två stora böcker. År 1759 publicerade han sin första bok med titeln *A Theory of Moral Sentiments* som behandlar betydelsen av sociala normer, moral och medborgersliga dygder. Vad den nyare forskningen om Adam Smith säger är att dessa två olika böcker bör förstås som ett teoretiskt sammanhållet projekt. Som t ex Patricia Werhane visat i sin nya bok om Smith förväxlar inte denne egenintresse med egoism. Istället framträder en tänkare som ser en effektiv ekonomi genom marknadens egennyttiga omöjlig utan noggrann offentlig reglering som bygger på sociala normer som rättfärdighet, viljan att också kunna se till allmänintresset och andra icke-egoistiska moraliska dygder (*Adam Smith and his Legacy for Modern Capitalism*. Oxford University Press 1994). Ytterligare en ny bok som driver denna tes är Charles L. Griswolds *Adam Smith and the Virtues of Enlightenment* av (Cambridge University Press 1988).

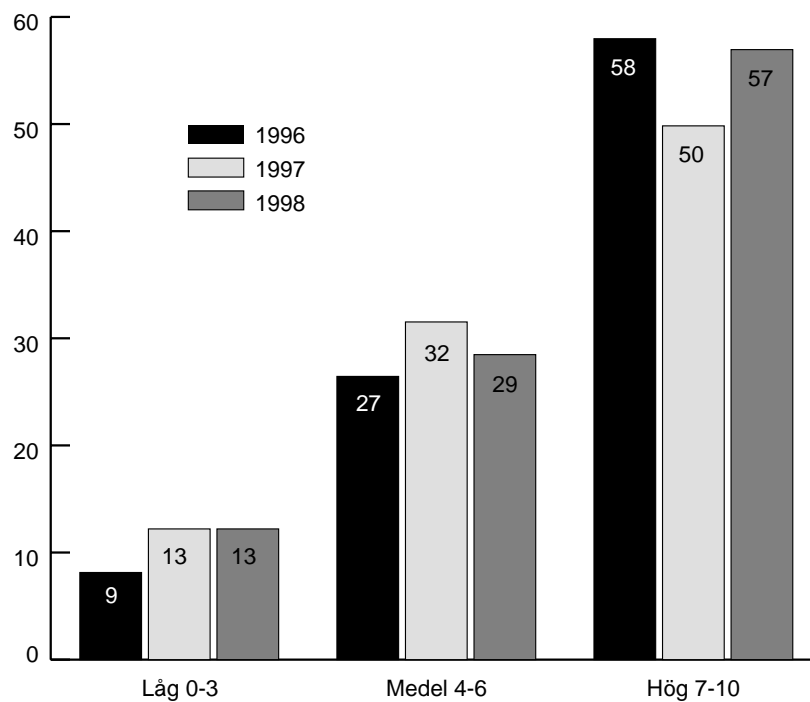
Inom statsvetenskapen har viktiga arbeten som Elinor Ostroms *Governing the Commons* (Cambridge Univ. Press 1990) och Robert Putnams *Making Democracy Work* (Princeton Univ Press 1993) pekat på möjliga lösningar av vår ryske skatte-

byråkrats problem. Båda betonar utvecklingen av sociala dygder som förtroende och tillit men har lite olika uppfattningar om hur de kan uppstå. Båda hävdar emellertid att lösningen på problemet inte är en fråga om altruism, utan snarare att om vad som är individuellt och kollektivt rationellt skall gå att få ihop, måste aktörerna lita på att "de andra" är att lita på. Dygden att inför andra uppfattas som en trovärdig och hederlig person framstår som central, en slags socialt kapital i samhället. Svårigheten i denna problematik skall som sagt inte underskattas eftersom det för det för den strikt ekonomiskt rationelle alltid är bäst att alla andra betalar skatt (försvarar landet, källstorterar sina sopor, inte tar mutor, osv) men att man själv agerar fripassagerare och utnyttjar de andras solidaritet. Just inom skattepolitiken har empiriska undersökningar såväl på svenskt som amerikanskt material gett denna teori om förtroendets betydelse ett stort stöd. För att citera ett par amerikanska forskare, "citizens will meet obligations to the collective despite the temptation to free ride as long as they trust other citizens and political leaders to keep up their side of the social contract" (Scholz & Lubell 1998, s. 411; jfr. Laurin 1986; Levi 1998)

Vi står alltså inför en renässans för begrepp som moral, etik, dygder och normer inom stora delar av samhällsvetenskapen. Detta är delvis en ironisk utveckling eftersom de ekonomiska modellernas segertåg just byggde på att man, om man struntade i dessa "mjuka" begrepp och istället bara utgick från ett antagande om strikt ekonomisk rationalitet, skulle man kunna konstruera matematiskt eleganta modeller med stor generell räckvidd, en slags samhällsvetenskapens naturlagar. Detta har som sagt alltmer visat sig vara ett misslyckat projekt eftersom modellen innehåller denna logiska paradox.

Hur ser då detta med förtroende och tillit ut i svenska förhållanden. Sedan 1996 har SOM-undersökningarna haft med den generella frågan om tillit till andra medborgare. I denna ombeds svarspersonerna markera på en skala från 0 till 10, där 10 är markerad med att "det går att lita på människor i allmänhet" och 0 med att "det går inte att lita på människor i allmänhet". Som framgår av figur 1 nedan ligger det mellanmännsliga förtroende kvar på en hög och stabil nivå.

Figur 1. Fördelning av mellanmännisklig tillit på en 0-10 skala 1996, 1997 och 1998.

Kommentar: Andelen inget uppgivet svar var 6 procent 1996, 4 procent 1997 och 1 procent 1998

Det skall tilläggas att Sverige tillsammans med de övriga nordiska länderna internationellt sätt ligger högst på denna fråga (Inglehart 1997; jfr Rothstein 1999a). Men varifrån kommer detta förtroende? En mängd teorier har lanserats om vad som förklarar variationer i medborgerlig tillit mellan länder och mellan medborgare. En välkänd sådan har pekat ut deltagande i frivilliga organisationer som en viktig förklaring. Ju mer människor samverkar med andra i olika nätverk eller organisationer, desto mer kommer de att lita på varandra. På aggregerad nivå har detta fått ett relativt starkt stöd, länder och regioner med mycket frivilliga organisationer

har i allmänhet också höga värden på tillitsfaktorn. Problemet är att det på individnivå inte har varit lika lätt att belägga detta samband. Är det så att det verkligen är organisationsdeltagande som generar hög tillit till andra människor, eller är det de som redan av andra skäl har hög tillit som deltar i organisationer. En intressant studie på data från Sverige, Tyskland och USA av Dietlind Stolle har ställt frågetecken för att den kausala mekanismen skulle gå från organisationsdeltagande till förtroende. Hennes analys ger för det första vid handen att de individer som beslutar sig för att gå med i frivilliga organisationer redan har en signifikant högre grad av tillit till andra medborgare än personer som inte går med. För det andra visar hennes data att det inte är så att ju längre man är med i organisationer, desto högre grad av tillit till andra har man (Stolle 1998). Liknande resultat kommer från Ken Newtons analys av data från den omfattande World Values Study, nämligen att teorin att organisationsdeltagande ger upphov till högre förtroende för andra inte har något starkt stöd (Newton 1999). Möjligen är det så att förmågan att hysa förtroende för andra, och framförallt att kunna skilja på de som man bör och inte bör lita på, är något som istället grundläggs i socialisationsprocessen redan i barnåren. Nyligen har SNS demokratiråd utifrån en omfattande surveyundersökning kunnat konstatera att deltagande i det frivilliga organisationsväsendet i Sverige sjunkit mellan 1987 och 1997 och de uppger att detta ger ett oroande perspektiv för det sociala kapitalets utveckling och därmed för demokratins arbets sätt i Sverige (Petersson 1998, s. 62-68). I ljuset av Dietlind Stollens och Ken Newtons undersökningar och även med tanke på det allmänna mellanmänniska förtroendets stabilitet i Sverige förefaller demokratirådets oro på denna punkt måna som en smula förhastad (jfr även Brehm & Rahn 1997). Data från SOM-studierna visar också på en viss nedgång för andelen personer med någon form av uppdrag fackliga organisationer men i övrigt helt obetydliga skillnader.

Tabell 1. Deltagande i frivilliga organisationer: Procentandel som både är medlemmar och har något uppdrag (procent).

Typ av förening	1987	1998
Idrotts- och friluftorganisation	11	10
Facklig organisation	8	5
Annan förening	10	10

Förtroende för andra och förtroende för politiska institutioner

Den kraftiga ökningen av arbetslösheten kan vara orsaken till att just aktiviteten i de fackliga organisationerna minskat. Det skall tilläggas att SNS demokratiråds undersökning omfattar betydligt fler föreningstyper än SOM-undersökningen och att man kan se en nedgång av aktivitetsgraden i nästan samtliga i deras undersökning.

Att lite på andra och att lita på systemet

Hur ser då sambandet mellan mellanmänskligt förtroende och förtroende för olika politiska och samhällsliga institutioner ut. I SOM-undersökningarna har också under de tre senaste åren ställts frågor om "hur stort förtroende" svarspersonen har för "hur ett antal samhällsinstitutioner eller grupper sköter sitt arbete" där svaret angivits på en femgradig skala. Nedan visas sambandet mellan dessa två attityder från SOM 1998, 1997 och 1996.

Tabell 2. Sambandet mellan förtroende för andra människor och förtroende för samhällsinstitutioner (r)

Institution	1998	1997	1996
Regeringen	0,18	0,19	0,12
Polisen	0,19	0,18	0,18
Sjukvården	0,20	0,21	0,16
Försvaret	0,11	0,08	0,08
Riksdagen	0,22	0,19	0,15
Bankerna	0,07	0,06	0,05
Dagspressen	0,14	0,12	0,07
Fackliga org.	0,09	0,12	0,08
Radio/TV	0,11	0,08	0,10
Grundskolan	0,15	0,11	0,10
Storföretagen	0,12	0,11	0,08
Svenska kyrkan	0,11	0,13	0,10
Domstolarna	0,19	0,22	0,18
Kungahuset	0,11	0,08	0,10
Kommunstyrelserna	0,18	0,20	0,13

Kommentar: Korrelationskoefficienterna är Pearsons r, samtliga signifikanta på 0,01 nivån

Resultatet av denna undersökning av hur horisontellt och vertikalt förtroende samvarierar är intressanta av flera skäl. För det första ger de ett tämligen klart stöd åt den allmänna teorin om den mellanmänniskliga tillitens betydelse för demokratin, dvs ju större förtroende man har för andra människor, desto större chans att man har förtroende också för de politiska institutionerna (eller tvärtom). För demokratiska samhällsinstitutioner är en hög grad av förtroende mellan medborgarna uppenbartligen en tillgång eller, om man så vill, ett socialt kapital (Brehm & Rahn 1997). Även om sambanden i vår undersökning inte är särskilt starka går samtliga i den riktning som teorin förväntar, dvs de är positiva.

För det andra visar det sig att sambandet mellan medborgarnas förtroende för varandra och deras förtroende för politikens centrala institutioner är högre än för andra institutioner. Om vi förstår politiska institutioner som de som sysslar med auktorativ fördelning av värden, så kan vi rimligen till dessa räkna regeringen, polisen, sjukvården, riksdagen, domstolarna och kommunstyrelsen. För dessa är medelvärdet på pearsons r är 0,18. Detta är dubbelt så högt som för övriga institutioner där medelvärdet är 0,09. Min tolkning av detta är att det finns ett klart högre samband mellan vilket förtroende medborgarna har för det politiska systemets centrala organisationer och graden av allmän mellanmännisklig tillit, än vad gäller för övriga institutioner.

En avslutande kommentar

Svaret till den ryske skatttjänstemannen jag mötte i Moskva har vi ännu inte, vi kan inte ge något klart besked om hur han skall göra Moskva till Stockholm (jfr dock Bird & Casanegra de Jantscher 1992 samt Durand 1998). Vi vet inte vad det är som orsakar den typ av bristande förtroende som skapar den ryska (och så många andra gryende demokratiers) problem med att få demokratins institutioner att fungera. Men det verkar finnas ett stabilt samband, ju mer medborgarna litar på det politiska systemets institutioner, ju mer litar de på varandra. Eller tvärtom, ju mer de litar på varandra, desto mer litar de på det politiska systemets institutioner. Det verkar vidare som att detta "lita på" inte är så direkt orsakat av det frivilliga föreningslivets vitalitet som tidigare forskning hävdar (Putnam 1993). Ett alternativ är att detta är styrt av kognitiva processer som skall förstås strategiskt. Det vill säga, vi antar andra är att lita på eftersom vi, av något skäl, antar att de andra antar att vi själva också är att lita på. Detta kan i sin tur vara styrt av sk. kollektiva minnen, dvs de historiskt etablerade föreställningar om vår egen identitet, om vilka vi är, och om vilka de andra är (Rothstein 1999b).

Referenser

- Bardhan, Pranab. 1997. Corruption and Development: A Review of the Issues. *Journal of Economic Literature* 35 (3):1320-1346.
- Ben-Ner, Avner, och Louis Putterman. 1998. Values and Institutions in Economic Analysis. In *Economics, Values, and Organization*, edited by A. Ben-Ner och L. Putterman. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bird, Richard M, och Milka Casanegra de Jantscher, eds. 1992. *Improving Tax Administration in Developing Countries*. Washington D. C.: International Monetary Fund.
- Blomkvist, Hans. 1988. *The soft state : housing reform and state capacity in urban India* (diss.). Uppsala: Uppsala University.
- Brehm, John, och Wendy Rahn. 1997. Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science* 41 (3):999-1023.
- Durand, Francisco. 1998. *State Institutional Development: Assessing the Success of the Peruvian Tax Reform*. San Antonio, Texas: University of Texas at San Antonio.
- Hechter, Michael. 1992. The Insufficiency of Game Theory for the Resolution of Real-World Collective Action Problems. *Rationality and Society* 4 (1):33-40.
- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Countries*. Princeton: Princeton University Press.
- Laurin, Urban. 1986. *På heder och samvete : skattefusket orsaker och utbredning*. Stockholm: Norstedt.
- Levi, Margaret. 1998. *Consent, Dissent, and Patriotism*. New York: Cambridge University Press.
- Lichbach, Mark I. 1995. *The Rebel's Dilemma*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Miller, Gary, och Thomas Hammond. 1994. Why Politics is More Fundamental Than Economics: Incentive-Compatible Mechanisms are not Credible. *Journal of Theoretical Politics* 6 (1):5-26.

Förtroende för andra och förtroende för politiska institutioner

- Newton, Kenneth. 1999. Social and Political Trust in Established Democracies. In *Critical citizens: global support for democratic government*, edited by P. Norris. New York: Oxford University Press.
- North, Douglass C. 1998. Economic Performance Through Time. In *The New Institutionalism in Sociology*, edited by M. C. Brinton och V. Nee. New York: Russell Sage Foundation.
- North, Douglass C., och Barry R. Weingast. 1996. Constitutions and commitment; the evolution of institutions governing public choice in seventeenth-century England. In *Empirical Studies in Institutional Change*, edited by L. J. Alston, T. Eggertsson och D. C. North. New York: Cambridge University Press.
- Olson, Mancur Jr. 1996. Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich, and Others Poor. *Journal of Economic Perspectives* 10 (1):3-22.
- Petersson, Olof, m. fl 1998. *Demokrati och medborgarskap*. Stockholm: SNS.
- Putnam, Robert D. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rother, Larry. 1999. Where Taxes Aren't So Certain. *New York Times*, March 21, 1999, 4:3.
- Rothstein, Bo. 1999a. Social Capital in the Social Democratic State. The Swedish Model and Civil Society. In *A Decline of Social Capital? Political Culture as a Precondition for Democracy*, edited by R. D. Putnam. Gütersloh: Bertelsmann Verlag.
- Rothstein, Bo. 1999b. *Trust, Social Dilemmas and Collective Memories*. Working Paper 142, Russell Sage Foundation, New York.
- Scholz, John T., och Mark Lubell. 1998. Trust and Taxpaying: Testing the Heuristic Approach to Collective Action. *American Journal of Political Science* 42 (2):398-417.
- Stolle, Dietlind. 1998. Bowling Together, Bowling Alone: The Development of Generalized Trust in Voluntary Associations. *Political Psychology* 19 (3):497-526.

SOM-UNDERSÖKNINGEN 1998

ANDERS LITHNER

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför sedan 1986 en årligt återkommande nationell frågeundersökning som går under namnet Riks-SOM. 1998 års Riks-SOM-undersökning är således den trettonde i ordningen. Projektet är ett samarbete mellan tre av universitetets institutioner: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Statsvetenskapliga institutionen samt Förvaltningshögskolan. Varje undersökning genomförs under närmast identiska förutsättningar för att resultat från de olika åren skall vara helt jämförbara. Såväl Riks-SOM som den västsvenska motsvarigheten Väst-SOM¹ resulterar i publikationer liknande denna bok, i vilka de medverkande forskarna redovisar sina resultat i kortare uppsatser.

Population och urval

Undersökningen har från starten 1986 genomförts i form av en postenkät till ett obundet slumpmässigt urval (OSU) som sedan 1992 omfattar 2 800 personer. I urvalsramen ingår samtliga boende i Sverige i åldrarna 15 till 80 år. Från och med 1992 års undersökning ingår också utländska medborgare i urvalet.

I syfte att möta ett tilltagande intresse, både inom och utom universitetet, för att delta med frågor i SOM-enkäten, fördubblades 1998 års undersökning i förhållande till tidigare år. Riks-SOM 1998 omfattar således *två* riksrepresentativa undersökningar på vardera 2 800 personer. Datainsamlingen genomfördes parallellt och under identiska förutsättningar. Ungefär en tredjedel av frågorna i undersökningen ställdes i båda formulären och kan därmed behandlas som ett sammanhållet datamaterial, med ett urval om 5 600 personer. Resterande två tredjedelar av frågorna finns endast med i en av de två enkäterna.

På grund av ett misstag vid urvalsdragningen saknas 15-åringarna i årets undersökning, men då gruppens andel av det totala urvalet storleksmässigt är liten, har det inte påverkat resultatet i någon betydande utsträckning.

Frågeformuläret

De båda formulären (se bilaga) består alltså av en ansevärd del gemensamma frågor. Dessa frågor är dels sådana som är av bakgrundskaraktär, dels sådana som besvarar centrala frågeställningar inom statsvetenskap, förvaltningsforskning och medie- och kommunikationsvetenskap. Ytterligare ett antal frågor har ställts i båda formulären därför att det större urvalet möjliggör bearbetningar av grupper som annars skulle ha blivit för små för statistiskt säkerställda analyser.

Formulären har utarbetats i samarbete mellan SOM-institutet och de deltagande forskningsprojekten. De båda formulären skiljer sig lite åt i det att tyngdpunkten i det ena formuläret (framgent kallat Riks-SOM I) ligger på frågor om politik, ekonomi och arbetsliv, medan det andra (kallat Riks-SOM II) istället har en övervikt av frågor som handlar om medier, kultur och hälsa. Den innehållsliga dispositionen av formulären ser ut som följer:

<i>Riks-SOM I</i>		<i>Riks-SOM II</i>	
Fråga 1-5	Massmedier	Fråga 1-10	Massmedier
Fråga 6-35	Politik och samhälle	Fråga 11-20	Politik och samhälle
Fråga 36-39	Sveriges förhållande till omvärlden	Fråga 21-25	Hälsa och hälsorisker
Fråga 40-54	Energi, kärnkraft, bilism och miljö	Fråga 26-45	Radio, TV och andra medier
Fråga 55-62	Medievanor	Fråga 46-53	Fritid
Fråga 63-70	Fritid	Fråga 54-60	Bibliotek
Fråga 71-94	Bakgrundsfrågor	Fråga 61-83	Bakgrundsfrågor

De allra flesta frågorna besvaras lätt med ett kryss i en ruta. Det finns ett fåtal frågor med öppna svarsalternativ. De öppna frågorna handlar bland annat om vilken morgontidning man läser och vilka samhällsproblem man tycker är de viktigaste just nu. Även de öppna frågorna är lättbesvarade och kräver endast ett kort svar.

Undersökningsplan och genomförande

Fältarbetet i 1998 års SOM-undersökning genomfördes av Sifo, som också ansvarade för Väst-SOM 1998. Själva fältarbetet var i princip upplagt som tidigare år. Den första och huvudsakliga delen av fältarbetet genomfördes under hösten 1998. Den 30 september inleddes fältarbetet med att ett vykort skickades ut till respondenterna. Vykortets syfte var endast att meddela att adressaten blivit utvald att delta i undersökningen. Själva enkäten skickades ut 6 oktober, tillsammans med en informationsbroschyr. I uppställningen nedan redovisas fältarbetets framskridande.

30 september

Utskick av aviseringsvykort

6 oktober

Utskick av enkät, följebrev, broschyr samt svarskuvert.

13 oktober

Utskick av påminnelsevykort.

20 oktober

Utskick av påminnelsebrev med enkät och svarskuvert.

29 oktober -8 november

Telefonpåminnelser till svarspersoner som ej sänt in enkät. Postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer.

17-29 november

Telefonpåminnelser till svarspersoner som ej sänt in enkät. Postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer.

10-20 december

Telefonpåminnelser till alla som ej sänt in enkät. Postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer.

14 januari 1998

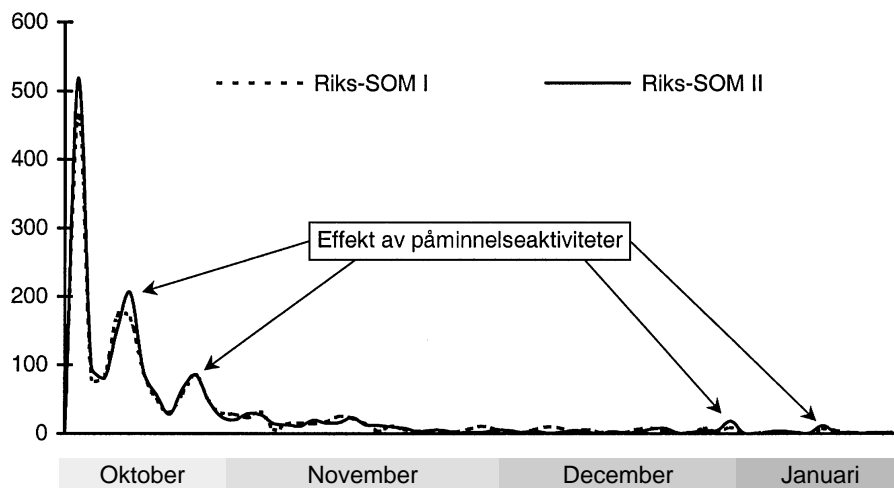
Utskick av enkät, följebrev, svarskuvert samt minienkät till svarspersoner utan känt telefonnummer, personer som ej kunnat nås vid tidigare telefonpåminnelser samt till personer som ej sänt in enkät, men vid senaste telefonpåminnelsen lovat göra det.

27 januari 1998

Fältarbetet avslutas.

Redan efter drygt två veckor hade 75 procent av dem som skulle komma att svara redan skickat in den ifyllda enkäten. Efter halva undersökningsperioden hade mer än 90 procent av svaren kommit in. De sista procenten är alltid svåra att inhämta, varför ganska intensiva påminnelseåtgärder ingick i denna fas av fältplanen. Den 27 januari avslutades fältarbetet. I figur 1 redovisas inflödet av enkäter dag för dag under fältarbetet.

Figur 1 **Dagligt inflöde av enkäter i 1998 års Riks-SOM-undersökning**

Svarsfrekvens och bortfall

SOM-undersökningarna har under alla år haft en relativt hög svarsfrekvens. Svarsfrekvensen för samhällsvetenskapliga postenkätstudier ligger i allmänhet på mellan 60 och 70 procent, beroende på geografiskt område och typ av svarspersoner (Ohlsson, 1986). Det har under senare år blivit allt svårare att nå en hög svarsfrekvens och därtill har SOM-undersökningarna successivt ökat i omfång. Årets siffra måste alltså betecknas som hög. I 1998 års undersökning blev svarsfrekvensen 69 procent.

Tabell 1 SOM-undersökningen svarsfrekvens 1986-1998

Undersökningsår	Svarsfrekvens	Fältarbete
1986	68 procent	SCB
1987	70 procent	SOM-institutet
1988	69 procent	SCB
1989	66 procent	IMU-Testologen
1990	66 procent	IMU-Testologen
1991	67 procent	IMU-Testologen
1992	71 procent	Sifo
1993	70 procent	Sifo
1994	67 procent	Gallup
1995	65 procent	Temo
1996	69 procent	Gallup
1997	69 procent	Gallup
1998	69 procent	Sifo

Genomsnittlig svarsfrekvens 1986-1998: 68 procent

Det totala antalet svarande personer är 3 561 personer. Från det ursprungliga urvalet på 5 600 personer har 452 personer räknats bort som naturligt bortfall. Detta bortfall består av personer som av naturliga orsaker inte borde ingått i urvalet, exempelvis människor som flyttat utomlands eller som är svårt sjuka. I tabell 2 redovisas bortfallsstorleken, totalt samt för båda enkäterna i 1998 års undersökning

Tabell 2 Bortfall i Riks-SOM-undersökningen 1998

	Riks-SOM I	Riks-SOM II	Totalt
Ursprungligt urval	2 800	2 800	5 600
Bortdefinierade (naturligt bortfall)	235	217	452
Nettourval	2565	2583	5148
Svarsvägrare, ej anträffade	825	762	1587
Svar	1740	1821	3 561
Svarsfrekvens i procent	67,8	70,5	69,2

Av tabellen framgår att svarsfrekvensen för Riks-SOM I är något lägre och det naturliga bortfallet något större än motsvarande siffror för Riks-SOM II. Skillnaden är dock liten och den har inte avsatt sig i några demografiska olikheter mellan de båda urvalens sammansättning.

Tabell 3 Svarsandelar i olika grupper för SOM-undersökningarna 1986-1993 (procent)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Kön													
Män	66	68	65	65	66	64	70	66	67	65	67	68	69
Kvinnor	63	72	70	66	64	63	65	66	66	66	68	70	69
Ålder													
15-19 år	73	77	76	64	66	65	64	65	57	66	71	72	75
20-24 år	61	68	60	66	59	60	62	60	65	64	66	67	63
25-29 år	60	62	64	59	62	56	65	63	64	60	74	55	64
30-39 år	60	69	65	66	61	59	65	68	64	67	60	62	64
40-49 år	64	68	69	67	65	62	73	69	63	62	68	70	73
50-59 år	66	66	69	66	67	65	71	67	70	67	67	71	73
60-75 år	67	70	67	66	70	70	70	67	70	69	71	76	73
76-80 år	-	-	-	-	-	-	57	60	61	63	72	78	58
Riksområde													
Stockholm	53	66	59	61	63	60	66	63	65	64	63	64	63
Östra Mellansverige	67	69	70	66	66	67	67	65	69	65	68	67	71
Småland och öarna	77	71	74	66	70	64	70	72	72	69	71	74	70
Sydsverige	68	72	67	61	61	61	64	64	64	67	64	70	75
Västsverige	62	74	66	60	66	62	68	71	66	63	69	70	69
Norra Mellansverige	70	72	69	64	64	62	68	64	67	65	75	67	69
Mellersta Norrland	69	72	64	63	67	71	68	65	63	68	70	74	72
Övre Norrland	65	64	74	68	67	67	70	62	60	67	69	72	69

Kommentar: Den bästa svarsfrekvensen varje år är markerad med fet stil och den sämsta med kursiv stil.

Svarsfrekvens i grupper

Överlag föreligger endast små skillnader mellan olika gruppers svarsfrekvens. SOM-undersökningarna kan därmed, i år som tidigare år, sägas kännetecknas av en god representativitet. Två grupper har dock varit något svårare att nå – människor i början av karriären och människor som lever i en storstad. Det fenomenet bör rimligen tillskrivas en mer utbredd upplevelse av tidsbrist i dessa grupper: en SOM-enkät kan antas ta åtminstone en timma i anspråk. Svarsfrekvensen är därmed något lägre i åldrarna 20 till 40 år samt i stockholmsområdet. Också i den äldsta gruppen är svarsbenägenheten lägre, vilket beror på att det i denna grupp finns människor som på grund av till exempel synsvårigheter har svårt att fylla i formuläret.

I tabell 4 redovisa fördelningen mellan olika grupper i SOM-undersökningen. Fördelningen jämförs också med siffror för riket som helhet. Uppställningen ger vi handen att de svarande i SOM-undersökningen, som grupp betraktad, är mycket lik befolkningen som helhet. Träffbilden har varit god ända sedan den första undersökningen 1986 och årets studie utgör inget undantag.

Tabell 4 Olika gruppers fördelning i SOM-undersökningarna 1992-1998 i jämförelse med Sverige totalt (procent)

Kön	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998			Sverige	
													I	II	Totalt		
Man	51	49	47	48	51	52	52	50	49	50	46	49	49	49	49	49	49
Kvinna	49	51	53	52	49	48	48	50	51	50	54	51	51	51	51	51	51
Ålder																	
15-29	30	26	27	26	26	26	25	25	24	21	24	22	22	22	22	26	26
30-49	34	37	36	39	37	37	37	37	35	38	35	35	36	35	36	36	36
50-75	36	37	37	35	37	37	34	34	37	38	37	38	38	39	38	33	33
76-80							4	4	4	4	4	5	4	4	5	5	5
Sektor																	
Statlig	17	17	18	16	15	13	16	15	15	15	12	14	12	11	11	10	10
Kommunal	28	28	27	31	27	30	27	28	29	26	31	29	28	28	28	31	31
Privat	55	55	55	53	58	57	57	57	56	59	57	56	60	61	60	59	59
Facktillhörighet																	
LO	59	59	55	56	56	56	53	56	56	56	54	53	52	58	55	58	58
TCO	33	33	33	34	32	32	33	32	31	32	29	34	34	31	32	33	33
SACO	8	8	12	10	13	12	13	12	13	12	17	13	14	12	13	9	9

Av tabellen framgår att de svarandes sammansättning i princip är identisk mellan de båda formulären. Det framstår dock som om de båda formulärens skilda inriktningar har haft en liten men noterbar inverkan på de svarandes sammansättning. Betoningen i Riks-SOM I på frågor av politisk karaktär tycks ha bidragit till en svag överrepresentation av politiskt intresserade människor, medan de svarande i den mer mediebetonade Riks-SOM II omvänt har en mer positiv bild av medierna.

Skillnaderna är emellertid små. I tabell 5 ges exempel på två frågor där skillnaden är som störst.

Tabell 5 Jämförelse av svarsutfallet i Riks-SOM I och II på variablerna politiskt intresse och förtroende för dagspressen (procent)

	Riks-SOM I	Riks-SOM II		Riks-SOM I	Riks-SOM II
Intresse för politik			Förtroende för dagspressen		
Mycket intresserad	10,9	11,1	Mycket stort förtroende	1,5	1,7
Ganska intresserad	46,9	41,7	Ganska stort förtroende	25,6	27,9
Inte särskilt intresserad	36,5	40,4	Varken stort eller litet förtroende	47,9	52,1
Inte alls intresserad	5,8	6,8	Ganska litet förtroende	19,0	14,8
			Mycket litet förtroende	6,0	3,5
Summa procent	100	100	Summa procent	100	100

De resultat som presenterats i detta kapitel talar för datamaterialet har en god representativitet och tillförlitlighet. I flera av bokens kapitel jämförs också utfallen av enskilda frågor med undersökningsresultat från andra studier. Dessa jämförelser ger ytterligare belegg för materialets träffsäkerhet.

Noter

¹ Parallellt med Riks-SOM-undersökningen genomför SOM-institutet också en motsvarande enkätundersökning i Västra Götalandsregionen. För en utförlig redovisning av resultaten från 1997 års undersökning, se Nilsson (1998). En resultatpublikation av Väst-SOM 1998 kommer att utges under hösten 1999.

Referenser

Johansson, Sophie (1998) "SOM-undersökningen 1997 – genomförande och utfall" I Holmberg, S. och L. Weibull (red), *Opinionsamhället* SOM-rapport nr 20. SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Nilsson, Lennart (red) (1998) *Mångfald – bilder av en storstadsregion*. SOM-rapport nr 21. SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Ohlsson, Anders (1986) *Att svara eller inte svara - det är frågan*. Rapport nr 12. Göteborg: Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet.

Statistisk Årsbok 1997.

DELTAGANDE PROJEKT

Arbete och industri

Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Sören Holmberg och Lennart Weibull

Arbetsmarknadens politik

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Bo Rothstein, Sören Holmberg och Maria Oskarson

Bibliotekens förändringsprocesser

Institutionen för Biblioteks- och informationsvetenskap, Göteborgs universitet
Lars Höglund

Dagspresskollegiet

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Lennart Weibull

Demokrati och hållbar utveckling

Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet
Martin Bennulf

Demokratiinstitutet

Mitthögskolan, Sundsvall och Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Stockholms universitet
Lars Nord och Håkan Hvitfelt

Från papper till elektronik – den nya tidningens framväxt

Institutionen för informationsvetenskap, Uppsala universitet
Lowe Hedman

Förtroendet för riksdagen

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Martin Brothén

Hälsorisker i samhället

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Gunilla Jarlbro

Hälsostatus i Sverige

Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet
José Ferraz-Nunes

JMG-Granskaren

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Kent Asp, Christina Jutterström och Lennart Weibull

Kärnkraftsopinionen i Sverige

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Sören Holmberg

Kön och politiskt våld

Statsvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet
Ulf Bjereid

Mediernas betydelse för den senmoderna publiken

Högskolan i Trollhättan/Uddevalla
Maria Elliot

Samhällsorganisation och socialt kapital

Statsvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet
Bo Rothstein

Svensk opinion och EU

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Rutger Lindahl

Svenska folkets åsikter om demokrati

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Henrik Oscarsson

Trafik och miljö

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Kent Asp

Valforskningsprogrammet

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Sören Holmberg

FÖRFATTARNA

Martin Bennulf, fil dr, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Han forskar kring miljöopinion och lokalt miljöarbete.

Annika Bergström, fil kand, är doktorand samt verksam inom Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Ulf Bjereid, docent, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt konflikterna i Mellanöstern.

Martin Brothén, fil kand, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, och bedriver forskning om internationaliseringen av riksdagen och om parlamentarikers internationella kontakter.

Marie Demker, docent, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på internationell och komparativ politik, särskilt västeuropeisk politik och immigrationspolitik.

José Ferraz-Nunes, lärare och forskare vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på hälsoekonomi.

Per Hedberg, fil kand, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildningen kring kärnavfallsfrågan.

Lowe Hedman, docent i medie- och kommunikationsvetenskap vid Institutionen för informationsvetenskap, Uppsala universitet. Hans forskning är inriktad på mediepolitik och medieutveckling, just nu mest elektronisk publicering.

Karin Hellingwerf, fil kand, är doktorand vid Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på tidningsläsning och politik.

Sören Holmberg, professor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är ledare för valforskningsprogrammet och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende och representativ demokrati.

Håkan Hvitfelt, professor i journalistik vid Institutionen för journalistik medier och kommunikation, Stockholms universitet. Hans forskning handlar främst om samhällsjournalistik, nyhetsförmedling och medieutveckling.

Lars Höglund, professor vid Institutionen för Biblioteks- och informationsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning är framför allt inriktad mot informationsvanor i olika grupper.

Gunilla Jarlbro, docent, verksam vid Avdelningen för medie- och kommunikationsvetenskap (MKV) vid Lunds universitet. Hon sysslar med forskning kring riskperception, speciellt hälsorisker.

Rutger Lindahl, Jean Monnet-professor i europeisk statsvetenskap och chef för Centrum för Europaforskning vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på europafrågor, samt på säkerhetspolitisk opinion och debatt.

Anders Lithner, fil mag, är verksam inom Dagspresskollegiet och SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Lennart Nilsson, universitetslektor vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning kring den offentliga sektorn och offentlig service.

Lars Nord, fil lic och doktorand i journalistik samt föreståndare för Demokratiinstitutet vid Mitthögskolan i Sundsvall.

Maria Oskarson, fil dr, är verksam som lärare och forskare vid statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är främst inriktad på väljarforskning och politikens sociala baser.

Bo Rothstein, August Röhss professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han forskar för närvarande om den svenska modellens uppgång och fall.

Jan Strid, studierektor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning om tidningar och radio.

Ingela Wadbring, fil kand, är verksam inom Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hon forskar kring medieanvändning med inriktning på dagspressutveckling.

Lennart Weibull, professor i massmedieforskning vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på mediehistoria, medieanvändning och IT-utveckling.